ШЕВЧЕНКО

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

після повороту із заслання

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗИЇ КОЧАН
ЗДА

ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ

ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ТОМ III

ВАРІЯНТИ Й ДОПОВНЕННЯ — ПОЯСНЕННЯ ДО »КОБЗАРЯ« — СЛѢПАЯ (ПОЭМА) — БЕЗТАЛАННЫЙ (ПОЭМА) — УРИВОК З ДРАМИ: »НИКИТА ГАЙДАЙ«.

Київ-Ляйпціґ
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ.
КОЛОМИЯ
Галицька Накладня.
WINNIPEG MAN.
Ukrainian Publishing.

Зміст III. тому.

Сторона.

Варіянти й доповнення до »Кобзаря« . . . . . 3—288

Пояснення до »Кобзаря« . . . . . 289—383

Слѣпая (Поэма) . . . . . 387—418

Безталанный (Поэма) . . . . . 419—435

Уривок з драми: »Никита Гайдай« . . . . . 439—451

ВАРІЯНТИ

й

ДОПОВНЕННЯ

»КОБЗАРЬ.«

Так назвав Т. Шевченко свій перший збірник творів, що появився 1840 р. (Кобзарь. Сборникъ стихотвореній Т. Шевченка. С.-Петербургъ 1840 г. Въ типографіи Фишера. Изданіе М-са П.)

Тут поміщені: Думи мої. Перебендя. Тополя. На що мені чорні брові? До Основяненка. Іван Підкова. Тарасова ніч. Катерина.

В чотири роки пізнійше (1844) передруковано отсе перше видання під надписом: »Чигиринскій Кобзарь« і додано до його »Гайдамаки«. (»Чигиринскій Кобзарь і Гайдамаки« Т. Шевченка. С.-Петербургъ, 1844 г. 47 + 130 ст. Ц. 1 р. 50 к.)

За життя поета вийшло ще трейте видання »Кобзаря«, до якого крім первісних 8 творів додано: Причинна. Вітре буйний. Тече вода. Тяжко-важко. Утоплена. Гамалія. Наймичка. Псалми Давидові. (Кобзарь Т. Шевченка. Коштом Платона Симеренка. С.-Петербургъ, 1860 г. 344 ст. 8°. Ц. 1 р. Съ портретомъ автора. Въ друкарні П. Куліша.)

Цеж і єсть цей збірник творів, якому Шевченко давав названя: **»Кобзарь«.**

Між тим, зібравши свої вірші (від року 1846) в оден альбом, Шевченко підібрав їм иншу назву, а саме: **»Поезія Т. Г. Шевченка«.** І так властиво треба-б називати повне видання віршових творів нашого поета.

Назва **»Кобзарь«** для повного збірника поезій Шевченка осталася традицийною, хоч як влучно замітив д. Павло Зайцев, невластивою. (Гляди: Кобзарь. Т. Г. Шевченко. С.-Петербургъ. Русское Книжное Товарищество »Дѣятель«.)

Назву »Кобзарь« традицийно задержуємо і в нашому виданні.

Причинна.

Автоґрафа нема. За підставу беремо текст, опублікований д. Зайцевим в »Кобзарі« Общедоступної Библіотеки. дб. Павло Зайцев хіснувався примірником »Кобзаря« 1860, справлюваним власноручно Т. Шевченком. (Власність Ю. Ю. Цвітковського в Москві.) Крім правописних у нас такі відміни:

Вірш	6.	із хмари	у Зайцева:	з-за хмари,
,,	64.	і хто теє зна	,, ,,	знає,
,,	144.	сидючи (рим до летючи)	,, ,,	сидячи,
,,	148.	плугатарь	,, ,,	плугатирь.

Крім того в виданні Зайцева, після вірша 90, (з осоки коси, бо дівчата) ряд точок.

У Сульєва в Петербурзі знайшовся зшиток поезій Шевченка, писаних, як знати, рукою М. Лазаревського і поправлених рукою Шевченка. Де-які з цих поправок доводилось бачити пок. В. Доманицькому в Москві, в »Кобзарі« Н. І. Стороженка, — там теж вписав їх М. Лазаревський. Одмін чимало. Напр.:

Вірш 5. А ясний місяць із-за хмари
,, 6. На землю де-де поглядав...
,, 12. Та ясень по-лісу скрипів.
. . . . . .
Сама собі, й сама не зна,
Чого вона ходить
. . . . . .
Щоб менше скучала

а далі додано 3 рядки нових:

Щоб то не журилось
Молодеє, хорошеє,
А щоб так ходило,
А ходячи о-півночи...

Вірш 35. Не умили лице біле
. . . . . .

Вірш 41. Дарма його дівчинонька
Плаче-виглядає
. . . . . .
,, 45. Не розплете чорну косу.

Після рядка »Хустку не завяже,« дальших два рядки Шевченко закреслив.

Вірш 51. За те, що так щиро, щиро полюбила.
Її чорнобриву, її забуває
. . . . . .
,, 82. Ліг коло моря одпочить
. . . . . .
,, 90. Зелені коси (бо дівчата).
. . . . . .
,, 94. Веселої заспіваймо
,, 185. За що ж вони тебе вбили,
Боже мій, з тобою!
. . . . . .
,, 198. Підкрались нишком, щоб злякать. (»Кобзарь« вид Доман).

Вітре буйний.

Авторґафа нема. Вірш 10. В тексті д. Зайцева після цього вірша йдуть слова: Найду свою недоленьку . . . . і крапки . . . . .

У виданню Франка: вірш 13, замісць: Найду свою недоленьку, єсть:
Втоплю свою недоленьку.

,, ,, вірш 39: А в вечері посумую,
А в ранці поплачу;

В збірнику Сульєва після: Втоплю свою недоленьку власною рукою Т. Шевченка дописано:

Русалкою стану,
Пошукаю в чорних (?)
На дно моря кану, (Кобз. Доман. примітки.)

На вічну память Котляревському.

Автоґрафа нема. За підставу взяли ми текст д. Зайцева. Відміни від його:

Вірш	22.	Встає працювати,	в Зайцева:	мусить уставати,
,,	33.	подивитись,	,, ,,	подивиться,
,,	59.	лютий злодій,	,, ,,	дарма що злодій,
,,	60.	Було так перш,	,, ,,	Так було перш,
,,	70.	де перше вітав,	,, ,,	витав,
,,	85.	Прийми мою мову,	,, ,,	Прийми-ж,
,,	90.	чужині,	,, ,,	чужбині,
,,	102.	Злая доля, може,	,, ,,	Може моя доля,
,,	105.	Там сонце, там місяць	,, ,,	Там місяць, там сонце.

Одміни ці зроблено за Доманицьким, який хіснувався власноручними поправками Шевченка в рукописі Сульєва.

Тече вода в синє море.

Автоґрафа нема. Одміна від тексту Зайцева: вірш 22. на той бік ключами у Зайцева: Додому ключами.

»Катерина.«

Автоґрафа нема. Одміни проти тексту Зайцева такі: Москаль, Москалі писано (за текстом Франка) великою буквою. Не тільки вояк, салдат значиться, але й Москвич, до того. (Шевченко виразно каже: Піде в свою Московщину, а дівчина гине.) Посвяту, теж за приміром Франка, переложено. В першому виданні було: Василію Андреевичу Жуковскому на память 22. апрѣля 1838 года.

Вірш	20.	Сміються над вами	у Зайцева	Знущаються вами
,,	28.	Так занапастила	,, ,,	Там занапастила.
,,	37.	Нехай собі злії люди	,, ,,	тії люде,

Вірш 47.	За милого, як співають,	у Зайцева:	як співати,
,, 49 й 51.	Обіщався [так у Дом.]	,, ,,	обіцявся
,, 73 й 74.	Не журиться Катерина? І гадки не має!	,, ,,	Не журиться Катерина І гадки не має —
,, 97 й 98.	Як ту матір, що вам на сміх Сина породила!	,, ,,	(ці слова в скобках)
,, 178.	Старости, бояра? (рим до попереднього: пара?)	,, ,,	Старости, бояре?
,, 244.	А своєї ця крихотка,	,, ,,	ся крихотка,
,, 249.	Де-б не заховали,	,, ,,	Де б ні заховали,
,, 265.	Вийшла з села— серце ниє;	,, ,,	Серце мліє;
,, 277.	А воно, як янголятко,	,, ,,	Янгелятко,
,, 550.	Мов покотило червоніє,	,, ,,	Мов покотьоло,
,, 473.	Свище полем заверюха,	,, ,,	Полемъ,
,, 507.	Червоніє, як квіточка,	,, ,,	Червоніе,
,, 610.	—»Дура атвяжіся!	,, ,,	атвяжися!
,, 612.	—»Боже мій! Івасю! (рим до дальшого: присягався!)	,, ,,	—»Боже мій! Іване!
,, 682.	Шубовсть в воду!... Попід ледом,	,, ,,	Шубовсть в воду!... Попід льодом (так для риму й краще; тільки не для мови),

Вірш 712.	Ішов кобзар до Києва, Та сів спочивати; Торбинками обвішаний, Його повожатий; Мале дитя коло його, На сонці куняє,	у Зайцева: Ішов кобзарь до Київа, Та сів спочивати; Торбинками обвішаний, Його поважатий. Мале дитя коло його На сонці куняє.

При такій інтерпункції виглядає, немов-би крім повожатого було ще й якесь мале дитя.

Найкраще, на мою думку, дати по спочивати (.)
,, повожатий (нічо)
,, дитя (,)

Всі ці відміни в »Катерині« поробив я на підставі тексту Доманицького, який хіснувався »Кобзарем« Стороженка, справленим рукою М. Лазаревського.

У »Кобзарі« Романчука пропущено вірші 97, 98 й 468.

Тарасова ніч.

Автоґраф у Г. С. Вашковича. З його виправив текст д. Зайцев у свойому виданні »**Кобзаря**«. Посвята »**Мартосу**« з'являється що йно в Кобз. Кожанчикова. В давнійших її нема.

Відміни від тексту в виданні Зайцева, крім дрібних, правописних, такі:

Вірш 15.	»Була колись Гетьманщина,	у Зайцева »Була колись,
,, 17.	Було колись панували, ,,	,, Було колись,—
,, 23.	Як згадаю тебе, докраю (так і в Доман), ,,	,, Як згадаю твою долю,

У Зайцева після вірша 68 чотири вірші крапок, яких в Доман. нема.

Вірш 79. Од Лимана до Трубежу оставляю за Франком.

,, 134. Та з голоду кряче. у Зайцева Таз голоду кряче...

,, 135й136. у Зайцева в скобках.

,, 137 до 144 вставлено з Женевського видання, у якому »**Тарасову ніч**« видруковано на підставі варіянтів М. Гр. Щербака, котрий хіснувався рукописом Шевченка.

В Женевському виданні (1890 року) текст цієї поезії повніщий. Там є дві вставки. Після слів »Козак Ляха знайде« вставлено:

А поки що, одпочиньмо!
Чи багато наших?
—Трохи, пане-отамане,
Та й ті щось ледачі!
—»Зледащіли? Побачимо!
Нема чого ждати!
Бенкетуйте ж, вражі Ляхи,—
Прийду помагати,
Прийду, Ляхи, почастую
Не медом—ситою,—
Ні, прокляті католики,
Кровью червоною
Почастую за Павлову[1])
Праведную душу,—
А коли ні, Боже милий,
Сам випити мушу!
Боже! нехай пропадає
Голова Тараса,
Дай-то тілько, щоб та шляхта
Кровью упилася!
Тоді й мою головоньку
Нехай ворон будить,—
Не прокинусь! Товариші!
Що буде, то й буде,—
Сю ніч Ляхів—католиків
Ходім частувати!..
Чи так, брати- отамани?«
»Що маєм казати?
Роби, пане-отамане,

---

[1]) (За Наливайкову: Шевченко зве Наливайка скрізь Павлом, тим часом як справді він був Северин).

Як сам добре знаєш,
А ми будем помагати,
Поки силу маєм.«
»Добре, хлопці!« Пішов нишком,
Люлечку смакує,
Дума ду́мку, поглядає....
Доля-ж бенкетує.

Вірш 145. Умовк кобзар сумуючи, у Франка: Умовк кобзар, зажурив ся,
(Так у Зайцева й у Доман.)
,, 195. З вороженьків покепкую. Так у Зайц. Дом., Фр.
В Женевському виданні: Та з ворогів покепкуіу.

На-що мені чорні брови?

Автоґрафа нема.

Вірш 23. Ніхто його не питає, в перводруку: никто,
,, 31. Голосніще жалібніще, у Зайцева: Голосніше жалібніше,
[такого правопису тримався Шевченко].

Іван Підкова.

Автоґрафа нема.

Вірш 8. Могили по полю! у Зайцева: Могили на полі!
[рим до: і волю] [так у виданні 1860 р.]
,, 26. На тій Україні ,, ,, Нашій Україні
,, 25. Було колись добре жити, Чиг. Коб.: Добре колись було,
,, 28. Хоч трохи спочине Вид. Франка: Хоч трошки спочине.

Тополя.

Автоґрафа нема. Єсть примірник »Кобзаря«, який був у цензурі, а в якому Шевченко поробив власноручні поправки. (Гляди: Доман., крит. розсл. над текстом

»Кобз.« стр. 16.) Ці поправки впроваджую до тексту Зайцева. Ріжниці:

Вірш 6.	Марне зеленіє,	у Зайцева:	На-що зеленіє?
,, 52.	Заспіває козаченько,	,, ,,	Заспіває казаченько
,, 68.	Чуло серце недоленьку, Сказати-не вміло.	,, ,,	Воно чуло недоленьку, А сказать не вміло.
,, 89.	Мати не питає:	,, ,,	Ніхто не питає.
,, 91.	Стара не спитала,	,, ,,	Мати не спитала,
,, 105.	Ніж його побачить,«	,, ,,	А ніж його бачить«.
,, 108.	Дивилася чорнобрива	,, ,,	Все бачила чорнобрива.
,, 123.	Скажи,-бо ти знаєш! Хоче дати мене мати	,, ,,	Скажи, коли знаєш! Бо видає мене мати.
,, 155.	Щоб там не кричало,	,, ,,	Що-б там ні кричало,
,, 186.	Рости гнучка та висока,	у Зайцева:	Тонка та висока.
,, 224.	Тонка, гнучка та висока,	,, ,,	Тонка-тонка та висока.

(Гнучка паралельно до попередньої Шевченкової поправки.)

Крім того в примірнику »Кобзаря«, справленім рукою самого поета, єсть єще такі відміни:

Вірш 178 і дальші виглядають там:

Прийшла, вмилась, напилася,
Тихо усміхнулась;
Вдруге, вретє напилася
І не зоглянулась.
Полетіла, мов на крилах,
Серед степу пала —
Пала, стала, заплакала
І . . . і заспівала:

Вірш 218 і дальші:

Оттак тая чорнобрива
Плакала, співала
І на диво — серед поля
Тополею стала.

Та поправок отсих ані Доманицький, ні Франко, ні Романчук не приняли до своїх виданнь, задержуючи давнійшу редакцію.

Перебендя.

Автоґрафа нема. Есть »Чигиринський Кобзарь« (з 1844 р.) з »Гайдамаками« й »Гамалією«, які Шевченко оправив був (1858) в одну книжку, значно виправив для нового видання й подав у цензуру. Поправками цими хіснувався Доманицький для свого видання »Кобзаря« і поправки ці вводжу в текст д. Зайцева, який друкував »Кобзаря« точно з видання 1860 р. з поправками поета на примірнику, що єсть власностю д. Цвітковського в Москві.

Вірш 62. Орлом сизокрилим у Зайцева: замісць гуляє, єсть літає, гуляє, ширяє.
»Гуляє« оставив я, як поправку самого Шевченка, дарма що Доманицький назвав її »не удатною«.

,, 67. Чому ти німа? у Зайцева: Чого ти німа?

,, 73. Один він між нами, у Зайцева: Один він між ними.
як сонце високе; як сонце високе;
(Між нами більш зрозуміле.)

,, 95. А на сльози зверне. У Зайцева: А на журбу зверне.

До Основяненка.

Автоґраф у Г. С. Вашкевича. З його у перве провірив текст д. Зайцев у свойому »Кобзарі«.

Відміни на тій-же основі, що у »Перебенді«.

Вірш 25.	»Не вернуться!«	у Зайцева:	—»Не вернуться!«
,, 34.	Не вернеться козачина,	,, ,,	Не вернуться Запорожці,
,, 44.	Та не дуже, бо все гине,—	,, ,,	Та не дуже, бо все гине—),

Вірш 62.	А до того Москóв-щина, Кругом чужі люде.	у Зайцева:	(А до того-Мос-ковщина, Кругом чужі люде)
,, 70.	Поборовся-б і я мо-же,	,, ,,	Поборовся-б (і я, може,)

Замісць: і я може, було в рукопосі Шевченка: З Москалями (це й зазначено в Пражському виданні з 1876 р.). В перводруку, з відомих причин, отсей рядок викрапкуваний.

Так само по віршу 93 (на всім світі стала) в перводруку два рядки крапок.

В »Чигиринському Кобзарі« замісць:

Наша дума, наша пісня
Не вмре

стояло:

»Наш завзятий Головатий
Не вмре

та у виданню з 1860 справлено, так, як єсть тепер.

Думи мої, думи мої.

Доманицький у вступі до »Критичн. розсл. над текстом »Кобзаря« стор. 5, поміж віршами, яких він не розслідив по автоґрафам »Думи мої« не вичислює. Та на стороні 26. того-ж »Розсліду« каже, що автоґрафа не бачив. Так і остається непевним, чи вірш справлений по автоґрафу, чи ні. Але єсть він у примірнику »Кобзаря«, який Шевченко власноручно виправив і послав до цензури і як-раз по отсій поемі цензор Бекетов, як каже Доманицький, до ладу походив. В »Кобзарі« д. Зайцева він друкований те-ж по поправкам самого автора.

Відмін між обома редакціями дуже мало.

Вірш 28.	За карії оченята,	у Зайцева:	(За карії оченята,
,, 94.	Поки попи не засиплють	,, ,,	Поки ... поки не засиплють

Поки попи не засиплють було в перводруку й у всіх »Кобзарях« крім Чигиринського.

Вірш 99. Карай того, Боже! у Зайцева: Карай того, Боже!)

Орел чорний, Орел—писаний великою буквою, має тут, як здогадується Доманицький символічне значіння. (Державний знак царської імперії.)

В галицькій рукописній копії »Кобзаря« з 1866 р. »Думи мої« мають присвяту: Марку Вовчкові на память 24 січня 1859 р.) (Рук. біб. Н. Т. ім. Шевч. Львів, Ч. 650.)

(Подано за Франком.)

Н. Маркевичу.

Доманицький каже, що автоґраф єсть в Румянцівському Музеї в Москві. Поруч його маємо список, хоч не Шевченків, а з його значними поправками у Сульєва в Петербурзі. На йому опер своюредакцію Доманицький.

Одмін мало:

Вірш	5.	Тепер лети в Україну, (так в копії Сульєва),	у Зайцева:	летищ
,,	28.	Не вернеться знова!« (знова, як рим до попереднього: мова:)	,, ,,	Не вернеться знову!«
,,	29.	Полетів-би я, послухав, (така поправка Шевченка у »Кобзарі« з 1860 р.)	,, ,,	Полетів би, послухав би,

Дб. Зайцев друкував по автоґрафу з Румянцівського Музея.

На незабудь В. І. Штернберґу.

Цей коротенький віршик вписав Т. Шевченко власноручно свойому другови, маляреви Штернберґови (про його гляди: автобіоґрафічна повість »Артист«) на першому виданні »Кобзаря«, який поет дарував йому, коли Штернберґ весною 1840 року виїздив за границю, до Риму, де й помер. Цей примірник купив у Петербурзі »на толкучці« М. Левченко і з його опубліковано віршик в »Кіевской Старинѣ«.

Доманицький у »Розсліді« пише Штейнбергу в »Кобзарі« (1908 стр. 616) правильно Штернберґ.

Гайдамаки.

Звістка, що автоґраф зберігається в Румянцівському музеї в Москві непровірена.

II. розділ Гайдамаків, Галайда видрукований був у Гребінчиній »Ластівці«. Дальше вийшла ціла поема 1841 р. в Петербурзі. Це перше видання, зроблене без догляду автора, має багато похибок. В-друге видруковано найбільшу поему Шевченка разом з »Чигир. Кобз.«, як додаток до його.

Це видання з власноручними виправками автора зберігається в музеї Тарновського в Чернигові. Пок. Доманицький кладе його мало не нарівні з автоґрафами й опирає на йому свою редакцію тексту, як на примірнику, з якого мало бути зроблене нове видання творів кобзаря під заголовком: »Поезія Т. Шевченка, том І.«

Відмін, відповідно до розміру поеми, не так то й багато. У виданні д. Зайцева (Кобзарь, Т. Г. Шевченко. С.-Петербургъ. Русское книжное товарищество »Дѣятель«) слово: гайдамаки — писане скрізь великою буквою. Оставляю мале »г«, як у виданнях Франка, Доманицького, й инших.

Вірш 70.	То ровкаже по-нашому, (Доман.: то, Фр., Ром.: та.)	у Зайцева:	Та і т. д.
,, 117.	Степ широкий вкрили; (так у перводруку і в Доман.)	,, ,,	Степ широкий крили;
,, 145.	В Польщі на пожарі, (так у Фр., Дом., Ром., так загально нині пишуть).	,, ,,	В Польші (такої форми вживав Шевченко до заслання, пізнійше писав: Польща.)
,, 162.	Взявшись в боки навприсядки (Шевченко вживав також форми: навприсідки.)	,,	Взявшись в боку, навприсядки
,, 166.	Отамани ни бенкеті, (такої форми придержується Шевченко, отже: бенкет, бенкетувати, не: бенькет, бенькетувати, як у Ром.)		
,, 198.	Оттак, сидя кінець стола,	,, ,,	в кінці стола,

Первісно було: сидя кінці стола, Шевченко поправив: в кінці стола (як у Зайцева). Оставляю форму кінець стола, як у виданні Кожанчикова.

Вірш 209.	Благослови, кажуть, батьку, Поки маєм силу, (Так у Дом., Франка, так у перводруку: В пізнійших виданнях, і в Романчука: маєш, що псує гадку тексту.)	у Зайцева: Так само.
,, 244.	Добре били, а багато Де-чому навчили! (Так у Франка й Доманицького, так в І. виданні і в виданні Кожанчика. У Романчука: в першому вид: не багато, в дальших: а багато Де чому навчили? (Питання, замісць виклику - чого нема в жадному з кращих виданнь.)	у Зайцева: Так само.
,, 246.	Любіть її, думу правди, Козацькую славу, Любіть її! (Любіть її, так у Доманицького і в инших виданнях.	у Зайцева: Любить її, думу правди, Козацькую славу, Любить її!

»Любить її« у Зайцева, Романчука й у Франка, які відносять це до сліпого старця, котрий любить думу правди, а не вважає цего слова за кобзарський поклик.

Вірш 305. Шляхта сказилася; Кричать: (Так у Доман., Фр., Романчука.) у Зайцева: Панки скавилися, Кричать: (Так у виданні 1860 р. так у прим. Пражського видання.)

Вірш 306. »Слово гонору, дарма праця! (Так у Франка, Доман., Роман., так і говориться по польськи, а ніколи: honoru słowo!) у Зайцева: »Гонору слово, дарма праця!

II. **Ярема.** У д. Зайцева: **Галайда.**

Так справив Шевченко і в тому розділі Ярема єсть злиденним наймитом Яремою, а не Галайдою, яким його назвуть пізнійше.

Вірш 330. Упоравшись, біжи, у Зайцева: так само.
У Франка: Упоравшись підеш в Вільшану:
У Ром.: Підеш, упоравшись в Вільшану:

Титаря замордували не в Вільшаній, а в Млієві, й тому Шевченко 1858 р., приготовляючи нове видання, справляв Вільшану на Мліїв, але не скрізь. Це місце, по справленню Шевченка виглядало так:

Упоравшись у Мліїв підеш.

Тому, що автор не справив історичної похибки скрізь, видавці задержали первісну концепцію: Вільшана.

Вірш 355. Тай знову до праці: оттак треба жить! (до праці: у Доман., Фр., Романчука. Тому лишаю.) у Зайцева: Та й знову за працю.

Вірш 365.	Єсть серце єдине, серденько дівоче, Що плаче, сміється, Як він того хоче; Що плаче, сміється і мре й оживає, Святим духом серед ночи по-над ним вітає. (Так у Доманицького і у Франка, тільки у Дом. вірш пероломаний: Серденько дівоче, Що плаче сміється і т. д.	у Зайцева: Єсть серце єдине, серденько дівоче; Що плаче, сміється і мре, й оживає, Святим духом серед ночі По-над ним витає.

У Романчука від: Що плаче-до: вітає — пропущено. (Ці 4 рядки дописав сам Шевченко у виданні Семеренка.)

»Вітає«, не як у д. Зайцева: витає, бо Шевченко скрізь уживає тільки форми: вітає, вітай, привітає, привітай, а тільки раз, мабуть через похибку, єсть написане »привытає« (себто: прівитає, значиться переставка »і, и«.

Вірш 369.	Оттакий то мій Яре-ма,	у Зайцева: мій Яремя, (мабуть то друкарська похибка).
,, 437.	Де-ж Ярема? Взявши торбу, Потяг у Вільшану.	,, ,, (Так у всіх виданнях.)

Шевченко, справляючи Вільшану на Мліїв, перемінив був це місце так:

Потяг безталанний
Аж у Мліїв.

Вірш 464.	Єй-Богу, немає!	У Зайцева: так само. (Так у Доман., Роман; у Франка: Їй-Богу! хоч цеї форми Шевченко не вживає, вона явилася у Пражському виданні.)

Вірш 472. Чорт, панове, у Доманицького: літанню
Літанью співає. (по польськи: litania).

Слово Літанью (католицька молитва) дописав Шевченко що йно на виданні 1860 р. Від І. видання до Пражського стояли на тому місці крапки.

Вірш 486. »Єще Польща у Доманицького: »Єще Польша
не згінела« не згінела«.

(По польськи: Jeszcze Polska nie zginęła.)

Вірш 518. Пісонька: »Перед паном Хведором« у перводруку має иншу верзію і надрукована вона курзивом, як узята з народніх уст.

Вірш 528. Не жартую. у Зайцева: Не жартуєм.

Обі форми добрі, як відповідь конфедерата на висказ жида: »Жартуєте, пане!«

»Не жартую« краще, бо жид питається одного конфедерата.

Вірш 548. Ні, я кажу, що в Вільшаній . . . Такі в Зайцева, тільки по чотирі
— Вільшанські схизмати« . . .
»По три семї, по чотири
Живуть в одній хаті? . . .
Ми це знаєм, бо ми самі
Їх так одчухрали . . .«

Такої інтерпункції вимагає гадка діяльоґу. (Конфедерати перебивають жидови його викрут про титаря у Вільшаній. Так воно і єсть у Доман. і в Романчука (1912 р.).

У Франка стара лекція аж до: »живуть в одній хаті«, як слова жида, на що конфедерати відповідають: »Ми це знаєм . . .«

Шевченко, в поправленому ним примірникови, редаґує це місце так як у Доман., Зайцева, Романчука і в нас.

Вірш 574. »Jeszcze; kiedy my żyjemy,
Polska nie zginęła . . .«

У перводруку це місце викрапковане. У Доманицького і у Франка:

»My żyjemy, my żyjemy,
Polska nie zginęła!«

Так дописано на примірнику видання Семиренка — але не Шевченковою рукою. (З похибкою: żijemy?! Polska ne sgineła.) Оставляємо це місце так, як є у виданню Романчука (1912 р.) бо воно найблище до оригіналу мазурка Домбровского: Jeszcze Polska nie zginęła, póki my żyjemy (Чеський марш на ту саму нуту: Hej slovane!)

Вірш 610.	Коли нема щастя, коли нема долі? Літа молодії марно пропадуть. Один я на світі — стебло серед поля, Його буйні вітри полем рознесуть.	у Зайцева: Коли нема долі, нема талану. Літа молодиї марно пропадуть. Один я на світі! Без роду і доля— Стеблина — билиу на на чужом. полі- Стеблину—билину вітри рознесуть.

Так у перводруку, в Доманицького і в Романчука (1912), у Франка як у д. Зайцева за »Кобзарем« 1860 р.

Вірш 634.	Сховали Ярему— нишком помолись,	у Зайцева: Поляг головою,— нишком помолись!

(Сховали Ярему — у Доманицького, Франка й Романчука. Так і лишаю.)

Вірш 700.	Довго вони, як бачите, Вели таку мову.	у Зайцева: Довго вони, як бачите, Меж мови-розмови Цілувались, обнімались

(Вели таку мову — так у Франка і в Романчука. Це краще, бо: мову дає рим до попереднього знову, а: »розмови« рим псує.

У Доманицького єсть так, як у Зайцева, і таку поправку зазначено в Пражському виданні, як поправку Шевченка.

Вірш 707. Як жить вони будуть,
Як окує всю в золото,
Як долю добуде,

у Зайцева: Як жить вони будуть
У купочці, як золото
І долю добуде.

Я оставив таку редакцію, як у Франка, Доман., Романчука.

„ 733. Мій . . . Аж верби нагинались
На такую мову.

Так у Франка і в Доманицького.

У д. Зайцева: Мій . . .« Аж верби нагинались
Слухать тую мову.

Так само й у Романчука по поправкам у Шевченкових примірниках »Гайдамаків«.

Вірш 782. — »Що-ж тепер?
Панове, ради! Поміркуєм.«

Так у Доманицького.

У д. Зайцева по: »тепер« йдуть крапки.

У Франка: »Що тепер,
Панове ради, поміркуєм?

У Романчука:
»Що-ж тепер?
Панове ради, поміркуйте!«

Вірш 807. І темно, сумно в хаті стало.

Так у Романчука, Доманицького, Франка.

У д. Зайцева: І сумно-сумно в хаті стало. »Темно«, це поправка самого Шевченка.

Вірш 823. Не згадуйте, пани-брати,
Бо, що-б не почули . . ,

Так само у д. Зайцева, Франка, Доманицького й у Романчука.

По всіх давнійших: »Бо, що-б не почули« було викрапковане. Ці слова вписав Шевченко власноручно в примірнику першого видання.

Вірш 1125. Де той Богун, де та віма?
Інгул що віму замерзає,—
Богун не встане вагатить
Шляхетським трупом.

Так у Доманицького. У Зайцева: Ингул, у Франка: шляхецьким.

Місце не ясне, мабуть ізза інтерпункції. Доманицький у Розгляді каже, що цю справу може вияснити лишень автоґраф.

Коли дати інтерпункцію:

Інгул, що зіму замерзає,
Богун не встане загатить і т. д.,

тоді думка буде така: Богун не встане, щоб шляхетським трупом загатить річку Інгул, яка що зіми замерзає.

Вірш 1150. Аж серце холоне.
Ударили в дзвони;
Реве гаєм; »освятили!«
Освятили, освятили!
Гине шляхта, гине!
Розібрали, заблищали
По всій Україні.

Так у Доманицького. В д. Зайцева, Романчука й Франка переставлено:

Ударили в дзвони;
Реве гаєм: »Освятили!«
Аж серце холоне.

І так з погляду на вірш мабуть краще.

Вірш 1174. Щоб не побачили злі люди;

Так у Доманицького (рим до попереднього Іуди).

Але у Франка, і в Романчука: Щоб не побачили »злі« люде. (рим замазаний), у Зайцева: Щоб не побачили, бач, люде. (крім замазаного риму ще й »бач« двічи).

Вірш 1181. Щоб Богові в-ранці теє росказать.

Це поправка самого Шевченка. У Франка, Зайцева й Романчука замісць: теє — про те.

Вірш 1240. Смутний іде, невеселий,

Так у Доманицького; у Франка: Іде смутний — невеселий. У Зайцева: Іде смутний, невеселий.

Вірш 1257. Віщує козаче,
Чуле серце, та не скаже,

(Яке серце? — чуле.) Так у Доманицького, й Романчука; у Франка:

Віщує коваче;
Чує серце, та не скаже,
Яке лихо буде.

Так само в Зайцева. Але тоді в реченню: Якусь тяжку недоленьку віщує козаче; нема підмету (хто віщує?).

Вірш 1275. А сю ніч упється;

Так у Доманицького (тільки по »п« мягкий знак). У Франка теж. Так воно було й у перводруку. В инших виданнях »упєшся« це похибно. Бо упється відноситься ту до »синє« (море), а не до Дніпра.

Вірш 1282. А в степах Украйни —
Дай-то, Боже милий—блисне булава«,

Так у Доманицького, Франка, Романчука. Так сильнійше, більше змісту.

У Зайцева: О, Боже, мій милий—блисне булава!«

Вірш 1299. А тим часом з-за байраку
Півень »Кукуріку!«

Так у Доманицького, Франка, Зайцева. (По перводруку.) В деяких виданнях непотрібна відміна: із байрака.

Вірш 1319. Аж у Умань. По Подолі

Так справив сам Шевченко і так воно є у: Франка, Доманицького й Романчука. Тільки у Доманицького: По Поділлю. Таку правопись і я теж приняв.

У Зайцева єсть: Аж у Волинь. По Поліссі.

Вірш 1322. А Залізняк в Смілянщині
Дамаску гартує.

Так у Франка, Романчука, Доманицького. У Зайцева: »дамаху« замісць »дамаску«. Одно й друге означує дамасценську шаблю.

В примітці до Пражського »Кобзаря« сказано, що Шевченко »дамаху« справив на: »до маху« гартує. Але тоді не знати що він »до маху« гартує?

Вірш 1363. Дочку його, коли знаєш.«

Тут єсть дописка Шевченкова:

Дочку його, чи ти знавав?«
»Отамане, пане.
Пусти мене!« Тай заплакав.

Вірш 1381 до 1388. Замісць тих 8 рядків у перводруку стояло далеко слабше й коротше:

На край світа, пане!
На край світа, та не найду,
Не найду Оксани,

Вірш 1399. У реєстер! В перводруку було: Єсаулом . . . Так і оставив Франко; у Доманицького, Зайцева, Романчука: у реєстер! (Оставляю за ними це слово.)

Вірш 1384 до 1400. З малими відмінами так само у Доманицького, Романчука й у Зайцева, тільки у Зайцева замісць: Прізвища немаю (рим до попереднього: я не знаю) єсть: немає! а замісць: записано, стоїть: записали.

Натомісць у Франка читаємо:

»Може й вирвеш. Ходім з нами!
Я-ж все вабуваю,
Як зовеш ся?«
»Яремою.«
»Прізвище? — »Не маю.«
»Хиба байстрюк? Без прізвища?
Запиши Миколо,
Єсаулом . . . Без прізвища . . .
Нехай буде Голий!
Бач, обідраний!«
»Погано!«
Ну, хиба Бідою?«
»І се не так.«
»Стрівай лишень!
Пиши Галайдою!«
Записали.

Обі редакції гарні. Я оставив останню, Шевченкову, з 1860 р.

Вірш 1403. Рушайте, хлопята!«

(Шевченко справив на: кончайте хлопята!)

По отсім віршу йшла вставка самого Шевченка:

Та й рушили до схід сонця
У Лисянку хлопці
На ярмарок. Зібралися
Хлопці, по толоці
Помолились гарно Богу
Та й рушили з Богом
У дорогу. Мов і справді
Не було нічого
У Черкасах . . . І Яремі,

Тую вставку приняв до свойого видання Франко. Та нема її ані в Доманицького, ні в Романчука, ні у Зайцева. Тому й я опустив, що-б надто не зміняти тексту, до якого загал привик, читаючи найбільш розповсюднені видання.

Вірш 1404. І Яремі дали коня
Зайвого з обозу.
Усміхнувся на воронім,
Та й знову у сльози.

Так у Доманицького, Зайцева, Романчука. В виданні Франка читаємо:

І Яре́мі
За́йвого з обо́зу
Дали́ коня. Усміхну́вся
Яре́ма крізь сльо́зи
Тай поїхав за цари́ну . . .

Це рукописна вставка Шевченка.

Вірш 1440. Ні, не плаче: змія люта
Жадна́ випиває
Його сльози, давить душу,
Серце роздирає.

Так у Зайцева, Доманицького й у Франка. У Романчука замісць: жадна́ єсть: жадно (як?).

В першому виданні: жадна́, тільки замісць: Його сльози, єсть: дрібні сльози.

Вірш 1963. Згадує Вільшану;
Може каже: »обнімімось,
На віки зомлієм,
Мій соколе! Нехай Ляхи
Знущаються!«

Віє.

Первісно було написано:

Може, згадує Ярему,
Згадує Вільшану;
Кличе його: »Серце моє,
Обніми Оксану! і т. д.

Колиж Шевченко перероблювив слово: Вільшана на Мліїв той поправив:

Може, згадує Ярему,
Згадує і Мліїв;
Може, каже: »обнімімось,
На віки зомлієм,

Доманицький помішав обі редакції і тая контамінація осталася у виданнях, построїних на Доманицькому. Франко оставив першу лекцію. Так само Романчук і Зайцев.

І це, мабуть, слушно, коли ми ніде не наводимо поправок Вільшани на Мліїв.

Вірш 1479. Карай серце! Розірветься,
Роспадеться камінь!

Це поправка самого Шевченка. Звичайно пишуть:

Карай серце! Розірветься,
Хоч би було камінь!

У Франка: камень!

Вірш 1481. Доле моя, серце моє!
Оксано, Оксано!
Де ти ділася, поділась?«

Поправка самого Шевченка на примірнику 1. видання. Так єсть у Зайцева, Доманицького, Романчука.

У Франка, так як у першому виданні, без поправки Шевченка.

Дóле моя, сéрце моє,
Чом ти не в Вільшáній?
А мóже й там, мóже плáче,
Тяжко їй небóзі? . . .
Мóже з бáтьком виглядáє?«
І хлинули сльóзи,

Але-ж Галайда вже знав про смерть Титаря й годі було сумніватися йому, чи це правда! Тому, мабуть, Шевченко й справив це місце.

Вірш 1491. І тихенько
У ліс та й сховались.

Так у Франка й Доманицького,—і так безперечно, живійше. В І. виданню було:

Повернули
У ліс та й сховались.

У Романчука й Зайцева:

І тихенько
У лісі сховались.

Вірш 1537. Вже минули Воронівку,
Вербівку, в Вільшану
Приїхали.

і дальші аж до слів:

Ба ні, дядьку; батько казав,

Шевченко змінив був ось як:

Минули Гоноратку

(Кумейки—і перечеркнено)

Байбузи минають,
Уже й Мліїв . . . Про титаря
Ярема питає
У хлопчика: — Чи титаря
Ляхи ще не вбили?
»Ні, не вбили: каже батько,
Що його спалили.

Цей варіянт впровадив Шевченко, щоб справити Вільшану на Мліїв. Коли-ж цеї поправки не перевів усюди, так і тут зміни не треба. Її не приняв жаден з видавців »Кобзаря«.

Вірш 1559. З домовини встану
Шукать тебе.

Так у Доманицького, який свою редакцію опирав (як це було вище зазначено), на другому виданні »Гайдамаків« (отже на кращому, бо перше, друковане без догляду автора, вийшло з похибками), на примірнику, справлюванім рукою Шевченка. Оставляю редакцію Доманицького ще й тому, бо вона краще підходить під зміст. (Галайда думає тут про Оксану і каже, що з домовини встане, шукать її.)

У Франка, Зайцева й Романчука на тому місці:

З домовини встану
Ляхів мучить.

Вірш 1563. Тяжко йому, сіромасі.

Так у Доманицького, Франка, Романчука.

У Зайцева: Тяжко-важко сіромасі.

Вірш 1584. Я, як бачте, гайдамака.«

Це: як бачте — вставлено в Семеренк. Кобз.

Вірш 1587. »З Кирилівки.«

Народ у Звенигородщині каже: Керелівка.

Але форма: Кирилівка осталася в літературі й тому я її скрізь лишаю.

Вірш 1597. За те-ж їх і били. (Так у Дом., Франка, Зайцева, Романчука) в перводруку було: За те-ж ми їх били.

„ 1625. Козакам нівроку!

Так у Франка. Оставляю його інтерпункцію тут, і не в одному місці, бо інтерпункція Франка звичайно легка й льоґічна.

Вірш 1627. У Ляхів кишені
Потрусили.

Так у виданню 1860. Перше було: у мертвих кишені потрусили. Це жостокійше звучить. Лишаю: у Ляхів.

Бенкет у Лисянці. Так у Зайцева, Доманицького, Романчука. У Франка: **Старосвітський будинок.** Це Шевченкова поправка. Але в виданні 1860 р. знова: Бенкет у Лисянці. Даю обі надписі.

Вірш 1633. Ото Гонта з Залізняком — це поправка Шевченка.

У Франка: Ото Гóнта та Залїзняк

У Зайцева: Отто Гонта та Залізняк

Вірш 1635. Люльки закурили —
З гайдамаками. Аж страшно!

Так у Доманицького. У Франка, Романчука, Зайцева:

Люльки закурили
Страшно-страшно закурили! (У Ром. не виклик, а точка.)

Я оставив ред. Дом. бо вона оперта на поправці Шевченка, хоч тоді стоїть двічі »з«;

Гонта з Залізняком з гайдамаками.

Найкраще мабуть булоб:

Ото Гонта та Залізняк
Люльки закурили
З гайдамаками. Аж страшно!

Вірш 1660. Ні мала дитина

В 1. виданні було: ні мати дитина.

Вірш 1665. Ні душі живої
Не осталось у Лисянці,

Так у Доманицького й Франка.

У Зайцева: Ні душі живої
Шляхетської й жидівської!

У Романчука так само, тільки без виклику.

Я оставив ред. Дом. — бо вона згідна з поправкою Шевченка.

Вірш 1679. Так Галайда кричить, гука
Ляхів по пожару.

Так у Франка. У инших, як у виданні 1860 р. а саме:

Де ти?« крикне й сховається
В полумьї, в пожарі.

Лишаю Франкову, ред. бо в ній єсть рим: пожару до дальшого: базару.

Вірш 1702. Випєм, Гонто, брате!«

„ 1722. Потайники вже зроблені.

Оставляю як у Доманицького, тільки в Дом.: Богданови (в мене Богданові, як у Ром.).

У Романчука так само як в Доман.

У Франка це місце так виглядає:

»Випьєм, дру́же, погу́ляєм
У ку́почці, в па́рі.
А деж Во́лох? Заспіва́й лиш! . . .
Грай, співа́й, кобза́рю!«

»Постріва́й! я дожида́ю,
Що Ляхи прокляті . . .«
Яре́ма встав: »Які Ляхи?«
»Ото́ бо завзятий!
Пий горі́лку, мій го́лубе!«
»Які Ляхи, бра́те?«
»По тім бо́ці у будинку
Запе́рлись прокляті!«
»Розві́емо!« — »Шко́да . . . му́ру,

а дальше як в Дом. і Ром.

У Зайцева:

Випьєм, Гонто, брате!
Випьєм, друже, погуляєм
У купочці в парі.
А де-ж Волох? Заспівай лиш
Нам, старий кобзарю!

а дальших 28 рядків випущено аж до слів:

Не про дідів і т. д.
Випєм, друже, погуляєм
У купочці в парі.
А де-ж Волох? Заспівай лиш
Поганий кобзарю.

Це пізнійша вставка Шевченка. Її видруковано 1860 р. тільки: Поганий кобзарю Змінено на: Нам старий кобзарю.

Вірш 1742. Куплю черевики.

Це поправка Шевченка (на краще), у Зайцева оставлено: Маю черевики, бо д. Зайцев, як у вступі зазначено, держиться одного видання (1860 р.).

Вірш 1825. Ось царицина копійка.

В першому виданні було: Ось . . . копійка,

Замісць крапок вписано на Шевч. примірнику (але не Шевченковою рукою): царицина і тую вставку приняли: Доман. й Романчук.

У Франка: Ось копійка . . . подиви ся! . . .

У Зайцева: Ось копійка . . . подивися . . .

Вірш 1831. — »Признавайсь, проклятий Жиде,
Де моя Оксана?«

Так у Доманицького, Романчука і Зайцева. У Франка:

Признава́йсь, лука́вий жи́де:
Ти привів у Мліїв,
До ти́таря Ляхів пьяних?
Я, Ле́йбо, не вмію
Жартува́ти! Я Яре́ма,
Твій на́ймит, пога́ний!
Чи не пізна́в? Признава́йся,
Де мо́я Окса́на?«

Це поправка, яку зробив був Шевченко, зміняючи Вільшану на Мліїв. Коли тої зміни не перевів поет усюди, то годі й цього місця оставляти, бо вийшло-б, що раз титаря замордували в Вільшаній, а раз у Млієві.

В тій редакції Франко цікаво змінив інтерпункцію:

У Шевченка: Твій наймит поганий,—

У Франка: Твій наймит, поганий!

Вірш 1834. — »Хова́й Боже! . . .

після цих слів у Франка слідує:

Нічого не знаю!
Нічогісінько, їй Богу!«
»Не знаєш? Як знаєш,
Так і роби!« І знову ніж
Ярема здіймає.

Це вставка самого Шевченка, якої не приняли пізнійші редактори, мабуть тому, бо вона нічого не додає, а тілько поширює діяльоґ. Без неї коротше й виразнійше.

У Шевченка инша дещо інтерпункція, як у Франка, і замісць: здіймає (ніж) стоїть: виймає.

Вірш 1834. В будинку . . . з панами . . .
Вся в золоті . . .«

Тут знова перерібка Шевченкова:

— »У будинку . . . На тім боці . . .
(Стривайте!) . . . З панами
У покоях, у золоті,
Як найкраща пані
Ваша . . .

І тую вставку приняв тільки Франко. Доманицький, Зайцев, Романчук — взяли найкоротшу редакцію, і я йду

їх слідом, бо так воно, як на епізодачний діяльоґ, на мою думку, й краще. Колиб отсій розмові Галайди з його колишнім хазяїном-жидом присвячено стільки місця, то инші, важнійші розмови потерпіли-би на тім.

В загалі Шевченко особливе довго спинився був на отсій сценці і присвятив був їй, як бачимо, багато вваги. В перводруку це місце виглядало так:

»Не бреши проклятий!
Признавайся! Я Ярема . . .
Ти конфедератів
Із хутора до титаря
Повів у Вільшану?
Признавайся! я все знаю . . .
Де діли Оксану?«
Махнув ножем . . .
»Ховай Боже!«
»Я тебе сховаю!«
»У будинку на тім боці!« . . .
»Виручай, як знаєш!
Нá золото!« . . . сипле йому
Жменею в кешені
— »Треба Гонту . . .« — »Потім, потім . . .
А не то — свяченим . . .
»Добре, добре! постривайте! . . .«
— »Ніколи, проклятий!
Ходім вкупі! — »Якіж бо ви . . .
Яремо, завзяті!
Вам не треба, один піду.
Гроші мур ламають.
Скажу Ляхам: »Замісць Папа . . .«
— »Добре, добре! Знаю,
Іди швидче!«
— »Зараз, зараз!
Гонту забавляйте
З пів-упруга, а там нехай!
Ідіть же, гуляйте! . . .
Куди везти?«
В Майданівку!
В Майданівку, чуєш?«

Редакція Доманицького й других, як бачимо, основана на виданні з 1860 р. де Майданівку перероблено на

Лебедин. Лебедин оставив Зайцев, бо він не зміняє тексту 1860 р. і Франко; натомісць Доманицький і Романчук задержали давне: В Майданівку. Так роблю й я.

Вірш 1857. На в-городі постирнак

Такої форми вживав Шевченко. У Зайцева: пізнійша: пустирнак. В Галичині кажуть: пастирнак. (Грінч.: пастернак)

Вірш 1873. Випю чарку, випю другу,
Випю третю на потугу!

Так у Франка, Романчука й Доманицького. У Зайцева: на потуху, що псує рим і зміняє значіння (може це похибка?).

Вірш 1899. »Заганяйте квочку в бочку,
і дальші три стрічки це вставка на Шевченковому примірникові, але не Шевченковою рукою. Її подає Франко. Инші викрапковують, мабуть тому, що надто вже різкі.

Вірш 1955. Найдеш другу!«

Так у перводруку. У Зайцева: иншу, як у виданні Семиренка.

Вірш 1982. Ох! Як-би я знала,
Що побачу його ще раз,
Що обніму знову,

Так у Доманицького, Франка, Зайцева.

У Львівськім виданні через недогляд:

Ох! Як-би я знала,
Що побачу знову,

(Оден рядок пропущено — і цей пропуск повторено в инших виданнях, як ось в Огоновського.)

У Романчука (1912):

Ох, як-би я знала,
Що побачу його ще раз,
Що побачу знову, —

мабуть тому, що соромливій дівчині не до лиця перед черницею говорити про обійми.

Вірш 2009. Хто обійме, як я, його? так у виданні 1860.

Перше було: Хто обніме, і так оставив Франко.

Вірш 2012. Хто сироті убогому
Люблю тебе скаже?

Так у Франка, — у Зайцева, Романчука й Доманицького: Добре слово скаже. Люблю—відповідає змістови, бо Ярема від Оксани ждав не доброго слова, а любові. Тому лишаю, як у Франка, значиться первісне.

Вірш 2015. І він оден на всім світі,
Мене вірно любить;

Так у Зайцева, Доманицького, Романчука.

У Франка: І він оден на всім світі,
Один мене любить,

це первісна редакція. Лишаю пізнійшу, бо вона більше говорить. (не тільки: оден, але й: вірно любить.)

Вірш 2044. »Через тиждень?
Раю мій покою!

Так у Доманицького.

У Романчука, Зайцева й Франка:
Через тиждень! Через тиждень!

І так метрично краще. Первісно (в І. вид.) було:
»Через тиждень! Через тиждень!
Серденько загоїть!

Вірш 2074. Піду, дзвонять до вечерні.«

Так в Доманицького, Франка, Романчука. У Зайцева (як у виданні 1860) р.:
Задзвонили до вечерні.

Вірш 2075. Оксана осталась;
Пожурилась, усміхнулась,
Пала на коліна
І молиться за Ярему
Щиро, як дитина.

Так у Романчука, Доманицького, Франка.

І так багато поетичнійше.

У Зайцева, як у виданні 1860 р.:
А черниця, помолившись
В храм пошкандибала.

(Тільки по: »черниця« не було коми.)

Вірш 2079. Через тиждень в Лебедині
У церкві співали
»Ісаія ликуй!«

Так у Дом., Зайц., Ром.
У Франка:

Через тиждень, старі сестри
У церкві співали.

Так було до 1860 р. Але отсі: старі сестри менше гарно.

Вірш 2087. З Залізняком
Весілля справляв.

Так у Доманицького, Романчука й Зайцева (1860 р.).
У Франка, як було в І. виданні, а то:

З Залізняко́м
Часо́м наїзжа́в
В ряди—годи, та в двох со́бі . . .
Ну, се всякий зна́в!
Вернїмо ся-ж до свяче́них,
Що вони зробили?
Чи всї вони ще як бритва,
Чи перещербили?
Хоч, вам, зна́ю, і остило
На кров та на сльо́зи
Дивитися, а Окса́нї,
Окса́нї небо́зї
Їй аж ну́дно, бо Яре́ма
Весїлля гуляв
З ноже́м в рука́х, на пожа́рах . . .
Вона́ виглядáв
До пївночи, а іноді
Помолиться Богу
Тай спать ляже одна собі.
Умер би, ей Богу!

Пізнійша редакція, хоч коротша, та за те суцільнійша й краща. Досить вказати на чудове, в стилї народньої поезії місце:

Виглядав, чи не їде
З боярами в гості —
Перевести із келії
В хату на помості.

Вірш 2107. Йде в село,
Де чує трупи.

Так у всіх редакціях. В вид. 1860 р. (і в Зайцева, по поправці Шевченка):

Звір тілько виє по селу,
Гризучи трупи.

Вірш 2110. Аж поки снігом занесло
Огризки вовчі.

Це поправка Шевченка на примірнику Черн. Кобз. й Гайд. Її приняв Зайцев, Дом., Франко.

Романчук оставив редак. І. вид.:

Не ховали,
Вовків Ляхами годували,
Поки їх снігом занесло.

Вірш 2191. Клич громаду! Признавайтесь!
Що ви? католики?

Так у Франка і в Романчука. Таку інтерпункцію оставляю, бо вона найяснійша й дає найбільше драматичного вислову цій страшній сцені. Від першого видання аж до Пражського (5 вид) цілком замазане:

Признавайтесь,
Що ви католики?

(Тоді-б по католики не (?) а (!), або прямо (.)

Вірш 2263. Крови мені, крови!

Так у Доманицького (тілько: міні), у Франка: Крови, мені крови, у Романчука, як у Франка.

Вірш 2300. »Ой гоп до вечері!

Так у Доманицького, у других: »по вечері« і так є в пісні народній.

Вірш 2360. »Сини мої, сини мої!
На ту Україну
Подивіться!

Так у Дом., Ром., Франка. У Зайцева:

На ту Україну
Дивітеся!

Вірш 2380. Без васильків і без рути
Спочивайте, діти,

Так: Доманицький, Зайцев, Романчук.

Франко оставив, як було в перводруку:

Без васильків і без труни

Вірш 2386. Простіть, сини!

Так у Дом., Ром., Франка. У Зайцева: просіть, сини

Вірш 2421. Дідусь ще гуляє, а батько вже вмер.

Так у Зайцева, Дом., Романчука.

У Франка: Один ще гуляє, а другий умер. (Так було в І. виданні.)

Вірш 2522. Ревуть собі і ревтимуть, —

Так у Дом., Зайцева, Франка. В Романчука єсть: Ревуть собі й ревітимуть, В перводруку було: ревітемуть.

Вірш 2532. Нехай мовчить:

На те Божа воля!

Так у Дом. і Франка; у Зайцева й Романчука:

Нехай мовчить:

Така Божа воля!

(так у вид. 1860 р.)

Черниця Маряна.

Отся поема має свою історію. Вона написана 1841 р. в Петербурзі, а видрукована що йно 1862 в »Основі« (книжка IX. стр. 1—12) з чималими поправками Куліша.

По цьому перводруку являлася вона в усіх Кобзарях. Було це одиноке жерело редакцийне. Але всім було звісно, що автоґраф зберігається у Харкові, в д. Ол. Корсуна, якому післав був його Шевченко для надрюковання в українському »новорічнику« Сніп, в другому випуску, який, на жаль, світа Божого не побачив.

Вже Куліш, друкуючи »Черницю« в-перве в »Основі«, по знайденому ним бруліоні писав: »Ми не губимо надії добути цю поему в повному виробленому виді. Переказували нам, що її екземпляр переховується у видавця альманаха »Сніп« Корсуна, якого невідзовно просимо уділити нам цей скарб.«

Та на тій надії й на проханню скінчилося. Родинний

архів Корсуна, як каже Зайцев (»Оксана«) зістав могилою одної з перлин Шевченкової музи.

Аж Доманицький, працюючи над своїм „Критичним розслідом над текстом »Кобзаря«“, звернувся до сина покійного редактора альманаха »Сніп«, до А. А. Корсуна (мирового судді в Ростові на Дону) з проханням автоґрафу »Черниці«. На те дістав 24. VIII. 1906 відповідь, що дійсно в їх сімї зберігається, серед инших автоґрафів усяких письменників, також »аркуш почтового паперу (а може їх і два! Дом.) на якому списано не тілько »Черницю Маряну«, але й малюнки на боках, пером, рукою самого Тараса Григоровича; малюнки ці зроблено на швидку; це лишень легенькі контури; належать вони до тексту і, можна думати, Шевченко робив їх, обмірковуючи »перший починок« цеї поеми, — машинально, а може просто »прикрасив« рукопис, переписаний досить пильно і чистенько; вірші починаються з малої букви. (!) На прикінці рукопису, на ньому-ж лист до мого батька, — надпис про те, що Ш. оддає йому на власність ці твори (Маряну і Човен). Дописка ця рядків на 7—9 . . . Автоґраф Марьяни, скільки памятаю, одрізняється од друкованого тексту.« (Стільки А. А. Корсун. — Критичний розслід, стр. 53.)

Того автоґрафа Доманицький, як у »Росліді« сам каже, не бачив.

Але в »Кобзарі« 1908, стр. 617 він пише: Цю поему друкуємо тут так, як написав її Шевченко. Досі її друковали із деякими поправками П. Куліша. Поеми цієї Шевченко не виправив. Через те, напр. в розділі II-му (стор. 137), після слів »Осталась вдовою«, редактори »Кобзаря« вставляють звичайно ще раз: »Ой осталась удовою«; потім на стор. 140 в рядку:

— »Треба буде старостів ждати« — один зайвий склад (Куліш, напр. поправляє на: »Треба старостів нам ждати«).

Автоґраф поеми (теж не усієї) був подарований Шевченком А. Корсуну і тепер зберігається у його сина А. А. Корсуна, в Ростові-на-Дону, але добути той рукопис од нього не пощастило. Він сповіщає, що в його рукописові

16 сторінок, а в них 388 рядків. Вся поема має два розділи: у першому — 251 рядків, а в другому — 137. Перший розділ в оригіналі Шевченка кінчається словами »Ледве пішла з хати« (стор. 144); далі у нас тільки 48 рядків, а в рукописові А. Корсуна — 137. Цей другий розділ починається приспівом »Ой гоп'того дива«. »1 і 2 страницы, — пише А. А. Корсун, — занимаетъ посвященіе, кусочекъ котораго, обыкновенно, помѣщается въ изданіяхъ, какъ самостоятельное стихотвореніе. Посвященіе это заключаетъ въ себѣ болѣе строкъ — (почти: въ немъ 22 стиха), чѣмъ печатаемое въ видѣ самостоятельнаго произведенія. Помѣчено »Спб. Ноября 22. 1841 року«. Изъ посвященія видно, что оно относится прямо до »Черниці«. Въ посвященіи обозначено имя и 3 буквы фамиліи. Въ концѣ рукописи приписка къ отцу: »Отак вачинаеця моя Черниця, а що дальше буде, то я и сам не знаю. Здаеця и люльки не курю« і т. д. . . . »треба буде знову компанувати (то, что было написано на растерянныхъ »шматочкахъ паперу«).

1914 р. д. Павло Зайцев надрукував (у Петербурзі Вид. »Дѣятель«) »Кобзаря« (381—383 Nго. видавництва Общедоступної Библіотек-и) і помістив у йому »Черницю Маряну« по копії, яку йому поталанило дістати від одного із свояків покійної української поетки А. И. Псьолівної. Копія ця, як впевняв д. Зайцев, знята з оригінала »Черниці«, що хорониться в А. А. Корсуна в Ростові на Дону і остається для дослідників недоступною. А знята вона незвичайно вірно й з нотками про похибки й недостачі оригінала; написана вона (копія?) на папері »съ украшеннымъ коронкой вензелемъ А. К.« на якому, мабуть і тим самим письмом написана »Хустина«, припалежна В. П. Науменкові в Києві. (Кобзарь. С.-Петербургъ. »Дѣятель«, Предисловіе. Павелъ Зайцевъ.) . . .

Приступаючи до редакції »Кобзаря«, мав я таким способом два певні жерела. Редакцію »Маряни« Зайцева по копії з автографа і редакцію Доманицького в Кобзарі (1908 р.). Вони дуже ріжнилися текстом. Котру вибрати? Я рішився тоді дати в тексті редакцію Доманицького, покладаючись на його слова, що він друкує Черницю Маряну так, як написав її Шевченко (Кобзарь 1908,

стр. 617) а редакцію Зайцева занести у варіянти й доповнення.

Так я й зробив.

Пізнійше, коли вже перший том був видрукований достав я від д. Зайцева його книжечку »Оксана« (Київ 1918) яка справу тексту Маряни остаточно рішає і не тільки самої Черниці Маряни, а й думки »Вітер в гаї нагинає«, і яка для біоґрафії Шевченка приносить цінний причинок. З »Оксани« довідуємося, що автоґраф »Черниці Маряни« став остаточно приступний для загалу, бо його куплено в квітні 1917 р. для Пушкинського Дому Петербурської Академії Наук. Довідуємося дальше, що він оздоблений цікавими малюнками, робленими на-швидку (як і А. А. Корсун писав), що єсть між ними портрет Шевченка з молодечих років і постать Оксани (невиразна), приятельки Тараса Шевченка, його першої любки, якій була поема присвячена і вкінці, що поема цілком автобіоґрафічна.

На-жаль д. Зайцев не зазначив, чи цей автоґраф »Черниці Маряни« покривається з текстом, опублікованим д. Зайцевом у »Кобзарі« Дѣятеля по копії, яку видавець дістав від одного із своякiв пок. Псьолівної, чи ні.

Щож мені оставалося? Порівнати опис автоґрафу з текстом у д. Зайцева.

Опис цей маємо двічі. Раз у Розсліді Дом., сторона 53, а другий у »Кобзарі« (1908 стр. 617). Оба рази дещо інакше.

В Розсліді сказано, що автоґраф Маряни списаний на аркуші почтового паперу, а в »Кобзарі«, що цей автоґраф має 16 сторінок і що в йому стрічок 388. А дальше, що вся поема має два розділи: у першому — 251 рядків, а в другому 137. Другий починається словами: »Ой гоп, того дива.«

Отже у тексті. Зайцева так воно й є. Перша частина більша: 251 рядків, друга менша 138. Тільки не починається вона, як сказано в »Кобзарі« Дом. словами »Ой гоп того дива«, а »Ой, гоп! Не пила, —«

Значиться число рядків і поділ цей самий, і на тому можна догадуватися, що саме текст Зайцева автентичний.

Супроти того треба було його дати в текст нашого »Кобзаря«, а Доманицького перенести у варіянти і я жалую, що воно не сталося, а д. Зайцеву висказую щиру дяку за прислані цінні матеріяли.

Ріжниці в тексті Доманицького й Зайцева великі.

Вірш 5. Про досвітки, вечорниці,

Так у Доман., Фр., Ром., у Зайц.: Про досвітки — вечірниці.

Вірш 7. Що-б з козаком не стояла . . .

Так у Франка і в Зайцева. У Дом.: не стояла, —
У Ром.: не стояла.

Вірш 8. Звичайно — дівчата,

Так у Зайцева, Франка. У Доман.: Звичайне, дівчата,
У Ром.: Звичайно, дівчата,

Вірш 11. Аж ось, з хлопцем старий сліпець

Так у Дом., Ром., Франка. У Зайцева:
Аж ось — з хлопцем старий кобзарь

Вірш 16. А дитина,
Сердешна дитина,

Так у Доман., Роман., Фр. У Зайцева:
А дитина,
Сердешна дитина!

Вірш 17. Обідрана, ледве-ледве
Несе поженята . . .

Так у Доман., Ром., Фр. У Зайцева: Обідране,

Вірш 19. Безталанний син Катрусі!

Так у Дом., Фр., Ром. У Зайцева:
Достеменный син Катрусі!

Вірш 23. Хлопців кинули, побігли

Так: Дом., Фр., Ром., Зайцев. В »Основі«: кинули — побігли.

Вірш 25. Діду-серце, голубчику!

Так у всіх і в Основі; у Зайцева: »Діду, серце, голубчику!

Вірш 27. Я шага дам, я черешень,
Я напою медом;
Так у всіх. В »Основі«: Я шага дам я — черешень,
В Зайцева: Я шага дам, я — черешень,
Всього, чого треба, —

Вірш 38. Кобза зопсувалась,
Розвалилася . . .«
Так скрізь. У Зайцева:
Кобза попсувалась,
Розбилася . . .«

Вірш 39. »А струни?«
Так скрізь. У Зайцева: — »А струни є?«

Вірш 48. Чи чували, чи не чули? . . .
Так скрізь. У Зайцева: Чи чували? — »Ні не чули!«

Вірш 59. Ой осталась удовою.
Так скрізь. Цей вірш — вставка Куліша.

Цікаво, що Огоновський її не приняв. І в Зайцева нема. У його так:

Осталась вдовою,
Та й не молодою,

Вірш 62. З малою дочкою.
Так скрізь — у Зайцева: Й малою дочкою.

Вірш 68. Та зятя єднати.

Так Дом. У Роман.: Стала зятя єднати. Це коннютура Франка, який повторив слово: »Стала«, хоч, як каже (Кобзар I, стр. 156) в оригіналі (?) є: Та зятя єднати.

У Зайцева єсть: Та за пана єднати. Й це найкраще, бо тут причина лиха (що за пана).

Вірш 71. Не до пана товстого,
Усатого старого,
До Петруся, в гаю, в лузі
Що вечора святого.
Розмовляла, жартувала,
Обнімала, мліла,
В раю жила . . . а іноді
Плакала, німіла.

Так скрізь. Так було в списку, з якого друкував »Черницю« Куліш в »Основі«.

Куліш переробив це місце в перводруку ось як:

Росла дочка Марьяночка,
Виросла, як панна, —
Чорнобрива, уродлива,
Хоч-би й за гетьмана!
Стала мати міркувати
Та зятя єднати,
А Марьяна не до пана
Ходила стояти, —
Не до пана усатого,
Сідого, старого, —
До Петруся що-вечора,
Вечора святого.

(Це вже виходить, як Дом. завважив, не Шевченків, а Кулішів текст.)

У Зайцева читаємо:

А Марьяна
Не до пана
Виходила гуляти, —
Не до пана старого,
Усатого, товстого, —
А з Петрусем
В гаю, в лузі
Що-вечора святого
Розмовляла,
Жартувала,
Обнімала, мліла . . .
А иноді усміхалась,
Плакала, німіла.

І це найгладше й найгарнійше.

Вірш 87. Хіба було коли в світі,
Що-б ті, що кохались,
Розійшлися, не взялися,
Живими остались?«

Так скрізь. У Зайцева:

— »Хіба було коли в світі,
Щиро, що кохались,

Розійшлися, не взялися
Й живими остались?

(Редакція Куліша граматично гладша.)

Вірш 91. »Ти жартуєш мій голубе!

Так скрізь. У Зайцева: Ні, не було, мій голубе!

Вірш 99. Що є коси, чорні коси,

Так по всіх виданнях. У Зайцева-ж: Що є коси, довгі коси,

Вірш 105. Люблю тебе й на тім світі
Як на сім любила.

Так скрізь. У Зайцева переставлено:

Люблю тебе й на сім світі,
Як на тім любила.«

(Тут Кулішева поправка на місці.)

Вірш 119. Де Маряна до півночи, (півночі)
З ким вона гуляла.

Так скрізь. У Зайцева:

Де Марьяна до півночі
І з ким розмовляла.

Вірш 125. Знать, забула, що колись же
Сама дівувала?

Так у Доман. У Франка й Романчука — без знаку питання.

Куліш в »Основі« нотує первісний текст цих двох рядків так: Знать забула, що минуло, Чи не дівувала?

У Зайцева:

Знать, забула, що колись-то
Сама дівувала?

Вірш 130. З Петром не розлучать.

Так у всіх редакціях. Це Кулішева поправка, яка й принялася. Куліш подає, що в автографі стояло: »З Петром не рознять —.« Видимо похибка, бо такого слова нема і воно не до ритму. Але тую похибку повторив у Розсліді Доманицький (стр. 54) і Франко в »Кобзарі« (І, стр. 158). Не знати тільки, чи це похибка Шевченкового автографу, чи Кулішевого перводруку. Повинно-ж бути: **»з Петром не розрізнять...«**

Вірш 142. Того, що я знаю! . . . Минуло, дівчата;
Серце не заснуло, я вас не забув;

Так скрізь. У Зайцева середнього вірша нема. Єсть прямо: Того, що я знаю! . . . Я вас не забув,

Вірш 173. А мати не знала,

Так скрізь. У Зайцева: І мати не знала,

Вірш 185. Та й каже Маряні:

Так скрізь. У Зайцева: Та й каже: »Марьяно!

Вірш 191. (На силу сказала),

Так скрізь. У Зайцева: без скобок.

Вірш 199. — »Хто вподоба, то я й оддам.«

Так по всіх виданнях. У Зайцева краще:
»Хто вподоба, тому й оддам.«

Тут тексти розходяться; тому друкую текст Зайцева в-повні.

Співає Марьяна:
»Оддай мене, моя мамо,
Та не за старого, —
Оддай мене, моє серце,
Та за молодого!
Нехай старий бурлакує,
Гроші заробляє,
А молодий мене любить,
Долі не шукає;
Не шукає, не блукає
Чужими степами:
Свої воли, свої вози,
А між парубками,
Як маківка між квітками,
Цвіте — розцвітає;
Має поле, має волю,
Та долі не має.
Його щастя, його доля,
Мої чорні брови,
Довгі вії, карі очі,
Ласкаве слово.
Оддай мене, моя мамо,
Та не за старого,
Оддай мене, моє серце,

Та за молодого!«
— »Дочко моя, Марьяно!
Оддам тебе за пана,
За старшого, багатого,
За сотника Івана.«
— »Умру, серце-мамо,
За сотником Іваном!«
— Не вмреш, — будеш панувати,
Будеш діток годувати!«
— »Піду в найми, піду в люде,
А за сотником не буду!«
— »Будеш, дочко Марьяно,
За сотником Іваном!«
Заплакала, заридала
Сердешна Марьяна . . .
»За старого . . . багатого . . .
За сотника Івана . . .« —
Сама собі розмовляла.
А потім сказала:
»Я ще, мамо, не виросла,
Ще не дівувала,
Бо ти мене не пускала
В-ранці до криниці,
Ні жита жать, ні льону брать,
Ні на вечірниці,
Де дівчата з парубками
Жартують, співають
Та про мене, чорнобриву,
Нишком розмовляють:
»Багатого дочка батька,
Шляхетського роду . . .«
— »Тяжко, мамо, тяжко, мамо . . .
На-що дала вроду?
На-що брови змалювала,
Дала карі очі?
Усе дала, тілько долі,
Долі дать не хочеш.
На-що ж мене годувала,
На-що доглядала?
Поки лиха я не знала,
Чом не заховала?« —
Не слухала стара мати,
Лягла спочивати;

А Марьяна заплакала,
Ледве пішла з хати.

II.

»Ой, гоп! Не пила, —
На весіллі була,
До господи не втрапила,
До сусіда зайшла,
А в сусіда
До обіда
В льоху спати лягла.

Із льоху та в льох,
Завертали в горох
І в коморі,
І на дворі
З нежонатим у двох
Постували,
Жартували,
Зопсували горох.

Ой, гоп! Не сама, —
Напоїла кума
І привела до господи, —
Не побачив Хома.
Хомо! В хаті
Ляжем спати!
— Хоми дома нема.

Тряси ж тебе трясця, Хомо!
Я не ляжу спати дома,
А до кума,
До Наума
Піду в клуню по солому.
А, ну-те, напилась!
Наша, наша придалась!
Червоніє хвартушина, —
Роду чесного дитина.«
Отак ордою йшли придане
Співали, пьяні, а Марьяна
Крізь тин дивилася на те . . .
Не додивилася, — упала
І тяжко, тяжко заридала.

Таке-то лихо! І за те,
Що щиро любить! . . . Тяжко, діти,
Вік одинокому прожить,
А ще гірше, мої квіти,
Нерівню в світі полюбить!
Дивіться на мене: я виплакав очі,
Мені їх не шкода, мені їх не жаль, —
Ні на що дивиться. Ті очі дівочі,
Що колись . . . колись-то . . . Думи та печаль,
А більше нічого не мав я й не маю,
А з грішми такими тяжко в світі жить:
Під тином ночую, з вітром розмовляю,
Соромляться люде у хату пустить
І привітать словом старого каліку . . .
Укороти, Боже, молодого віку
Тому, хто не має талану любить!
Легше, мої любі, покриться землею,
Ніж бач(ить,) як другий багатий, старий
Цілує за гроші, вінчається з нею . . .
О, Боже, мій Боже! Волею своєю
Розбий моє тіло і душу розбий!«
Заридав кобзарь, заплакав
Сліпими очима.
Дивувалися дівчата:
Вже смерть за плечима,
А він сліпий, сивоусий
Про колишнє плаче!
Не дивуйтеся, дівчата,
На старі козачі
Щирі сльози. То не роса
В-ранці при дорозі
На спориші і не ваші
Дуже дрібні сльози!
Наплакався: струни рвані
Три перебірає:

»Аж до вечора Марьяна
У темному гаю
Проплакала; прийшов Петрусь.
Вона росказала
Все, що чула од матері
І що сама знала, —
І не втерпіла — сказала,

Як Івана придане
Йшли по улиці, співали.
»Марьяно, Марьяно!
Чом ти не убога? Чом я не багатий?
Чом у мене коней ворових нема?
Не питала б мати, де ходиш гуляти,
З ким коли стояла! Питала б сама,
Сама свого серця, дала б йому волю
Любить, кого знає! Я б тебе сховав
Далеко, далеко! Щоб ніхто не знав,
Щоб ніхто не бачив, де витає доля.
Моя доля, моє щастя —
Ти, моя Марьяно!
Чом не ти в сірій свитині?
Чом я не в жупані?«
А Марьяна, як дитина
Без матері, плаче,
Петро стоїть коло неї,
Нічого не бачить, —
Тілько сльози Марьянини.
А сльози діночі
І серед дня лихо роблять,
А що ж серед ночі?
»Не плач, серце, — єсть у мене
І сила, і воля,
Люби мене, моє серце, —
Найду свою долю —
За високими горами,
За широкими степами,
На чужому полі,
По волі — неволі
Найду свою долю!
Не в свитині, а сотником
До тебе вернуся,
Не в бурьяні — серед церкви
Обнімеш Петруся!
Обнімемось, поцілую, —
Дивуйтеся люде!
А ти стоїш червонієш! . . .«
— »Коли то те буде?«
— »Швидко, швидко, моя рибко!
Молись тілько Богу!
Іди в хату, лягай спати!

А я край дороги
Серед степу помолюся
Зорям ясноким,
Щоб без мене доглядали,
Тебе одиноку;
Серед степу одпочину«.
— »Хіба сю ніч кинеш?
Хіба зараз? . . .« — »Я жартую!
Тепер Україну —
Ні москалі, ні татари,
Ніхто не воює.«
— »А я чула, що ляхи йдуть . . .«
— »То вони жартують! . . .
Розійдемось, моє серце,
Поки не світає!
Чого ж знову заплакала?«
— »І сама не знаю!«
. . . . . .

Перед перводруком помістив був Куліш (»Основа« 1861, кн. IX) ось таку замітку:

«Отся поема, як можна здогадуваться, написана була Т. Гр. Шевченком в-слід за Катериною. Бруліон, неповний, писаний майже весь олівцем. Поправок у рукописі майже нема, але оригінал, це мабуть перший нарис. Оттим то деякі вірші недописані, в инших недодержаний розмір, деякі зложені з повторень, а в одному місці лінія, проведена від слова »одлам«, що ним починається невідомий вам рядок, показує, що автор мав намір доповнити й виправити свою поему. Багато в ній місць слабих, багато розтягнених, але як нарис-поема гідна уваги; вона надихана свіжою силою, молодого ще талану й має високопоетичні місця. Вказувати на них не будемо, лишаю за читачем приємність шукати сильнійше між слабим і прегарне між гарним. Я переписав її з оригіналу, часто дуже нечиткого й поплутаного, власною рукою, а деякі місця зредаґував, заступаючи по змозі авторську роботу, що й зазначено в примітках.

І Доманицький у »Розсліді« називає текст »Маряни« »чи не найбільш непоправним з усього того, що написав за своє життя Шевченко« (Критичний Розслід і т. д. стр. 54). Коли ми нині маємо текст »Маряни« у виданні Зайцева, то мусимо сказати, що закиди Куліша й Доманицького майже зівсім відпадають.

Куліш редаґував »Маряну« з чорновика, може з

першого нарису олівцем, Зайцев з викінченого й приготованого до друку (в другому зошиті альманаха »Сніп«) автоґрафу, який поет ще й прикрасив був відповідними рисунками.

Оксані К.....ко.

Цей вірш має також свою історію. Чотирнайцять його початкових рядків, до слів: »Тілько його й долі, що рано заснув!...« видруковано у перве в »Основі«, 1861 р. (вип. III, стр. 4), без надписі, без дати й місця написання. Куліш догадково відніс його до року 1846 й це хронольоґічне пристосовання приняли усі видавці »Кобзаря« аж до Доманицького, ба й по нім, бо Франко помістив »Вітер в гаї« між »Заповітом«, а »Лілеєю«.

Що йно Доманицький, усталюючи хронольоґію Шевченкових творів, звернув увагу й на цю прегарну »Посвяту«. В рукописі Шевченка, яка зберіглася в архіві Департамента Поліції, її не було. А там-же списані всі Шевченкові твори з кінця 1843 до початку 1847 року. Значится — »Вітер в гаї« не написаний 1846 р. А колиж?

Тут Доманицький став приглядатися до його змісту й форми і сказав, що поки справа виясниться, безпечнійше ставити цей вірш поруч віршів »Н. Маркевичу« й думки: »Тяжко, важко в світі жити«, значиться під роком 1840.

І там він його примістив у свойому виданні »Кобзаря«. (Перед »Гайдамаками«.)

Справу вияснив остаточно д. Зайцев. Він у »Вѣстнику Європи« (1914, Ч. 2) з'ясував, що вірш: **»Вітер в гаї нагинає,«** це початок посвяти »Оксані К...ко«, яку поет додав був до поеми »Черниця Маряна«. Того-ж року видрукував д. Зайцев цілу посвяту перед поемою »Черниця Маряна« в »Кобзарі«, видання »Дѣятель«.

Року 1918 д. Зайцев видав у Київі розвідку про перше кохання Шевченка*) і там ще раз обговорив справу

*) Павло Зайцев: Оксана, перше кохання Шевченка, видавництво »Друкарь« Київ 1918.

»Черниці Маряни« і посвяти »Оксані К . . . ко«, нарікаючи, що ніхто з видавців »Кобзаря« не звернув належної уваги на те, що справа тексту тих творів і їх хронольоґії вже остаточно вияснена.

В розвідці »Оксана« видрукував д. Зайцев цей гарний і цінний з погляду на біоґрафію Шевченка віршик з автоґрафу, який весною 1917 р. купила Петербурська Академія Наук.

В »Кобзарі« Зайцева він видрукований був по копії з автоґрафа.

Ось ріжниці між обома текстами.

»Кобзарь« (Зайцева 1914).	»Оксана« 1918.
Черниця Марьяна.	**Оксані К.....ко.**
(Неоконченная поэма.)	На память того, що давно минуло.
Вірш 9. У якому краї мене заховають?	У якому краю і т. д.
„ 13.. Не скаже хоть на сміх: Нехай і т.д.	Не скаже хоч на сміх:
„ 14. Тілько його й долі, що рано заснув!...«	Тілько й його долі, що рано заснув! . . .«
„ 18. Як побачить диво — твою красоту,	Як побачить диво — твою красоту;
„ 23. І ти не згадаєш того	І ти не згадаєш того
„ 24. А я й досі плачу і досі журюсь,	А я й досі плачу і досі журюсь.
„ 29. Часом (на) Петруся усміхнись, щаслива,	Часом на Петруся усміхнись, щаслива,

В нашому виданні похибки:

Вірш 21. плакала, журились, повинно бути: журилась,

„ 22. Кому ти любили повинно бути: любила.

Дата написання 22, 1841 в Петербурзі.

Хоч це посвята до поеми, »Черниця Маряна«, я її по-

ставив не перед поемою, а по ній. Так зміст каже. »Виливаю сльози на мою Марляну« — каже поет, значиться, коли писав посвяту, поема Маряна була готова.

Цікаво, що найблищий твір Шевченка після »Оксані К . . . ко«, »Утоплена« подібно зачинається.

Оксані К . . . ко.	Утоплена.
Вітер в гаї нагинає	Вітер в гаї не гуляє,
Лозу і тополю,	В ночі спочиває;
Лама дуба, котить полем	Прокинеться, тихесенько
Перекотиполе.	В осики питає:

Це, мов дві строфи того самого твору.

Коли-б видавці »Кобзарів« звернули були на це увагу, то може-би не були їх так далеко клали оден від другого. На всякий спосіб признати треба, що Доманицький не дуже помилився, причислюючи цей вірш до творів 1840 року.

Утоплена.

Отся балляда, оден з найбільших архитворів поета у перве друкована в »Молодику« 1843. З перводруку йшов по всіляким виданням »Кобзаря« майжо без змін.

Доманицький у »Розсліді« каже, що автоґрафа немає. Тимчасом у »Кобзарі« 1908 (стр. 618) пояснює вставку одного вірша автоґрафом у Румянцівському Музеї в Москві. Значитися автоґраф є, а крім автоґрафу ще й рукопись Сульєва, в якій »Утоплена«, хоч не написана рукою Шевченка, але ним власноручно виправлена.

За основу нашого видання беремо текст Зайцева. Відміни.

Вірш 13. »Хто се, хто се?« спитаєте
Цікаві дівчата:

Так у Зайцева й Романчука по текстам 1860 р. Так воно й льоґічно, бо мова про людий, а не про якісь предмети.

В Доманицького:

»Що се, що се?« спитаєте,
Цікаві дівчата:

У Франка:

»Що се? що се?« спитаєте,
Цікаві дівчата.

Вірш 11. Та й задріма, поки небо
Не зачервоніє.

Так у Доманицького по рук. Сульєва і тую поправку самого Шевченка приймаю.

У Зайцева, Романчука, Франка:

поки неба
Край зачервоніє.

Вірш 17. Давно колись те діялось
У нас на Вкраїні.

Так у Франка, Зайцева й Романчука.

У Доманицького, як в перводруку: У нас в Україні.

Вірш 37. Пострівайте,

Так у Доманицького, Франка, Романчука.

У Зайцева: Постривайте.

В перводруку було: Постревайте,

Вірш 40. В неділю і в будень,
З жонатими й з парубками
Пила та гуляла,
Поки лихо не спіткало,
Поки не та стала;

Так у Зайцева, Романчука, Франка; тільки інтерпункція дещо инша.

У Доманицького за Сульєвом:

В неділю і в будень,
З жонатими й з парубками
Гуляла — гуляла,
Аж поки не підтопталась,
З лихом не спіткалась;

Вірш 48. »Я Ганнусі не боюся!«
Співає матуся;
А козаки — молодики
Бються за Ганнусю.

Так у Доманицького, і так найгладше читається.

У Зайцева: А козаки, як хміль отой
Вьються круг Ганнусі. (Так живописнійше.)

В перводруку:

»Я Ганнусі не боюся
Матуся співає.
А козаки сміються їй,
Ганнусі моргають (Рим вербальний.)

Так у Романчука.

У Сульєва: А козаки — молодики
Бьються за Ганнусю.

Вірш 57. А надто той рибалонька.

Так скрізь. У перводруку: А надьто той рибалонька.

Вірш 63. »Чи бач погань розтріпана.

Так: Дом., Фр. У Зайцева: росхристань.
В Кожанчик: розхрістана.
Так і в Романчука.

Вірш 65. Ти вже виросла, дівуєш,
З матері глузуєш?
Пострівай же, — ось я тебе,
Голубко, узую
В черевики! . . .«

Так у Сульєва і таку поправку приймаю.

В Доманицького замісць: Голубко (до: пострівай),
єсть: Голубку (до: узую).

У Зайцева: Ти вже виросла, дівуєш,
З хлопцями гуляєш . . .
Постривай же, — ось я тобі!
Мене зневажаєш?
Ні, голубко! . . .«

Так і в Романчука.

У Франка: »Чи бач, погань розтріпана!
Байстря необуте!
Ти вже виросла, дівуєш,
З хлопцями гуляєш . . .
Пострівай же, ось я тобі! . .
Мене занехаєш?
Ні, голубко!«

Приймаю поправку Сульєва. Вона найгладша а до того найбільше викінчена: до: байстря необуте! дальше йде: я тебе узую в черевики.

Вірш 71. Оттака то бува мати!

Так у Сульєва, Доманицького, Франка.

У Зайцева: Оттака — то була мати! . . .

Так у виданні 1860 р. Так і в Романчука.

Вірш 76. А серця не мати!

Так Доман., Фр., Ром. У Зайцева, як у вид. 1680 р. А серце немати! (повинен бути 2 відмінок при запереченню.)

Вірш 88. Байстрям нарікає. (В перводруку: нарикае.).

Катувала, мордувала,

Так у Зайцева, Романчука, Франка.

Доманицький між оба рядки вставляє з автоґрафа в Румянцівському Музеї:

Байстрям . . . Кого, лютий кате?
Кого ти катуєш?
За-що, за-що дитя своє
Молоде мордуєш?

Вставка гарна, та мимохіть насувається питання, чому Дом. не робив усіх поправок по автоґрафу Румянц. Муз.? тільки по рукопісі Сульєва?

Вірш. 92. Ганна розцвітала.

Так скрізь, в перводруку: розцвитала (мабуть тут, як і нераз Шевченкове: »и« прочитано не як »і« а як »и«.

Вірш 110. До ставка купаться!«

Так Франко, Романчук. — Доманицький і Зайцев:

До ставка купатись!«

(Так у Семер., Кожанч. й пізнійших виданнях.)

Вірш 116. Мліє на тім боці . . .

Так Зайцев, Романчук, Доманицький.

Франко: Мліє по тім боці . . .

І я колись . . . І досі ще
Сором, як згадаю.
Цур же йому! Калиною
Себе забавляє.

Так у Сульєва. Так приняв Доманицький.

Зайцев: І я колись . . . Та цур йому!
Сором, — не згадаю . . .

Як дитина, калиною
Себе забавляє,
Гне стан гнучкий, розгинає,
На сонечку гріє.

Так у Франка. У Романчука трохи иніша інтерпункція.

Вірш 157. Очі вивернуло з лоба.

Така поправка в Сульєва, а за ним і в Доманицького.

У Зайцева й Франка: Очі вивело із лоба.

У Романчука: Очи і т. д.

Утоплена це та поема »Ганнуся« про яку Шевченко писав 8. XII. 1841 до Квітки: »я Ганнусю сьогодня на швидку скомпонував, — та й сам не знаю, чи доладу, чи ні . . . Як побачите, що вона дуже вже безецна (бо вона такою мені здається), то не давайте її друкувати, нехай іде, звідкіля взялася.«

Човен.

Це оден із найпізнійше віднайдених віршів Шевченка. Його видруковано, що йно у »Вѣстник-у Європ-и« 1909 р. (кн. V.).

В »Кобзарі«. Доманицького 1908 його нема. Нема й у Франка 1908 року.

Про істновання »Човна« здавна було звісно. Ще в Маяку (1843) в оповістці про другий том »Снопа«, (який не вийшов) згадується, що Корсунови прислав Шевченко »Черницю Маряну« й »Човен.«

Але довгий час автоґрафів не мож було добути.

Доманицький писав до А. А. Корсуна (до сина пок. ред. »Снопа«) в цій справі та Корсун відписав йому, що »Човна« у його не знайшлося.

Врешті повелося таки, Доманицькому добути цей вірш, і з тої пори (1909 р.) він являється у »Кобзарях«.

(»Кобзарь«, Изданіе Н. И. Холмушина 1912, стр. 141, »Твори Т. Ш.« І. вид Ром. 1912, стр. 48, »Кобзарь«, Дѣятель 1914, стр. 69, Повний збірник творів Т. Г. Шевченка під ред.

Д. Дорошенка, Катеринослав 1914, с.р. 74, »Кобзарь«, Петроград вид, Тов. Друкарь 1917 р., стр. 164.)

Друкуємо по вид. Зайцева. Відміни хіба правописні.

Вірш 8. Та його немає.

Так у Зайцева, Дорошенка, Холмушина. В »Кобзарі« Друкарь: Та й його немає.

Вірш 15. Погралися чорні хвилі —
Та й скипок не стало!

Так Романчук, Дорошенко, Друкарь, Холмушин.

Зайцев: чорні хвилі, —

Вірш 27. Потім спитай — де сирота?
— Не чув і не бачив!

Так: Дорошенко, Холмушин, Друкарь.

Зайцев: Потім спитай, — де сирота?

У Романчука: Потім спитай: де сирота?

Хоч »Човен« написаний мабуть перед, або після »Черниці Маряни«, кладу його на прикінці творів 1841 р. тому, бо докладної дати не маємо.

Гамалія.

Перводрук: Гамалія. Поэма Т. Шевченка. С.-Петерб. 1844 г. 16 ст. 12°.

Цензура дала дозвіл: 7. марта 1843. Значиться твір написаний скорше. Доманицький догадується, що 1842 р.

Доманицький опер текст цеї поеми на примірнику, справленім рукою поета, в Чернигівському музї В. Тарновського.

Зайцев видрукував його по автоґрафу, що єсть власностю Г. С. Вашкевича.

Друкуємо за Зайцевом.

Відмін мало.

Вірш 3. Чи там раду радять, як на Турка стати?

Так у Дом., Фр., Дорошенка.

У Романчука: як на Турка стати,

У Зайцева: як на Турка стати? —

Вірш 17. Оттак у Скутарі козаки співали, (приймаю інтерпункцію Франка).

Вірш 54. Гамаліє! Серце мліє: у Франка: Гамаліє, серце мліє,

Так у Ром., Дом., Дорош.

У Зайцева: Гамалію, серце мліє: (dativus?)

Приймаю: Гамаліє, бо так є рим до: мліє.

Франко, Доманицький, Дорошенко, Зайцев пишуть: у Туркені, Романчук: у Туркині

Лишаю правопись Зайцева — з автоґрафу.

Вірш 58. Дрімає в гаремі, в раю Византія

Так у Доман., тільки по: гаремі (—).

У Франка й Зайцева: в харемі

Приймаю: гарем, бо так звичайно це слово вимовляють.

Вірш 80. В залізах руки принести,

Так у Романчука й Франка, Доманицький приняв поправку Шевченка з 1860 р. »в залізі«. Але у Зайцева по автоґрафу; »в залізах« — і таку форму приймаю.

Вірш 127. Козацтво сміливе літає.

Так у Доман., Ром., Франка.

У Зайцева і в перводруку: сміливо. Льоґічно (з огляду на порівнання з птахами) краще ужити цього слова, як прикметника до: козацтво, чим як дієприслівника до: літає.

Скутар, чи Скутарь? — вважаю питаєнним правописі.

Вірш 151. Сидять брати Запорожці«, так у Доман., Роман., Дорош.; у Франка й Зайцева: брати-запорожці.

Вірш 158. Оксамитом крити.

Так скрізь, Шевченко писав переважно: аксамитом.

Вірш 163. Слава тобі, Гамаліє,

Так у Дом., Фр., Ром., Дорош.

У Зайцева: Гамалію,

Так було і в перводруку, але хибно, бо єсть не »Гамалій«, а »Гамалія«.

Вірш 167. Що не дав ти товариству
згинуть на чужині!«

Так по всіх виданнях. У перводруку: Запорожцям
замісць: товариству.

Вірш 186. За рожеві гори.

Так скрізь. На примірнику І. видання Шевченко справив »За живії гори«, але тую поправку приняв лиш Дом. У Зайцева, отже в автоґрафі: за рожеві гори.

Розрита могила.

Автоґраф у книжечці: »Три літа«, яку відібрано у Шевченка 5. квітня 1847 р. при першій ревізії, а яку по 50 літах добули з архіву Департамента Поліції (III. Отдѣленіе) д. П. Є. Щоголів та Я. П. Забілла.

Цим рукописом хіснувався Доманицький, друкуючи »Розриту Могилу« в »Кобзарі« 1908.

Чи взяв автоґраф за підставу, чи текст Романчука — годі сказати.

Опираюся тут, як і при всіх дальших віршах, які розслідив і провірив Доман. (на основі автоґрафів) на його тексті. (Де ні — зазначую).

Варіянти першої редакції того вірша подані в Пражському виданні, инші у Франка.

Значіння має також копія списана рукою Максимовича (власність. д. В. П. Науменка), а також текст Сульєва, про який була вище мова.

Ріжниці текстів:

Розрита Могила. В копії Максим: Розкопана могила.

Вірш 3. За-що тебе сплюндрували,
За-що, мамо, гинеш?

Так у Доман. й Дорош.

У Романчука: За-що тебе сплюндровано.

В Пражськім виданні рукописний варіянт:

На що тебе сплюндрували?
За що, мамо, гинеш?

В копії Максим. замісць: »мамо« — »марне«.

Вірш 7. Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?

Так: Дом., Дорош., Ром., Фр. Копія Макс: невмитих.

Вірш 11. Своїх діток доглядала.

Так Дом., Дорош. У Франка й Ром.: »моїх«.

Копія Максимовича: Малих діток доглядала.

Пражське вид: Своїх діток малесеньких.

Вірш 13. Виростали мої квіти,
Мої добрі діти, —

Так у копії Макс., так також у Дом., Дорош., Ром. і так льоіґчнійше. Франко задержав давний текст.

Вірш 22. Про свою недолю.

Так: Фр., Романчук, Доман., так і коп. Макс.

Пражський Кобзарь: неволю.

Вірш 24. Виглядала волю! . . .

Так скрізь. Пражський Кобзарь:
Проклинала долю.

Отже там: Що колишучи співала
Про свою неволю,
Що співаючи ридала,
Проклинала долю.

Вірш 44. Сорочку знімати!

Так Дом. Так і в Сульєва.

У Франка й Романчука: Сорочку здіймати! . . .

Вірш 45. Поспішайте-ж, недолюдки,

Так: Доман., Дорош. і Сульєв.

У Романчука (1912) тих двох віршів нема, бо на його гадку ці два »верші тільки ослаблюють сильне вираженє попередних, і поезія як що до змісту так що до форми виходить краще, коли їх викинеся«. . .

Вірш 52. Єх, як-би то . . . Так у Доман., Ром. і у Сульєва. У Франка. От як-би то . . . (так в копії Максимовича.)

»Як-би то знайти те,
Що там поховали,

Не плакали-б діти,
Мати-б не ридала.«

Так у Франка й Романчука. У Доманицького:

Як-би то знайшли те, що там схоронили, —
Не плакали б діти, мати не журилась . . .

Так було в копії Максимовича, лиш бракувало по »Як-би« слівця »то«, яке Доманицький вставив для ритму. Як в автоґрафі,—Доман. не каже, хоч ним хіснувався.

У Пражському »Кобзарі« стоїть:

Эх як би-ж то
Як би були знали,
Що там заховали,
Не плакали-б діти,
Матір-б не ридала.

Франко називає цей варіянт зовсім фантастичним. Він неможливий вже через те одно: Матір-б неридала.

Чигирин.

У »Розслідi« Доман. каже, що автоґрафа нема, хоч згадує, що »в тому зшиткові, що знайдено цього року в Департам. Поліції« стоїть 19. II. 1844.

Але в передмові до »Кобзаря« (1908) він каже виразно, що в рукописі Шевченка під заголовком »Три літа« мається усе, що Шевченко написав від 1844—1846.

Чигирин написаний 1844, отже виходило-б, що автоґраф є.

За підставу беремо редакцію Доман. бо він каже, що »мав нагоду хіснуватися« матеріялами »Три літа« — отже виходило-б, що хіснувався автоґрафом »Чигирин-у«.

Відміни.

Вірш 1. Чигрине, Чигрине!

Так скрізь. У Франка: Чигирине, Чигирине,

Вірш 8. Дніпро виеихає,

Так скрізь. Львівське вид. 1807. »засихає«

Вірш 15. Де ти стояв, чого стояв . . .

Так Романчук і Франко.

У Доманицького: Де ти стояв, — (чого стояв . . . нема).

Вірш 17. За-що боролись ми з Ляхами?

Так Романчук і Франко. Так приймаю, бо війни козацько-польські не мали виключно характеру соціяльного, а й політичний. (Ходило о державну самостійність, особливо від Хмельницького.)

У Доманицького: За-що боролись ми з панами?

У Пражськім виданні:

За-що боролись ми з Ляхами?
За-що ми різались з панами?

Вірш 20. Татарські ребра? — Так Франко й Доманицький. У Романчука, за Львівським виданням, оставлено: Масковські ребра? — І так-чи не найлучше?, бо тоді є мова про війни: з Поляками, Ордою і Москвою.

Вірш 45. Поки ті недолітки
Підростуть-гетьмани!

Так у Франка, Романчука й Дорошенка, хоч Дорошенко будував на тексті Дом.

Так і в рукописі Департ. Пол. Мимо того Дом. приняв поростуть (піби птахи в піря).

В Пражськім »Кобзарі« замісць: »педолітки« — »недолюдки«, це хибно, бо Шевченко покладає тут надію на обновлення Гетьманщини (цю ідею видно й з »Великого льоху«), отже не може гетьманів називати »недолюдками«.

Вірш 51. Не рвіть, думи, не паліте!

Так Франко, Доманицький, Романчук, Дорошенко. В Львівськім вид (1867) Не рвіть душу, не паліте! Оба варіянти, з огляду на гадку й на вірш, рівновартні. Лишаю принятий Фр., Дом., Ром., Дорош.

Дата: 19 лютого 1844 в Москві (підчас гостини у Бодянського, мабуть під вражінням розмов з тим знавцем нашої старовини).

Сова.

Княжна Варвара Репнін писала 20. XII. 1844 р. до Шевченка: »Обрадуйте его (се-б то: А. Лизогуба) и всѣхъ любителей малороссійскаго языка Вашей Совой.« Звісно було, що Шевченко написав такий твір. Але добуто його що йно 1907 р. в III. отд. в Петербурзі і видруковано в »Новій Громаді«. Доманицький у »Розсліді« (стр. 64—67) подав вірну копію цього твору і на ній опираю текст в моїм виданні »Кобзаря«.

Примітки:

Вірш 3. Дала йому карі очі.

Так у Дом., Фр., Ром., Дорош. Так і я оставив, але в автоґрафі є: »Дала ему кари очи«, отже »єму«, бо Шевченко на звук: йо брав знак: ё.

Вірш 4. І чорнії брови.

У Шевченка: »И чорныи бровы«, отже треба-б дати »чорниї«. Я цього не зробив, а приняв в першім відмінку множини: ії, раз тому, бо Шевченко і так і так пише, а друге, що і з вимови уроженців Моринець та Кирилівки не міг я набрати певности, щоб вони уживали: иї не ії (злиї не злії, зелениї, не зелетиї) Шевченко міняє »и« з »ы«, приміром у тій-же »Сові« єсть: Китайкою повивала, хоч повинен був тодішньою правописсю написані: Повывала. Та ми читаємо »повивала«, не »по вівала«, бо не немало-б змислу.

Вірш 9. Пошли тобі, Матер Божа,
Тії благодати,
Всього того, чого мати
Не зуміє дати.

У Франка: мати божа

В Романчука: Матір божа

У Доманицького: Матір — Божа,

Я оставив: Матер, бо так в автоґрафі. »Тії благодати« так у Романчука і так виразно є в автоґрафі: »Тіи благодаты«

Доманицький, а за ним і Франко, дали: благодаті через що знищений рим.

»Всього того« — у Шевченка виразно: всего того. Я оставив: всього, бо так у Франка, Доманицького, Дорошенка й Романчука і такої форми скрізь уживаю.

Вірш 13. »До схід сонця воду брала«, — так у всіх виданнях. В автоґрафі: До схидъ соньця воду брала« (без коми).

Вірш 18. »Питала зозулі« — так у Дом., Ром., Дорош.

У Франка: зазулі

В автоґрафі є: зузули.

Вірш 28. »Як ясен високий« так у Дорош. і Дом.

У Франка й Романчука, за автоґрафом, ясен.

Вірш 29. Гнучкий.

Вірш 31. Одинокий.

Цікаво, що Шевченко написав: гнучкій,
одинокій.

Вірш 47. Чи є кращий

У Шевченка: крашчій (отже знов і, де повинно-б бути »и«.

Вірш 49. Нема кращого

У Шевченка: красчого (раз: шч, то знова: сч).

Вірш 50. Нема кращого й не буде —
Дивуйтеся, люде!

У Шевченка: люды (і без інтерпункції). Даю »е,« бо того рим хоче.

Вірш 52. А долю . . .
Долю роздобуде! . . .

Так у всіх виданнях.

В автоґрафі: а долю. . .
Доля роздубуде.

(Мабуть похибка, бо тяжко гадку зрозуміти. Коли-б доля мала роздобувати долю, то тоді Шевченко не давав-би по »долю« крапок.)

Вірш 53. Ой зозуле, зозуленько,

Так Дом., Ром., Дорош.

У Франка: Ой зазуле, зазуленько,
В автоґрафі: Ой зузуле, зузуленько,

Вірш 87. Щоб і воно, удовине
Шевченко пише: *Ш*объ.

Вірш 95. Багатому в хату,
У Шевченка: б*о*гатому, але дальше: У б*а*гатыхъ.

Вірш 98. У багатих ростуть діти —
Верб*а* при долині;
Так у Доманицького й Романчука.
У Шевченка: Вербы при долині;
Так і повинно бути.

Вірш 108. А дівчата лицялися
Так у Доманицького, Романчука, Франка.

Франко подає в нотці, що в автоґрафі є: лыцылыся. Це невірно, бо автоґрафі є: лыпылыся, Доманицький приняв це за похибку і справив на: лицялися. Тим часом це за далеко йдуча поправка. Легше приняти, що повинно-б бути: липылыся, бо тоді лиш одна буква схиблена (ліпилися-липли).

Цікаве, що Шевченко пише: пріему, слези і то по кілька разів. Так само: віско.

Вірш 166. Коло поворот. Так і лишаю, бо так єсть в автоґр. Доманицький справив на: коворота. І тую справку приняв Романчук.

У Франка: Коло коворотка.

Вірш 174. І світає, і смеркає,
А москаля, її сина,
Немає, немає . . .
Так в автоґрафі і так треба лишити.
Франко вставляє вірш з пізнійшого Посланія:
І світає, і смеркає,
День божий минає,
А Романчук:
І сьвітає і смеркає,
І знову сьвітає.

Вірш 223. в ирій, в ирій,

Так: Доман., Фр., Романчук.

У Шевченка виразно: ірій, ірій (через *і* , а не через: *и*).

Вірш 245. По вулицях та, сміючись,

Так у Доманицького, у Франка »та« без коми, у Шевченка кома перед: »та«.

Вірш 230. Його з війська виглядає« . . .

Так у Доман. і Франка.

У Шевченка: Єго зъ виска выглядає.

Дівичії ночі.

Поема знайдена 1907 р. в Департаменті Поліції в Петербурзі.

Друкую за копією Доманицького в »Розслідi«, зміняючи правопись.

Примітки:

Вірш 1. Розплилася густа коса

У Шевченка єсть: Росплилася густа коса отже и не є — і тому лишаю »и«, хоч Доман., Фр., Роман., Дор. пишуть: Розсплелася. (Коса не розплітається до пояса, тільки від пояса до голови — тут: розплилася, мов вода, тим більше, що дальше йдуть такі-ж порівнання.)

Вірш 4. Хвилі серед моря;

Так Доман., Франко, Дорошенко.

У Романчука: Филї серед моря; і так повинно-б бути, бо у Шевченка єсть: »Фили середъ моря« (з-разу було: зори середъ моря. »Хвилі« чи »филі« — це справа правописі).

Вірш 27. А мені ще й завидують,

Так Романчук і Франко.

Доманицький заєдно вживає: »міні«; ця форма далека Шевченкови. Він у »Дівочих ночах« кілька разів пише: »мыні«, колиб писав »мині«, то можна-б читати: міні.

Вірш 48. Сльози полилися . . .

Так у всіх »Кобзарях«. В автоґрафі: слезы.

Сон.

Рукопись віднайдена 1907 в Департаменті Поліції. Це І. редакція. Пізнійша редакція в приписках до Пражського »Кобзаря«, ще пізнійша »Львівське видання 1867 р.,« дальше йде копія Ченстахівського в Чернигівському музеї (до слів: »от і читай, і йми ти їм віри«), за нею основа тексту Пражського Кобзаря, в-решті копія, писана рукою Максимовича, власність д. В. Науменка в Київі; це найпізнійша з усіх редакцій. Отже матеріялу до будови тексту багато.

Вірш 7. Що-б загарбать і з собою
Взять у домовину;

Так Франко, Романчук, Дорошенко. Так і в давнійших »Кобзарях«. Доманицький приняв відміну із копії Максимовича, менше ясну:

Щоб загарбать із собою,
Взять у домовину;

Вірш 12. Гострить ніж на брата; так Ром., Фр., Дом., Дор. і давнійші, тілько в Пражському »Кобзарі« замість: гострить, точить, (як рукописний варіянт).

Вірш 19. І не благай, не вимовлять
це у мене друкарська похибка, повинно бути: не вимолять.

Вірш 35. На *сім* світі *бажаєте* . . .

Так у всіх »Кобзарях«. Тільки у Пражському, як в автоґрафі Деп. Пол.: На тім світі благаєте.

Вірш 39. І царята і старчата,

Фр. не відому чому, пише: старчята.

Вірш 45. А вам нудно, жалуєтесь . . . Так Франко.

У Романчука: А вам нудно, жалуєтесь —

В Пражськім вид: жалкуєтесь, в Деп. Пол. жалкуєтесь і так у Доманицького й Дорошенка.

Вірш 50. З бенкету пяний у-ночи,
Я міркував собі йдучи,

У Доманицького рим: ночі-йдучи.

Вірш 53. У мене діти не кричать

У Франка: кричять.

Вірш 64. Найтверезійший би упився,
(»би« перед дієсловом!).

Вірш 78. Моє горе, моє люте

У Франка: »мої муки, мої люті«

(Не маю під рукою матеріялів що-б виправдати свій варіянт. Б. Л.)

Вірш 87. З чистою росою.

Так Франко, Романчук, Доман., Дорош.

В Пражськім вид: З рясною росою.

Вірш 92. На ворога встануть.

Так у копії Богданенка, яку Доманицький в Примітках до »Кобзаря« (1908. стр. 619) назвав дуже точною.

У Доманицького й Франка: стануть, так і автоґрафі.

Вірш 105. Тополі — на волі

Так в копії Богданенка. У Франка й Доманицького, а також у Романчука: по волі.

Вірш 110. Зеленіє, вмивається

Так у Доман., Дорош., Романчука.

У Богданенка: Споконвіку вмивається — і так в Пражському виданні.

Вірш 117. І не розруйнує,

Так Доман., Дорошенко. (За Богданенком.)

Франко й Романчук: Ані розруйнує . . .

Хіба ти не бачиш: Франко й Романчук пишуть: хиба (так каже писати також Правописний словничок Голоскевича).

Вірш 126. Немає там власти (Так Дорош., Дом., Романчук.)

Франко: власті.

Вірш 178. Он глянь, у тім раї,

Так Доман. й Дорош. (Так і в автоґрафі.)

У Романчука: Он глянь! У тім раю,

У Франка: Он глянь, у тім раю.

Вірш 129. Латану свитину з каліки знімають,

Так Дом., Дорош.

Франко й Романчук: здіймають.

Вірш 145. Чужі не пускають

Так у Богданенка.

У Доман.: Й чужі не приймають. За Доманицьким пішов Франко й Романчук.

Вірш 148. З двайцятою, недоліток,
Душі пропиває.

Так у Богданенка і в автоґрафі — тому лишаю.

Романчук, Франко, Доманицький й Дорош. замісць: недо*літок*, недо*людок*.

(До слова панич краще недоліток, бо це ще ліпше характеризує тодішній моральний упадок панів: недоліток панич, а вже з двайцятою душі пропиває.

»З двайцятого«, це-б то року, як в Львівськім та Пражськім виданні — натягнене, бо треба що йно догадуватись, що з двайцятого року. Лекше догадатися: з двайцятою дівкою.)

Вірш 172. Нехай знова рига змії (Так і Франко на основі автоґрафу.)

Доман., Роман., Дорош.: ригá змія.

В Пражськім виданні й у Огоновського: змію.

Чому форму автоґрафу назвав Доман. недоладною — тяжко зрозуміти.

Вірш 176. Та тим часом пошукаю

Так в автоґрафі—й тому лишаю.

В инших виданнях: а тим часом пошукаю.

Вірш 178. Лечу я знов по-над землею

Так у копії Богданенка і так найгладше.

У Дом., Ром., Фр.: І знов лечу по-над землею.

Вірш 195. В снігу заночую.

Так Доман., Дорош., Ром., Фр.

В копії Богданенка: В степу заночую.

Вірш 197. Що ще єсть країна
В копії Богданенка: є країна (за автоґрафом).
У Львівськім вид: Україна (похибно).

Вірш 198. Неполита слізми, кровю,
У деяких виданнях: непомита.

Вірш 200. Аж слухаю:
Загули кайдни
Під землею.
Подивився . . .
Так копія Богданенка. Инші видання: Подивлюся —

Вірш 212. В тілі душу закували
Лишаю як у Доман. і Франка. (Так в автоґрафі.)
У Пражськім вид: В муку душу закували.
В деяких: В мині душу закували.

Вірш 214. І мов тую чорну галич —
Думи розпустили?
Так у копії Богданенка, і так найгарнійше.
У Доман., Фр., Дорош.: І галичі силу —
В Огоновського і в першому виданні Романчука було:
І ганячи силу —
Думи розпустили.

Вірш 216. За-що, не знаю, а караюсь,
І тяжко караюсь!
Так у всіх нових виданнях за автоґрафом, в давнійших писали: карають, карають!

Вірш 218. А коли я спокутую?
У Богданенка: І коли я спокутую?
»А« краще, бо в попередньому рядку єсть уже: »І«.

Вірш 223. На той останній, страшний суд
В автоґрафі: остатній.

Вірш 237. Он розбійник катований
Так Доман., Романчук — за Богданенком.
У Франка: От розбійник катований.

Вірш 259. Дивлюсь: хати понад шляхами
Так у Богданенка.

В Романчука, Франка, Доманицького:

Дивлюся: хати над шляхами, —

Вірш 260. То город із стома церквами;

Так у Романчука, Франка, Доман., Дорошенка.

У Богданенка: То города з стома церквами

В автоґрафі: То городи з стома церквами.

Город із стома церквами краще, бо мова про оден город, а до читання легше »із стома« чим »з стома«.

Вірш 266. Ще далі гляну:

Аж у долині, мов у ямі,
На багновищі город мріє;
І хмарою над ним чорніє
Туман холодний . . .

Так у Богданенка — і так найкраще.

В инших виданнях:

Далі гляну:
У долині, мов у ямі,
На багнищі город мріє;
Над ним хмарою чорніє
Туман тяжкий.

Вірш 269.

Долітаю,—	у Богданенка: Долітаю, —
То город без краю.	То город безкраїй.
Чи то турецький?	Чи то він турецький?
Чи то німецький?	Чи то він німецький?
А може, те що й московський!	А може, то що і московський!

Оставляю давний текст, бо він по всіх виданнях і вдобув собі право горожанства. Але текст Богдан. блищий до автоґрафу.

Вірш 279. Аж злякався. В автоґрафі: Аж злякавсь я. І так краще.

Вірш 279. Не знаетъ параду!

В копії Ченстах: не знаєшь параду?

Вірш 288. Вонъ — видишь палати? (За автоґрафом.)

(Забірайсь!—бачиш, тут палати, це-б то, не тобі тут місце.)

Так у Доманицького, Романчука; у Дорошенка це місце, як і багато инших з цензурних причин пропущено.)

У Франка: »Вотъ видишь палаты?«

Вірш 291. З цинковими гудзиками

В автоґрафі: З ціновими.

Вірш 292. Гдѣ ты здѣсь узялся?

Лишаю за Доман. В автоґрафі: Де ти здесь узялся.

Воно так може й ліпше, бо поет таким способом зазначує, що землячок все-ж таки не говорить поправно по московськи.

Вірш 297. Говорить я вмію. Так у Доман. В автоґрафі: Говорить умію.

Вірш 299. Я здѣсь служу; так поправив Доман. В автоґрафі було: Я тут служу; коли хочеш (І так краще, бо це говорить землячок.)

Вірш 301. Ввести тебя. Поправка Дом. В автоґр:. Ввести тебе.

Вірш 302. Мы, братъ, просвѣщенны,—в автоґр.: просвіщенни.

Вірш 314. Жіночка небога

Так Дом., Фр., Роман. В автоґрафі: Цариця небога.

Вірш 317. Та ще й на лихо сердешна; в автоґр.: сердешне (се-б то: сердешне хита головою).

Вірш 322. Тебе, цяце, й разу, (так в автоґр.).

Вірш 329. За богами — панства, панства

Так в автоґр.: Се-б то: цар і цариця, мов боги, а дальше йде панство.

У Дом., Фр., Ром.: За панами — панства, панства.

Вірш 330. У сріблі та златі!

Так Доман., Ром., Фр.;—Лишаю.

В автоґрафі: В серебрі та златі!

Вірш 344. Мов та чапля на болоті — так у Богданенка.

В Доман., Франка, Романчука: Мов та чапля між птахами,

Вірш 378. По кутках стогнали, так Франко, Романчук, Доман.

В автоґрафі: по углах.

Вірш 392. Пролито людської—так автоґраф і копія Богданенка.

У Доман., Франка, Романчука: полито.

В Пражськім виданні: Пропало людської.

Вірш 397. І дзигарі теленькають

Так Доман.—Франко й Романчук: дзигарі.

У Пражськім вид: дзинкгарі, в примітках: дзвонарі,

Вірш 413. Таке диво поставила

В автоґрафі: наставила.

Вірш 434. У столицю з козаками—Богданенко: На столицю з козаками.

Вірш 438. Царю проклятий, неситий,
Гаспиде лукавий!

Так Доман., Фр., Роман.

В автоґрафі: Царю проклятий, лукавий,
Аспиде неситий!

Вірш 449. І Бог не розлучить

В деяких виданнях: не розсудить.

Вірш 465. Біла хмара криє
Сіре небо;

Так в автоґрафі і так найприроднійше.

У Романчука: синє небо;

У Франка: синє море,

Вірш 468. То не хмара, білі птахи
Хмарою спустились
Над царем тим мусянжовим,
І заголосили:

Так у Богданенка і так найкраще, бо дальше йде: »і ми сковані з тобою«, отже видно, що не одна птаха, тільки багато, які хмарою спустились. Таку поправку приняв і Романчук.

Вірш 478. Загнав голих і голодних
У сніг на чужину
Та й порізав, а з шкур наших
Собі багряницю
Пошив жилами твердими,

Так в тексті Деп. Пол. і таку редакцію, далеко яснійшу, приняв Доманицький. Франко й Романчук задержали:

Та порізав із шкур наших
Собі багряницю,

се-б то порізав багряницю і пошив її, коли в дійсности: нас порізав, а з наших шкур пошив собі багряницю твердими жилами.

Вірш 510. А між ними і землячки
Де-де проглядають;

Так в авт. і в копії Богданенка. Тому впроваджую замісць давного: де-де поглядають, яке стрічаємо у Франка, Доманицького й Романчука.

Вірш 515. Цвенькати ненавчили

так в автоґрафі. У Доман., Фр., Ром.: Цвенькати не вчили (лають батьків, не за те, що не вчили, а що не навчили).

Вірш 527. В німецьких теплицях
Заглушені.

Так у Богданенка і так повинно бути, а не як у Доман. й Франка: в німецьких петлицях замучені.

Прецінь ту мова про квіти, чорнилом і московською блекотою политі та заглушені в теплицях.

Через отсі »петлиці« весь образ псується. Що в петлицях мають робити квіти?

Вірш 548. Він вилупив баньки в лоба,

Так у Богданенка й Франка. В Доман. й Романчука: випучив замісць вилупив.

Вірш 554. Він до челяді і челядь

Так Богданенко і Пражське вид. Натомісць Доман., Романчук, Франко: він до челяді сунеться.

Вірш 556. До москалів, — москалики
Тілько застогнали,
Пішли в землю.

Так в копії Богданенка.

У Доманицького замісць: тілько: тяжко (так і Романчук).

У Франка:

До Москалїв — і Москалї
Тілько застогнали.

Вірш 565. Ведмежа натура? Так Дом., Ром., Франко.

Автоґраф: медвежа (ближче до первісного слова: медвідь: медо-їд) у варіянті Пражського видання: Ведмедська натура.

Вірш 567. Я, як засміявся!

Так Романчук і Доманицький.

У Франка: Я аж засміявся. Так і в Богданенка.

Вірш 568. Він і почув, та як гикне!

Так у Франка. У Романчука й Доманицького: та як гикне, —

У Богданенка: як зикне!

Вірш 575. Брати мої милі,

Так Ром., тільки по милі(:) як і в Доман.

Рукоп. вар. Пражськ. вид: Братя любі, милі.

Автоґраф: Брати любі, милі!

Вірш 576. Що не своє розказав вам,

Так Богданенко.

Романчук: Я не своє росказував.

Так само й Доман.

Франко: Що не своє розказував,

У Франка дата написання 8. червня, а тимчасом повинно бути 8. липня 1844.

Хустина.

Автоґраф в сшитку »Три літа«, здобутім П. Є. Щоголевим та Я. П. Забіллою в Департаменті III. Отдѣленія.

Кажу це, на тій підставі що й передше (хоч в »Роз-

сліді« сказано, що автоґрафа нема), а кажу тим певнійше, що Доман. у вступі до »Кобзаря« 1908 виразно пише (стр. XIII.): тілько 8 поезій в нашому виданні не провірено з автоґрафами.

Котрі це поезії тяжко із вступу зрозуміти, бо Доманицький їх не вичислив, але зі сказаного ним виходило-б, що це: Причинна, Вітре буйний, На вічну память Котляревському, Тече вода, Утоплена, Черниця Маряна, Юродивий, Чи не покинуть нам, небого.

Відміни тексту:

Вірш 2. Та на шовки заробляла, так в копії Науменка і в рукоп. Деп. Пол. Так у Франка, Доманицького, Дорошенка, Романчука. В давнійших вид: На шовк заробляла.

Вірш 7. Вигаптую, подарую,
так Дом., Ром., Дорош.—У Франка: Вигаптую, — подарую. Хустиночко мережана, як пісню, розбиваю на три строфі. Друга й третя строфа чергуються у мене, як в »Кобзарі« Доманицького, у Франка й Романчука вони переставлені. Так і в рук. Деп. Пол.

Вірш 20. У віконце поглядала: так в коп. Наум. Так приняли нові видавці »Кобзаря«.

Вірш 29. Як доля чужая? Так Франко й Романчук. Так краще, чим: як инша, чужая.

Вірш 39. Багаті купили; так в коп. Наум. Так приняв Доманицький, Франко, Дорошенко.

Романчук оставив давну форму: богачі купили.

Вірш 41. З иншим заручили . . . так приняли всі новійші редактори. Перше стрічалося: одружили . . . так було в копії О. Кониського, з якої видруковано цей твір в »Луні«.

Вірш 46. Ой заплакав сивий пугач

Так у Дом. У Дорошенка, Романчука, Франка, і так краще, бо так воно і в рукописі Деп. Пол.

»Ой заплакав« було в копії Кониського.

Вірш 55. Й ворожки питали,
Так копія Кониського. Так: Дом., Дорош.
Франко й Романчук: Ворожки питали,— (Так краще.)

Вірш 58. Чи то праця задавила
Молодую силу?
Тих віршів в давнійших виданнях не було, тому Романчук у своїх »Причинках« радив це місце крапкувати. Ці рядки взяв Дом. з рук. Деп. Пол. Вони є і в копії Науменка.

Вірш 60. Чи то нудьга невсипуща
Його з ніг звалила?
В копії Наум. зле переписане: того за ничь звалила?

Вірш 62. Чи то люди поробили
В першім вид. »Кобз.« Романчука було: наробили.
В коп. Наум.: поробили.

Вірш 66 Благав Бога, щоб дівчину,
Хоч село побачить, —
В копії Кониського було: Хоч свою побачить.
»Село« а не »свою« єсть в рук. Деп. Пол.

Вірш 72. І розійшлись.
Так Дом.,—Романчук: Та й розійшлись. (Таккоп. Кон.)
Франко: Й розійшли ся . . . (Так в рук. Деп. Пол.)
А дівчина у черниці
Так Франко, Ром., Дом., Дор. (коп. Наум.).
В давнійших виданнях: у черницях.

Чого мені тяжко.

Автоґраф, як і передше. Колиб рукопись »Три літа« не була автоґрафом Шевченка, лиш копією, списаною чужою рукою, тоді не міг-би Доманицький сказати, що у його виданні »Кобзаря« з 1908 року єсть тільки 8 поезій не провірених з автоґрафами. (В збірці »Три літа« єсть 24 поезії.)

А може Доманицький автоґрафом признає, лиш твір,

який автор компонує і пише. Коли-ж відписує (прим. до друку), то вже ні? . . .

Відмін у виданнях нема.

Вірш 7. Невкрите, розбите . . .

Так у всіх нових виданнях. Давнійше замісць: невкрите,—голодне . . .

Пустка.

В автоґрафі Департ. Пол. (так і Франко пише: автоґраф! Том I, 263 стр.) дата поставлена 13. XII. 1844. У виданні Доманицького і Франка, як місце написання поставлений Київ. Лишаю, але звертаю на тому місці увагу, що попередній вірш: Чого мені тяжко? Написаний 13. XI. 1844 Петербург, а найблищий: Гоголю 30. XII. знова Петербург. Отже: 13. XI. Птрб., 13. XII. Київ, 30. XII. знов Петрб. Виходилоби, що Шевченко між 13. XI., а 30. XII. був у Києві, а про таку подорож жадної звістки не маємо. Отже, або дата у Доманицького фальшива (Київ, замісць Петербург), або брак нам матеріялів про поїздку Шевченка на Вкраїну в грудні 1844 року. Романчук місця написаня »Пустки« не подає. Отже й він мабуть замітив цю непевність.

Рукопись Департаменту Поліції без наголовка й посвяти. Відміни текстів:

Боюся ще погорілу
Хату руйнувати,

Так: Доман., Дорош., Романчук.

У Франка замісць »погорілу« — »пригорілу« без подання жерела.

В рук. Деп. Пол. заміць »хату«—»пустку« і так властиво повинно-б бути, бо звідти й вірш названий »Пусткою«.

Вірш 13. Може, вернеться в пекриту
Пустку зимувати,

Так Франко, Доманицький, Дорош. (тільки: зімувати), Романчук (зимувати).

В автоґрафі Деп. Пол.:

Може вернеться в-засвіта
Хоч в середині обілить
Горілую хату.
І витопить і нагріє.

Вірш 15. І укриє і нагріє
Погорілу хату,

У Франка повинно-б бути: пригорілу, як вище. Єсть »погорілу«, тільки замісць: »нагріє« — »загріє«.

Дом., Ром.: »нагріє«.

Вірш 25. Встань-же брате

І дальші до кінця в автоґр. Деп. Пол: і у Франка.— Дом., Дорош., Ром. тих віршів не приняли. Доман. вважає текст рук. Деп. Пол. раніщою редакцією і тому пропускає; виходило-б, що для його міродайною остання редакція; але він не все її придержується.

Н. В. Гоголю.

В перводруку наголовок: »Думка«. (Перводрук в Ляйпціґ під фатальною надписю: »Новые стихотворенія Пушкина и Шавченки р. 1859. Отже в одному слові дві неоспоримі похибки граматичні! Та ще в такому слові!)

За основу цього вірша, як і попередніх (по »Черниці Маряні«) беру текст Доманицького.

Деякі відміни текстів:

Вірш 1. За думою дума

В копії Лазаревського: За думкою думка.

Вірш 4. У самому серці — може й Бог не бачить.

Так: Романчук, Доман., Франко, Дорошенко.

В копії Лазаревського: у самого серця

В рукописі Сульєва: У самого серця... може й Бог не баче.

Вірш 13. А що вродить з того плачу?
Бурян, мабуть, брате!

Так Доманицький і Дорош., тільки вони пишуть: бурьян.

Франко: Болиголов, брате!

Романчук: Нічого, мій брате!

Ляйпціґ: Богинова, брате!

Кожанчиківське й Львівське: болиголов, брате!

У варіянтах Пражського вид: **Богослове** — брате!

В рукописі Сульєва поправка самого Шевченка:

А що вродить з того плачу?
Бурьян, мабуть, брате.

Вірш 18. Своєї дитини; у Франка, на основі пражського видання: рідної дитини.

Вірш 19. За честь, славу, за братерство,
За волю Вкраїни.

так Доманицький, Дорошенко, Романчук. Це перводрук, тільки там: Країни, що й Франко оставив. В Пражському виданні:

За честь, за віру і за братсьтво,
За славу Вкраїни.

Варіянт куди гірший, вже хоч-би з погляду на ритм.

Не завидуй багатому.

Рукопись в Деп. Пол. Там дата 4. X. 1845. Миргород.

Перше датували: приблизно рік 1846.

Ріжниці текстів малі.

Вірш 1. Не завидуй багатому: багатий не має.

Так Дом., Дорош., Ром., Фр.

В рук. Деп. Пол.: не знає.

Вірш 6. Що він кровю та сльозами вилле на забаву.

В рук. Деп. Пол.: Що він тяжкими сльозами вилив.

Не женися на багатій.

Рукоп. в Деп. Пол.

Ріжниці текстів малі.

Вірш 9. Та ніхто не докучає
І не розважає;

Так: Франко, Романчук, Доманицький, Дорошенко.
В рук. Деп. Пол. переставлено:

Та ніхто не розважає,
І не докучає;

Вірш 12. Ніхто не питає.
Так Фр., Дор., Дом., Романчук. Так в рук. Деп. Пол.
В давнійших виданнях: Сам протеє знаєш.

Вірш 15. Не потурай!
Так: Романчук, Франко, Доманицький, Дорошенко, лиш у останніх двох: Не потурай: Так і в рук. Деп. Пол.
Давнійше: Брешуть люди.

»Еретик«, або »Іван Гус«.

Рукопись, повний текст, знайдено в Деп. Пол., як 3. сшиток рук. Шевченка. Рукопись »Посланіє« і частина поеми у Проф. Шафарика в Празі. Частина, (оден листок з »Гуса«) в Черниг. Музеї Тарновського.

Літоґрафоване видання, (неповне), вийшло у Відні 1863 р. Текст опираю на виданні Доманицького, а від слів: »Барони, герцоґи і Дюки«, на Рук. Деп. Пол.

Ріжниці текстів.

Вірш 3. Злі сусіди, нагрілися—так в рук. Деп. Пол. тому лишаю.
У Доман., Ром., Фр.: Сусіди злі і т. д.
Пражське видання: Сусідоньки нагрілися.

Вірш 13. Тліла іскра.
Так Франко.
Романчук »искра«. Доман. раз »іскра«, то знов »искра«.
Дорошенко »искра«.

Вірш 18. Велику хату і сімю,
Романчук »семю«, Дом.: »семью«, Дорош.: »семью«.
Франко: »сімью«.

Вірш 21. Усобищ лютую змію. Так рук. Деп. Пол.—Лишаю, бо це повний текст, отже рішаючий.

Вірш 28. І забули невольники,
Чиї вони діти.

Так в Кожан. і в літоґраф. факсіміле. І так найгладше та найяснійше. Так оставив також Романчук. У Доман., Франка, Дорошенка:

І забули у неволі,
Що вони на світі.

Вірш 54. І потекли в одно море

Так скрізь. В Доман. кілька рядків дальше стоїть: море... Та це може похибка?

Вірш 56. Слава тобі, любомудре,

Так Дом., Франко, Романчук, Дорош.

В Пражськім вид: »славянину!«

Вірш 68. Слава-ж тобі, Шафарику,

Так Доман., Франко, Романчук., Дорош.

В Кожанч. і в Пражськім вид: Слава тобі, славний Чеху.

Вірш 70. Що звів еси в одно море

Так в Кож. вид. Так Дом., Ром., Фр., Дорош.

Пражське вид: Що влив-еси.

Вірш 94. О, Боже! Суд Твій правий всує,
І всує царствіє Твоє!

Так Доман., Ром., Дорош.

У Франка:

Небесний Царю, суд твій всує
І всує царствіє Твоє!

На основі копій, але Фр. не подає яких.

В Пражськім вид. було: Небесний царь! І суд твій всує. (Цар, voc. замісць царю, »і суд«, а дальше »і всує«.)

Вірш 100. Люде стогнуть у кайданах,
Немає в ким взятись,
Розкуватись, одностайне,
Односердне стати.

Так Ром., Франк., Дом., Дорош. Тілько у Дом. й Дорош.: по розкуватись, —

В рук. Деп. Пол. замісць того:

Земля плаче,
Як за дітьми мати.
Нема кому розкувати,
Одностайне стати.

Лишаю як у нових виданнях, бо цей текст загально принявся (музика Лисенка).

Вірш 108. Чи настане великий час
Небесної кари?

Так скрізь. Тому лишаю. В рукоп. Деп. Пол.: Ні! Настане великий час.

Вірш 110. Чи розломим три корони
На гордій тіярі?

Це власноручна поправка Шевченка. В рук. Деп. Пол.:

Чи розпадуться корони.

Вірш 112. Розломимо! . . .

Так у всіх нових виданнях.

В »Правді«: Розібемо;

В рук. Деп. Пол.: Розпадуться:

Вірш 116. О, Боже!
Чи вони-ж почують? . . .

В рук. Деп. Пол. цих слів нема.

У Франка після їх вставлено:

Ні! Ні!
Вони́ поснули, не почують,
Огнем збужу їх, напою,
І напою і нагоду́ю
Голодних кро́вію . . .

Вставка із автоґрафа в Музеї Тарновського, але Шевченко ці рядки сам перечеркнув. Тому не впроваджую.

Вірш 118. Оттак
У келії своїй правдивий
Іван Гус думав розкувать
Народ замучений,

Так у Доман., Франка, Дорошенка, Романчука. Тому й лишаю.

Автоґраф чернигівський: Розірвать окови адові.

Так і в рук. Деп. Пол.

Вірш 123. Поборюсь!

Так: Доманицький, Романчук, Франко, Дорошенко. В »Правді«: Помолюсь.

Вірш 124. За правду Бог!

Так: Дом., Франко, Ром., Дорош. Тому лишаю. В рук. Деп. Пол.: за мене Бог. в »Правді«: за мною Бог.

Вірш 126. Пішов молиться вірний Гус.

Так Доман., Дорош., Франко, Романчук. Лишаю. Крім того поруч вірний стрічаємо: добрий, щирий, певний.

Вірш 130. Петра і Павла особливе,

Так Франко й Романчук, так блище до попереднього: на древі. Тому лишаю.

У Дом. й Дорош. »особливо«.

Вірш 132. Святою буллою цією

У Романчука: сією, у Франка: »сією«.

Вірш 133. Рабині Божіїй — оттій,
Що водили по улицях
В Празі позавчора —так Пражське вид.

У Франка: Рабині бóжій отій сáмій.

У Доманицького так само, лиш инакше розбитий вірш.

У Романчука, як у мене, тільки між віршами крапки для зазначення пропусків.

В рук. Деп. Пол.:

Рабині божій —
Оттій самій,
Що водили і т. д.

Вірш 136. Оттій самій, що хилялась

Так Дом., Романчук (тілько в його по: хилялась (. . .), Франко: хилилась (так рук., Деп. Пол.).

Вірш 137. По шинках, по станах,

В рук. Деп. Пол. стоїть: »станях« (се-б то: стайнях для коний, у яких перебувають конюхи) і мабуть так і повинно бути: »стáйнях« — це найзрозумілійше.

Вірш 152. Проснiться, Чехи, змийте луду,
Розправте руки, будьте люди,

Так і Дом. (з малими правописними й інтерпункцийними відмінами).

Так Франко і Романчук.

В рук Деп. Пол.:

Розправте руки, змийте луду,
Прокиньтесь, Чехи.

Вірш 157. Мов у Московії Татари,

Так справили нові видавці на основі рук. Деп. Пол.

Давнійше друкували дефектовно: Мов у Москві Татари,

Вірш 164. Та явна слава! . . . Так Франко.

У инших: То явна слава! . . .

Вірш 165. Святим положено конклавом:

Так Дом., Дорош., Франко, Романчук. Тому лишаю.

В рук. Деп. Пол.: Отим положено конклавом.

Вірш 178. Не дієш без вини нікому!«

по цих словах у Франка вставка із рук. Деп. Пол.:

Молюся, Господи, помилуй,
Спаси ти нас, святая сило!
Зломи язик мій за хули,
Та язви мира ізціли!
Не дай знущатися лукавим
І над твоєю вічной славой
Й над нами, простими людьми!«

Тільки в рук. Деп. Пол. замісць: »**зломи** язик« єсть »**язви** язик«.

Вставки цеї не приняли нові видавці, крім Франка. Так і я зробив. Вистарчить приглянутися до вірша: І над **твоєю вічной славой**, щоб зрозуміти, що це несправлений перший начерк. Таких форм Шевченко не вживає.

Вірш 180. Люд мовчав
І дивувався: що він діяв?
На кого руки піднімав?

Так Доманицький, Дорошенко, Романчук. Йду за ними.

У Франка:

люд мовчав
І дивувався: що він діяв?
На кого руку піднімав?

В рук. Деп. Пол.:

що він діє
На кого руку підійма.

І так мабуть найкраще.

Вірш 187. Іван Гус буллу розірвав.

У Франка й Романчука: розідрав.

Вірш 193. »Шепочеться Авіньона« лишаю за Доманицьким, Франком, Дорошенком. У Романчука, як у Пражському виданні єсть: Авіньоно.

Вірш 196. Аж трясуться стани
Од шопоту

У Франка й Романчука: від. В рук. Деп. Пол.: од. Шевченко писав: од, оддай, одкрий і т. д.

Вірш 209. Зібрав раду. Положили:

Так в рук. Деп. Пол. І так тепер у всіх нових виданнях. В »Правді« й »Пражськім виданні« слів: »зібрав раду« — нема.

Вірш 213. Тай стерегти, яко мога,

Так в рук. Деп. Пол.

В давнійших виданнях далеко гірше: Та і стерегти як мога.

Вірш 219. До Констанци;

Так Романчук і Франко.

Доманицький: До Констанцу, отже: цей Констанц, а передше у його: Проти Гуса, і в Констанцу, отже: тая Констанц. Лишаю, як у Франка й Романчука, femin.: тая Констанца, або скорочене тая Констанц.

Вірш 235. І цесаря і Вячеслави

так у рук. Деп. Пол. Так лишив Франко. (Вячеслави римується з тисячеглавий.)

Вірш 268. »Чого мене?
Чи на прю позвали?

У Франка непотрібна поправка: Ви на прю позвали?

Вірш 275. Усобища розвіваєш,

(В рук. Деп. Пол.: Усобища розвиваєшъ.)

У Франка: розсіваєш.

(Усобища не усобиці—тому я і взяв до вірша 21 того-ж твору: **усобищ** не **усобиць**).

Вірш 331. Мов собаки, коло огню

Первісно було в автоґрафі »кругом костра«.

Невольник.

Автоґраф в Деп. Пол. Там поема називається »Сліпий«.

Другий автоґраф, з другої половини 50 тих років в Черниг. музеї, але неповний.

В авт. Деп. Пол. »Посвята« виглядає так:

Думи мої молодії,
Поховані діти,
Не літають з того світа
Пустку натопити.
Покинули сиротою
З тобою одною,
Моє серце, моя зоре,
Раю мія покою!
Ніхто не зна мого раю
І сама не знаєш
Що вітаєш надо мною
Як зоря над гаєм
І дивлюся я, дивлюся
А ти моя зоре
Спускаєшся низесенько
Тихо заговориш
Усміхнися подивися
Дивлюсь, і не бачу . . .
Прокинуся плаче серце
І очи заплачуть.

Спасибі віронько! Минає
Неясний день мій вже смеркає
Над головою вже трясе
Косою смерть. І поховають
А там і слід мій занесе
Холодний вітер. Все минає
І ти случаєм прочитаєш
Вилиту сльозами
Мою думу. І тихими
Тихими речами
Проговориш. Я любила
Я його любила
І він не знав . . . зоре моя
На мою могилу
Світи зоре. А я буду
З за світа літати
І про тебе моє серце
На небі співати.

Вірш 41. Світ перехожає

Так скрізь. Тому й у мойому виданні. В рук. Деп. Пол.: перепливає.

Вірш 43. Долі, доленьки шукає, —
Немає, немає,

Так скрізь. Лишаю. В рук. Деп. Пол.:
Шука долі, — не находить,

Вірш 52. Мов дитинка; рук. Деп. Пол.: Як дитинка.

Вірш 54. І за чвертку закладає, —

Рук. Деп. Пол.: І жидові заставляє, —

Вірш 62. Сидить собі сіромаха,

Так скрізь. Рук. Деп. Пол.: Сидить собі наш сирота.

Вірш 64. Такая то доля тая, — Рук. Деп. Пол.: А такато тая доля. —

Вірш 66. Кого схоче, — сама найде,

Так скрізь. Рук. Деп. Пол.: Кого любить — сама найде.

Вірш 68. Ще на Україні веселі
і дальших 6 рядків у рук. Деп. Пол. нема.

Вірш 80. І треба-б, каже, й трохи шкода!

В рук. Деп. Пол. дефект: »І треба б то, і шкода.

Вірш 81. А треба буде; два-три года
В рук. Деп. Пол.: Ні, буде треба, хоч два года.

Вірш 82. Нехай по світу погуляє
Так скрізь. Лишаю. Рук. Деп. Пол.: поблукає.

Вірш 90. І вшкварив по струнах
Так Дом., Дорош.,—Франко й Романчук: Вдарив по струнах, Так в рук. Деп. Пол. — і так краще.

Вірш 98. До другої не ходив, не любив!
Так Франко, Романчук, Доман. — Лишаю. — В рук. Деп. Пол.: Та другої не любив, не любив.

Вірш 102. Од віку до віку
це у мене похибка, повинно бути, як у Франка й Романчука: Од віка до віка, бо такої форми вимагає рим: чоловіка.

Вірш 108. — А ну—те, діти, оттакої! Так Доманицький.
У Романчука: — Ану, діти, оттакої!«
У Франка: Ану, діти, оттакої!«
В рук. Деп. Пол.: А ну, діти! отак, діти!

Вірш 113. Уродив постернак,
(пишуть також: пустернак і пастернак).

Вірш 124. А все це ви
У Франка й Романчука: се
У Доманицького раз: це, то знова: се.

Вірш 138. »То я не син?!
Я чужий вам, тату?!« —
Так тепер скрізь. В авт. Деп. Пол.: Я не син ваш, тату?

Вірш 140. — »Та не чужий! Стрівай лишень!
В рук. Деп. Пол.: Та ні, не син стрівай лишень.

Вірш 144. Моїй жінці: »А що, — кажу, —
Возьмем за дитину —
В рук. Деп. Пол.:
Таки жінці: а знаєш що?
Возмім за дитину,
У Доман. й Франка: возмім.

Вірш 146. Тебе-б отсе . . .«
Франко: Тебеб то се . . .
Доман.: Тебе б то це . . .
Романчук: Тебе-б отсе?
Приймаю як у Ром. без знаку питання.

Вірш 149. Ми тай спарували
З Яриночкою до купи . . .
Так Доман., Франко, Романчук.
В рук. Деп. Пол. краще:
От ми й спарували
Вас з Яриною до купи

Вірш 152. Ось що робить: ти на літі,
І Ярина зріє;
Так Дом., Франко, Романчук.
Рук. Деп. Пол.
Ось бачиш що! ти на порі
І Ярина спів . . .

Вірш 160. Воно просто: любітеся,
Та й з Богом до шлюбу!
Так скрізь. В рук. Деп. Пол.:
Воно просто, як любитесь,
То й жінкою буде.

Вірш 163. І на чужі люди
Це в мене похибка, повинно бути: люде, бо рим: буде.

Вірш 171. Так от як, друже:
В рук. Деп. Пол.: брате,

Вірш 172. На рік, на два
Так скрізь. В рук. Деп. Пол.: На год, на два.

Вірш 179. Де лучше лихом торгувать,
Так Романчук.—Дом., Франко: лучче.

Вірш 189. Не такого, як у бурсі,
В рук. Деп. Пол.: як у Братстві.

Вірш 174. Коли здобудеш — принесеш,
А коли згубиш — поживеш
Моє добро! Та хоч звичаю

Рук. Деп. Пол.:

Коли заробиш — принесеш,
А не заробиш — пожевеш
Моє добро! Та звичаю.

Вірш 191. З товариством прочитаєш,

Так скрізь. В рук. Деп. Пол. цікава відміна: На синьому прочитаєш.

Вірш 196. Помолившись Богу

В рук. Деп. Пол.:

Помолимось Богу
Та сивого осідлаєм
І гайда в дорогу.

Вірш 200. Чи ти вже, Ярино,
Змайструвала нам що-небудь?

Рук. Деп. Пол.:

Що ти там, Ярино, змайструвала?
Уже, тату.

Вірш 207. Неначе немає, ніби не живий, —

Вірш із рук. Деп. Пол.

Вірш 217. До вечерні може ще пошкандибаю

Так тепер скрізь. Рук. Деп. Пол.:

Може до вечерні ще пошкандибаю.

Вірш 222. Чого се ти плачеш?

Рук. Деп. Пол.: Чого бо ти плачеш?

Вірш 223. Усміхнися, подивися!

Рук. Деп. Пол.: Усміхнися бо до мене.

Вірш 228. Утечу, єй Богу,

Рук. Деп. Пол.: Заплачу, єй Богу.

Вірш 229. Та й сховаюсь у буряні . . .

Рук. Деп. Пол.: Тай утечу . . . ось побачиш!

Вірш 239. Тебе й батька, на чужині
Де небудь загину;

Рук. Деп. Пол.:

Тебе й батька сиротами,
Де небудь загину;

Вірш 243. »Схаменися!

Рук. Деп. Пол.: Перехрестись!

Вірш 245. Хто-ж отсе я?
Рук. Деп. Пол.: Хтож я така?

Вірш 247. Що тут діять?
Рук. Деп. Пол.: робить?

Вірш 253. Що без тебе і таточка
І мене не стане?«
Рук. Деп. Пол.:
Що з тобою і татуся
Й мене поховають.

Вірш 260. »Ні, Ярино, я не кину,
Я тільки поїду
Недалеко. А на той рік
Я до вас приїду
З старостами, за тобою
Та за рушниками.
Чи подаєш?
Так Доманицький, тільки не: Я тільки поїду
лиш: А тільки поїду
Франко: А тільки поїду
Романчук: А тільки поїду
В рук. Деп. Пол.:
Ні, Ярино, я не умру
Я тільки поїду
Од вас завтра . . . а приїду . . .
На той рік приїду.
Вже не братóм, з Запорожжя
А за рушниками . . .
Кладу: Я тільки поїду
бо дальше йде: А на той рік
(щоб не було два рази: А).

Вірш 268. »Не жатрую, —
друк. похибка. Повинно бути: »Не жартую, —

Вірш 270. »То це й справді
Так в рук. Деп. Пол.
У Франка: »То се й справді

Вірш 274. Хіба й справді не сестра я?
В рук. Деп. Пол. неметрично: Я не сéстра?

Вірш 277. Чому я не знала?

Так скрізь — лишаю. В рук. Деп. Пол. краще: Чом же я не знала?

Вірш 281. Пусти мене! Бачиш,
Який добрий! Та пусти-бо!
Їй Богу, заплачу« . . .

Так скрізь. В рук. Деп. Пол.:
Пусти мої руки.
Ти не брат мій, ти не брат мій . . .
Муко моя, муко!

Так більше драматично.

Вірш 285. Як тая дитина,

В рук. Деп. Пол.: Як мала дитина.

Вірш 286. І крізь сльози промовляла:

В рук. Деп. Пол.: промовляє:

Лишаю промовляла, бо вище: заплакала.

Вірш 294. То замовкне, подивиться

В рук. Деп. Пол.: »поцілує« замісць »подивиться«

Лишаю: подивиться, бо вище Ярина виривається від поцілуїв Степана.

Вірш 296. Не счулися, як смерклося;

Так скрізь. Лишаю. В рук. Деп. Пол.: як і смеркло.

Вірш 298. Ніби скованих докупи,

Так скрізь — і так краще. В рук. Деп. Пол.: Мовскованих, обнявшися (Повинно-б бути: обнявшихся.)

Вірш 300. І світ настав, а Ярині
Не спиться, ридає.

В рук. Деп. Пол.:
І світ настав, а Ярина
Ридає . . . ридає . . .

Вірш 304. Й вона з відрами побігла,

Так скрізь. В рук. Деп. Пол.: Взяла відра та й побігла.

Вірш 308. Старий виніс із комори;

В рук. Деп. Пол.: Виніс батько із комори;

(Тут слово: **старий** важнійше чим: **батько**

Дивиться, радів,

Рук. Деп. Пол.: Розгляда, радів.

Вірш 330. Й самопал семипяденний

Рук. Деп. Пол.: І самопал семипядний (стоїть там, мабуть через похибку: й. Та так ритм дефектовний).

Вірш 339. Научає сина:

Рук. Деп. Пол. рівновартне: Наставляє.

Вірш 341. Старших шанувати, так рук. Деп. Пол.

Вірш 348. Степан гукнув, і курява

Рук. Деп. Пол.: Степан свиснув.

Вірш 352. Сказав старий. А Ярина,

Мов тая ялина

Рук. Деп. Пол.:

Старий сказав, та й заплакав

Мов тая ялина.

(виходило-б, що плакав, мов ялина).

Вірш 355. Мовчала Ярина,

Рук. Деп. Пол. рівно добре: Замовкла Ярина,

Вірш 362. Пропадає, мушечкою

Рук. Деп. Пол.: Ховається, мошечкою.

Вірш 369. Пропала. І знову

Заплакала Яриночка

Та й пішла до дому.

Рук. Деп. Пол.:

Не вирнула, похилилась,

Заплакала знову,

А за нею старий батько

Та й пішли до дому.

Вірш 382. Згадав, — та й заплакав

У Романчука: Згадав — та й (нищечком) заплакав.

Вірш 383. Багатий, сивий сирота:

Так скрізь.

По тих словах Франко вставляє в рук. Деп. Пол. отсі два рядки:

Мов лату на латї

На серце печалї нашили лїта.

Вірш 385. Твоя всюди воля!

Так скрізь. Лишаю. В рук. Деп. Пол.: Твоя свята воля!

Вірш 389. Богу помолився,
Та й пішов собі з-під хати
В садок походити.

(Тут бракує риму. То-ж Романчук у першому своюму виданні »Кобзаря« дав був замість: походити — похожати. А в Чернигівському автографі єсть поправка олівцем: У садок поплівся. Так найкраще.

Вірш 408. В самім серці ворухнулось
І світ запалило.

В рук. Деп. Пол. менше гарно:
В самім серці повернулось
І світ заступило.

Вірш 423. Тричі причащалась.

У Шевченка буває »е« замісць »и«: пречащалась, престріт.

Вірш 430. Зіма біла.
За зімою
Знов зазеленіла
Весна божа.
Вийшла з хати
На світ дивуватись
Яриночка, та не Бога
Святого благати,
А нищечком у ворожки
Про його спитати.

Рук. Деп. Пол. так:
Зіма біла. Знову весна
Рястом червоніла;
Знов Ярина вийшла з хати
На світ дивуватись,
Та не святих вже благати . . .
Ворожки питати.

Вірш 440. Талан-долю та весілля
З воску виливала.

Рук. Деп. Пол.:
Талан-долю та три шаги
З воску виливала.

Вірш 443. Тупає ногою і т. д.

Рук. Деп. Пол.:

Маха головою.
А он іде, а он де йде
Дідусь з бородою.
Ото гроші, бач віскривий,
Як-би догадався,
Та втер йому; отже й утер.
Дивися — сховався.
За могилу, лічить гроші . . .
Знову іде шляхом,
Заплющившись, з торбинками, —
То, бач, ради страху,
Щоб татаре або Ляхи
Часом не спіткали.
І радісінька до дому
Ярина верталась.

Вірш 462. І стежечка - доріжечка,
Яром та горою
Утоптана до ворожки,
Поросла травою.

Так Дом., Ром., Дорош.

В рук. Деп. Пол.:

І стежечки — доріжечки
Яром та горою,
Що топтані до ворожки,
Поросли травою.

У Франка:

І сте́жечки — доріженьки
Яро́м та горо́ю
Уто́птані до воро́жки
Поросли травою.

Вірш 469. Падає, благає
Старий батько, хоч літечко,
Хоч Петра діждати,
Хоч Зеленої неділі . . .
Діждались, і хату
Уквітчали гарнесенько,
І в сорочках білих
Невеселі, мов сироти.

Так тепер скрізь.

Рук. Деп. Пол.:

Хоч годочок,
Хоч Петра діждати,
Хоч Зелених. Діждалися.
Уквічали хату.
І любистком і клечаньням.
У сорочках білих
У неділю, мов сироти,

Здавалося-б, що коли є: хоч Петра діждати, то повинно-б бути, не літечко, а літечка (теж діждати). Рук. Деп. Пол. має замісць літечко, годочок і цей варіянт, вказує нам що »літечко« має тут значіння не літа, пори року, а цілого року. Отже: підіжди хоч, рік, хоч до Петра, хоч до Зелених свят. (Чим раз менше!)

Вірш 480. Мов на кобзі на улиці,

Так скрізь. Рук. Деп. Пол.: Мов на кобзі за ворітьми.

Вірш 487. Байдаки спускати,

Так скрізь. Тому лишаю. Рук. Деп. Пол.: Чайки поспускати.

Вірш 495. За островом Тендером потопали,

Рук. Деп. Пол.: Тендром.

Вірш 501. Нехай вам, панове, товариство і т. д.

Рук. Деп. Пол. без: »панове«.

Вірш 509. Без кормиг прибило.

Рук. Деп. Пол.: Без весл. і кормиг.

Франко й Романчук: Без кормил прибило.

Вірш 515. В кайдани кували,
В тяжкую неволю завдавали . . .

Так скрізь.

Рук. Деп. Пол.:

В кайдани кували,
В Цареградськую башту сажали,
В тяжкую роботу завдавали . . .

(І так краще.)

Вірш 517. Ой, Спасе наш Межигорський,
Чудотворний Спасе,

Рук. Деп. Пол.:

Ой, Спасе наш чудотворний.
Межигорський Спасе,

Вірш 528. Як собаки здихають,
Пропадають.

Так рук. Деп. Пол. і Доманицький.

У Романчука без: Пропадають.

У Франка: Як собаки здихають, пропадають.

Вірш 530. Свою далеку Україну,
Нерідного батька старого,
І коника вороного,
І нерідную сестру Ярину . . .

Рук. Деп. Пол.:

Свою матір Україну,
Нерідного батька старого,
І коника вороного
І сестру Ярину . . .

Вірш 539. Турки-яничари догнали
До стовпа вязали,
Очі виймали,
Гарячим залізом випікали
В кайдани кували,

Рук. Деп. Пол.:

Турки-яничари ловили,
До стовпа вязали,
Очі виймали,
Гарячим залізом випікали
В кайдани забили,
В тюрму посадили
І замурували.

Вірш 552. Кричала, ридала:

В рук. Деп. Пол. переставлено: Ридала, кричала.

Вірш 555. Тату! тату! Ідіть сюди,

Рук. Деп. Пол.: Тату! тату! Це Степан наш.

Вірш 556. Ідіть, подивиться!« — так і в Дорошенка.

У Франка й Доман.: Ідіть, подивітесь!« —

В Романчука за рук. Деп. Пол.: Ідіть, подивіться!

»Подивиться«, лишаю, бо так найблище до попереднього: »Забарився.«

Вірш 557. Прийшов старий,
старий обмінюється у автоґрафах й ріжних виданнях із словом: **батько.**

Вірш 558. І свого Степана
Не пізнає — таке з його
Зробили кайдани.
Так скрізь. Лишаю. Авт. Деп. Пол.:
Прийшов батько
Насилу Степана
Розпізнає; отак його
Зробили кайдани.

Вірш 562. Моя ти дитино!
Рук. Деп. Пол.: Добрая дитино:

Вірш 563. Де ти в світі погибаєш.
Авт. Деп. Пол.: пробувався.

Вірш 566. Й Степан сліпий плаче,
Рук. Деп. Пол.: І сліпий мій плаче.
Зраву поема звалася: »Сліпий.«

Вірш 579. У кімнаті — і тихенько
Рук. Деп. Пол.: На перині — і тихенько.

Вірш 591. За калікою? . . . Ярино! . . .
Рук. Деп. Пол.: З калікою . . . ні, Ярино!

Вірш 597. Ні, Ярино! Бог не кине
І знайде дружину;
Рук. Деп. Пол.: Ти найдеш дружину;

Вірш 601. Нагодують.«
Рук. Деп. Пол.: Мене люблять.«

Вірш 603. І Господь тебе покине,
Як ти нас покинеш.
Рук. Деп. Пол.:
І Бог тебе покарає,
Як мене покинеш.

Вірш 608. А ти будеш братом,
Рук. Деп. Пол.:
А ти мені братом,
А дітьми йому обоє,

Батькові старому.
Не йди, серце Степаночку.

Вірш 615. Зрадів старий, мов маленький
Рук. Деп. Пол.: мов дитина.

Вірш 617. метелицю,—рук. Деп. Пол.: навприсідки.

Вірш 619. Під хатою.
Рук. Деп. Пол.: І на призьбі під хатою.

Вірш 621. »Роскажи-ж ти нам, Степане,
Рук. Деп. Пол.: »Роскажи-ж тепер, Степане,

Оповідання Степана в Черниг. автоґрафі не було. Частину вставлено на окремім листку, записанім чужою рукою. Від слів: Як Москалі срібло-злото
до ,, Оттаке-то! Тяжко, тату,
бракує.

Воно є в авт. Деп. Пол.

Вірш 627. З товариством.
Так тепер скрізь. Рук. Деп. Пол.: З козаками.

Вірш 629. І мене взяли з собою, так рук. Деп. Пол. Дорош., Фр., Доман., Романчук: І мене взяло з собою.

Вірш 630. І через Балкани
Простали ми в Україну
Вольними ногами:
А на тихому Дунаю
Нас перебігають
Січовики — Запорожці
І в Січ завертають . . .

Рук. Деп. Пол.:
І через Балкани
Поспішали в Україну
Вольнми ногами;
І на тихому Дунаю
Нас перебігають
Товариші — запорожці
І в Січ завертають.

Вірш 639. Як Москалі срібло — злото
І свічи забрали
У Покрови;

Рук. Деп. Пол.:

Як Москалі сребро — злато
І свічи забрали
У Покрові.

Вірш 647. І Межигорського Спаса
до
Нишком усміхалась

вставив Доманицький з рук. Деп. Пол. Давнійше на тому місці були крапки.

Вірш 655. Та бахурям і байстрюкам
Люд закріпостили;

Так в рук. Деп. Пол.—і, цей крепкий вислів більше відповідає історичним подіям.

У Франка, Дом., Роман.:

І панам на Україні
Люд закріпостили;

Після тих слів давнійше йшли крапки.

»Як Кирило з старшинами« і дальших 4 вірші вставив Дом. з рукоп. Деп. Пол. Так само слова: »Ляхи були,« і т. д.

Вірш 671. До нехреста поганого, так рук. Деп. Пол.
Дом., Фр., Ром., Дорош.: До Турчина.

Вірш 673. Тепер, кажуть, в Слободзеї

так пише Дом. в Розсліді і таку форму лишаю, хоч в инших виданнях більше польська форма: Слободзея.

Рук. Деп. Пол. замісць того:

Тепер, кажуть, Головатий
Останки збірає,
Підмовляє та на Кубань
Черкеса лякає.

В рук. Деп. Пол. дальший текст значно ріжниться від загально принятого. Ось він:

Згадували Запорожжя,
Козацькую славу,
І співали у двох собі
Про Чалого Саву,
Про Богдана недомудра,
Ледачого сина,

І про Гонту мученика,
Й славного Максима.
А Ярина їх слухала,
Та святих благала . . .
Ублагала: на всеїдній
З Степаном побралась.

Вірш 735. І немощну мою думу

Так в рук. Деп. Пол. і по всіх нових виданнях, давнійше: мою душу.

Вірш 755. Як побрались; а дивіться —

В рук. Деп. Пол.: а дивиться, звідси й похибка в деяких виданнях: дивиш ся.

Що до ідеї поеми, то провідна політична її думка криється в словах старого батька, які він говорить в науку Степанови. (Вірш 180—195 Невдоволення з сучасного схолястичного напрямку і жаль за давним лицарським ладом.) А також в оповіданню Степана про збурення Січи й про нові погані, московські порядки на Вкраїні (вірш 625—680). Тут знова (вірш 661—668), найвища точка думок і почуваннь сліпого Степана. »Я щасливий, що очий не маю, — що нічого того в світі не бачу й не знаю . . .« Тільки тут слово »й не знаю« лишнє, бо Степан, хоч не бачить, а чує і знає, що діється тепер на Вкраїні. Др. Сімович слушно звертає увагу на анахронізми в поемі. Коли зіставити історичні дати з віком дієвих осіб-то вийде, що вони дуже довго жили, а Степан з Яриною пібралися старими людьми бувши.

Великий льох.

(Містерія.)

Справа автоґрафу, як у попередніх творах. Рукопись в Деп. Пол. Доманицький вважає найраніщою. Текст опираю на редакції Франка. При відмінах й варіянтах особливу вагу кладу на видання Женевське 1890, бо як

у вступі до отсего видання сказано, видавці хіснувалися варіянтами »з власних рукописів Шевченка, шчо були в М. Гр. Шчербака, хоч тепер виписавшиј вже не памјатаје, чи все було јім виписане з власних рукописів Шевченка, чи де шчо **(мала частина)** із Шчербакових списків«.

Мотто: псалом XLIII, ст. 14—15. Так в рук. Деп. Пол. Так само в нових виданнях. В Женевському нема.

Вірш 2. Через Суботове — Жен.: Субботове.

Вірш 3. На похиленому — ,, На похиленному.

Пражське вид: на похилившемусь. Доманицький у Розсліді каже, що джерелом для »похилившемусь« служив текст тієї ред., що і в Женев. вид: там теж: похилившемусь... Як бачимо Доман. помиляється, бо в Жен. вид. є: На похиленному христі.

Вірш 5. Ми пташки-душі, а не люде!

Так Дом., Фр., Ром., Дорош. Це з Пражського вид. Жен.: Ми тепер—душі, а не льуде! Так рук. Деп. Пол.

Вірш 7. Як розкоповатимуть льох

Так Фр., Ром., Дорош. і Дом. хоч останій в Розсліді (ст. 108) каже, що краще: Як той розкопуватимуть льох.

Так воно і є в Жен. вид.—Франко вважає »той« зайвим.

Вірш 12. Як все Москаль позабірає,

Так скрізь і Жен. вид. В Пражському: поровбірає,

Вірш 14. Як була я людиною

Так скрізь. Жен. вид.: молодою

Вірш 17. Тут і виростала;

Так скрізь. Жен. вид.: Тута і виростала.

(Шевченко уживає тої форми частійше: »як що зійде тая рута, останусь тута.«) Рук. Деп. Пол. Я от-тутечки родилась.

Вірш 20. З тим Юрусем гетьманенком

Скрізь. Жен. вид.: І з Іурусем гетьманченком.

Рук. Деп. Пол.: гетманенком.

Вірш 21. У піжмурки граюсь;
Скрізь. Рук. Деп. Пол. і Жен. вид.: У піжмурки граєм.

Вірш 28. А до гетьмана як прийдуть
Скрізь. Жен. вид.: До гетьмана ж јак пријідуть.
Рук. Деп. Пол.: А з гетьманом як приїдуть.

Вірш 37. Любили й кохали,
Скрізь і Жен., рук. Деп. Пол.: Любили й вітали.

Вірш 44. А у мене, як на тее-ж,
Так скрізь. Жен. вид. і рук. Деп. Пол.: як на тее

Вірш 50. Побігла я за водою
Так Ром. і Жен. вид. У Франка й Доман.: Я йшла за водою.

Вірш 54. Дивлюсь: гетьман з старшиною . . .
Так скрізь. Жен. вид. гірший вар.:
Дивльусьа: гетьман з старишноју

Вірш 56. Та в-повні шлях перейшла їм;
Так скрізь. Жен.: Та в-повні шльах і перејшла.

Вірш 76. Я була ще недоліток,
Так скрізь. Рук. Деп. Пол.: недолітком. Пражське вид. пихибпо: педолюдком.

Вірш 80. І старого і малого
Жен. вид.: І малого і старого.
В Сеjму потопила.(замісць: В Сеймі, як скрізь).

Вірш 83. У самих палатах
Жен. вид.: У самих палаток

Вірш 90. Од матері неживої
Так скрізь і Жен.—Пражське вид. »неживою,« що не може бути, бо коли-б нежива, то не просила-б копитана, щоб і її вбили.

Вірш 95. Москалям на грище
Так скрізь. Пражське вид.: на зрище (позорищѐ).

Вірш 98. Одна тілько і осталась
В рук. Деп. Пол. краще: Одна тілько й осталася.
(Жен. вид.: тільки!)

Вірш 112. Цар поїхав в Московщипу,

Так Дом., Ром., Фр. і Жев.:А на завтра јак царь вијшов, вар. Пражськ. вид.: На порозі, як цар вийшов, мене поховали.

Вірш 116. Та ще й мене привітала

Так Дом., Дорош., Жен. вид.

Франка й Ром.: Та, що й мене привітала.

Вірш 118. А на завтра й вона вмерла

Так Жен., Доман. У Дорош. 64 рядки викинені ценз. Романчук і Франко:

А по завтрі й вона вмерла
І зотліла в хаті.

Так краще. Так і рук. Деп. Пол.

Вірш 123. І сволок з словами

Так скрізь. В Праж.: хрещатий, слово рівновартне, але тоді не буде риму до: »ярами«, а до »поховати« будуть два рими.

Вірш 126. І степами козацькими

Так скрізь. Праж.: Й байраками козацькими.

Вірш 134. А я в Каневі родилась

Так у Дом. Лишаю тому, бо Канів блище Суботова.

У Франка й Романчука, як у Жен. вид. Київ, лиш Франко кладе оба рази Київ (вірш 134 і 139) а в Ром. перший раз Київ, а дальше Канів, се-б то так, як цариця їхала по Дніпрові, з Київа в Канів.

Вірш 140. А я з матірю сиділа

Так Дом.,—Франко й Ром.: як Жен.

Жен.: А ми з матірју сиділи.

Вірш 148. І галеру золотую
Мені показала,

Так скрізь, тільки у Франка й Дом.: міні. Так і Жен. Праж. гірше:

І . . . і показала
На галеру золотую:
»Он глянь лиш«, сказала:

»Мов будинок пливе« . . .
А в галері.

Вірш 151. Князі і всі сили
Жен.: і всіj сили.

Вірш 160. За-що мене на митарства
Скрізь. Деп. Пол.: на митарство

Вірш 165. Голодна вовчиця.
В Жен. вид. по тім віршу йде: Скажіте сестриці?

Вірш 168. Відтіль буде чути!«
Так Дом., Франко й другі. Жен.: Виднijш буде j чутно.

Вірш 171. І в ліс полетіли,
Так скрізь. Жен.:
У ліс полетіли
І в купочці на дубочку
Ночувати сіли.
Доман.: І на гілонці, на дубі
Праж.: І в кусточку на дубочку.

Вірш 180. Та три злоті
Рук. Деп. Пол. і Дом.: та три злота.

Вірш 182. Черезъ мостъ і т. д. Дом., Фр., Ром. по російськи.
Жен. вид.:
Через міст іде чорт,
А коза по воді . . .
Буть біді! буть біді!

Вірш 204. Три укази накракала
Жен. вид.: Три указа накаркала,—так і Романчук.
Розговітись, поживитись, Жен.: Розговітьсьа, подивитьсьа.

Вірш 221. Уже й запишались!
»Правда:« запитались (мабуть похибка), Пражське Вид.: То вже запанілись.

Вірш 224. А дзуски вам питать мене!
Правда й Львівське вид. 1867. А зась вам питать мене! (дефектовний вірш, хіба: А засі вам і т.д.).

Вірш 231. Цитьте, недоріки! (так Жен.).
Пражське вид: Дзус вам, недоріки!

Google

Вірш 238. Упилася-б
Жен.: Упилась би
Рук. Деп. Утопилися-б без мене.

Вірш 242. А про тебе, щебетухо, так Фр. і рук. Деп. Пол.

Вірш 250. От-от я їх поховала
Праж. цікавий варіянт: З Мазепою
Там нема: Із шведською приблудою

Вірш 254. Виростаю, як згадаю
Рук. Деп. Пол. А злишаю (так читає Дом і дає...?!)
Певно не »злишаю«, тільки »злітаю«.

Вірш 270. Мати Божа у Іржавці
Так скрізь. Рук. Деп. Пол.: Мати Божа у Ржавиці.

Вірш 276. Да все Нѣмцамъ продала.
Франко: Та Нѣмцамъ запродала.
Жен.: Та ј Русь Німцьам продала,
Та ј Русь Німцьам продала.

Вірш 279. У німецькі кайдани́
Хоч лягай та і засни́!
Так добрий вірш. Жен.:
У німецькиjі кайдани, —
Хоч льагай та ј засни.

Вірш 289. Німотою поросла,
Жен.: Жидовоју поросла;

Вірщ 295. Що Москалі в Україні
З Козаками діють!
Пражське вид. переставлено:
Що Москалі з козаками
В Україні діють!

Вірш 304. Все забрали любісінько
Так Дом., Фр., Ром.—Жен.: льубесенько.

Вірш 310. Тоді-б собі дві руїни
Разом розкопали.
Жен.: Тоді б разом дві рујіни
В »Пчелі« описали.
(Се-б то в »Сѣверн-ій Пчел-і).

Так і в »Правді«.
дивитись; творитись, Жен.: дивиться, твориться, родиться.

Вірш 320. Другий буде (отсе вже нам!)
Жен.: Другий . . . оце вже нам! . . .

Вірш 322. Він вже в череві кусає . . .
Жен.: нам вже в череві шчипаје . . .

Вірш 326. Усе добре поплюндрує (так рук. Деп. Пол.).
Краще: усе добро

Вірш 336. — Ні, він, клятий недовірок,
Жен.: А він кльатиј недовірок.
Рук. Деп. Пол.: Ні, він, клятий недолюдок,—так і Франко.

Вірш 338. Скручу єму руки
Жен.: Скрутьу јому руки.

Вірш 346. Он бачите: над Чигрином
Мітла простяглася
Жен.: Он бачите: над Кијівом
Мітла простьагласьа;

Вірш 352. Гора над Чигрином . . .
Жен.: Гора в Чигирині?

Вірш 353. О, сміється і ридає
Уся Україна!
Ром.: О, сміється і радіє—так і Жен. вид. (на родинах радіють рідні й знайомі).
Пражське вид.:
І радіє на родинах
Певна Україна

Вірш 356. Регочеться, що Йванами
Обох будуть звати.
Полетимо!
Так Фр., Дом.,—Ром.: Полетімо!
Жен.: Обох буде звати
Полетімо!
(Лишаю: полетимо́!, бо так наголос кращий.)

Вірш 379. Ти-б то кажеш!
Так Жен.,—Франко: Ти то кажеш!—так рук. Деп. Пол.

Вірш 390. Бо є чутка
Жен.: Бо чутка є.
Пражське вид: Бо чутно єсть.

Вірш 396. Як ізлізти
Рук. Деп. Пол.: Як вилізти

Вірш 408. Що закрізь оттам за Тясмином.
Так скрізь і Жен.—Рук. Деп. Пол.: за Тясмою.

Вірш 426. Базар люду насходилось,
Так рук. Деп. Пол.—Жен.: Базар льудеj посходилось.

Вірш 431. Лучше полягаєм (Так рук. Деп. Пол.)
Шевч. писав: лучче. Так Жен. тілько: польагаjмо.

Вірш 434. — І я кажу. Помолимось
Та будемо спати.
Тих рядків у Жен. вид. нема.
Праж. вид.:
І я кажу, — обісіє
Ще й у день співати.

Вірш 440. Копають день, копають два,
Жен.: Копають день, копають другий.

Вірш 452. Вѣрнѣй дѣло!« — так рук. Деп. Пол.
Жен. вид.: Вірніj діло!

Вірш 462. Вони-б ще здалися!
Засміялись . . .
Так Жен. й рук. Деп. Пол. і Франко.
Вони-б ще здалися
Кому не-будь . . .
Так Пражське вид.

Вірш 465. А він то трудився
Жен.: А він ще трудився

Вірш 477. Отих налітає:
Жен.: Моїх налітає

Вірш 478. »Вы што дѣлаете, плуты?«
Так рук. Деп. Пол. тільки не: вы, а »ви«.

Вірш 484. Про такого-ж мошенника!«
Жен.: Пра таково жь машенніка!«

Вірш 490. Отак пісні Богданові
Стали їм в пригоді.
Так Фр., Ром., Дом.—Жен. вид:.
От-так то льох і Богдан тої
Стали їім в пригоді!

Суботів.

Рук. в Деп. Пол. крім того копія Жемчужнікова, виправлена рукою Шевченка.

В Жен. вид. Могила Богданова (Субботів).

За підставу беру текст Франка.

Ріжниці текстів:

Вірш 5. Ото церква Богданова; Рук. Деп. Пол.: церков.

Вірш 11. Москалики, що зустріли,
То все очухрали,
Так копія Жемчужнікова.
Жен. вид.: Не зовсім так сталось . . . —
а дальших двох рядків нема. Так само нема їх у Львівськім вид.

Вірш 17. Що й за труди не находять . . .
Так рук. Деп. Пол.
Жен.: Шчо за труди не находьать . . .

Вірш 18. Оттак то, Богдане!
Занапастив єси вбогу
Сироту Вкраїну!
Так копія Жемч.
Жен.: От-так то Богдане!
А дальших двох рядків брак.
У Франка: Сироту Украйну!

Вірш 27. Байстрюки Єкатерини
Сараною сіли.
Цих рядків нема в Жен. та Львівськ. вид.

Вірш 35. А що ми тілько наймали. (Так Жен. вид.)
Рук. Деп. Пол.: Що вони тілько наймали.

Вірш 39. Так сміються-ж з України

Так в копії Наук. Тов. у Львові.

Вірш 41. Не смійтеся, чужі люди! (похибка. Повинно бути: люде).

Рук. Деп. Пол.: Не смійтеся-ж.

То: »ж« було в 39 вірші і тут воно вже зайве.

Вірш 47. І помоляться на волі

Так скрізь. Льв. вид. 1867 без: »на« (похибка).

Наймичка.

Рук. в Деп. Пол. і в бібліотеці Моск. Имп. Общ. Истор. и Др. Росс. Цей автограф, дарований Шевченком Бодянському, опублікував прф. Карський в Русск. фил. Вѣст. Варшава 1907. стр. 100—107.

Текст опираю на Франку.

Відміни.

Вірш 5. Молодиця молодая

Так Фр., Дом.—Карс.: Молодая молодиця.

Вірш 6. Щось до лона пригортає

Так Франко за рук. Деп. Пол.—Карс.: Щось до себе пригортає.

Вірш 11. Оттут серед лану?

Так скрізь. Рук. Деп. Пол.: Серед лану в тумані?

Вірш 25. Не хрещений сину!

Так Дом., Фр., Карс.

У Карс.: слезами, не: сльозами.

Вірш 64. І скупай, і сповий
І собою укрий!«

Рук. Деп. Пол.: Нагодуй і сповий.

Вірш 66. Був собі дід та баба,

Так Дом., Ром., Дорош. Так і в народній казці. Франко за Карс.: Були собі дід та баба.

Вірш 68. Та діточок у їх Біг-ма,

Фр. за Карс.: Бог-ма (лишаю: Біг-ма, бо так у народній примівці: Біг-ма! Біг-ме!)

Карс. подає первісну форму цього уступа:

Був собі — дід та баба, (отже: був, не були)
Над ставом у гаї
Жили собі на хуторі
Старенькі обоє.
І худоби усякої
Чимало надбали, —
Та діточок Бог не дає,
А смерть за плечима.

Вірш 73. Хто душу спомяне?

Так Дом., Дорош., Фр., Ром., Рук. Деп. Пол.: помяне?

Вірш 87. На приспі в-двох собі сиділи

Так Ром. В инших вид: призьбі. Так у Карс. (приспа від: присипати, призьба, зложене з »при« і »ізба«, слово, яке є у Поляків і Москалів, а в нас неуживане. По польськи: przyzba).

Первісний текст за Карс:.

Дід та баба у неділою
На призьбі сиділи,
Любовались світом Божим
Та Бога хвалили.
Ані хмарочки на небі,
Тихо як у раї.
Сховало ся в серці лихо,
Як звір в темнім гаї.

Вірш 99. Знов заворушилось?

Рук. Деп. Пол. і Карс.: поворушилось.

Вірш 108. Як помремо?«

Так скрізь. Рук. Деп. Пол.: умремо.

Й сама не знаю! (так Ром.)

Франко: Сама не знаю!

Дом.: Бог знає!

Приймаю поправку Ром.

Вірш 110. Та аж сумно стало:

Так Ром., Дом., Дорош., Фр.

В рук. Деп. Пол. і у Карс. первісно: нудно.

Вірш 116. Побіжім лиш! . . . Бачиш?
Так Дом., Дорош., Фр.,—Карс.: Біжи лишень!

Вірш 120. Мовчки зупинились:
Рук. Деп. Пол.: опинились.

Вірш 123. Та не туго, й новенькою
Так Карс. й рук. Деп. Пол.
Франко двічи й: Та *й* не туго, *й* новенькою.

Вірш 133. Малюсенькі . . .
Фр.: Манюсенькі.

Вірш 140. Ач яке, нівроку!
Карс. первісне: Бач, яке, нівроку!

Вірш 164. Аж ось чорноброва
В деяких давнійших вид.: чорнобрива; та тоді не буде риму до: корова.

Вірш 169. — »А що-ж?« каже »возьмем, Насте?«
Возьмемо, Трохиме,
Так Карс. і Дом.—у Франка і Ром.: возьмім, возьмімо.

Вірш 203. А коло дитини
Так і пада, —
Так: Фр., Дом., Дор., Романчук.
Карс.: Около дитини.

Вірш 206. Головоньку йому змиє
Й сорочечку білу
Що-день божий надіває;
Карс.:
І головку йому змиє
І сорочку білу
Що-день божий надіває;

Вірш 222. Чого наймичка сльозами
У Карс. гірше: На що наймичка слезами.

Вірш 239. Ганну величає.
Рук., Деп. Пол. і Карс.: називає.

Вірш 257. »Кого-ж би тут?«
Карс.: Кого б же тут.

Вірш 261. Слать старости
Так скрізь. Карс.: старостів.

Вірш 281. Не дожила моя Настя!...«
Так скрізь по новійшим виданням. Карс.: не дождала.

Вірш 293. З молодицями танцює,
Карс.: жартує.

Вірш 296. У двір закликає,
Карс. гірше: На двір.

Вірш 299. Знай бігає, Рук. Деп. Пол. і Карс.: Аж танцює.
Карс.: пораньня.

Вірш 337. На молебствіє Варварі.
Первісно: На акафист у Варвари.

Вірш 347. І, всім святим поклонившись, (Так: Ром., Дом., Фр., Дорош.)
Карс.: помолившись.

Вірш 372. І молила Бога, (Так Ром., Фр., Дом., Дорош.)
Карс.: І молилась Богу, (так краще, бо рим до попереднього: Провела небогу).

Вірш 373. Щоб швиденько верталася,
Рук. Деп. Пол.: швидченько.

Вірш 375. Якось сумно, ніби мати
Покинула хату.
Карс.:
Якось сумно, ніби хату
Покинула мати.

Вірш 378. Та після першої,
Карс.: Опісля першої.

Вірш 391. лепська мати!«
Карс.: кепська мати.

Вірш 396. Ганна діда питалася
Рук. Деп. Пол.: питається.

Вірш 404. І внучатам із клуночка
Гостинці виймала:

Рук. Деп. Пол. і Карс.:
І онучятам із клупочка
Гостиця виймала:

Вірш 408. Ориночці, Карс.: Іриночці.

Вірш 428. Стара Ганна. Рук. Деп. Пол. краще: Моя Ганна.

Вірш 444. Тяжко, Катре, умірати
Рук. Деп. Пол. сильнійше: Страшно, Катре, умірати.

Кавказ.

Перводрук: Лейпціг 1859. — Новыя стихотворенія і т. д.

Цінний текст у Львівському вид. 1867 р.

Дом. в »Розсліді« каже, що цінний текст також у »Вечерницях« 1863 та завважує, що як-раз 13 числа, де поміщений »Кавказ« не довелося йому мати. Це похибка. У »Вечерницях« 1863 р. »Кавказа« нема.

Ним починається Львівське вид. »Кобзаря« з 1867 р. Рукопись Деп. Пол. дає текст близький до Пражського вид. З тої рукописі видно, що поему викінчено 18. XI. 1845 в Переяславі, не у Вюнищах, як думали давнійше.

Там і посвята Бальмену.

Опираюся на виданню Франка, »Кобзарь« т. I, стр. 345 до 351, бо Франко хіснувався друкованим примірником, власність Лазаревського, у якім Шевченко поробив власноручні поправки.

В виданні Женевськім і Огоновського нема посвяти, ні цитату із Єремії.

Ріжниці в текстах:

Вірш 1. Хмарами повиті

Так: Дом., Франко, Ром., Жен., Огон.—у вар. пражськ. вид: Хмарою

Вірш 5. довбе ребра

Так скрізь. В перводруку і в рук. Деп. Пол.: добрі ребра.

Вірш 6. Й серце розбиває;

Так Дом., Фр.—У Ром., Жен. й Огон.: Серце розбиває.

Вірш 8. Живущої крови,

Так: Рук. Деп. Пол. Так Ром. тільки по: крови(:)

Огон. і Жен.: Живучої крови:

Франко: Живучої крові,

Дом.: Живущої крові, —

Вірш 11. Не вмірає душа наша,

Так: Франко, Жен., Огон. — Лишаю так.

Ром.: Не вмирає душа наша,

Дом.: Не вмірає наша правда.

Вірш 16. І слова живого;

Так: Фр., Ром., Дом., Жен., Огон.

Рук. Деп. Пол. і перводрук: І живого слова.

Вірш 19. Не нам на прю з Тобою стати,

Так скрізь. В приписках до Праськ. вид: на суд.

Перводрук: на при

Жен.: на прьу.

Вірш 24. Кати знущаються над нами,

В Рук. Деп. Пол.: Згнущають ся.

Вірш 27. Коли одпочити -

Так: Дом. і Ром. Так рук. Деп. Пол.

Франко, Жен., Огон.: Коли-ж одпочити.

Вірш 28. Ляжеш, Боже, утомлений,
І нам даси жити?

Це найнепевнійше місце в »Кавказі«.

Так: Дом., Ром. так прим. до Праськ. вид.

Лишаю за Доманицьким.

У Франка єсть, як у перводруку і в Огон.:

Коли-ж одпочити
Даси, Боже, утомленим
І нам даси жити?

Жаль, що Франко не зазначив, як єсть в примірнику »Кобзарь«, власність Лазаревського, бо без сумніву Шевч. цього місця не минув, щоб його не справити.

Вірш 31. І слову живому:

Так: Дом., Жен., Ром., Огон. тільки скрізь, крім Дом. »слово« малою буквою писане.

Праськ. Кобз.: І слову твойому.

Петерб. вид: І слову і духу.

Франко каже, що він не знає, відки редактори взяли це: »і духу«?. Відповідь єсна: з Рук. Деп. Пол., бо там єсть: І слову і духу.

Вірш 34. Поклоняться всі язики
Во віки і віки.

Так: Франко, Ром., Дом., Жен., Огон.

Тільки у Франка: і віки, —

Перводрук: На віки і віки.

Прим. до Пр. вид: всі народи.

Рук. Деп. Пол.: Помоляться всі язики.

Вірш 38. За горами гори хмарою повиті

Кобзар. Лаз.: »покриті«, це поправка самого Шевченка.

Вірш 46. Напоїть всіх імператорів би стало.

Так: Романчук, Франко (у його по: »стало«. . .), Огон., Жен.

Так і в Лаз. тільки не: »напоїть« а »утопить«

Доманицький оставив, як у перводруку:

Всіх царикiв би стало,

хоч це псує вірш і в боку ідейного і з огляду на форму.

Вірш 47. З дітьми й внучатами втопить.

Так: Дом. і Франко. Давнійші видання: З дітьми і внуками втопить. Так оставив Романчук.

Вірш 49. Пролитих нишком серед ночі?

Так: Ром., Дом., Франко, Жен., Огон. (ріжниця тільки в правописі). В Праськ. Вид. не: »нишком«, а: »тайно«.

Вірш 51. А батьківських, старих, крівавих?

Так скрізь. Рук. Деп. Пол.: »А батькових,«

Вірш 59. І вам лицарі великі,
Богом незабуті!

Так скрізь. В перводруку цікавий варіянт: »дикарі«, замісць »лицарі«.

Вірш 63. За вас сила, за вас воля
І правда святая!

Так: Ром., Фр., Дом., Огон., Жен. вид.

Рук. Деп. Пол.:
За нас слава
І воля святая.

Вірш 69. У нас. На те письменні ми.

Так скрізь. Перводрук має неясне: нисчаснны мы.

Вірш 73. Усі ми в золоті — і голі.

Лаз.: Ми всі в золоті і сребрі.

Пражськ. вид: в золоті єсьми.

Вірш 76. Ми, крий нас Боже, не погани,
Ми настоящі християни:
У нас і храми і ікони
І все добро —

такий текст приняв я з рукопису Богданенка, з якого відміни подав Дом. у »Примітках« до свого »Кобзаря«, а яким не хіснувався, бо дістав його за-пізно.

Вірш 80. Нам тільки сакля очі коле:

Давнійше писали: в очі коле. Тоді треба-б не »нам«, а »нас«.

(На тому місці замічу, що нотки в Коба. Фр. стор. 346 і 347 переплутані ізза похибок друкарських, а пояснення Дом. в його »Крит. Розс.« схиблені через те, що втягнув неістнуючий текст »Вечерниць«.)

Вірш 93. Од Молдавáнина до Фінна —

Так: Дом., Фр., Ром. (ріжниці тільки в правописі).

Огоновський і Жен. вид. та инші: Од Молдавана аж до Фінна.

Вірш 99. Та дружню жінку взяв до себе,

Так: Огон., Жен., Ром., Дом. У Франка: »за себе«.

Вірш 103. Догматами не просвіщенні!

Так: Дом., Ром.

Огон., Жен. вид. і Франко: Святим хрестом непросвіченні.

Вірш 104. В нас дери,
Дери та дай,
І прямо в рай,
Хоч і рідню всю забери!

Огон. і Жен. вид: заберай! Але тоді: »дери« останеться без риму.

Вірш 110. Французів лаєм,

Так: Дом., Фр., Огон., Жен.

Романчук: »Француза лаєм«—так у Львівськ. вид. 1867 р.

Вірш 115. Щоб крадене перекупать,
Як ті жиди!

Так: Франко, Дом., Ром.

Огон. за Праськ. і Жен. виданнєм вставляє: перекупать та продавать.

Вірш 123. Та й лупите по закону:
Дочці на придане і т. д.

Це поправка, зроблена на основі рукопису Мордовцева. Так найкраще виходить думка.

Вірш 138. Неутомимії поклони

Так Дом. і Франко, на підставі Лазаревського. Давнійше було: Неутомленнії поклони, (прим. Огон. і Жен. вид.)

Вірш 151. І як плести
Кнути узловаті. —

Так: Дом., Фр., Ром.

В Жен. вид. в Огон. і в Праськ. вид. тут вставлений єще оден вірш, та мабуть не Шевченків: І як під них спини підставляти.

Вірш 155. »Останнії« так: Дом. і Франко.

У Ром., Огон. і в Женевськім вид: Ті останні.

Вірш 158. Мій Якове любий!

Перводрук: добрий! Так і в Рук. Деп. Пол.

Вірш 174. Тії думи

Пражське вид: Мої думи.

І мертвим і живим і ненарожденним...

Рукопись в Деп. Пол. Крім того варіянти в рук. Л. Жемчужнікова (зап. Н. Т. т. 39) та в копії Науменка. Маємо ще й копію Сульєва з власноручними поправками Шевченка. Титул змінювано на кілька ладів. У Доманицького: До мертвих і живих (і т. д.) моє дружнеє посланіє.

Лишаю, як у перводруку.

Поділ на части як у Романчука.

В Жен. Вид. 1890: моје дружеје посланіје (мабуть похибка замісць »дружнеє«). У Франка, як в Огоновського: моє дружне

У Романчука: дружнеє посланіє.

»Соборноє посланіє«, так у Дом., Романчука і Жен.

У Франка, як, в давнійших вид: Іоан гл. IV і т. д.

Вірш 1. І світає, і смеркає,

Так: Доман., Ром., Огон., Жен.

Франко, як Рук. Деп. Пол.: І смеркає і світає,

Вірш 6. І день і ніч плачу

Так скрізь. Перводрук: День и ночь блукаю.

Вірш 11. Кайданами міняються,
Правдою торгують,

Тих рядків у перводруку нема.

Вірш 21. Подивіться на рай тихий,

Перводрук: на край тихий

(похибка, бо дальше йде: На свою Вкраїну;

Рук. Деп. Пол.: На свою Краіну.

Вірш 51. І всю мізерію з собою,

Перводрук: мистертою (мабуть похибка, коли не редакторська, так друкарська).

Вірш 77. Г на — віки проклененетесь

Так: Доман., Романчук.

Огон. й Жен.: проклинетесь

Франко: проклянетесь

Вірш 89. Та й засудять, — і премудрих
Немудрі одурять.

Так тепер скрізь. Давнійше: »засядуть« — але це не дає доброї думки.

Вірш 81. Як-би ви вчились так, як треба,
В перводруку бракує »ви«.

Вірш 95. І все те бачив, все те знаю:
В перводруку, як в Рук. Деп. Пол.:
І все то бачив, і все знаю.

Вірш 97. Немає й Бога, тілько я
Так Дом., Огон., Жен., Фр. (у Франка: тільки)
Романчук: Нема і Бога, тілько я.

Вірш 98. Та куций Німець узловатий
Жен. вид.: узлуватий.

Вірш 100. Що-ж ти таке? — »Я не знаю —
Нехай Німець скаже!«
Так: Доманицький.
Перводрук: Нехай скаже Німець. (Так і в Рук. Деп. Пол.)
Франко, Романчук: Що-ж ти таке?«
Огон., Жен.: »Нехай Німець
Скаже, ми не знаєм!«

Я оставив текст Дом., бо він оснований на рук. Сул. (справленій Шевченком) і на Богданенку.

Вірш 120. І по свойому глаґолать
Так: Ром., Дом., Франко, Жен.
Перводрук: По своему глаголати.

Вірш 134. А історія? — Поема
Вольного народу . . .
Так у Богданенка.

Вірш 137. Чорт зна що — не Брути! . . .
Так Дом. і Ром.
А Франко і Жен.: Чорт-зна що не Брути! . . .
Праське й Огон.: Чорт-зна що за Брути! . . .

Вірш 147. Окрадених трупах,
Огон.: »обкрадених«, але такої форми Шевч. невживає.

Вірш 150. Тую славу, та читайте

Так: Дом., Ром.

Франко лишає як у Жен. вид. »главу«, не »славу« Попереду мова про нашу славу, про Брутів і Коклесів, отже тому й лишаю »славу«.

Вірш 175. І на Січі мудрий Німець

У Сульєва й Богданенка: І на Січи.

У Франка: А на Січи.

Вірш 189. Так ось-як кров свою лили
Батьки за Москву і Варшаву,
І нам, синам, передали

У Богданенка:
Батьки не дарма кров лили
І за Москву і за Варшаву

Вірш 197. Замість пива — праведную
Кров із ребер точуть, —

Так у Сульєва й Богданенка, тому лишаю.

Франко: Так як пиво праведную.

Так було в Жен. вид. і в Огон.

Вірш 210. Не торгуйтесь! буде

Так у Сульєва й Богданенка.

У Франка:
Не турбуйтесь — буде
Материна добра плата

В Жен. вид. і в давнійших було:
Добре, ведіть, показуйте:
За науку буде
Материна добра плата:

Отже 5 рядків випущено.

Вставлено їх на основі вар. Праськ. вид. і Рук. Деп. Пол.

Вірш 217. Учітеся, брати мої!
Думайте, читайте,

Перводрук:
Не дурьте сами себе
Учитесь, читайте,

Кожанч.:

Учітеся, брати мої
Учітесь, читайте.

Львівське вид: Думайте, читайте,

Вірш 223. Чужі люде цураються,
В хату не пускають,

Перводрук і Рук. Деп. Пол.: Того діти цураються;

Вірш 235. От-така то наша слава,

Перводрук: От-то она, наша слава.

Вірш 244. Й за що розпинали? . . .

В Огоновського і в Пр. вид. по цім віршу ряд зайвих точок.

Вірш 251. І обмитих поцілуйте

У Сульєва й Богданенка є: І діточок поцілуйте.

Лишаю як у Романчука й Доманицького: »І обмитих«, тому, бо раз вже сказано: благословіть дітий своїх отже зайво повторювати: І діточок поцілуйте.

Франко дає, як у перводруку: І жіночок поцілуйте.

Вірш 257. І світ ясний, невечерній,
Новий засіяє . . .

Так у Сульєва й Богд. тільки замісць: »ясний« єсть »живий«.

У Франка:

І світ ясний, невечерній
Тихо засіяє.

Холодний яр.

Автоґраф в Деп. Пол. Крім того копія у В. П. Науменка, писана рукою М. Максимовича та рукопись Сульєва з поправками самого Шевченка.

Відміни в текстах:

Вірш 2. І в мене те лихо;

Так скрізь, але в рук. вар. Пр. Коб. у Макс. і в Рук. Деп. Пол. єсть: І в мене не тихо.

Вірш 8. Хоть би й яр той!

Так у Сульєва.

У Франка: Хоть і яр той!

Романчук: Хоть і яр той!

Рук. Пр. вид: Ось і яр той,

Вірш 15. З манастиря Мотриного

так тепер скрізь. Так і в коп. Макс.—Львівське вид: Мотринова, Праське, мабуть похибка, Митриного. За ним »Митриного« і в Жен. та в Огон.

Вірш 21. У Яр колись сходилися,
Мов із хреста зняті,

Так Дом., хоч не зазначено з відки взято »колись«.

У Франка й Романчука:
У Яр тоді сходилися

так перводрук, Жен. Львівське та Праське вид.

Копія Макс.: У яр люде сходилися.

Вірш 30. Чи сам заріс темним гаєм?
Чи то засадили і т. д.

Так рук. Сульєва, справлена рукою Шевченка.

У Франка:
Чи сам заріс темним лісом,
Чи то загатили і т. д.

Вірш 40. Та на Умань позирає,
Гонту виглядає.

Так Франко, Ром., Огон.,—Жен. вид: позірає.

Тому й лишаю, хоч у Сульєва трохи відмінно:
Та на Умань поглядає,
Гонту вижидає

Вірш 44. Не зовіте преподобним
Лютого Нерона!

Так: Франко, Ром., Огон.

Рук. Сульєва:
І не кличте преподобним
Лютого Миколу. —

Вірш 61. Брешеш, людоморе!

У Сульєва: Брешуть людомори: так лішний рим до попереднього: »воры«.

Вірш 63. Розбійник не встане,—даю за Сульєвом.
У Франка: не стане.

Вірш 69. За свою Вкраїну!
Перводрук і коп. Макс.: Країну.

Вірш 80. Дуріть себе, чужих людий,
Та не дуріть Бога!
Так Франко, Ром., Огон. тільки ортоґраф. ріжниці.
Коп. Макс. замість: чужих людий — дуріть людей.

Вірш 84. І повів новий огонь
Рук. Деп. Пол.: огонь новий.

Вірш 85. З холодного Яра!
Так у Дом. Франко пише: яра! Огон.: яру.

Псалми Давидові.

Автоґраф в Деп. Пол. Крім того автоґраф CXLIX псалму єсть у Київі в »Муз. Древн. и Искуст.« На рівні з автоґрафом вірний відпис Куліша в Муз. ім. В. Тарн. в Чернигові.

В »Кобзарі« Дом. перед Псалмами стоїть »Маленькій Маряні«.

Я переставив тому, бо псалми мають дату 19, а Мал. Маряні 20 грудня 1845.

За підставу беру текст Доманицького.

Відміни в текстах невеликі.

Вірш 19. Діла добрі обновляться
Рук. Деп. Пол. і коп. Куліша: »оновляться,« так і писав звичайно Шевченко.

Вірш 71. Не молимось чужим богам,
Так Рук. Деп. Пол.

Вірш 75. Поборов ти першу силу,
Побори і другу,
Ще лютійшу.

Тих віршів давнійше, до Жен. вид. не було. В-перше їх дав рукопис Жемч. Вони є також в копії Куліша і в Рук. Деп. Пол.

Вірш 81. »Смирилася душа наша«
аж до-кінця так само не було. Стояли крапки.

Вірш 90. Взискающий Бога?
В коп. Куліша: Взискающі.

Вірш 91. Нема добре творящого,
Так коп. Кул. а не: »добро,« бо тоді наголос схиблений.

Вірш 104. Розібє неволю,
Цей рядок в Жен. вид. викрапкований.

Вірш 138. Познать, розбити тьму неволі, — це слово додане, як конектура. Його в Жен. вид. нема, стоять крапки.

Вірш 140. І всує плачеться земля.
Жен. вид: трепетна земльа.
А дальше два рядки крапок.
Так вид. 1860 р.

Вірш 162. Кровю затопили,
Так коп. Кул. — Франко: потопили,

Вірш 167. Умудрітеся, немудрі!
Рук. Деп. Пол.: Умудрітесь, немудрії.

Вірш 170. І думи лукаві.
Так коп. Куліша. — Франко: І розум лукавий.

Вірш 191. І пребуде Твоя воля
І труд Твій невсує.
Так копія Куліша.
Рук. Деп. Пол.: І пребудеть.

Вірш 201. Чи є що краще, лучше в світі,
Шевченко писав звичайно: лучче.

Вірш 204. Пожить, не ділити?
Так Рук. Деп. Пол. і Шевченків Буквар.
У Франка єсть: Познать, не ділити?

Вірш 205. Яко міро добровонне
Так у Букв. Шевч. — Франко: миро.

Вірш 209. На гаптовані омети
Ризи дорогої;

Так. Шевч. Букв.

Жен. вид.:

І на шитиjі омети,
Ризи дорогиjі

Вірш 219. Воцариться в дому тихім

Так Куліш. і Рук. Деп. Пол.

Жен. Вид. і давнійші: в дому тихих.

Вірш 233. Або нашу заспівайте,
Невольники наші!«

Так рук. копії і Рук. Деп. Пол.

В Жен. Вид. і в давнійших замісць цих віршів крапки.

Вірш 245. Як забуду помянути, так Рук. Деп. Пол. Давнійші видання рівно добре: забуде (до: язик).

Вірш 251. Сіон святий!«

Так обі копії і Рук. Деп. Пол. У Франка: Єрусалим!...

Вірш 273. На отмщеніє неправди

Так автоґраф Шевч. в К. Муз.

Франко: На отмщеніє язикам.

Вірш 279. І осудять неправедних

Так тепер скрізь. В давних виданнях: губителей.

Вірш 282. Преподобним слава!

Жен. вид.: Преподобних слава!

Маленькій Маряні.

Друкую за »Розслідом« Доманицького, у якому подана копія з автоґрафу.

Відміни:

Вірш 8. Засушать тай кинуть.

Повинно бути: та й кинуть. Це в мене друк. похибка; хоч Шевченко писав також: »тай«(Найдуть злыи тай окрадуть . . .)

Вірш 12. Умиті сльозою

В авт.: Умыти слізою.

Вірш 14. Добрее дівоче

Авт.: Добрѣ дивочи.

На тому автоґрафі видно, що Шевченко не писав заєдно: зелениї, добриї, злиї і т. д. бо тут єсть виразно: Каріи, несытіи, отже нема сумніву, що і не и.

Минають дні.

Автоґраф в Деп. Пол. У ньому і правдива дата 21. XII. 1845, Вюнища, не як давнійше подавали: 1846.

Відмін мало.

Вірш 16. По світу валятись;

Так тепер скрізь. Праське вид: На світі лежати.

Вірш 17. А дай жити, серцем жити
І людий любити,
А коли ні, — то проклинать
І світ запалити!

Так Дом. і Романчук за Праськ. вид. Так і в Рук. Деп. Пол. Тому лишаю.

У Франка:

І Тебе хвалити,
І твій світ нерукотворний
І людий любити.

Вірш 28. Чи жив, чи загинув . . .

Так по всіх виданнях. У Франка, як у Праськ. та Жен. вид: Чи жить, чи загинуть . . .

Три літа.

Автоґраф: Рук. Деп. Пол. Перводрук »Былое« 1906 липень. Друкую по копії Дом. у »Розсліді«.

Поправки:

Вірш 33. Злії літа, — та все теє
Заразом украли.

Так читає Франко.

В »Новій Громаді« хибно: то все теє.

В »Розсліді« Злыи лита, — та все тіи.

В рукописі очевидна похибка: »на« замісць »та«.

Заповіт.

Автоґраф в Київськім »Муз. Древн. и Иск.« та в Деп. Пол. Крім того у В. П. Науменка копія Максимовича.

Рук. Деп. Пол. дає правдиву дату.

Перводрук має титул: »Думка«, у Львівськім вид: Завіщаннє.

Відміни:

Вірш 1. Як умру, то поховайте

Копія Жемчужнікова: заховайте.

Вірш 4. На Вкраїні милій:

Перводрук, як і на инших місцях: На Країні милій.

Вірш 7. Було видно, було чути,

Копія Макс.: Були видкі, було чути.

Праське Вид.: Були видні, було б чути.

Лишаю: »Було видно, було чути«, бо так є в Київському автоґрафі.

Вірш 9. „Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу, —

Так в Київському автоґр. Перводрук.: Як потече з Україна у синєє море кров ворожа.

Вірш 13. Все покину і полину.

Копія Макс.: і полечу.

Вірш 15. А поки що —

Так єсть в Київському автоґрафі і тому даю, замісць звичайного: А до того —

У Франка:

А до того —
Ні Бога, ні чого!

Такої редакції ніхто не приняв, бо вона неясна.

Вірш 17. Поховайте та вставайте,

Так скрізь, тому лишаю, хоч в Київ. Автоґр. єсть

Прокиньтеся ж, брати мої

Вірш 19. І вражою, злою кровю

Праське Вид: І вражою чаркой кровю.

Очевидна похибка замість: чорной кровю.

Вірш 21. І мене в сімї великій,
В сімї вольній, новій,

Так тепер загально принято. Пр. вар. має баламутне:
В самій вольній мові.

Вірш 24. Незлим, тихим словом!

Так тепер загально пишуть і співають. Тому лишаю, хоч в Київськ. авт. єсть: Тихим, добрим словом.

На »Заповіті« кінчить ся Шевченкова рукописна збірка »Три літа», у яку Шевченко власною рукою вписав був усе, що скомпонував за три роки, 1843—1845. Це одна з трьох Рук. Деп. Пол. (Докладно об тім: »Розслїд« Доман. стр. 141 і 142 та: Твори Т. Шевченка.

В двох томах, Видання Яковенка, 1911, Том II.) »Матеріялы по политическому дѣлу Т. Г. Шевченка.« (Редакція Иг. П. Житецкаго.)

Лілея.

Автоґрафи: Черниг. Музей, на аркуші паперу з датью 25. VII. 1846 Департамент Поліції з тою самою датою.

Автоґрафи у В. П. Науменка в Київі; оден з них писаний на засланні, другий в Нижньому-Новгороді. Це значно виправлені редакції.

Відміни: Наголовок в рукоп. на засл.: Лілія, в Новг.: Лілея. У Франка: Лілея, в Романчука: Лїлея.

Вірш 7. У мене: Царівною називають,

Так: Доман., Фр., Романчук. У Львівському вид. цей рядок випущений.

Автоґр. Нижній Новг.: Царівною

Автоґр. на засланні: І царь-квітом

Вірш 9. З мого цвіту, дивуються

Так автоґраф Нижн.-Новг. в инших: Дивуються, любуються.

Вірш 17. До білого, пониклого
Личенька лілеї.

Рук. Деп. Пол. та Черн. автоґраф: На білев, пониклев.

Вірш 22. Росою-сльозою

Цей вірш з автоґрафу Чернигівського, в инших нема.

Вірш 26. А я й не сказала,

Черн. авт. і на засланні: не казала, Льв. Вид.: Та я й не сказала

Вірш 27. Як була я людиною,
Як я мордувалась . . .

Так автоґраф Нижн.-Новг. і Вид. Кож.

Рук. Деп. Пол., Черн. авт. і на засланні мають:
Як я тяжко виростала
І як умірала,

Вірш 31. І на мене, на дитину,
Дивилась — дивилась

В Коп. Жемч.:
І молилася, на мене
На малу дивилась;

До вірша 68 лишаю текст, як у Доманицького.

Дальші 4 рядки впроваджую на підставі рук. Деп. Пол. Коп. Жемч. Черн. авт. і автоґрафу на засланні.

Так багато краще.

Франко вставив перерібку з екземпляра Мордовцева.

Вірш 75. Лілеєю-снігоцвітом;

Рук. Деп. Пол.: Лілеєю снігоквітом.

Вірш 81. На-що мене Бог поставив

У Франка, як у Львівському вид: За-що мене

Вірш 82. Цвітом на сім світі?

Черн. авт.: Квітом, Рук. Деп. Пол.: дивом

Вірш 85. Милосердний, так Романчук.

Рук. Деп. Пол.: Милосердий.

Вірш 88. А цвіт королевий

Рук. Деп. Пол.: І цвіт королевий.

Русалка.

Автоґрафи, як у Лілеї. Лиш Чернигівського нема. За те єсть копія Трегубова, власність В. П. Науменка в Київі. Дата 9. VIII. 1846 з Рук. Деп. Пол.

Друкую за текстом Доманицького, який збудував його на основі усього рукописного матеріялу.

Відступаю від його в двох місцях, а саме:

Вірш 11. Я виведу гулять пана,—так в Рук. Деп. Пол.

У Дом., Франка, Романчука: А я вийду гуляти з ним,

Вірш 53. Вискочили реґочучи
Дніпрові дівчата.
Та до неї:

Так Рук. Деп. Пол. Впроваджую,—бо так найпростійше

У Дом.:

І не счулась, як зуспіли
Дніпрові дівчата,
Та до неї,

Вірш 57. »Сестри, сестри, не лоскочіть,
Бо се моя мати!«

У Доманицько цих рядків нема. Вони є у Франка.

Взяті з Рук. Деп. Пол. копії Трег. автоґр. на засл.

Вірш 61. Поки в вершу не запхали,

Так скрізь. В копії Трегубова дуже гарний варіянт. »Поки аером не вкрили.« Не впроваджую, бо нема в жаднім виданні.

Відьма.

Зразу поема ця називалася »Осика«. (Про неї згадка в листах.)

Автоґраф Осики в Рук. Деп. Пол.

На прогнанні викінчив Шевченко і значно переробив »Осику« (від 4. III. до 6. III. 1858) і назвав її »Відьмою«.

Таким чином маємо автоґрафи: Деп. Пол. Автоґраф на знаслані і авт. з Нижн.-Новгорода.

Крім того єсть копія в Муз. ім. Тарн. в Чернигові та екземпляр Мордовцева з поправками Шевченка.

На основі цього матеріялу зготовлена редакція Доманицького, яку приймаю за підставу у нинішньому виданні.

Відміни від тексту Доманицького й инші деякі ріжниці зазначую:

Епіґраф: Да прнідетъ і т. д. взятий із Рук. Деп. Пол.

В давнійших виданнях, прим. в Жен. його нема. Романчук теж не подав.

Вірші 24—31, від слів: Така моя рада — до: І мене в молитва своїх і т. д. вставляю, бо вони є в давнійших виданнях і у Франка. Їх нема тільки в автоґр. Нижн. Новг. В Жен. вид: Оце ж таја рада і т. д.

Вірші 32—55, від слів: »Росте в полі на могилі« до: »Тілько не з панами!« вставляю за Доманицьким і Франком. Вони є в Рук. Деп. Пол.

Романчук їх не дав у свій текст.

Вірш 56. Коло осіннього Миколи

Рук. Деп. Пол.: Після осіннього Миколи

Вірш 61. Ішли, ішли, а потім стали,

Рук. Деп. Пол.: Ішли собі, а потім стали

Вірш 63. Огонь чималий розвели

Рук. Деп. Пол. і автоґр. на засл.: Багаття вбоге розвели

Вірш 65. »Колись-то був.« У Доманицького в скобках.

Вірш 70. (Голос за шатром) у Франка (Голос за театром)

Романчук і Доман. не подають.

Вірш 80. Отсе, мабуть, із-за Дністра,

У Кожанч. і в пізнійших виданнях: із-за Дніпра.

В автоґрафах: із-за Дністра,

Вірш 114. Хто? я? чи ти? і т. д. так у Дом., Ром., Франка в автоґр. на засл. коротше:

Хто, я? Цить . . . цить . . .
З дочкою пан лежить. —

Вірш 122. Ще треба другу одружить,
Піду ще сипа хоронить,

А то без мене не зуміють
І в домовину положить.

Такий текст приняв Франко за скв. Мордовцева, справленим рукою Шевченка.

У Доман.:

Ще треба сина оженить,
Піду: без мене не зуміють
І в домовину положить.

Вірш 167. Не спиться старому ні в полі, ні в хаті,
А треба як-небудь віку доживати.

Так в Рук. Деп. Пол. В автоґр. на засл. і в праськім Вид. Так і Фр.-Дом. і Ром. випустили.

В давнійших вид., прим. у Жен. є.

В давнійших вид., прим. у Жен. нема поділу поеми на розділи.

Вірш 192. Очима лупа кошеня!

Так у Ром. і в давнійших виданнях, прим. у Жен. у Доман. і Фр.: котиня.

Вірш 203. Чи жидові на кров продать,

Так у всіх виданнях.

Вірш 213. В Туреччині сповилá—так в Нижн.-Новг. авт.

У Франка як в инших автоґр.: сповила

Вірш 229. А я думала, що й досі,
Аж уже немає . . .

Рук. Деп. Пол., Авт. на засл. і коп. Жемч.

Я думала в Туреччині, Аж
І там немає.

Вірш 236. Та шукаю пана

Рук. Деп. Пол. і авт. на засл. має такий варіянт:

Я шукаю
Проклятого пана,
Щоб задушить. Бо як узяв
Мене молодою,
Та й остриг, неначе хлопця,
І скрізь за собою
Водив мене. У Бендерах
Тойді ми стояли
З Москалями, а Москалі

Турка воювали.
Отож як раз проти Спаса
Привела близнята

Вірш 274. На свою Вкраїну
Доплентала.

Так Рук. Деп. Пол.

Фр. і Дом.: Придибала.

Вірш 275. Вечора діждала.

Так Рук. Деп. Пол. Так блище до: не знали (рим).

У Доманицького й Франка: діждалась,

Вірш 280. В хаті темно.

В автоґр. на засл. і в коп. Жемч. варіянт:

Аж огню немає.
Я думала, що батько спить,
Аж батько вмірає,
І нікому руки скласти.
Я перелякалась.

Вірш 300. »Се я« кажу. Так Франко і Романчук.

Доманицький пише: »Це« Шевченко пише: ся, не ця, на сім світі, не: на цім світі.

Вірш 314. Тобі дочку, — що-б ти зробив?

Так Дом.-Франко: що-б зробив ти?

Рук. Деп. Пол. і Автоґр. на засл.: Чи простив би?

Вірш 353. Аж і пан приїхав.

В Жен. вид. (і в давнійших) дальше так було:

Ја до јого кинуласьа,
Забудучи лихо.
Привітав мене, льуципер,
Благословив діток,
Та ј забрав јіх у покоји.
Ростуть моји квіти,
Та ј виросли. Сина Јвана
Оддав јакіјсь пані
У лакеји, а Натальу . . .
Чи твоји цигане
Всі поснули?

Циган.

Всі поснули.

Відьма.

Бо шчоб не почули
Мого слова. Страшно буде . . .
І ти, стариј друже,
Зльакајешсьа, јак вимовльу . . .
Чи тобі байдуже?
Наталочку . .,. дитьа своје . . .
Занапастив! А до того
Посилаје в Кијів
Мене, бачиш, молитися.
Ја, дурна, ходила,
І молилась . . .

Так оставив і Романчук.

Вірш 355. І всім досто лиха,

Франко: І всім доста лиха,

Доманицький: І всім досталося. (Так в копії Жемчужнікова.)

Вірш 383. Та й поїхав з ньою, (похибка, повинно бути: з нею), Рук. Деп. Пол. Автоґр. на засл. і копія Жемч. мають дальше:

Пан поїхав десь з дочкою,
Як перше зо мною,
І сина взяв. Потім . . . потім . . .
Далебі не знаю,
Що робилось. Мені снилось,
Ніби то літаю
Над байраками совою
І дітий шукаю.
Ні, не слухай! Я не дітий,
Я шукала пана!
А тепер уже не треба,
Піду у Цигани.
Я вже сина оженила,
А дочка й так буде.

Новійші видання ці рядки пропустили.

В Женевськім вид. вони є.

Вірш 399. Одійди, проклятий! . . .

Так автоґраф на засл.

Доман. і Франко: Отоді, проклятий! . . .

Вірш 410. А знаєш, що?
Позич мені гроший.
Так Рук. Деп. Пол.
Фр., Дом., Романчук:
Ух, холодно!
Позич мені гроший!
Жен. вид.:
Такиј јак ти. Ото душно!
Позич мені грошеј,
Вірш 412. А я намиста накуплю,
Так Рук. Деп. Пол. і давнійші вид. прим. Женевське.
Франко, Ром., Дом.:
Намиста доброго куплю,
Та й тебе повішу,
Рук. Деп. Пол.: Та й піду собі.
Вірш 420. Чи я найду моїх діток,
Чи так і загину? . . .
Так давнійші видання і Дом. У Франка: Чи так і загину? . . пропущено.
Вірш 426. »І вона небога« до »Тихенько співала« — замісць того в автоґр. на засл.
І відьма устала
Та й пішла сама за ними,
А йдучи співала:
Вірш 434. А суда не буде,
Так Доман. — Франко й Романчук: А суду не буде.
Вірш 455. Потім її сама стала
Вчить лікарювати.
так в Рук. Деп. Пол. і авт. на засл. Так у Романчука.
Доман. і Фр.:
Потім її й стала вчити
І лікарювати.
(даю першу лекцію, бо в другій багато і, її, й, І).
В Жен.:
Потім јіјі ј сама стала
Вчить лікарювати:
Вірш 474. Мов мала дитина.
Після того рядка Франко вставляє:

»Вернусь, каже, там погляну
На дочку, на сина«
Не довелось. Пан вернувся,
Покинув Наталю. А ти її
За Дністром шукала
Сина Йвана молодого
Оддали в салдати
За те, що ти не навчила
Панів шанувати.
До когож ти прихилишся?
Нікого не має!
До людий хились, небого,
Люди привітають.

Це на основі авт. з Нижн.-Новг. (Подано в »Вечерницях«, в Кожанч. і Пражськ. в прим.)

Дальше йшло:

Пан вернувшись занедужав,
Стогне, пропадає,
А вона набрала зілля,
Та й пішла в палати
Лічить його, помагати,
А не проклинати.
Не помогла болящому,
Бо не допустили.
А як умер, то за його
Богу помолилась
І жила собі святою,
Дівчат научала,
Щоб з панами не кохались
Людей не цурались
»А то Бог вас покарає,
А ще гірше-люде;
Люде горді, не праведні,
Своїм судом судять . . .
Оттак вона научала,
Болящих лічила,
З убогими останньою
Крихтою ділилась.
Люде добрі і розумні
Добре її знали,
А все таки покриткою
І відьмою звали.

На цьому й кінчився значно скорочений текст у »Вечерницях«.

Вірш 521. Той калачик, паляничку
У Франка: колачик.

Вірш 525. Оттак вона жила дома
У Франка: в селі жила.

Вірш 531. З подаґрою і подушками,
Рук. Деп. Пол.: З недугами і болячками.

Вірш 535. Самого тілько . . . Де-ж ті діти?
Рук. Деп. Пол.: Тільки самого. А де ж діти?

Вірш 546. І милосердная (Так Романчук і Жен. вид.)
У Франка: милосердая

Вірш 548. В палати сумнії. Просила,
(Так Ром., Дом., Жен.)
Рук. Деп. Пол. і авт. на засл.: І лікарів отих просила.

Вірш 550. Божилася, що буде жить!
Авт. на засл. і Праськ.: Хрестилася, що буде жить!

Вірш 570. Уже його, лукавого,
Сакраментували,
Рук. на засл.: Уже його у будинках

Вірш 576. Якось трохи полегшало.
Рук. Деп. Пол.: Потім трохи

Вірш 581. Вже стали благати,
Рук. Деп. Пол.: прохати,

Вірш 584. І нищечком за грішного
Рук. Деп. Пол.: І тихенько

Вірш 585. »Отче-наш« читала.
Авт. на засл.: шептала (потім справлено на »читала«).

Вірш 600. А її за свою душу
Рук. Деп. Пол.: Та за пана, за грішного

Вірш 608. Ніби матір, привітали
Рук. Деп. Пол.: Так як матір

Вірш 625. І все, що робилось, —

Рук. Деп. Пол. і Ром.: І де що робилось.

Вірш 672. На могилі й осиковий
Кілок забивали.

Рук. Деп. Пол.:
Й осиковим
Кілком пробивали.

Вірш 674. А дівчата уквітчали
Могилу квітками,
І осику поливали
Дрібними сльозами.

В рукописі Деп. Пол. єсть:
А дівчата засіяли
Могилу цвітками
І осику поливали
Своїми сльозами.

Вірш 682. Хрестітеся, не кваптеся
Так в коп. Жемчужнікова.
В Рук. Деп. Пол.: Молітеся і не кваптесь.

ВАРІЯНТИ

й

ДОПОВНЕННЯ

Том II

13 віршів у Петропавловській кріпості.

Автоґрафи: Автоґраф з Нижнього-Новгороду і автоґраф на засланні. Автоґраф в Муз. Тарновського на 4 сторінках почтового паперу — копія з автоґрафа на засл. Крім того копія П. Куліша на 11 листочках почтового паперу великого формату, без: »Не спалося«, в муз. Тарн. в Чернигові.

Ой одна я, одна.

Вірш 2. Як билинонька в полі,
Так в авт. на засл. Так у Романчука.
В авт. Новг. і Черн.: билиночка.
Франко й Дом.: билиночка.

Вірш 11. Між чужими зросла,
Так авт. на засл. Так приняли Фр., Дом., Ром.
Авт. Новг.: І зросла — не кохалась.

Вірш 12. Та вже й вянути стала . . .
Так Романчук. Черн. авт.: Уже й вянути стала
Дом. і Фр.: Долі-щастя не мала . . .

За байраком байрак.

Вірш 3. Із могили козак
Так Доман., Фр., Ром.
Авт. на засл.: На могилі козак.

Вірш 11. Нас тут триста, як скло, (Так Фр. й Ром.)
Дом.: як шкло.
Черн. авт.: як сткло (шкло — нема в автоґрафах).

Вірш 14. Як запродав гетьман
Черн. авт.: Бо запродав гетьман.

Вірш 20. Крови брата впились,
Черн. авт.: Кровью брата.

Вірш 21. І оттут полягли
так Новг. автоґраф.
Авт. на засл.: І в степу полягли,
Вірш 23. Та й замовк, важуривсь
Черн. авт.: затрусивсь.
Вірш 27. Тяжко плакав — ридав
Авт. на засл. і коп. Жемч.: Тяжко, тяжко ридав.
Вірш 28. Сині хвилі голосили.
Авт. Черн.: гомоніли.
Вірш 30. Луна гаєм гула,
В автографах є: Руна, замісць луна.
Вірш 33. Стрепенувся байрак,
Так в Новг. авт.—в инших: затрусився.

Мені однаково.

В перводруку (»Мета« 1863, ч. 4, стр. 272—273), п. з. »Сидючи в неволї 1847 р.«.

Автоґрафи: На засл. Нижн.-Новг. і Чернигівський.

Друкую цей, як і всі з того циклю вірші, на основі тексту Доманицького — без змін.

Тільки: У мене: Молися, сину! В Дом.: Молися сину:

Інтерпункція зміняє думку. У мене: Молися, сину, бо його за Україну замучили. У Дом.: За Вкраїну його замучили неначе коротка молитва.

У мене: мені	В Дом.: міні
„ „ влії	„ „ влиї

Вірш 11—12. На нашій славній Україні,
На нашій — не своїй землі.
В авт. на засл. цих рядків нема.
В авт. Черн.: на обезчещеній землі.
Вірш 21. Присплять, лукаві,
Черн. авт.: неситі.
В авт. на засл.: присплять, гадюки, і в огні вдову окрадепую збудять.

Не кидай матері!

Автографи, як попередні,—і копія Жемч.

Друкую за текстом Дом. Вірш мабуть до »Оксани К—ко«. Це оден з найкращих ліричних віршів Шевченка.

У мене: неквітчану
,, ,, В чужій семї,
в чужій земли,
Так: »земли« дає рим
до »приросли«

В Дом.: неквіччану
,, ,, В чужій землї,
в чужій семьї
Так: »приросли«
остає без риму.

(Так також у Романчука.)

Я пішов за авт. на засл. і Чернигівським.

Вірш 12. І не дають сусідам спати.
В автоґрафах єсть: сусідям

Вірш 15. Тебе неквітчану —
Авт. на засл. і Черн.: Тебе з калиною

Вірш 16. Ставочок чистий
Авт. на засл. і Черн.: Ставок широкий

Вірш 18. І гай сумує, похилився,
Авт. Черн.: І гай зелений зажурився

Вірш 20. Й її з собою занесла;
Авт. Черн.: Та й те з собою занесла

Вірш 25. Куди полинула,
Авт. на засл. Черн. і коп. Жемч.: Де-ж ти полинула,

Вірш 28. Кого ти радуєш? До кого,
Авт. на засл. Черн. і коп. Жемч.: Кого ти радувать схотіла?

Вірш 31. Ти розкошуєш,
Авт. Черн.: Ти спиш, як дома,

Вірш 33. Благаю Бога
Авт. Черн.: Молюся Богу,

Калина.

В автоґрафах на засл. і Новг. заголовка нема.

Доман. видрукував без заголовка.

Франко: Калина,—Романчук: (Калина).

Друкую текст Доманицького. Тільки:

У мене: — ідучи?
вірш 3—4: — у — ночи,
У мене: широкії

В Дом.: — ідучи?
— у — ночі,
В Дом.: широкиї

инші варіянти:

Вірш 4. Чого не спиш ти у — ночи, (Так і Ром.)
Франко: Чому не спиш і т. д.

Авт. на засл.: Чого воркуєш у ночі.

Вірш 14. Щоб послав він дощі в-ночі

Авт. на засл.: Пошли, Боже, дочці (дощі?!) в ночі.

Вірш 23. З милим на калині;

Авт. на засл.: В купці на калині.

(Нотка у Франка схиблена стр. 424[3].)

Вірш 30. І три літа на могилу
Дівчина ходила.

Авт. на засл. і Черн.:
І дівчина на могилу
Три літа ходила.

Вірш 40. Широкії сльози-ріки

Авт. на засл.: ріки-сльози

Вірш 42. Їх славою лукавою

Авт. на засл.: Із славою лукавою.

Вірш 44. Зневажають подруженьки

Авт. на засл. і Черн.: Осміяли подруженьки

Вірш 58. »В — ранці рано на калині« до »Вставало сонце« в Рук. на засл. та в авт. Черн. виглядає так:

Не сон-трава перед світом
Одцвіла-завяла —
То дівчина на могилі
Плакать перестала.
Перестала сльози лити
І тяжко любити,
На-вік віки на могилі
Сльозами умита.
Втомилася та й задрімала:

Так і в »Хаті« Куліша, тільки замісць: »завяла«, поправлено на: »зівяла«.

Вірш 67. Дочку вечерять

Авт. на засл.: Вечерять доцю.

(У Франка число віршів похибно почислене 82,—єсть тільки 68!)

Три шляхи.

Автографи ті самі, що в попереднім творі.

Друкую за Доманицьким, тільки інтерпункцію беру в Франка, бо вона простійща. І в Романчука нема тілько пав, що у Дом.

Уживаю: три ясені
від ясень, ня,
(Fraxinus excels.) так і в словнику (Грінченка т. IV, 543).

у Дом.: ясени
ясен, скорочена форма
від ясний, а, е,
(Ой зійди, зійди, ясен місяцю)

Инші відміни:

Вірш 11. А невістка посадила
Так: Франко, Дом., Ром.
Автоґр. на засл.: А невістка над горою
Коп. Жемч.: А невістка під горою

Вірш 30. По світу блукають,
Авт. на засл.: В чужині блукають
Авт. Черн.: В неволі канають
Франко кінчить цей вірш словами:

Було не йти не кидати
Веселої хати,
Чуже поле не топтати,
А своє орати.

Це з Чернигівського автоґрафу.

Веселе сонечко ховалось.

(Н. І. Костомарову.)

Автоґрафи як для попередніх віршів із цитаделі, тільки копії Жемчужнікова нема.

У Франка, Романчука, Доманицького титул: Костомарову. Але в Дом. »Розслідi« вірш надписаний, як у мене.

Друкую текст з Кобз. Дом.

Відміни:

Синємундірних	у Дом. і Фр.:	Синємундирих
так і в Ром. (авт. засл.)		
Привикя трохи і мені	„ „ „	міні
Чорнійша чорної землі	„ „ „	Чорніша

Инші відміни текстів:

Вірш 1. Веселе сонечко (так тепер у всіх виданнях)
Авт. на засл. і Черн.: Весеннє сонечко

Вірш 3. Ростей зачинених, Черн. авт.: закованих

Вірш 4. Сердешним чаєм
Так у всіх автоґрафах

У Романчука: холодним.

Вірш 19. І жалем серце запеклось
В авт. на засл.: І серце тяжко запеклось.

Вірш 21. Дивлюсь: твоя, мій брате, мати
Черн. авт.: Дивлюсь: невольникова мати

Вірш 22. Чорнійша чорної землі—так справив Романчук і цю поправку приняли Франко й Доманицький. В автоґрафі: чорнійше.

Вечір.

Автоґрафи, як в попередніх.

В авт. на засл. і в Новг. заголовку немає.

В авт. Черн.: »Весенній Вечір.«

(Фр. в нотці каже, що в автоґр. Б. заголовка немає тутже нотує, що в Б. »просто Вечір«.)

Текст беру з »Кобз.« Доман. без відмін.

Не спалося, а ніч, як море.

Автографи: На засланні і Чернигівський. Нижньо-Новгородського (в Дом.: Б.) нема.

Друкую, як у Доманицького.

Ріжниці:

Вірш 9. Два часовії	у Дом.: часовиї
„ 10. Така ухабиста сабой (Так і Фр.)	„ „ собой (Так і повинно бути)
„ 38. Найдорогійших.	„ „ Найдорогіших.
„ 75. І паничі мені	„ „ . . . . . міні

Инші відміни:

Вірш 12. А баринъ бѣдненькой такой!
Черн. авт.: тощенькой

Вірш 13. Меня-то, слышь, и подсмотрили,
Черн. авт.: Меня — то, знаєшь, и схватили,

Вірш 15. Теперь и стой да пѣсни пой! (Черн. авт.)
В Огоновського: Такъ вотъ-тѣ случай — то какой!

Вірш 29. Головко бідна!
Черн. авт.: А я козак був.

Вірш 36. Вертаюсь в осени до-дому
цей рядок вставлено з Черн. авт.

По Віршу 50 у Франка й Романчука йде рядок: Кажу: »Де ділась, що немає?«

Цей рядок Шевченко вичеркнув був з Черн. авт. і з авт. на засл. Його нема в Огон. й Дом.

Вірш 56. Неначе згага запекла.
В автоґрафах: ззага

Вірш 60. Аж панича вже одвезли
Черн. авт.: повезли

Вірш 69. Із армії, чи що?
Черн. авт.: »чи що?« нема.

Вірш 72. То й так забудеться колись.
В Огоновського: І так забудетця колись.

Пустка.

Автоґрафи, як у инших віршах із цитаделі. Друкую за Доманицьким. В автоґрафах наголовку немає. Дав його мабуть Куліш і тому Шевченко в »Дневнику«, 10. лютого 1858 пише: »В. Н. Погожев пише з Владиміра, що він сими днями видівся в Москві з М. С. Щепкином і що цей читав йому з памяті якусь мою »Пустку«. Цілком не памятаю тої »Пустки«. А чую про неї вже не перший раз.«

Значиться: Куліш дав віршови цей титул ще тоді, як він по руках у відписах ходив.

Відміни:

Вірш 1. Рано в-ранці новобранці
Виходили із села,
А за ними молодими
Й одна дівчина пішла.

Так в авт. із заслання. Так і в Романчука.

В Доман. і Франка за автоґр. з Нижн.-Новг.:
Рано в-ранці новобранці
Виходили за село,
А за ними молодими
І дівча одно пішло.

Вірш 6. Доню в полі доганяти,
після цього рядка Фр. вставляє з Льв. вид:
З милим розлучати.

У Романчука це місце виглядає так:

Подибала стара мати
Дочку з милим розлучати.
Розлучила та вмовляла,
Поки в землю закопала,
А сама в старці пішла.

Так найкоротше й найгладше, найбільше викінчено.
В автоґр. на засл.:

Розлучила — привела,
Нарікала, говорила,
Поки в землю опустила,

У Франка: І догнала, привела,
Розлучила та вмовляла,
Нарікала, говорила,
Поки в землю положила,
А сама в старці пішла.

Вірш 11. Минули літа, а село
Не перемінилось,
(Так: Фр. і Дом. за автоґр. в Нижн.-Новг.)
У Романчука, за автоґр. із заслання:
Стоїть село, не виросло,
Не перемінилось,

Вірш 23. А колись, давно колись-то,
Так: Доманицький і Франко. В Романчука:
А він колись був кликаний,

Вірш 27. Думав жити, любитися, (авт. із засл.)
Та Бога хвалити, (авт. Н.-Новг.)
Так: Дом. і Франко
В Романчука оба вірші з авт. Н.-Новг.
Думав жити любитися,
Весь вік веселитись

Вірш 29. А довелось — ні до кого
В світі прихилитись!
Це з авт. Н.-Новг.
Давнійше у Кобзарях було не менше гарне:
А довелось, мій голубе,
Сльозами умитись.
В авт. із засл. та в Черн. є:
А довелось Христа ради
У людей прохати.

Вірш 31. Сидить собі коло пустки.
У Романчука, як давнійше:
Сидить москаль під хатою.

В неволі тяжко.

Автоґрафи: Із заслання, Нижньо-Новгор. та Чернигівський.

Друкую з тексту Доманицького — без змін.

Ріжниці в текстах:

Вірш 4. Хоть на чужому — та на полі...
Так Дом., Фр., Ром., Огон.
В автоґр. із засл. та в Черн.: Коло людей та коло поля.

Вірш 14. Людий і Господа любить.
Так у всіх автоґрафах і в усіх нових виданнях. В Огоновського, та деяких давнійших, за Кожанчик. вид: Людий і Ґоспода хвалить.

Чи ми ще зійдемося знову.

Автоґр.: Із заслання, Н.-Новгородський і Чернигівський.

Друкую із тексту Доманицького без змін.

Дом. у »Розсліді« змінив був текст на: »Чи ви ще зійдетеся знову,« бо казав, що в цілім віршу єсть не »ми« а »ви« Але в »Кобзарі« видрукував, як у надписі.

Ріжниці у ріжних виданнях.

Вірш 1. Чи ми ще зійдемося знову.
В »Основі« було: Чи ви ще зійдетеся знову.

Вірш 3. І слово правди і любови
Автоґр. із засл.: І слово братства і любови (цей варіянт може й кращий, бо вірш писаний до Кир. Метод. братчиків, отже: брацтва).

Вірш 4. В степи — вертепи понесли
Так у Дом., Фр., Ром., по Черн. автоґр.
В инших двох автоґрафах: В степи і дебри.

Вірш 11. Любіть її!... Во время люте, (так Романчук)
Доман.: ... во время люте,
Франко: ... бо время люте,
У всіх автоґрафах: во время люте.

Косар.

Автоґрафи як перше. В них заголовка нема. Його дано в посмертних виданнях.

У Дом. і Фр. без заголовка, в Романчука: (Страшний Косар.)

Друкую за Доманицьким. Відміна така:

Вірш 13. (У мене): Чи то гóрод, чи то поле, Так авт. на засл. і Ром.	(У Дом.): Чи то пригород, чи город. Так Н. Новг. і Фр.
Инші відміни:	
Вірш 9. Ні на кого не вважає. Так Дом. і Фр.	Ром.: Й ні на кого так авт. II. Новг.
Вірш 11. Не благай, не проси:	авт. на засл.: Не кричи
Вірш 20. Не мина й царя так оба авт.	Основа: Не мине
Вірш 24. Хреста ніхто не поставить так оба автоґр.	Фр. й Ром. Й хреста ніхто не поставить

Вірші на засланні:

(Думи мої, думи мої).

* * *

Вірш 5. Прилітайте сизокрилі,
Мої голубята
В авт. на засл. було зразу: мої пташки,

Вірш 10. Вони вже убогі
Авт. на засл. І вони убогі

Вірш 13. Прилітайте-ж мої любі
Авт. на засл. мої квіти

Вірш 15. Привітаю вас, як діток
Авт. на засл. як мати

Вірш 16. І заплачу з вами
Авт. на засл. І поплачу з вами.

Княжна.

Автоґрафи: На засланні, Н. Новгор. і бруліон авт. в Чернигівському музеї.

Крім того екз. Мордовцева й рукопись Жемчуж.

Друкую з тексту Доманицького.

Відміни:

Вірш 35. Та сам несмілим наливає,	Дом.	несмілих наливає
Франко: несмілим		так: Авт. на засл. і Новг.
Ром. ,,		
Черн.: несмілим		
Лишаю »несмілим наливає«, бо так звичайно говориться.		
Вірш 38. І покотились на помості,	Дом.:	покотились (без І)
Вірш 108. Ох діти, діти, діти, діти!... Велика Божа благодать!	Дом.:	Ох діти, діти, діти!.. Велика Божа благодать
Так Франко, щоб до повнити ритм.		Так Романчук.
Вірш 189. І гусла знова загули	Дом.:	снова
Так Франко,		
Романчук: знову		
Вірш 357. Хоч на чужім полі	Дом.:	полі
Так Франко.		
Романчук: поли		
Так буде рим до: доле		
Вірш 388. Нестало радости у Бога Для нещасливої княжни		(У Доманицького тих двох віршів нема).
Ці рядки є у Франка з авт. на засланні		
Так само в Романчука.		

Ріжниці між цим а иншими текстами.

Вірш 28. Розкажу я те, що знаю (Так і Франко)
Тобі й спать не ляжу,

Черн. авт.	Може й я згадаю	Авт. на засл.
	Та роскажу тобі де-що	Я роскажу тобі де-що
	Поки спати ляжеш	Поки спати ляжу

Романчук: А я знаю, і роскажу
Тобі й спать не ляжу,

Вірш I. 1.—11. В Черниг. авт. зовсім инший початок, закреслений рукою поета.

Село! І серце вамірає
Неначе в раї, в темнім гаї
Сади вишняеві вацвіли.
А що там робиться в селі,
У тім веселім, тихім гаї?
Там воля, рай... Та й що казать?
Лани і люди і корови
І предковічнії діброви,
І все мое, все можна брать
І можна жидові продать
З душею й тілом. Правда, воля?
А ми ще й Бога гнівимо!

Вірш 17. В Черн. авт. а за ним і у Франка, така вставка:

Бо люди — дивні чудеса
Твориш ти, Господи, над людьми
І над собою! Падло пса
На смітник викинь — не огудять,
Неначе мухи опадуть,
Сами себе перегризуть,
Та ще й хвалить і славить будуть.

Вірш 20. Приблуда князь; — була й княгиня.
Черн. авт. Був собі князь, була й княгиня.

Вірш 45. —»И патріотъ, и братъ убогихъ!
Нашъ славный князь! Виватъ! виватъ!«

У Франка між тими двома рядками вставлена з Черн. авт. і з авт. на засланні:

Философъ князь, або Сократъ!

Вірш 47. А патріот, убогих брат
Черн. і на засл.: А патріот і наш Сократ.

Вірш 53. Убогих брат. А що-ж робить?
Черн. авт.: Це не Ксантипа! Що ж робить?
Авт. на засл. і копія Жемч.:
Свою Ксантипу. Що ж робить?

Вірш 76. Жить би, жить та славить Бога
І добро творити,
Так Дом. Ром. Франко.
Черн. авт. Не на те намалювала (У Дом. в Розсліді:
Щоб жити, любити намалювали)

Вірш 107. І перший крик його почути...
У Франка варіянт в авт. на засланні:
І матірью себе назвать...
(В числі віршів між моїм текстом, а Франка тому така ріжниця, бо я вступ почислив окреме.)

Вірш 110. Сльози висохли, пропали,
Сонце просіяло,
В Черн. авт.
Тяжке горе, невсипуще
І щастя немиле.

Вірш 113. Не тією стала:
В авт. на засл. поправлено на: веселою стала.

Вірш 138. Тільки »мамо« вимовляти,
А »тато« не вчила...
У Черн. і на засл.: »тату« (так повинно бути, бо так льоґічно voc).

Вірш 148. І пилиночки на неї (чи не: пилипочці?)
Впасти не давала;
В Черниг. авт.
І мов горлиця над нею
Цілу ніч вітала.
Франко оставив оба варіянти, а зате опустив рядки:
І всю ніченьку над нею
Вітала, не спала.

Вірш 178. Чому добре умірає,
Злеє оживає?...
Так Фр. й Ром. тільки Романчук: умирає
В Черн. авт.
Чому добрі умірають
А злії гуляють?

Вірш 222. Щоб чути і бачить, і не покарать
Черн. авт.: Щоб чуть все те
Авт. на засл.:
Щоб чуть те і бачить, і не покарать
Рим вимогав-би такої лекції:
Наш брат хуторянин себе показав!...
Чи Бог тее знає? — Бо се було-б диво,
Щоб чув Він і бачив і не покарав!

Вірш 223. Або вже аж надто довготерпеливий!

Після цього рядка в Черн. авт. і в авт. на засл. йдуть отсі рядки:

»Віруйте і гиньте!« — пророки голосять.
Як же його вірить? Заплющивши очі?
Ой рад би я вірить, та серце не хоче..

Ці рядки приняв до свого тексту Франко.

Вірш 235. Чорнобрива кароока,—
Вилитая мати,

В Черн. авт. і на засл.: висока як мати. (Це краще, бо повнійший портрет.)

Вірш 239. Або, може, вже такою
Вона й уродилась?
Або, може, молодеє (Франко: молодая)
Чи не полюбило (Франко: полюбила)
Кого—небуть?

Черн. авт.
Може вона молодая
Такою вродилась?
А може вже у Київі
Кого полюбила(?)

Авт. на засл.
Може вона чорнобрива
Такою вродилась?
Або вже на безголовья
Чи не полюбила

Вірш 243—249. »Ні-нікого«.... до »Знівечені«

Замісць тих рядків в Черн. авт. і в авт. на засл.:
Ні, виросла веселою
Та бачила села,
Лютий голод на Вкраїні,
Тим і невесела.

Вірш 347. Так і Бог покине.

В авт. на засл. коротше, а саме:
Щоб не лізли такі гади
В нашу Україну.
А деж ділась оскверненна?
І сліду нестало?
В селі сироти і вдови
Знову заридали

В Черн. авт.
Де нетляться лихі люде
На нашій Країні.
І княжна моя десь ділась,
І сліду не стало!

Довго матері своєї
Сироти шукали.

Вірш 366. Стоїть село невесело
Перед цим рядком Франко поставив
з Черн. авт. початок VIII. розділу, а саме:

Отак було, отак і буде!
В гріхах родились ми для зла.
Якаж тут Богові хвала,
Скажіть міні, розумні люди!

Вірш 389. Блукаючи по Україні
і т. д.

Замісць того у Франка єсть з Черн. авт. і з авт, на засл.

Великі дні, великі ночі,
Великі люди із руїн
На світ виходять і говорять,
Говорять страшно. Плачуть гори
І серце плаче. Добре жить,
Коли нічого не болить.

А дальше йде:

Шукаючи старовини
В моїй Україні убогій
Заїхав я у Чигирин.
В манастирі ми спочивали
У холодку коло стіни,
І нам черниця розказала
Страданіє сестри — княжни.
Що в монастир до їх зайшла
Княжна якась із-за Дніпра,
Позаторік одпочивала...
Була багата... Говорила:
До гробу божого ходила,
Верталась в Київ одпочить,
Зайшла в Чигрин до нас убогих,
Та мабуть тяжкая дорога
Її спіткала. Тяжко жить,
З старцями по-світу ходить!...
Та дуже сонцем запеклась,
Та й занедужала. Лежала
Недовго щось, седмиці в три,
І все до крихти розказала
Міні і Ксенії сестрі
І Богу душу оддала...

Після цього повинно-б йти:

»Отсе її свята могила,
Ще й не поставили й хреста.«

Тимчасом Франко вкладає слова:

І де ходила
В яких то праведних містах,
А в нас сердешна одпочила,
І показала на могилу

Ці слова повторюють до якоісь міри давнійше сказане і розтягають текст.

Романчук, так як Франко, тільки у його замісць:

Міні і Ксенії сестрі.
І Богу душу оддала....
Ще молода. І де ходила.

Єсть: І вмерла в нас. І де ходила
В яких то праведних містах!
А в нас сердешна опочила
Отсе її свята могила...

Вірш 412. Ще й не поставили хреста...«

Франко: Ще й не поставили й хреста.« (Два рази »й«)

Романчук: Ще не поставили хреста (Ані одного »й«)

Доманицький: Ще й не поставили хреста (Раз »й«)

Моїм соузникам.

Автоґрафи: На засланні, II. Новгородський, варіянт в копії Жемчужнікова і рукопись Мордовцева.

В автоґрафі на засланні вірш цей стоїть після »Княжни«. Так його й містимо, хоч в Нижньому Новгороді Шевченко вписав його на чолі творів, що повстали в Петерб. цитаделі.

У Дом. й Франка без титулу. Романчук бере титул в скобки.

Друкую за Доман. Титул даю, як у Ром. без скобок.

Ріжниці:

Вірш 8.	На сій зубоженій землі (даю: земли, бо так рим до слова: коли. Отже чотири рядки,—5, 6, 7, 8 матимуть на кінці. Коли, розмову,— знову земли.)	Дом. На сій з'убоженій землі. у Дом.: Коли розмову,— знову землі.
Вірш 10.	З Дніпра у купі не пємо	Дом. . . . пьємо,
Вірш 13.	Між людьми, як люде... А поки те буде.	Дом. як люди... буде

Инші відміни:

Вірш 2. (Бодай те лихо не верталось!)
Авт. на засл.: те літо

Вірш 3. Як ви гарнесенько
Авт. на засл.: смирнесенько

Вірш 5. І певне, думали:
Авт. на засл.: може

Вірш 7.	Коли ми зійдемося знову На сій зубоженій земли?«	Первісно: (авт. на засл.) І поговоримо злюбовью О муках грішної землі
Вірш 12.	В степи, в ліси свою недолю	Авт. на засл.: Свою тяжку, гірку недолю.

Вірш 21. А його забудьте, други,
Морд. А його згадайте, други.

Вірш 14.	А потім жити почнемо	Авт. на засл. зачнемо
Вірш 15.	Між людьми, як люде А поки те буде,	Франко: Між людьми (так), як людй. А поки те буде,
Вірш 21.	А його забудьте, други І не проклинайте;	Авт. на засланні: . . . . .

(Так авт. Н. Новг.)

Доманицький догадується, що »він«—це донощик Петров.

Сонце заходить гори чорніють.

Автоґраф: на засланні. Має посвяту П. Н. як і багато инших віршів, написаних в Орській кріпості. Кому саме присвятив його поет, — годі знати.

Відмін між текстами нема.

Мені тринайцятий минало.

Автоґраф оден: на засланні. П. Новг., як і при попередньому нема. Копій те-ж бракує.

Відміні.

Вірш 1. Мені тринайцятий минало;

Так перший раз в »Розсліді« Доманицького, а за ним у Франка і в новійших виданнях »Кобзаря«.

Давнійше було: минав;

Вірш 50. Людий і Бога-б не прокляв!

У Доман.: Людей і (Бога-б) не прокляв!

У Фр.: Людий і Бога не прокляв.

У Ром.: Людей і Бога б не прокляв!

В автоґрафі: Людей . . . . . не прокляв.

Дом.: у »Розсліді« виступає проти редакції Праськ. вид., у якому єсть: Людей і Бога б' не'прокляв, але пізнійше у »Кобзарі« сам таку редакцію приняв, тільки кон'юнктуру »Бога-б« взяв у скобки, які я викидаю для технічних причин.

Не гріє сонце на чужині.

Автоґрафи: На засланні і в Чернигівському музеї.

В Авт. Н. Новг. цього вірша, як і двох попередніх, нема. Відмін нема крім правописних та інтерпункції.

Вірш 5. Ні хто любив мене, вітав, І я хилився ні до бого	Дом.: Ніхто любив мене, вітав, І я хилився ні до кого
Так Франко.	Так Дом. і Ром.

Кажеться: »ніхто не любив мене«, а форма: любив може ніхто мені незвісна. Тому даю: ні хто мене любив, ні я хилився до кого.

Вірш 13—17. в давних виданнях мали злу інтерпункцію і тому думка була неясна. Інтерн. справив Дом. на основі »авт. на засланні.«

Там єсть: Нигде не весело мыни
Та мабуть весело й небуде.
И на Украйни добри люде,
Отже таки й на чужини.
Хотілося бъ... Та й то для того...

Мимиходом вкажу на дві подробиці, а саме на: »мыни« і на »люде«. Отже Шевченко пише: мині, а Доман. міні,[1]) Шевченко »люде« бо так рим до попереднього: »буде«, Доман. дає »люди«[2]) і рим замазує.

Соп.

(Гори мої високії).

Автоґраф оден: На засланні. В. Н. Новг. нема.

Відміни:

Бірш 42. А он старе Монастирище,—
Фр. й Дом. Манастирище
Шевч. частійше пише: монастир, чим манастирь.

Вірш 54. Високії і голубії
Дом. Високиї і голубиї (В автоґрафі »Москалевої криниці«, перша редакція, пише Шевченко виразно:
богатіи, вбогіи, темніи ав »Царях«: молодіи отже навіть і не и, щоб не могло бути сумніву.)

Вірш 113. І все те, все те радує очи Дом. очі
А серце плаче, глянуть не хоче.
(Лишаю: Очи, бо так буде рим)

Вірш 152. І все те, все те Дом. І все то, все то
в Україні!«
Так Франко.

Инші відміни:

Вірш 9. Первісно було: За Дніпром посіли
Бірш 10. ,, ,, Я йду і сумно позираю

---

[1]) Шевченко пише: старицъ, замісцъ старецъ,—ныначе, замісцъ: неначе.
Отже й пише: мині замісцъ мені.

[2]) В автоґрафі Москалевої криниці, (перша редакція) єсть виразно: люде, буде.

Вірш 11. Первісно було: Неначе з хмари виступають
Вірш 14. ,, ,, Хатки прилипли
Вірш 16. ,, ,, У піжмурки собі гуляють
Вірш 22. ,, ,, А баня з нагнутим хрестом.
Вірш 40. ,, ,, Неначе старець торбинки.
Вірш 60. ,, ,, І грішну душу погублю!
Вірш 118. ,, ,, Виступили із за хмари.
Вірш 174. ,, ,, На високих горах.

Крім того в автоґрафі замісць: царям єсть Ц . . . . .
,, ,, ,, ,, ,, Уралом ,, У . . . .
,, ,, ,, ,, ,, Киргизам ,, К . . . .
,, ,, ,, ,, ,, Старець ,, Старицъ
,, ,, ,, ,, ,, Тугою ,, Тугóю
,, ,, ,, ,, ,, Гайок ,, Гáєк

Іржавець.

Автоґрафи: На засланні й Нижн. Нóвг. Крім того копія Жемчужнікова з малими тільки відмінами. За те дуже цінні відміни дає копія Мордовцева.

Друкую за Доманицьким з одною тільки відміною, а саме:

Вірш 81. Що конає Гетьманщина Дом.: Що канає
Франко теж оставив: канає

Конати має двояке значіння; умірати й мучиться. »Не оден бідаха, конаючи в крові тужить« »Уже твоя, козаченьку, дівчина конає« (Куліш: Чорна Рада) А в Шевченка: »Сам не соромиться конать в ярмі у ляха«, або »в пана у кайданах у склепу конає«. Слова »канати« (крім Макаровського) я не стрічав і тому вважаю його Шевченковою довільностю пера, так само як: »клирає« замість »клирос« (Моск. кр. І.) »в катарзі« замість »каторзі« (Козачковському), і т. д.

Іржавець — так Франко й Романчук. Дом.: Иржавець.

В авт. Н. Новг. єсть Иржавець, отже »И« на теперішню правопись І.

Инші відміни:

Вірш 5. А за ними Гордієнко,
Кошовий із Січи,
Веде своїх недобитків
Та плаче ведучи, —
Того плаче, що поради
Не подала мати,

Таку редакцію приняв Дом. із рукописі Морд.

Давнійше було далеко ґірше: А за ними Гордієнко...
Нарадила мати..
Як пшениченку пожати,
(Так: Огоновський).

Так само з Мордовцева узяті вірші:

Вірш 31.	На нове горе—Запорожжя	в авт. на засл.:	'На вбоге горе
Вірш 38.	Та не зволив Запорожцям	Огоновський:	Та заказав Запорозцям.
Вірш 45.	Хто тебе не нищив?	,,	Хто тебе не мучив?...
Вірш 52.	А за-що сердешну мою Україну?!	,,	І надто убогу мою Україну?!...
Вірш 55.	Кобзарі нам розказали	,,	Розказали кобзарі нам
Вірш 60.	Як нас розпинали	,,	Про все розказали
Вірш 62.	То й ляхи-б злякались,	,,	То й вони злякались.
Вірш 64.	Пяні небораки!	,,	Сьліпі небораки.
Вірш 65.	Оттак її воєводи,	,,	Тоже саме
Вірш 67.	І здалека	Рук. на засл.	Кров точили умивались
		,, ,, ,,	І про все те
Вірш 72.	Столицю робити,	Огон.:	Город будувати....
	Як плакали по батькові		Як плакала за дітками
	Голодніі діти,		Старенькая мати...
	А як потім на Орелі		Як діточки на Орелі
	Лінію копали,		Лінію копали,
Вірш 103.	Поставили в Іржавиці	Огон.	Поставили у Іржавці
		Фр.	У Іржавці поставили
Вірш 105.	Оттам вона й досі плаче	Рук. на засланні:	Умивались небожата
	Та за козаками		Дрібними, гіркими,
			Аж поки та Матерь божа
			Заплакала з ними.

N. N.

Автоґраф на засланні. В Ниж. Новгородському нема.

Крім того рукопись Л. Жемчужнікова.

Доманицький у »Розсліді« стр. 205 пише: вперше, як новинку, подав його (цей вірш) О. Кониський (З. Н. Т. т. 39. Ненадруковані вірші Т. Шевченка.)

Він у перве поданий в »Розсліді» Доманицького по автоґрафу на засл.

Ріжниці в текстах:

Вірш 4. Люблю, як щиру, вірную дружину, Так у Жемч. а в автоґрафі на засл.: Люблю як щиру, вірну дружину

Вірш 7. Тілько не кидай... В пекло з тобою
Пошкандибаю...

В рук. на засл.:
Тілько не кидай,—в пекло з тобою
Пошкандибаю . . . . . .
. . . . . .

В коп. Жемч.:
Тілько не кидай в пекло з тобою....
Пошкандибаю....

Франко:
Тілько не кидай! В пекло з тобою
Пошкандибаю.

(Так найпростійше й найяснійше)

Вірш 11. О непотрібная! Кесаря—ката (такі Франко)
Жемч. І непотрібного Кесаря—ката

Вірш 14. А я убогий (Авт. на засл.: убогій)

Вірш 16. За пісню-думи: »Ой, гаю мій, гаю?« (так Франко, це по копиї Жемчужнікова; в авт. на засл.:
За пісню—думу?...
Ой гаю, гаю.

Вірш 17. І не такі, як, я дармо співають!
(так Франко, тільки без комів.)
У Жемч.. І не такі, як я, дарма співали.

Вірш 18. І чудно, і нудно, як поміркую, (так Жемч. у Франка: І чудно й нудно)

Вірш 19. Що часто котяться голови буї (так авт. на засл.)
У Жемч.: голови-буї

Вірш 21. Брати з братами, й не схаменуться...
Жемч.: і не схаменуться.

Вірш 23. В шинку покритка, а люди—пяні!... так Жемч. авт. на засланні: У шинку покритка, а люде пьяні!...

Ляхам.

Автоґрафи: На засланні, Нижн.-Новгородський, Чернигівський. Доманицький датує цей вірш: 1847 Орська кріпость. Романчук: 1849 (?) Дата не певна. Думаю, що дата Романчука певнійша, бо в 47 році Шевченко ще не товаришував з Поляками-засланцями. Зжився з ними, особливе з Бр. Залєским, що йно в Оренбурзі 1849 р.

За датою 1849 промовляє ще й вірш: »Буває, в неволі«, написаний що йно 1850 р., у якому єсть: »Не знаю, як тепер Ляхи живуть«, по ідеї дуже близьке до вірша »Ляхам«. Мабуть ці вірші й написані в недовгий час оден по однім.

Автоґрафи, На засл. і Новг. без наголовків, Чернигівський має: Полякам. Лишаю: »Ляхам«, бо так звичайно цей вірш і надписують. Такий титул і посвята Бр. Залєскому являються у-перве в виданні Львівськім 1867 р. Друкую за Доман.

Відміни текстів.

Вірш 5. Пишались вольними степами
Львівське вид. 1867 р. буйними степами, але Огон. вже знова вольними.

Вірш 11. Старії скорбнії літá...
Аж поки іменем Христа
Львів. вид: 1867 р. іменем Христовим. Так гірше бо нема риму до: Христа, а »Христовим« приходить знова в 16 віршу. Огон.: Христа.

Вірш 15. Широке море, Льв. вид. 1867 р. за авт. на васлан. Велике море.

Вірш 24. Te Deum! Allelujah! Так в латинській мові.
Так у Франка й Огон. В авт. Н. Новг.: алілуя, в инших vacat.

Вірш 32. Ми оновим наш тихий рай.
Так Черн. авт.—Фр.: обновім. Огон. »Воз'обновим«

Чернець.

(П. А. Кулішу.)

Автоґрафи: На засланні, Н. Новгородський; копія: Жемчужнікова, рукопись Богданенка й Мордовцева.

Друкую на основі тексту Франка.

Відміни.

Вірш 2. Було колись і ніколи
Коп. Жемч. вже ніколи

Вірш 8. Серцю жалю додавати

Вірш 15. І Єдвабом застилає
Так авт. на засл. і Новг. Так Морд. Огон. і давнійші видання. Франко оставив »шовками« за Жемчужнік.

Вірш 19. Як ту воду, цебро́м—відром так авт. на засл. Новг. і Жемч.
Так Франко. Огон.: відром—цебром.

Вірш 28. Мовчки виглядає: Так Фр. Огон.—Авт. на засл.: певне, потім голе,

Вірш 33. В червоних штанях оксамитних так Фр. Огон.
Авт.: на засл. В червонім, ритім оксамиті.

Вірш 44. Дам лиха закаблукам,
Дам лиха закаблам
Так оба автоґрафи: Франко оставив, як в Огон.
Дам лиха закаблукам,
Закаблукам лиха дам

Вірш 48. Набралися лиха—муки
В обох автоґрафах: лиха й муки (Так і повинно-б бути!)

Вірш 52. Аж до Межигорського Спаса
Первісно було без: Аж (До Межигорського Спаса)

Вірш 53. Потанцював сивий, так в обох автоґрафах.
У Франка, як в Основі, Вечерницях і в Огоновського.
»Протанцював.«

Вірш 60. Свята брама одчинилась
Козака впустили;
Так оба авт. тому лишаю

Фр. Святу браму одчинили,
Козака впустили,
Так Жемч. і Франко—так для вірша й краще.

Вірш 63. І знов брама зачинилась
На вік зачинилась
Козакові.

Фр. за Жемч.: І знов браму зачинили,
На вік зачинили,
Для козака.

Вірш 66. Семен Палій, запорожець,
Первісно було: Борозенський

Вірш 71. Старий чернець ходить
Авт. на засл. Семен Палій ходить
Жемч. По келії ходить

Вірш 72. Іде чернець у Вишгород
Жемч.: Іде Палій у Вишгород

Вірш 78. Та згадує, як то тяжко
Було в світі жити!
Авт. на засл.
Та згадує як то було
Тяжко в світі жити!

Вірш 89. І в келії, неначе в Січі, Фр.: А в келії. Авт. на засл.: У келії, (даю »І в келії,« бо дальше йде: »А сивий гетьман, мов сова«)

Авт. на засл.: І сивий гетьман, мов сова.

Вірш 105. Свою Борзну—Оба автогр. Борзну свою (Так і треба справити)

Вірш 108. І старець тяжко заридав

Авт. на засл. застогнав;

Жемч.: Чернець заплакав, застогнав

Вірш 112. »Для чого я на світ родився, (Так Фр. Огон. бо: »світ вродився« тяжко вимовити)

Оба авт. вродився

Морд. Для чого на світ я родився?

Вірш 113. Свою Україну любив?« після цих слів в авт. на засл. (. . . . .)

Вірш 116.	Надів клобук, взяв патерицю, Перехрестився, чотки взяв.... І за Україну молитись Святий чернець пошкандибав.	Жемч. Надів клобук і чотки взяв, І патерицю, і молитись За ту Україну молитись Старий чернець пошкандибав.

(Так рук. Морд.)

Дата 1847 тому, бо так стоїть в Кухаренковому манускрипті, де »Чернець« поданий поруч »Москалевої криниці« та »Вечора«.

В »Основі« »Чернець« видрукований з поправками Куліша, як це виказав Доманицький.

В авт. на засл. єсть ще дальший текст »Черця«, але його Шевченко зачеркнув. Цей текст стрічємо в давнійших »Кобзарях« (прим. Огоновський), його і Франко не вичеркнув.

Ось він і є:

Молися, старче, бий поклони,
Поки й малих дітей погонять
Гатить глибокі болота.....
На світі все, бач, суєта!
Молися-ж, бий собі поклони!...
Моливсь Чернець за Україну;
Зробив і хрест і домовину,
Та смерть барилася, не йшла,
Поки гармата заревла
Із Глухова по Україні.

Почув Чернець, не дохрестився.
Тілько на небо подивився
Та щось промовив, застогнав
І душу Богові послав,
А сам з труною одружився.

Стогнали дзвони, завивали.
Кіяне гори укривали:
Ченця Семена Палія
Ченці, мов Гетьмана, ховали.

І нині братія моя,
Стоять твердині на Україні—

Все Паліївськії на Хвастовщині;
В ярах, болотах лежать гармати:
На що? та й нікому їх доставати.
Захрясли жидом хвастівські гори,
Хвастяне погані на ксёндза орють;
Інколи, інколи ченця згадають,
А де похований? в якому краю?—
Вони не знають, може й не чули!
Кіяне бачили, та й ті забули.

Оттак то сталося, батьку козачий!
Все занехаяли діти ледачі:
І свою волю, і твою славу.
Москалі рознесли вами в Полтаві,
Розруйнували і Січ і Спаса,
А над тобою глину товкмасять.

Один у другого питаєм.

Автоґрафи: На засланні і Н. Новгородський.

Рукопись: Мордовцева.

Друкую за Доманицьким.

Відміни:

Вірш 4. На-що живем?

Так Дом. і Огон.—Франко: Чого живем, (так авт. на засланні).

Вірш 6. І покидаємо діла. (Так Морд.)

Огон.: А покидаємо

Вірш 12. І стид за тебе понесли!

Франко, в нотці стр. 45[2] каже, що в авт. на засл. єсть: понесли. Це похибка. Там єсть: навели (гляди Дом. »Розслід« стр. 211.)

Самому чудно.

Автоґрафи: На засланні й Н. Новгородський.

Друкую за Дом. Тільки у його: Самому чудно. А деж дітись?

Вірш 8. То гриз по-троху-б... Авт. на засл.: по малу-б

Вірш 14. За Уралом! З-рази було: За У . . . . .

Ой стрічечку до стрічечки.

Єсть оба автоґрафи. Друкую за Доманицьким.

Вірш 1. Ой стрічечку до стрічечки
Мережаю три нічечки

В авт. на засл. три ніченьки, але Франко дав: нічечки, бо того вимагає рим.

Хустина.

Оба автоґрафи. Копія Жемч. і рукопись Мордовцева. Автоґраф Н. Новг. значно виправлений проти Авт. на засл. Друкую за Доманицьким. Копія Жемч. більше скидається на перший автоґраф, у якому мова про Катерину й Івана.

Початок у Жемч. і в Авт. на засл.:

Була собі Катерина
Безталанна сиротина.

Вірш 5. Неборак, як голуб з нею,
Авт. на засл.

А Іван, як голуб з нею,
З Катериною своєю,

Вірш 8. Сидять собі у вдіворьки,
Авт. на засл. вечеряють у дівоньки (пізнійше попр. на: вдівоньки)

Вірш 11. З Чигирину	Авт. на засл.:	А з Чигрина
Вірш 13. Заревли великі дзвони	Авт. на засл.:	Загули
Вірш 16. Та збіралось на весілля	Авт. на засл.:	Та їхали на весілля

Вірш 19. У неділеньку та ранесенько

Перед тим рядком іде у Франка така вставка із

авт. на засл. (Вона єсть і в копії Жемч. з деякими відмінами.)

Накупила на три копи Червоного шовку А за того, за таляра Золотую голку. Тай вишила Іванові Шовками хустину, Щоб згадував на чужині Свою Катерину.	Жемч.: Накупила Катерина На три копи шовку
Ой у неділеньку рано-по раненьку	Жемч. Ой у неділю
Ще й сонечко не вставало В далеку дорогу, войну і тревогу, Мати сина випроважала.	
Випроважала Йвана Катерина	Жемч. Івана
Із чужої, темної хати,	Жемч. хатини
Несла його збрую, шаблю золотую І цвяховані лати... За журилась Катерина, Безталанна чорнобрива	Жемч. Зажурилась чорнобрива
Іван коника сідлає, Собі зброю добірає	
Вірш 26. А сірому—сиротина.	Жемч. А Івана Катерина.
Вірш 51. Не дивися безталанна!	Жемч. Не дивися Катерина!
Вірш 53. Везуть труну дубовую	Так в рук. Мордовцева.
Вірш 63. Панцир битий порубаний	Так в рук. Мордовцева.
Вірш. 79. А на йому сіделечко Хустиною вкрите.	Авт. на засл. Сіделечко цвяховане. з-разу: Хустиною вкрите.

В перводруку (»Хата« Куліша) дата: Нижній Новгород 1858. Це дата переписання.

А. О. Козачковському.

Жерела: Автоґраф на засланні, Автоґраф Ниж. Новгородський, Копія Жемчужнікова, Рукопись Мордовцева.

Друкую по тексту Доманицького.

Ріжниці текстів дуже малі — так що Франко у свойому віданні їх і не зазначує.

Вірш 8. І визерунками з квітками

Огон. везерунками, инші вид. візерунками, Шевченко писав, як в Огон.: везерунками.

Вірш 11. »Три царів со дари«; Так Дом. Фр. Огон.

В авт. на засл.

»Три царів з дарами«

Вірш 26. Оттак Господь мене карає....

Так Авт. Н. Новг.—Авт. на засл. і Рук. Морд. »Мабуть«

Вірш 27. Ось слухай же, мій голубе,
Мій орле козаче,

В авт. на засл.

Ось слухай же, щирий друже,
Та росказуй дітям.

Вірш 29. Як конаю я в неволі

Так Дом. Огон. у Франка по автоґр. Канаю. (Про це »канаю« була мова вище.)

Вірш 37. Нехай собі у куточку

Після цього рядка вставка:

В Авт. на засл.

І майскії ночі,
І, як небо, голубії
Ті очі дівочі
На лад давній вихваляє,
Не лає нікого
І не любить — опріч грошей
Та себе самого.
А Україну?.. Крий Боже!
Нехай собі плаче, —
. . . . . .

Ось слухай же, мій голубе,
Мій орле козаче,
Як канаю я в неволі,

Жемч.

І те небо голубеє
Та очі дівочі

Тихесенько, щоб
Бог не чув, —

Як нужу я світом
Та росказуй тихесенько
Нерозумним дітям

Вірш 47. Тала́ми (Це слово Шевченко наголошує)

Вірш 79. Моя Країно! (Так в автоґрафах—не »В країно!«

Вірш 92. Приходить ніч в смердячу хату,

Так в Огон., Дом., так в рукописі Морд.

У Франка: в смердючу хату. Такої форми нема в ніодному автоґрафі. В Н. Новг. єсть: Ще прийде ніч в смердячу хату.

Вірш 93. Осядуть думи, розібють

Доман. в »Розсліді« дивувався, звідкіля взяла »Основа« таку відміну, а опісля сам її приняв, бо так стоїть в рукописі Морд. В автоґр.: Ще прийдуть думи,

Вірш 98. Віками глухо потечуть; в Авт. на засл.: У вічне море потечуть.

Вірш 101—108. Це вставка з Авт. на засл. і з копії Жемчужнікова. В Огоновського її ще нема.

Вірш 117. В степу, небога заблудила

Так в »Основі«, в Огон. і инших. В автоґрафі на засл.: Та у кошари заблудила, в Авт. Н. Новг.: Та до Миколи заблудила.

В Морд. як у нас.

Вірш 127. Бо на позорище ведуть

Авт. на засл. Бо на посмішище ведуть.

Вірш 128. Старого дурня муштрувати,

Авт. на засл.: Научати.

Вірш 131—139. Вставка з авт. на засл. В Огон її ще нема.

Вірш 145. А може ще добро побачу?

В Авт. на засл. дуже гарний варіянт: Добро крізь сон хіба побачу.

Вірш 146. А може лихо переплачу, Автоґрафи: Та може лихо переплачу?

Вірш 150. Я буду знову розмовляти

Після цього вірша в авт. на засл. і в коп. Жемчужнікова:

Свої гріхи, і як мені
Доводилось на чужині
В неволі, в катарзі каратись.
А все за того пятака, (Жемч. І не за того пятака)
Що вкрав маленьким у дяка
Та за вірші оті прокляті (Жемч. А за вірші оці прокляті)

Вірш 160. Так тая Украйна

В Авт. Так ти (себто Козачковський) і Украйна,—

Вірш 162. І ти друже—брате (В Авт. було: І надія, брате,—)

Москалева криниця.

(Я. Кухаренку.)

Автоґраф — на засланні. В Ниж. Новг. нема.

Доманицький видрукував у свойому »Розсліді« отсю першу редакцію (а властиво окрему поему) вірно з Авт. на засл. На тій основі подаю її без більших змін.

Вірш 1. »Не варт, їй Богу, (так Франко. Повинно бути: єй Богу, бо такої форми вживав Шевченко).

Замісць: оцю, пишу отсю, замісць: шоб — щоб, роскіш — розкіш. Замісць: меж—між, польскій—польський, московскій—московський, самй—самі, (Шевченко писав: и, де чути: і) сирісінький—сірісінький, отак—оттак, клирас—клирос, в бальци—в балці.—

То так і я тепер пишу.

Автоґраф: На засланні. В Нижн.-Новг. нема.

Вірш 4. Згадаю що, чи що набачу, так в Авт. а не: побачу

Друкую, як у Франка й Дом. без відмін.

Повинно бути: єй Богу, не їй Богу!

А нумо знову віршувать.

Тим віршом починається друга книжечка невольницької поезії Шевченка. Єсть в обох автоґрафах.

Друкую, як у Дом. і Франка.

Вірш 7. Людий і долю проклинать!

За цим віршом в Авт. на засл. ішло:

Як же його і не клясти?
І поезії не буде
І не буде солі,
Як то кажуть. А без неї
І борщ мов помиї,
А вірші... вірші... та цур їм.

Тих 6 віршів поет перечеркнув і написав на-ново:

А нумо знову віршувать,
Старинку божу лицювать,
А сиріч — як би вам сказать,
Щоб не збрехавши? — нумо знову
Людий і долю проклинать.
А то й поезія завьяне,
Як кривди не стане!
Заходімося-ж ми знову
Святеє поганить!
Ні до ладу, ні до складу —
І кому завадить
Моя кривда лукавая?
Нікому. А зрадить,
Самому зрадить на чужині,
І на далекій Україні
Старому віри не поймуть,
Старого дурнем назовуть,
»Нехай старий собака гине,
Коли не вміє шанувать
Людий та Бога пресвятого,
Не вміє правдоньки сказать,
То й цур йому! Нехай блукає,
Дурний свій розум проклинає,
На старість учиться брехать!
А ми не будемо читать
Його скаженої брехні!«
Правда ваша, люди!
Брехнею, бач, вийдеш всюди,
А не вийдеш в люди.
Та цур же їй! Нехай собі
Кого знає, шиє
Брехня в дурні, а я собі,
Поки море виє
Та гризе високий берег,
Чи не вдам я знову

Про що не-будь тихенького
Та благого слова?

У Бога за дверми лежала сокира.

Автоґраф: на засланні.

Відміни:

Вірш 27. І мерк за димом божий світ
Авт. на засл. І мер за димом сонця світ

Вірш 29. Неначе ляля в льолі білій,
Рук. на засл. Неначе хлопчик

Вірш 39. Червона глина та печина (не: тичи́на)

Вірш 45. На тім захилім верблюді (це наголос Шевченка)

Вірш 68. Щоб парости (не парості).

Варнак.

Автоґрафи: На засл. і Нижн. Новгородський копія Жемчужнікова, рукопись Мордовцева.

Авт. на засл. без заголовка.

Друкую по тексту Доманицького.

Відміни:

Вірш 1. Тиняючись на чужині (Так Романчук)
Огон. Дом. Фр. Тиняючи

В Авт. на засл. такий початок:	В копії Жемч. так:
Тиняючи на чужині	
В неволі злій зострів я діда	„ „ „ зазнав я діда
То був поселений Варнак	
Наш бідний, мучений земляк.	
Неначе діти, ми зраділи	
Оден другому. У неділю	„ „ „ Один одному. В неділю
Бувало між талами	
По-над тим Уралом,	
Поки не смеркне, розмовляли	„ „ „ Поки не смеркає

О нашій славній старині.
І він розказував мені
Свою бувальщину. »Од
Бога...

Вірш 19. І ні на кого не жалкую,

Після того рядка в Авт. на засл. текст значно коротший. А саме:

Води багато утекло.
З того часу... За Уманем
Було те вбогеє село,
Де уродився я на зло,
Де виріс я на безталання
Та на погибіль... Наша пані (може: паня?!)
Мене побачила в селі
Та й узяла собі в покої.
А в неї паничі були;
Були однолітки зо мною Жемч. vacat.
Так їм на виграшку. Росли, Жемч. vacat.
Росли вони та виростали
Та мною, дурні, забавлялись Жемч. дурнем
Уже й учиться почали Жемч. й учити
А я собі на безголовя.

Вірш 38. Із Ікви в море утекло
В Авт. Із Ікви . . . . утекло.

Тому Доманицький у »Розсліді« (стр. 228) противився вставці »в море« (Іква паде в Стир, не в море!)

Але пізнійше, в свойому »Кобзарі« (стр. 375) приняв »Із Ікви в море«, бо так єсть і в рукописі Мордовцева.

Вірш 53. І я учуся. Слізьми, з кровю
Авт. на засл.: Учуся з ними. Сльоз і крови
Огон.: І я учуся. Сьлізми, кровю.

Вірш 54. Письмо те полилося.
Авт. на засл. Письмо стоїло.... Чи нас?

Вірш 56. Письму учить? Авт. на засл. Учить письму?

Вірш 59. Не повинен знать невольник — Авт. на засл.: Не повинні знать без волі

Вірш 60. Така його доля!... Авт. на засл. паша доля.

Вірш 63. Не дав, Авт. на засл. Не пускають

Вірш 64. Проклята, не голить! Авт. на засл. І туди не голять.

Вірш. 66. Пішов я до рала Авт. на засл. Вернувся я.

Вірш 69 і 70. Авт. на засл.:

Настали тяжкії літа
У нашому таки селі

Вірш 76. О, Боже мій! О, мій єдиний!
Воно тоді було дитина,

Жемч.: О Боже, Боже мій єдиний!
Вона тойді була дитина,

А дальше: Вона,... Не нам Тебе судить
Великий Боже наш! На неї
Не довелось і надивитись,
А я ще думав одружитись,
І жить, і радоваться з нею,—
І Господа хвалить . . . . .
. . . . . .
Уже і краму накупили,
Уже і пива наварили —
Не довелося тілько пить:
Проклятий пан старий неситий
Покриткою пустив по світу:
Не довелося вкупі жить! . . . .
. . . . . .
Дарма... минуло... не доладу
Було б садити огород.
Пішов я писарем в громаду.

Вірш 103. На третє літо поз'їзжались

Після цього рядка в Авт. на засл. Мене звичайне не пізнали

А дальше там. і в коп. Жемч.:

Засватані, весілля ждуть,
А нашим молодим дівчатам
В селі проходу не дають.
Дарма! Нехай! Радіє мати Жемч.: Нехай радіє мати
Радіє пан... А хлопці ждуть
Як Бога, панського весілля.

Вірш 111 і 112. в авт. на засл.:

Як раз у клечальну неділю—Ж.: клеччаную
І повінчали їх обох.

Вірш 118. Не бачив на землі великій,

Авт. на засл.: Не бачив зроду на землі

а дальше: А я убив їх! Признаюсь —
І досі страшно, як згадаю;

А і росказувать боюсь,
А то ще й вас перелякаю.
На весілля
І ми отарою прийшли,
Палати білі запалили,
Панів великих і малих
Усіх порізали....
Молила
Сама стара за молодих,
До Бога руки піднімала...
А невістками хлопці грались,
Поки замучили. Затих,
Загас пожар.... Уже світало
А ми в діброву поховались
І раду радим, що робить?
А що робить! Ходімо бить
Та мордувать панів проклятих.
І ми пішли... Ох, тяжко, брате,
Такії згадувать діла!
Ватага день і ніч росла!
Уже за сотню прибувала...
Мов поросяча, кров лилась—

Вірш 141. Без милосердія і зла — Авт. на засл. без зла

Вірш 144. Ходив три года я — Авт. на засл. Ходив я три года

Вірш. 149. Спечеш дитину — Авт. на засл. Фр.: спряжеш

Вірш 150. Або панянку білолицю — Авт. на засл. чорнобривку Фр.: білолицу

Вірш 161. Надо мною недолюдом — Авт. на засл. окаянним

Вірш 168. Святим дивом сяють — Авт. на засл. Дивним дивом сяють

Вірш 169—170. Авт. на засл.:

Церкви божі, ніби з Богом
Самим розмовляють.

Вірш 175. там же: Вперше зроду я заплакав,

Вірш 180. Мов переродився — Авт. на засл. Я мов народився

Вірш 184.	Святим помолитись Та суда—суда людського. (Так приняв Доманицький)	Авт. на засл. Не святим молитись, А суда—суда людського (Так оставив Франко).

Ой гляну я, подивлюся.

Автоґрафи оба. Друкую як у Франка й Доманицького. Зміняю тільки інтерпункцію. Вона у Франка найпростійша й найкраща, тільки відбігає від інтерпункції инших творів. Поділ на строфи теж за Франком.

Відміни текстів.

Вірш 9.	Там би я спочив хоч мало	Авт. на засл.: на старість
Вірш 11.	Там би я та шкода й гадки	Авт. на засл.: щкода і

Та не дай, Господи, нікому!

Єсть в обох автоґрафах. Друкую як у Франка й Доманицького.

Тільки в мене: мені, в Дом.: міні.

В мене: з цеї, в Дом.: з ції, у Франка: з сеї.

Вірш 8. Не пускають погуляти! Авт. на засл. Підеш завтра погуляти.

Царі.

Джерела: Оба автоґрафи, рукопись Мордовцева, й копія Жемчужнікова.

В автоґрафах без заголовка.

Відміни.

Вірш 1. Старенька сестро Аполлона!
до: Заходимось моя порадо!

Це заспів з авт. Нижн. Новгородського. В авт. на засл. зовсім инший початок. Друкую його по копії Доманицького у »Розсліді« стр. 233.

Девята сестро Аполона.
. . . . . .
Якби, буває хоть на час
Ви кинули отой Парнас
Та в степ таки пошкандибали
(Коли не в наймах де застряли
Або не хилете в шинку
З пропий-волами чумаками?)
Та древніми тими речами
Хоть ничечком якби мені
Ви росказалиб про царя—
Або якого короля,
З їх фон баронами—князями
Дивлюся шкандибав
На милицях, з торбиною
Бабуся сідая
І пяненька нівроку їй...
—Добри-вечір сину!—
Добри-вечір, кажу, тітко!...
Ох мабуть я згину...
Чи далеко до Парнаса?
Я так утомилась...
Ледве, ледве несу ноги!—
Літа мої, крила,
Де ви ділись, молодії?
Згинули—пропали
Як ті славнії піїти
Що оди писали...
О тойді було завчестя...
Пострівай бабусю!—
Хіба й справді ти з Парнасу?
І справді, дідусю!...
Я до тебе поспішала
Та в шинку зостріла
Веселого бакаляра...
І їх високими страстями
Бо вже остили мужики,
Та безталанні покритки,
Тай тих уже нестало.
А про журбу та про печаль
Остило... і паперу жаль.
Чи є поганше що на світі
Як та друкована нудьга?
Про марне страченії літа;
Та про чорнявого врага
З очима ясними як небо...
Голубчики: пишіть для себе
Та не дрюкуйте—Вже смеркало
Трохи одпочила,
Та випили почарочці...
Чого ж ти бажаєш,
Мій голубе? я до тебе...
—Сама кажу знаєш!
Отже далебі забула...
Пристріт, чи бешиха?...
Пошепчемо... Чи на старість
Не певного лиха
Чорнобривки забажалось!...
—Цур тобі злий гаде!
Стара наплюго, паскудо,
От тобі й порада!
От тобі й сестра з Парнаса
Морóка та й годі!...
Іди ж собі де взялася,
А я трохи згодом
Захожуся коло царів
Та штилем високим
Розмалюю помазанних
І спереду й збоку.

Вірші 37—63. В авт. на засл. і в коп. Жемч. такий варіянт:

Пішли собі шукать могили
Покидали дітий малих, (Жемчуж.: своїх)
І жен своїх і молодих
Своїх підложниць... (Жемч. наложниць)
Розхрістані, простоволосі,
Сидять в світлицях взаперті

Та тяжко плачуть в самоті
І красоту свою велику (Жемч. і красу)
Нарошне нівечать,—аж жаль!
На стогнах сльози та печаль;
За втогнами і ґвалт, і крики,—
І гине, падає народ
За той завіт і за ківот (Жемч.: за той ківот),
І за царя свого Пророка.
А царь (святий), узявшись в боки,
По кровлі кедрових палат
В червленій ризі похожає
Та усміхавшись позирає
В зелений сад.
А в садочку мраморова (в Жемч. мармурова)
Купальня біліла
Крізь листочки, а в купальні
Русалка сиділа;
Не русалка... Версавія
Достеменна Єва (в Жемч. достеменна!),
Подружів Гурієве.

Вірш 49. А він собі узявшись в боки (чи не »в бока«, бо вище єсть »Пророка«?)

Вірш 61. Лоно біле мила	Авт. на засл.	Біле лоно
Вірш 65. Дрімає, сумує Ієрусалим	Авт. на засл.	Журиться в німоті
Вірш 67. і—о цар неситий	Авт. на засл.	і дума неситий
Вірш 68. Сам собі говорить »Я... Ми повелим	Авт. на засл.	Нечисті її думи: А ми повелим!
Вірш 73. І кінву доброго сікеру. І цар сказав, щоб на вечерю (у?)	Авт. на засл.	Сказав, щоб подали сікеру І щоб просили на вечерю
Вірш 78. Сама Вирсавія »приспѣ«	Автоґрафи:	пріспе,
Вірш 83. Йому, сердешному, й не снилось,	Авт. на засл.	Чи Гурієви снилось,
Вірш 85. Що з дому цар його украв Не золото, не серебро, А лучшеє його добро	Авт. на засл.	Що царь не злато—серебро vacat А лучшеє його добро

Вірш 89—92. В авт. на засл.

А царь, щоб Гурій і не знав,
Звелів убить його, та й годі!
А потім плакав пред народом,
Посипав попелом главу
(Так Франко.)

Праське видання: як у нас.

II.

В давнійших виданнях: Анафип, замісць Анафан, Тамар, замісць Фамар.

Вірш 108. Вродливий первенець його, Так Огон., Ром. Фр.,

Рук. на засл.: Бо то був первенець його!

Вірш 111. Багряну ризу роздирає, Так Огон., Дом., Ром. Фр. Рук. на засл. Багряні ризи роздирає,

Вірш 115. Моя найкращая дитино! Рук. на засл. ряд крапок, а дальші два рядки, цеб то наш 116 й 117, — vacat.

Вірш 119—123. Авт. на засл.:

А син у храмині кедровій
Як той бугай лежить здоровий,
Кепкує з батька і так просить.
А той ридає і голосить

Вірш 124 Авт. на засл. vacat

Вірш 132. Авт. на засл.

Фамарь прекрасная прийшла,
І коржик з маком принесла

Вірш 134. Авт. на засл.

Амон бере її за руку
І в темну храмину веде
І на постілоньку кладе.
Притерпіла сердешна муки
Рвучись кричала: Змів, гаде!
Амноне, брате мій! Я!я!
Сестра єдиная твоя
Де дінусь я? Тебе самого
Безумним люде назовуть!«
Не помогло нічого!...

Вірш 148. Дивітесь, людські діти!...

Авт. на засл. От бачте, людські діти!

III.

Вірш 151. Одрях старий	Авт. на засл.	І одряхлѣ
Вірш 155. От отроки	Авт. на засл.	А отроки
Вірш 160. Дівчат старому	Авт. на засл.	Дівчат цареви
Вірш 165. І розпустив слини, І пазурі простягає	Авт. на засл.	І пазорі слинить, Ледве-ледве простягає,
До Самантянини;		До Сумантянини;
Бо була собі на лихо		Бо була вона над всіми
Найкраща між ними		Краще добротою

Вірш 173—179. Авт. на засл.

І та гріючи старого
Давида собою.
Як уже вона там гріла,
Того ми не знаєм,
А він грівся коло неї
І... і не позна ю.

У Франка на закінчення пісні про Давида йдуть слова:

Дивуються, що кіт мурий
Не ворушив сала,
А у його сіромахи
Зубів не осталось. (Це з авт. на засланні,— вірші, котрих не приняв ані Огон. ні Дом. ні Ром.)

IV.

Вірш 184. У князя свято: виглядають	Авт. н. з.	Велике свято: виглядають
Вірш 190. І сипала в огнище ладон;	Авт. н. з.	І щедро посипала ладон
Мов ті Валькірії, круг неї,		Мов Валькірії кругом неї

Вірш 196. Нумо лиш квітчати, так скрізь по »Кобзарях«—а тимчасом—чи не повинно-б бути:

Нумо лиш квітчатись,
Гостей сподиватись!«

Так було-б краще для форми й змісту, бо це »квітчати« не відноситься до »покої«, тільки до: себе квітчати.

»Гой, гоя, гоя!
Новії покої!

Це приспів, а:

Нумо квітчатись,
Гостей сподіватись! це заклик.

Вірш 198.	За Полоцком,	Авт. н. з. За городом неначе хмара,
Вірш 200.	І отроки й старі бояри	Авт. н. з. Дружина, отроки, бояри

(Тут замісць: бояри, чи не повинно-б бути: бояра, рим до хмара. Такий рим стрічали ми вже давнійше.)

Вірш 203.	Пішла з дівчатами з народом.	Авт. н. з. Пішла весела за народом.
Вірш 204.	Не із Литви йде князь сподіваний	Авт. н. з. давно виданий,
	Ще незнаємий, давно жаданий	Авт. н. з. Давно знаємий, давно жаданий,
Вірш 213.	»Потя« народ, княжну »поя«	Авт. н. з. Поби народ, княжну поя
Вірш 214.	Отіде в волості своя.	Авт. н. з. Отіде в області своя,

Вірш 218 і 219. В авт. на засл. нема, в авт. Н. Новг.:

Блукала в Київі одна,
Нічого з ворогом не вдіє...
Аж поки сина привела,
А потім з сином Ізяславом
В палати ворога пішла.

Останні рядки Шевченко перечеркнув, як думає Франко, (»Кобзарь« II. стр. 95)[1] тому, що згадка про Ізяслава продовжувала тему.

V.

Морока з ними, щоб ви знали!
Мов дурень ходиш коло них,—

В обох автоґрафах є: морока з ними, не з їми отже повинно-б бути: коло них не: коло їх. Так був-би і рим до попереднього: людських

Вірш 244. Святого Господа хвалить!

Після цього в авт. на засл. йшов варіянт:

Тілько не треба їх учить
Своїм писанієм — нікого,
Не навчиш ти: тебе самого
Великим дурнем назовуть,
А книжку граться оддадуть
Маленьким дітям, — більш нічого!
. . . . . .

Це закінчення приняв Франко. У Романчука — нема.

Добро, у кого є господа.

Тільки в Автоґрафі на засланні.

Друкую за Доманицьким без змін. (Крім правописних!)

Титарівна.

Автоґраф — тільки на засл. В Нижньо-Новг. нема.

Друкую за Доманицьким. Відмін мало.

З-разу поема починалася від слів: У неділю на селі. Потім Шевченко дописав тих 9 рядків, від »Давно це діялось колись«, до »Давно це діялось колись«.

Вірш 211. Чи жива, каже, титарівна, Наголос »жи́ва« поставлений Шевченком і він повинен бути!

Вірш 217. Він буде по́світу ходить. Так само.

Титарівна біля криниці.

Друкую з перводруку. У Доманицького нема.

Франко помістив у »Кобзарі« т. II стр. 105.

Ну, щоб здавалося слова!

Автоґраф на засланні. В авт. Н.-Новг. нема.

Друкую за Франком.

Ріжниці текстів:

Вірш 13. Я вже подумав спать лягать,
Так Франко й Романчук.
В автоґрафі: Я вже думав спать лягать.

Лишаю: »подумав«, хоч Дом. у »Розсліді« дивується, звідки Романчук взяв це »подумав«. А лишаю тому, щоб не псувати вірша.

Вірш 17. Таки земляк наш з Островної, В авт. примітка Шевченка: Оренбур. губ.

Вірш 43. І що хороше—дороге

Так в автоґр.—Франко й Романчук: І що хороше, дороге

Мов за подушне оступили.

Оба автоґрафи. Друкую за Доманицьким.

Відмін значнійших нема.

П. С.

Оба автоґрафи й копія Жемчужнікова.

Друкую за Франком.

Ріжниці текстів:

Вірш 5. І досі нудно як згадаю: (Так повинно бути. У мене похибка)

Вірш 9. Як флаґ побачить: значить пан — Авт. н. з. дома пан

Вірш 11. Отсей годований кабан, — Авт. н. з. А пан, як бачите, кабан

Вірш 19. І вольнодумствує в шинку. (не:)

Вірш 24. Таки своїх байстрят з десяток — Авт. н. з. Та ще байстрят своїх десяток

Вірш 25. Кругом паскуда — Авт. н. з. Кругом, як бачите, паскуда

Вірш 28. Люди, і люди! дальше — Авт. н. з.

За що люде
Його возносить, як те чудо?
Зовуть світилом
Кривого, пяного Петра
І покровителем добра
І патріотом. Боже милий,
А де ж та правда на землі?

Г. 3.

Оба автоґрафи і копія Жемчужнікова.

Друкую за Доманицьким.

Відмпні текстів:

Вірш 2. Про волю згадувать... (У Франка [.])

Вірш 4. Отсе нагадую: ніколи (У Франка: Отсе нагадую. Ніколи—так і повинно бути. В мене похибка!)

Вірш 8. Так я тепер на чужині, Авт. на засл. Як нині в дальній стороні.

Вірш 9. Та ще й в неволі... (У Франка [.])
Доле! доле! Авт. на засл. Степ і море
І дальші 3 рядки Посиніли синіше,
І лютев мов горе
Погіршало ще гірше.

Вірш 13. Хоч усміхнися! Франко додає своє власне: з-за двора!

Вірш 21. Ніби море, виступають
(Так перводрук)
Дом. Ніби море, заступають
(Так авт. Н. Новг.—але так думка не ясна)
Найкраще в авт. на засл.
Ніби з моря виступають
(Так Франко)

Вірш 25.

І ті люде, і село те	У Франка І ті люде, і село те,
Де колись, мов брата,	Де мене, мов брата
Привітали мене.	Привітали. Чи жива ще
Мати!	
Старесенька мати!	Старенькая мати?

Вірш 36. Чорнявії діти (так перводрук) Авт. на засл. Веселії діти (Так Фр.)

Вірш 37. Веселії дівчаточка (перводрук) Авт. на з. Рожевії

Вірш 39. Танцюєте? А ти доле Авт. н. з. Танцюєте, красуєтесь? (так Франко)

Вірш 43. Тихо, пишно похожаєш? Авт. на засл. Царицею похожаєш.

Вірш 47. Людські душі? Чи ще й досі Авт. на засл. Люди й досі (так Фр.)

Вірш 51. Як оступлять тебе, доле Фр. Як зійдуться коло тебе

Вірш 52. Діточки—дівчата Фр. Рожеві дівчата

Вірш 55. до кінця, в »Кобзарі« Франка так виглядає:

Нагадають про торішнє,
Дудочку згадають,—
Може яка і про мене
Скаже: »яке лихо!«
Усміхнися, моє серце,
Тихесенько—тихо,
Почервонів, моє любе,
І більше нічого!
А я, зоренько, в неволі
Хвалитиму Бога.

Як-би зострілися ми знову.

Оба автоґрафи і копія Жемчужнікова.

Даю текст Доман. без змін.

Ріжниці текстів:

Вірш 4. Тоді-б промовила мені?	Сказала б, серденько, міні?
Так перводрук.	Так. авт. на засл. і Франко.
Вірш 10. Як-би побачив нагадав	Фр. Коли б недавнє нагадав
Вірш 14. І помолився, що не правдивим	Фр. Що не осталося правдивим,
Так перводрук.	Так авт. на засл.

Похибка: лищенько, замісць лишенько!

Марина.

Автоґраф на засланні, в Нижньо-Новгородськім нема.

Текст Доманицького.

Відміни від тексту Дом.

Вірш 160. Мордується лях поганий,
Не зна що й почати,
А Марина сохне й вяне,
У білих палатах.

У »Кобзарях«: »вяне й сохне«, але тоді до поганий, нема ніякого риму.

Вірш 169. Доконав небогу

У Доманицького й Франка, як в автоґрафі: доканав. Це дуже рідка форма, мабуть тільки в Макаровського являється, і то оден раз. Звичайно: доконав.

Вірш 193. А пан, червоний,—аж горить,

У Доман.:—аж говорить,—це мабуть похибка, бо »червоний, аж говорить« це дивна сполука понять.

Вірш 238. А то з'їси. Так пише Романчук.

Доманицький: ззіси.

Вірш 313. Два трупи нá полі найшли.

Наголос самого Шевченка. (Так само: На-голó запасóк)

У Доман.: »Два трупа«, як »два бояра«

Пророк.

Джерела: Авт. на засл. Авт. Н. Новг. Авт. в Музеї Тарновського в Чернигові. (Авт. Черн.)

Копія Жемчужнікова, рукопись Мордовцева.

В авт. Черн. надпись: »Моїй любій кумасі N. В. Тарновскій. На память 17 декабря 1859 року.«

Друкую, як у Доманицького.

Автоґрафи без заголовка. Він є в посвяті Тарновскій.

Замітки:

Вірш 3. Послав на землю їм пророка — Так в автоґрафах і так повинно бути, бо дальше мова йде про одного пророка. Давнійше в »Кобзарях« було: »пророки« і так рим до; »широкий«

Вірш 5. Святому розуму учить. Авт. Черн. Святую правду возвістить.

Дом. називає варіянт Черн. кращим, але в »Кобз.« лишає як в авт. Н. Новг.

Вірш 9. І ніби тим огнем пекли	Авт. Черн.	Огнем невидимим
Вірш 10. Холодні душі	Авт. Черн.	Замерзлі душі
Вірш 11. Пророка люди, і молились	Авт. Черн.	Того пророка, скрізь ходили
Вірш 13. А потім? Люди, род лукавий	Авт. Черн.	Невчені люде. І лукаві!

Вірш 16. Пожерли жертви	Авт. Черн. жертву	
Вірш 19—20.	Авт. Черн. vacat	
Вірш 24. Глибокі тюрми мурувать	Авт. Черн. покопать	
Вірш 25. І роде лживий і жестокий	Авт. Черн. І роде лютий і жестокий	
Вірш 27. Царя вам повелів ізбрать!	Авт. Черн. надать	

Сичі.

Автоґраф на засл. Н. Новг. vacat. І в авт. на засл. виправлено, а пізнійше перечеркнено рукою Шевченка.

Друкую, як в Доманицького, без відмін.

Вірш 17. а то зирк—Таки голісінький мужик і т. д.

Зразу було: Та й пішов
В копиці спать.
А вранці рано

Між скалами, неначе злодій.

Авт. на засл. і копія Жемчужнікова. Друкую за Доманицьким, тільки з деякими правописними відмінами.

Вірш 1. Між скалами, (так авт.) Франко: Між скелями (так Жемч.)

Вірш 9. Або втопи принамені, (так авт.) давнійше друкували: при камені,

Вірш 11. На камені, так авт., так прочитав Романчук, Давнійше: на калині.

Вірш 27. Ішли мажі репучи (Авт. Ішли мажери пьючи—Доман. питає, чи не значить це: Мазурі пючи?)

Вірш 42. Аби файда в руках була. (Так прочитав Доман. Давнійше читали: Аби оранда в руках була — що не мало ніякого змислу.)

Вірш 101. На чужому полі.

(Зразу було Що зовуть—байдуже,
Чи то дома, чи за морем:
»Ой не шуми луже!

Рядки цяток — з автоґрафу.

І небо невмите.

Оба автоґрафи. Друкую, як у Франка. Ріжниці:

Вірш 1. І небо невмите, і заспані филі
Дом., Ром., Фр. — хвилі

Лишаю филі, бо так писав Шевченко.

Вірш 2. І понад берегом гет-гет,
Непаче пяний, очерет

У Фр. Дом. Ром.: геть-геть, обі форми уживані в укр. мові, а на цьому місці »геть« псує рим до »очерет«, а через рим і цілий короткий, а прегарний вірш. Тому пишу: гет.

Вірш 7. По-над отсим нікчемним морем,
Авт. на засл. поганим морем

Вірш 10. В степу пожовклая трава,
Авт. на засл. високая трава.

І виріс я на чужині.

Авт. на засланні. Друкую як у Доман., тільки з деякими правописними відмінами.

Вірш 1. І виріс я на чужині (наголос Шевченка)

Вірш 6. Та наша славная країна (так в автоґрафі, не Вкраїна:

Вірш 13. Мене малого, і в-ночи (так рим до дальшого: бючи

Вірш 14. На свічку Богу заробляла; зразу було: на свічечку

Вірш 19. Зарані (так писав Шевченко)

Вірш 23. Чорнійше (Шевченко пише: чорніше)

Вірш 49. Між гóрами (повинен бути наголос, бо його поклав сам поет. Цятки, як в автоґрафі.

Не для людий, тієї слави.

Автоґрафи: На засл. і Нижн.-Новг. та копія Жемчужнікова.

Друкую, як у Доманицького.

Деякі відміни:

Вірш 1. Не для людий тієї слави, Огон.: Не для людей і не для слави (у Франка: людий)

Вірш 3. Отсі вірші (Огон.: Оці, стелютця,)
Авт. на засл. Мої вірші складаю я,—

Вірш 7. З-за Дніпра мов далекаго
Авт. на засл. І мов з Дніпра далекого
Слова долітають
І стеляться (не стелються!)

Вірш 12. Одиноку душу — так автоґраф
(Огон.: Мою сиру душу убогую...)

Вірш 19. Щоб не приспав і т. д. в Жемч.: Щоб не займав і т. д.

а дальше: А іноді... нагадую (мабуть: нагадаю)
Мою Україну
І заплачу... Боже милий!
Нехай я загину
У цій проклятій пустині,
Та не пусти димом
Дітей моїх безталанних
В широкій пустині.

Вірш 21. Нехай летять, Авт. на засл. »нехай ідуть«

Вірш 22. Легенькії діти, Авт. на засл. Мої любі діти

Вірш 25. І в семї веселій тихо Огон.: тихій

Вірш 26. Дітий привітають Авт. на засл. Сумно прочитають

Вірш 32. Я їх полюбила, Авт. на засл. і Жемч. Я б його любила.

Коло гаю в чистім полі.

Оба автоґрафи й копія Жемчужнікова. Друкую, як у Доманицького з малими правописними відмінами.

Вірш 8. Оттії тополі. Огоновський: От-тиї тополі.

Вірш 13. А лицявся то в тією Огоновський: І лицявся то с тією.
(так автоґрафи)

Вірш 19. Знущаєшся Огоновський: Згнущаєшся

Вірш 25. Заплакали, заридали—після цього в Авт. на засл. і в Жемч. варіянт:
Зілля наварили...
А на завтра вранці рано
Йвана отруїли

Поховали коло гаю
В полі на могилі
Того Йвана сердешного,
І сестри ходили
Що день божий вранці рано.

Вірш 29. Йвана отруїли, Огоновський: Івана струїли.

Вірш 42. Над Іваном, на могилі, Франко: На Івановій могилі (з Авт. на засланні)

Як-би мені черевики.

Оба автоґрафи. Беру текст Доманицького.

Відміни:

Вірш 4. Черевиків немає, — Ром.: не маю.

Вірш 6. Жалю завдає! Франко: Жáлю, так і правильно, але Шевченко поставив наголос: Жалю́

Вірш 13. Дівчаточка на музиках—Авт. на засл. Люде добрі на музиках

Вірш 17. Зношу свої чорні брови, Авт. на засл. Зношу мої і т. д.

І багата я.

Оба автоґрафи й копія Жемчужнікова. Друкую за Доманицьким без змін (крім правописних).

Відміни в текстах:

Вірш 4. Безталанна я! (Так по всіх »Кобз.« Авт. на засл.: безталанная я)

Вірш 5. Тяжко, важко в світі жить (так Огон.—лишаю, бо так найкраще)

Дом.: Тяжко, тяжко в світі жить (так Авт. Н.-Повг.)

Франко: Тяжко нá-світї жить (так Авт. на засл.)

Вірш 7. Оксамитові жупани (Автоґрафи: аксамитові. Шевч. частійше уживав форми: áксамит)

Вірш 18. З препоганим старим (так Дом. і Огоновський)

Франко: З рудим, косим, старим (Так Авт. на засл.)

Полюбилася я.

Оба автоґрафи й копія Жемч. у якій цей вірш прилучений до попереднього.

Друкую як у Дом. без змін.

Ріжниці в текстах:

Вірш 1.	Полюбилася я,	Копія Жемч.	Полюбилась би я,
	Одружилася я,		Одружилась би я,
	(Так автоґрафи.)		(Так Пр. вид.)
Вірш 4.	Така доля моя	Копія Жемч.	Лиха доля моя
Вірш 5.	Люди гордії, злі	Копія Жемч.	Люди горді його
Вірш 7.	Та повезли до приймому	Копія Жемч.	Тай привезли
Вівш 11.	Старіюся в чужій хаті—	Копія Жемч.	Нужу світом попідтинню—

Породила мене мати.

Оба автоґрафи. Подаю за Доманицьким без змін.

Замітки:

Вірш 4.	У волоті, в оксамиті,	(Авт. на засл. аксамиті)
Вірш 7.	І виросла я на диво:	(Авт. на засл. всім на диво)
Вірш 9.	Білолицяя.	(Авт. на засл. Білолицая)
Вірш 16.	Як билина	(Авт. на засл. Мов билина)
Вірш 20.	Ні до кого не горнуся,	(Авт. на засл. не горнуся . . . . .)

Ой я свого чоловіка.

Автоґраф на засланні. В Н.-Новг. vacat. Друкую, як у Ром., Дом. і Фр. без змін. Тільки пишу, як Романчук: оттих, отсі і т. д. Шевченко писав: отих, оті, але й: сміюця.

Ой виострю товариша.

У Дом. в »Розсліді« стр. 252 »товариша« — похибка. Автоґраф І. Друкую як: Ром., Дом. і Фр. Без змін. В Огоновського: Ой вигострю, замісць: виострю.

По улиці вітер віє.

Оба автоґрафи й копія Жемчужнікова. Друкую за Доманицьким — без змін.

Замітки:

Вірш 1. По улиці вітер віє (так в авт. Н. Новг.) В авт. І. »вітер виє«

Вірш 3. По улиці по під тинню (Авт. на засл.: По під-тинню з торбиною)

Вірш 13. Не довелось!... (Так Авт. Н. Новг. Авт. І. А довелось)

Вірш 14. Тую копійчину,— (Так Авт. Н. Новг. І. Шага у скупого)

Кінець в Авт. І. (на засл.) і в Жемч. такий:

Свічечку... за кого?
За кого ти бєш поклони?
За сина! За сина!
За Івана єдиного,
За мою дитину! (Жемч. За свою)

Ой сяду я під хатою.

Єсть в обох автоґрафах (І. і ІІ.). Друкую, як у Дом. без змін.

Замітки:

Вірш 3. Як то тії дівчаточка (Авт. І. Як то там тії, дівчата)

Вірш 9. Дівчаточка... (Авт. І. Чужі діти)

Закувала зозуленька.

Єсть в обох автоґрафах. Друкую за Франком, у якого єсть друга половина, від слів: »Як-би були батько-мати« до: »Де не-будь під тином.« Це з копії Жемч. Єсть і в автоґрафі І. (на засл.).

Швачка.

Єсть в обох автоґрафах, в копії Жемчужнікова і в рукописи Мордовцева.

Друкую, як у Доманицького.

Відміни:

Вірш 4. Прокляті Жиди! (Франко за Авт. на засл. Погані жиди!)

Вірш 5. Ой не пється теє пиво, (Франко за Авт. на засл. Ой не пється горілочка)

Вірш 7. Не дам же я вражим Ляхам Авт. на засл. Не будете, вражі Ляхи,)

Вірш 9. Ходім, батьки—отамани, (Так і Франко. Авт. І. Ходім, брати у неділю)

Вірш 10. У Хвастов в неділю, (Авт. І. У Хвастов гуляти)

Вірш 14. Ходім, погуляєм, (Так і Фр. — Авт. І:.

Ходім, погуляти,
Ляхів мордувати,
На смерть убивати,
Свого батька козацького
Будем поминати.)

Вірш 21—39. У Франка за Авт. І. так:

В Перепьятї почували
В досвіта вставали,
Вранцї рано у Хвастові
Козаки гуляли.
Прийди, батьку з Межигоря,
Семене Палїю,
Подивися ти на Швачку,
Що він Ляхам дїє.
У твойому у Хвастові,
У славному містї
Покотились головоньки
Не сто та й не двістї,
А із тисяч шляхетськая
Кров почервонїла,
І оранди і костьоли
І все затопила.
Тілько те й не затопила,
Що церков святую.
Отам Швачка з козаками

Вірш 34. Базарами
Кров почервоніла (так рук. Морд.)

Вірш 44. Має погуляти (так і Франко. В Авт. І. зразу було: У Бихов гуляти)

Ой не пються пива, меди.

Авт. І. (на засланні). В II. (Н.-Новг.) нема.

Друкую за Франком — без змін. Так і Доманицький.

Замітки:

Вірш 1. Ой не пються пива́—меди́ (наголос в автоґр.)

Вірш 7. Упав козак коло воза (не: »возу«— бо так автоґраф.)

На улиці не весело.

Авт. І. В II. бракує. Друкую як у Фр. й Дом., тільки з деякими правоп. відмінами. Франко не ділить цього вірша на строфи, Дом. зазначив перші дві строфи, дальші ні.

У Франка й Дом.: »лучче«, в мене »лучше«—бо так єсть в автоґрафі:

Бо як мені у матері.....
То лучше топиця.

У тієї Катерини.

Джерела, як вище.

Замітки:

Вірш 8. Іван Ярошенко (з-разу було: Кіндрат)

Вірш 12. Як ся Катерина (Так і Франко. Дом.: Як се Катерина. Та це не має змислу. В авт. Я се Катерина)

Із—за гаю сонце сходить.

Єсть в обох автоґрафах.

Відміни:

Вірш 4. Козак смутний ходить (Авт. І. і Ж. Козак собі ходить)

Вірш 7. Не виходить чорнобрива (Авт. І. дівчинонька)

Вірш 10. А з темного ліса (Авт. І. лісу, до Доман. у »Кобз.« було: А з яру та лісу)

Вірш 11. З собаками та псарями (Авт. І. З рушницею і челядю)

Вірш 12. Іде пан гульвіса (Авт. І. Виходить пан лисий)

Вірш 17. У льох його молодого (Авт. І. У льох його сердешного)

Ой пішла я у яр за водою.

Автоґраф І. Друкую, як у Доман. без змін.

Не так тії вороги.

Авт. І. в II. бракує. Друкую, як у Доман.

Франко повторює: »Щоб з тебе сміятись« і так краще.

У Дом.:

Щоб потім сміятись,
Щоб з тебе сміятись,

Ой люлі, люлі.

Єсть в обох автоґрафах. Друкую за Доманицьким.

Відміни:

Вірш 2. В-день і в-ночи́... Дом. В-день і в-ночі...
Вірш 4. Нас кленучи́. Нас кленучи.

Даю: в-ночи, щоб не псувати риму в тім Шевченковім архитворі.

Теж саме:

Вірш 9. Мене не стане, не йди між люде, Дом.: люди,—

Вірш 11. Гай не спитає, й бачить не буде— буде,—

В авт. І. виразно: »люде«—і я не бачу причини давати: люди, щоб псувати рим.

У Франка: Гай зелененький питать не буде, це з Авт. І. і коп. Жемч.

Вірш 14. То й пригорнись (Так в обох Авт. по »Кобзарях« без »й«)

Ой чого ти почорніло.

Єсть в обох автоґрафах і в рукописі Богданенка. В рук. Богданенка надпись: »Берестецьке поле.«

Друкую за Дом. У Франка значні відміни. А саме:

Вірш 3.	Почорніла я од крови	Франко: од крові
Вірш 4.	За вольную волю	Франко: Та за вашу волю.
Вірш 12.	А трупу не хочуть...	Франко: не хочуть.
Вірш 13.	Почорніло я, зелене,	Франко: Почорніло я зелене
Вірш 17.	Не вернетеся на волю,	Франко: Не вирветеся на волю,
Вірш 19.	Мене стиха, та орючи Долю проклинати...	Франко: Та орючи у кайданах Долю проклинати...

З-разу було замісць »Долю« — »Ляхів«.

Крім того поділив я цей вірш на строфи, щоб легше було читати та розбірати доволі тяжку гадку.

Туман, туман долиною.

Єсть в обох автоґрафах. Друкую за Франком, який поділив отсю поезію на 4 строфи по 4 вірші. В Дом. 1 строфа 3 вірші, 2 — 5, 3 — 4, 4 — 4.

Відміни:

Вірш 11.	Щоб не знали батько й мати	Фр.: батько, мати,
	Де ми будем ночувати.	Фр.: як нас буде піп вьязати.«
	(Так Авт. II. »Основа« й Дом.)	(Так Авт. I. і Жемч.)
Вірш 13.	Одружилась, заховалась	Ордужились, заховались,
	(Так авт. II.)	(Так »Основа.«)

Авт. I. Звязалася я, не знала
Бодай була я пропала...

Вірш 15. Легче було-б в трýні гнити, Як з тобою в світі жити.	(Так Авт. І. (на засл.) і Франко, а також рук. Жемч. Тільки в його: Ліпше було б і т. д.

Доман.: Легче було б самій жити,
Як з тобою в світі битись. (Це з »Основи«)

У неділеньку у святую.

Єсть в Автоґрафі на засланні (І.). В Авт. Н.-Новг. II. vacat Друкую за Франком.

Відміни:

Вірш 2. У досвітнюю годину Фр. досвітную

Вірш 9. З святими корогвами (з-разу було: образами) (У Шевченка переставка букв: коровгами)

Вірш 13. Мов та божа бджола гуде (у Шевченка виразно: пчола, форма проти якої виступають наші граматики.)

Вірш 45. Знаменами, бунчугами, (Так в автоґрафі. Огон.: бунчуками.)

Вірш 48. До Бога руки здіймає (авт. знімає)

Вірш 75. По батьківськи (авт. по батьківскій)

У перетику ходила.

Єсть в Авт. на засл. Відмін нема.

Замітки:

Вірш 5. Мельник меле, шеретує, (автоґраф: ширитує, в Галичині кажуть: решетує, себ-то пускає зерно через решето, щоб відділилося від полови.)

Вірш 14. Мене горне, обнімає. (З-разу було: Та до себе пригортає.)

Шевченко пише: Кобзарь, бондарь, і т. д.

У неділеньку та ранесенько.

Єсть в Автоґрафі на засланні. Відмін нема.

Замітки:

Вірш 5. Невеселая виходила; (З-разу було: Невесела та виходила.)

Вірш 23. Та й спустили Івана (З-разу було: Та й спустили у яму)

Не тополю високую.

Джерело, як вище. Я поділив на строфи, бо вірш стоїть між піснями переважно строфічної будови.

Відмін нема.

Утоптала стежечку.

Єсть в обох автоґрафах, крім того у д. В. П. Науменка в Київі, копія на склі. Вірш присвячений на памятку Піуновій, з якою познайомився поет в Нижньому Новгороді. Дата посвяти 26 генваря 1858.

Замітки:

Вірш 9. Я два шаги, два шаги (Копія Науменка: Я два шаги, три шаги)

Вірш 18. Така я! (Копія Науменка: такая.)

І широкую долину.

Єсть в обох Автоґрафах і в копії Жемчужнікова.

Друкую, як у Франка.

Відміни:

Вірш 4.	І що снилось, говорилось	Авт. на засл.: І що таке говорили,
Вірш 6.	Та що з того? Не побрались, Розійшлися, мов не знались, А тим часом дорогії Літа тії молодії	„ „ „ Та що з того? Розрізнили, Розрізнили люде злії А тепер ми помарніли, і т. д.
Вірш 11.	Помарніли ми обоє,	„ „ „ Зостарілись ми обоє

Вірш 14. Та згадуєм тії годи (наголос Шевченка).

На-вгороді коло броду.

Єсть в обох автоґрафах. Друкую, як у Франка й Доман.

Замітки:

Вірш 1. На-вгороді коло броду (так у всіх автоґрафах). Огоновський: На городі коло броду.

Вірш 6. Сохне на тичині Авт. І.: Вяне на тичині
Вірш 11. Зажурилась чорнобрива „ „ дівчинонька

Як-би мені, мамо, намисто.

Єсть в обох Автоґрафах, в рукописі Мордовцева і Жемч.

Замітки:

Вірш 3. А на місті, мамо на місті
Там музики грають троїсті;

Так у Романчука і так лишаю, бо в римованій поезії рим, це річ важна і його не годиться безпотрібно псувати. Що Романчук дуже часто давав добру редакцію, це виявлялося в міру того, як прибували нові рукописні матеріяли до »Кобзаря«. Вкажу тільки на вірш: »Світе ясний! Світе тихий!« Дом. в »Розсліді« (стр. 356) каже, що Романчук цей вірш »значно реставрував«, пішовши слідом за О. Партицьким, який »процітував цей вірш з памяти«. Опісля ж, коли явилася копія Богданенка, виявилося, що правда була по стороні Романчука, що він не опирався на памяті, а на рукописних підставах і Доманицький мусів признати, що варіянти з рукописі Богданенка близькі до редакції цього вірша в »Кобзарі« Романчука.

У Мордовцева: Там музика грає троїста.

(Так Доман. і Франко.)

Вірш 6. Лицяються . . . (Так Огон., Фр., Дом., Романчук.)

Авт. І. — кохаються.

Вірш 10. Та куплю я, мамо, черевики, (Так: Огон., Фр., Дом., Ром.)

Авт. І.: Зароблю, мамо, на кісники, Жемч.: Зароблю там на кісники,

Вірш 16. Довгі коси плести, заплітати, Авт. І.: плисти (Шевченко на засланні, і вернувши із його, часто переставляє, або перемінює букви: и — і, е — и, о — а, так само й шелестівки.

Вірш 18. В самотині віку дожити! Авт. І.: Одинокій вік свій прожити.

Не хочу я женитися.

Єсть тільки в Автоґрафі на засланні. Друкую як у Фр., Дом. і Романчука.

Замітки:

Вірш 8. На ріллі носити. (Так Франко й Дом.) Ром.: рілї. Авт.: рільлі.

Вірш 12. Та з великим лугом (Так: Дом., Фр., Ром.) З-разу в Автоґрафі було: З великим тим лугом.

Вірш 15. У оксамиті ходити, (Так Дом., Ром.) Франко: В оксамиті ходитиму,

---

Чума.

Автоґраф на засланні. В Нижн. Новг. нема.

Текст з »Кобз.« Доманицького.

Примітки:

Вірш 1. Чума з лопатою ходила, (З-разу поет написав: »Холєра з заступом ходила,«—натяк на холєру, яка того року (1848) лютувала в Росії).

Вірш 7. Весна. Садочки зацвілй,

Вірш 10. Біліють. Весело землй: (так Ром. — Дом. і Фр.: »землі«. Лишаю »землй«, щоб не псувати риму).

Вірш 20. Сплять — Шевченко пише: спять.

Вірш 24. Комини без диму; в Авт.: Коминй.

Вірш 46. По жовтому полю (не полі. У Дом. теж полю. Отже і в »Тополі«: »гуляє по полю«, не: »по полі«).

І знов мені не привезла.

Джерела, як вище. Текст беру з »Кобзаря« Доманицького.

Замітки:

Вірш 7. Та й знать не хочеться мені! . . . (Цятки, як в автоґрафі.)

Вірш 16. Без сльоз, роси тії святої. (Фр.: »сліз«.)

Вірш 24. Листи тії (Зразу було: То піду я.)

В неволі, в самоті немає.

Єсть в обох автоґрафах і в Жемч. Текст беру з Доманицького.

У Франка численні відміни.

Вірш 2. Нема з ким серце поєднать; (Фр. »душу« за Авт. І.—Жемч.: »думу«.)

Вірш 3. То сам собі отсе шукаю (Фр. »когось собі« в Авт. І. єсть: То сам в собі когось шукаєш.)

Вірш 4. Когось-то, з ним, щоб розмовлять. (Авт. І.: Щоб з ним хоть серцем розмовлять.)

Вірш 5. Шукаю Бога, — а нахожу (Фр. шукаєш, находиш, за Авт. І.)

Вірш 6. Таке, що цур йому й казать! (Авт. І. Таке, що гріх і росказать.)

Вірш 7. От-що зробили з мене годи (Фр.: »Оттак то нівечать нас годи,«—це за Авт. І.—Дом. брав за основу Авт. II.)

Вірш 10. Минуло хмарно, (Так Автоґрафи. Давнійше в »Кобз.«: марно.)

Вірш 12. Щоб до ладу було згадать.

Після цього рядка Франко вставляє з Авт. І. слова:

Видумуєш, щоб серце вбоге
Хоч тихим словом розважать,
Не лїзе в голову нїчого
Нема з ким душу поєднать!

Вірш 14. Бо їй так хочеться, Авт. І.: А їй так хочеться,

Вірш 15. Хоч слова тихого . . . .Авт. І.: Хоч слова доброго.

Вірш 17. Неохолонувший ще труп. Авт. І.: Незахолонувший той труп.

Ой умер старий батько.

Єсть в обох автоґрафах і в копії Жемч. Беру текст Доманицького. У Франка багато відмін; він будує на Авт. І. (на засл.).

Вірш 1—4. У Франка так:

Ой умер, умер батько,
Умерла і мати,
Та нема кому в світї (Жемч.: щирої)
Порадоньки дати.

Вірш 8. Чи дома журитись? Фр.: Чи йти утопитись?
Вірш 10. Посажу я руту; Фр.: Та посажу руту;
Вірш 12. Останусь тута: Фр.: Останусь я тута.
Вірш 13. Прийде милий Авт. І.: Прийде, прийде
Вірш 14. Хазяінувати Фр.: хозяінувати
Вірш 15. А як же ні, то я піду Фр.: то піду я
Вірш 16. Доленьки шукати. Фр.: Матері.
Вірш 17. Посходила тая рута Фр.: Посходила рута (без: тая)
Вірш 19—20. А дівчина — сиротина Фр.: А дївчина молодая
У наймах марнієї У наймах старієї

Не вернувся із походу.

Єсть в обох автоґрафах. Текст беру з Доманицького.

Примітки:

Вірш 8. Ні, не того мені шкода, — Фр. за Авт. на засл.: Ні, мені того не шкода, —

Вірш 13. »Гусаркою« звуть! . . . Авт. І. (на засл.) Московкою. Лишаю »Гусаркою,« бо у віршу мова про Гусарина, не про Москаля. Доман., як бачимо, бере у свій текст переважно Авт. II. Н.-Новг. як пізнійший і справлений, Франко часто підбірає варіянти з Авт. І., не тільки тому, що він давнійший, близший первісному ориґіналови, але що иноді гладший.

У Вільні, городі преславнім.

Єсть тільки в І. Авт. (на засл.) і то перечеркнений рукою Шевченка. До II. Авт. поет цього вірша не взяв. Текст беру з Дом. Тому що оден автоґраф, великих ріжниць між текстом Доманицького й Франка нема.

Вірш 1. У Вильні, городі преславнім,

Франко пише »Вільні« (Wilno по польськи (neutr.), по українськи: Вильна (femininum).

Вірш 8. За те, що шапки не ламали (Давнійше: здіймали, але в Огоновського: »У Вильні« і »ламали«).

Вірш 39.	І банкир якийсь із Любська	(в Авт.: підчеркнено
Вірш 43.	До Закрету:	(„ „ „)
Вірш 47.	Дочку свою одиначку	(„ „ одиночу) (Огон.: одиноку)
Вірш 79.	Аж по обух	(Авт.: обох)
Вірш 86.	Що батька убила?	(„ убила,)

Заступила чорна хмара.

Єсть в Авт. І. Текст беру з Доманицького.

Замітки:

Вірш 6. А гетьман попович (з-разу було: А дурний попович) Мов та галич (Франко: галіч, Огон.: галіч,—Дом., Ром.: галич.)

Вірш 52. Запорожський брате! Повинно бути: Запорозький бо так в автоґрафі. Ог.: Запорозський.)

Вірш 60. І кости Богдана, (так Дом. й Ром. — Франко: кості, так було й у Огоновського, який опирався на перводруках).

Ѳ. М. Лазаревському.

Єсть в обох автоґрафах і в копії Жемчужнікова. Заголовку нема — тільки N. N. — із відомих причин. У Романчука: (На Різдво.)

В Огоновського: Ѳ. М. Лазаревському. (На Різдво.)

Уваги:

Вірш 1. Не до-дому в-ночі йдучи (чи не ліпше було-б »в-ночи йдучи?«)

Вірш 7. Оттоді-мене, мій друже, (з-разу в авт. І. »брате«).

Вірш 29. Та иноді й пожуриться . . . (з-разу в Авт. І. »зажуриться«).

Вірш 21. А так тілько . . . На дворі, бач, (з-разу в Авт. І. тілько, що на дворі).

Вірш 29. Підуть люди. І. т. д. (з-разу в Авт. І. Зберуця молиця Люде добрі).

Вірш 31. Звір в пустині, (Звір у полі).

Вірш 33. І занесе піском, снігом (Авт. І.: І занесе снігом білим.)

Вірш 36. Свято зустрічати (В Автографах: вострічати.)

Вірш 45. хоч погано (Авт. І.: хоть.)

Вірш 46. Що-ж діяти маю? (Авт. І.: маєш?)

Конець в Авт. І. почерканий.

Вірш 48. не вмірає! (Ром.: вмирає.)

Неначе степом чумаки.

Єсть в обох автоґрафах. Текст за Доманицьким. Відміни:

Вірш 3. Так і мене (Авт. І: Отак мене.)

Вірш 4. А я й байдуже: (Авт. І: А я байдуже . . .)

Вірш 6. Таки віршами (Авт. І: з-разу: неначе писарь.)

Вірш 8. Та кайдани́ собі кую (Авт. І: Наголос з Автоґрафу.)

Вірш 9. Як ці добродії дознають . . . (ця стрічка в Авт. в скобках).

»Ці,«—у Франка й Рома́нчука: сі.

Вірш 10. Та вже нехай хоч розіпнуть (Фр.: Нехай собі хоч.)

Вірш 11. А я без вірші не улежу: (Авт. І: без цього.)

Вірш 12. »Уже два годи промережав« — вказує на це, що вірш написаний з початком 1849 р.

Сотник.

Автоґраф І. Текст за Доманицьким.

Замітки:

Вірш 1. У Óглаві (Наголос із Автоґрафу.)

Вірш 3. Трохá лиш (Даю наголос як у Франка. Кр . . . кий вказував на потребу наголосу—і слушно.)

Огоновський: Трохи лиш.

(У його наголосів нема, навіть авторських.)

Вірш 5. Од Бориспóля (Наголос із Авт.)

Вірш 14. Вилась квасоля (З-разу: квасоля вється.)

Вірш 15. Ів оболонками вікно (Огон.: А з оболонками вікно.)

(Так автоґраф.)

Вірш 23. Увяв собі старий козак (З-разу: чію дитину.)

Вірш 28. синадав (Так автоґраф.—Огон. за Кож.: »сина' ддав«.)

Вірш 29. У бурсу в Київ обучати (Фр., Огон., Ром.: обучатись. Так і в Кож. даю: обучати, бо так рим до: жонатий, а »обучатись« рим зовсім псує. І з огляду на думку краще: дав обучати.)

Вірш 42. Сидить сотник на причілку (В Огон. за Кож.: »Сидить сотник —«.)

Вірш 69. А чому ти й доси. (Так Ром. — У Дом. досі, лишаю »доси«, бо воно дає рим до: »коси«.)

Вірш 81. хрещатий (Авт. І: Хрищатий. Шевченко міняє »и« й »е«.)

Вірш 82. Та синій-синій голубий, (Кож.: сине-сине голубий.)

Огон.: Та синій, сине — голубий,

Вірш 86 і 89. »в-осени« не »в осені« (Так Фр. й Доманицький.)

Вірш 90. Ти вийдеш заміж (То вийдеш — похибка.)

Вірш 113. уквітчаюсь (Шевченко пише: »уквіччаюсь«, або »уквічаюсь«.)

III. (в соломяному брилі, Шевченко пише: соломляному).

Вірш 132. Богословом! (в Авт. І: Богословом?!).

Вірш 142. Чого я думаю? У пóпи (Наголос з автоґрафа.)

Вірш 151. Як для покойної (Так авт. — Огон.: покійної.)

Вірш 206. Цілує її і примовляє — так в авт.

Вірш 216. А бурсакі (Так в авт.)

Вірш 222. Дивися, пся його личина (В Авт. І., Кож. і Пр. »личина« vacat; в Огон. єсть.)

Вірш 258. Дожидайся-ж! (Так Авт. І — на васл.)

Вірш 404. Тільки і остались — (так рим до »повалялись«, та для думки булоб краще: тільки й осталось, що тополі.)

Як маю я журитися.

В обох автоґрафах. Текст за Домапицьким.

Відміни малі.

Вірш 7. Та не продамся нікому, (так в Авт. II., в І.: А не продамся).

Вірш 15. Щоб не росло таке зілля (в І. Авт. з-разу: Щоб не було свободного).

За сонцем хмаронька пливе.

Єсть в обох автоґрафах. Текст за Домапицьким.

Відміни:

Вірш 5. Рожевою, в Авт. І. червоною (у Франка похибка. Його нотка 1 відноситься не до 13 вірша, а до 5!)

Вірш 9. Ніби серце годиночку (Авт. І. — годиноньку.)

В Авт. І. конець такий:

І знову тьма, і не знаєш,
Де дітися в світі . . .
А ніч темная та чорна,
І довго до світу.

На що мені женитися?

Єсть в обох Автоґрафах і в коп. Жемч., але без заголовка, який появився у »Хаті« 1860 р. Тепер: Дом. і Фр. без заголовка, Романчук: (Козацька доля.)

Відміни:

Вірш 4. Коваки сміятись. (Так Ром. і Дом. — Франко: сусіди.)

Вірш 5.	»Оженився«, — вони скажуть, —	Фр.:	скажуть люди —
Вірш 7.	Занапастив нерозумний	,,	навіжений
Вірш 13.	Ні, не буду чужі воли	,,	Не буду я чужі воли (Хата: Ой не буду чужі воли)
Вірш 16.	Тещу поважати	,,	Тестя
Вірш 18.	В синьому жупані	,,	так само. »Хата«: В голубім
Вірш 25—32:	На весілля товариство Вийде погуляти, Та винесе самопали, Викотить гармати. Як понесуть товариша В нову світлицю, — Загомонять самопали, Гукнуть гаківниці.	,,	На весілля товариші Прийдуть погуляти Та винесуть самопали, Привезуть гармати. Як повезуть молодого У нову світлицю, Загомонять самопали І ті гаківниці.

Відміни Франка взяті з Автоґрафа на засланні. Доманицький оснував свій текст на перводруку, який зготовлено з Автоґрафа Н.-Новгородського.

Вірш 33.	Як положать молодого	Фр.:	так само: »Хата«: отомана,
Вірш 35.	Заголосить, як та мати	,,	Заспіває мов та мати
Вірш 39.	І рознесе тую славу	,,	мою славу
Вірш 40.	По всій Україні	,,	Так само. Жемч.: Славу України.

Удовиця.

Єсть в обох автоґрафах. Без заголовка. В Огоновського: »Удовиця«, в Романчука: (Удовиця). Франко й Доманицький друкують без заголовка. Лишаю: »Удовиця«.

Замітки:

Вірш 3. Стала на все село слава — так Дом., Фр. і Романчук. Авт. на засл.: Стала слава недобрая (в нотці Франка 213[1]) похибка).

Вірш 23.	Самим шовком вишивала, Злотом окула;	Фр.: Самим злотом окувала, Шовком повила, (Так було з-разу в Авт. I.)
Вірш 33.	А сама на прощу в Київ —	„ Так само. Авт. I: А сама остригла коси.

Як-би тобі довелося.

Єсть в обох автоґрафах. — Беру текст Дом. Відміни:

Вірш 7. А то вервеш (Так і Франко за Авт. I. Дом. і Ром.: верве.)

Вірш 8. Та й думаєш (Так і Франко за Авт. I. Дом. і Ром.: думає.)

Вірш 15. Будуть собі тинятися (Франко: Будуть жити, гулятимуть. Так Авт. I.)

Вірш 20. А ще одну нате
Отсю одну непокритку! . . .
Служайте-ж, панята.
так і Фр. Дом.: »останнюю«. Авт. I:
Нехай буде так, як буде
А все одну нате
Оцю одну непокритку
А так собі . . .

Вірш 23. Дівчата на луці (В Авт. наголос!)

Вірш 29. Та до криниці (Авт. I: Та знай по воду.)

Вірш 32. Давненько вже у яр пішла. (Авт. I: Давненько вже пішла.)

Вірш 36. Отсей лукавий лановий: (Авт. I: поганий лановий.)

Вірш 39. рятувать (так пише Шевченко).

Вірш 44. Прибігли хлопці і т. д., в Авт. I. (на засл.):
»Гвалт, ратуйте! Люде добрі!«
Ніхто не ратує!
Тілько хлопець. Перехрестивсь

Вірш 49. Застогнав поганець, (Авт. I: »поганий«.)

Вірш 52. Суд наїхав, подивились, (Авт. I: поховали.)

Вірш 56. захвасували (Так в обох автоґрафах.)

Вірш 63. Трохи одпочити (з-разу в Авт. II. Н.-Новг. сіли одпочити.

Вірш 72. Дати коням одпочити (рим до дальшого »оковити,« тому й не може бути одпочати).

До вірша 57 в обох Автоґрафах текст майже той самий, від 57 відмінний. В Авт. I. на засланні так:

Ішов етап із городу,
Та й став під корчмою
Одпочити в холодочку
Та води напитись.
Як то дадуть! Бо, буває,
Далеко носити,
То й вибачить таки треба!
А тим часом стали
Коло корчми аж три тройки;
Дзвоники бряжчали,
Грала музика троїста,
Люде гомоніли
Та весільної співали,
Бо було весілля —
Молодую везли в хутір
Та так опинились
Коло корчми. Коні бідні,
Бачте, потомились!
Он як хропуть! Що ж це сталось:
Плакать перестала
Молода їх? Вона того
В залізах пізнала,
Того хлопця молодого,
Що заколов пана,
Та нікому й не сказала,
А придане пяні
Не пізнали! — й не бачили,
Як перелякалась
Молода їх арестанта
І як потім стала
Розмовлять з ним — і отдала
Перстень молодого
Рестантові! Не бачили
Предапе нічого!
Це та сама молодая,
Що сей безталанний
Вирвав вилами у папа.
І несе кайдани,
У Сібір несе за неї! . . .
Як-би хоч любились?
То й не жаль було-б сіромі.
А то так случилось,
Просто в запалу, та й годі.
Молодії сіли,
Та й поїхали додому,
І етап в дорогу
Забрязкотав кайданами,
Помолившись Богу
За молоду, бо молода
Всіх почастувала.
Приїхали. — Заспівали
Та затанцювали
До вечера, а в вечері
Молоду шукали!
Та не найшли, не дозпались,
Де вона поділась!
І сльозами умилося
Веселе весілля!
Молодий той у коморі
Сам собі ночує,
А молода за етапом
У Сібірь мандрує.

Франко в »Кобзарі« том II, стр. 218 друкує цей варіянт, як »другу редакцію закінчення«. Тимчасом, це перша, бо автоґраф на засланні старший.

Заросли шляхи тернами.

Автоґраф І. (на засланні) і копія Жемчужнікова. Замітки.

Вкраїна — Шевченко пише: Країна.

Замітки:

Вірш 38. На тую Вкраїну (В коп. Жемч.:
Не дай мені згинуть
Отут на чужині!
В Авт. І: Не дай мені згинуть
На чужині, дай хоч глянуть
На тую країну.

Зацвіла в долині.

Оба автоґрафи і копія Жемчужнікова.

Беру текст Дом. як і в попередніх віршах.

Відміни:

Вірш 4.	Дівчина — дитина	Авт. І:	Дівчина в долині
Вірш 9.	І в білій свитині	,, І:	А в-ранці в неділю (Ж. І в-ранці)
Вірш 12.	У гай на долину	,, І:	Дівчина в долину
Вірш 19.	Тихою ходою	,, І:	vacat.
Вірш 20.	І йдучи співають	,, І:	vacat.

У нашім раї на землі.

Єсть в обох автоґрафах. Беру текст Дом.

В автоґрафах без заголовка. Романчук: (Мати покритка.)

Відміни:

Вірш 3. Як тая мати молодая Авт. І: Як мати молодає. (У Франка »Кобзарь« стр. 225[1]). Це слово »нас«. Похибка. Мабуть: vacat.)

Вірш 6. Дивуюсь дивом Авт. І: Дивлюся довго

Вірш 9—12. В авт. II: vacat ,, І: (в скобках)

Вірш 14. Серéд ночі (наголос Шевченка).

Вірш 21. І вийде в дому погулять (це в Авт. І).

Вірш 24. А подивіться! Авт. І: Дивіться люде, подивіться!

У Франка: Своє добро: (нема) Єсть так:

Щоб людям, бачте, показать:
»Дивітесь, люди, подивіться,
Моє найкраще над всіми!«

Вірш 49. Минаєш плачучи в-ночи́,
І полем — степом ідучи́,

Так Франко й Романчук, так лишаю, щоб не псувати риму.

У Доманицького:

ночі
ідучи́,

Вірш 58. Все дитиночка забрала (Перводрук: Все забрала дитиночка.)

Вірш 60. І вийшла ти за царину
З хреста ніби знята

Франко за Авт. І:

І ходиш ти замучена,
Ніби з хреста знята.

Вірш 63. Неначе прокази (Перводрук: Мов тії прокази.)

Вірш 66. І колись то воно буде (Авт. І: стане.)

Вірш 67. Гратись, і промовить (Авт. І: Гратися, промовить.)

Вірш 71. Дитині правдиво (Авт. І: Роскажеш правдиво.)

Вірш 72. Про панича (Авт. І: Про москаля.)

Вірш 86. На морозі, межи псами (Огон.: Межи псами на морозі.)

Вірш 104—109. В тих віршах 4 verb. рими: знають, виростають, мають, най мають.

На великдень.

Єсть в обох автоґрафах. Друкую за Доманицьким. Відміни:

Вірш 1. На Великдень (Авт. І: У великдень).

Вірш 2. Проти сонця (Так Дом. і Фр. — Ром.: против, так в Авт. І. Огон.: Проти.)

Вірш 15. Мені мати купувала (Авт. І: вишивала.)

Було роблю що, чи гуляю.

Єсть в Авт. І. Текст, як у Доманицького.

Замітки:

Вірш 24. Вже хати не мати. (З-разу було: Ніколи не мати.)

Вірш 29. Чого думаю, чого я (З-разу було: І не знатиму, чого я.)

Буває, иноді старий.

Єсть в Автоґрафі І. — Текст за Доманицьким.

Замітки:

Вірш 1. Буває, иноді старий (Шевченко писав: іноді, так оставив Дом. в »Розсліді« (стр. 276), але в »Кобзарі« (стр. 482) иноді, Франко: иноді, Романчук: иногді (тоді требаб дати: инойді, бо Шевченко писав: тойді.)

Вірш 4. І заспіває, як уміє (Авт. І. з-разу: хоч не вміє.)

Вірш 21. Зелена травка (Авт. І. з-разу: святая.

Хіба самому написать.

Джерела, як вище.

Замітки:

Вірш 1. Хіба самому написать (Так Дом. — Фр., Ог., Ром.: хиба.)

Вірш 19. Із москалів (Огон.: Із Москалів, повинно бути мале »м«, бо тут мова про салдатчину, не про народ.)

Вірш 44. Оттак-то я тепер терплю, (з-разу було: Отак і я.)

Дурні та гордії ми люди.

Вірш знайдений в Архіві Деп. Пол. 1907 р. Перводрук: »Україна« 1907, — перший раз в »Кобзарі«, у Доманицького (1908).

Звідси й друкую. (Романчук примістив цей вірш в доповненнях до »Кобзаря« т. II. стр. 494.)

Відміни:

Вірш 1. Дурні та гордії ми люди
На всіх шляхах, по всій — усюду!

Так Франко. Дом.: усюді; Ром.: люде — усюді!

Так рим зовсім попсований.

І золотої й дорогої.

Єсть в обох Автоґрафах.

Відмін багато:

Вірш 1.	І золотої й дорогої Мені, щоб знали ви, не жаль Моєї долі молодої,	Авт. І:	Мені, щоб знали ви, не жаль, — Моєї молодості й досі
Вірш 5.	Оступить душу —	„ І:	Осяде душу
Вірш 6.	А ще до того, як побачу	„ І:	А надто (хлопці), як побачу
Вірш 7.	Малого хлопчика в селі	„ І:	В селі веселому в ряднині
Вірш 10.	Сидить собі в старій ряднині	„ І:	Малого хлопчика під тином
Вірш 12.	Що це-ж та молодість моя.	„ І:	Що це вся молодість моя.
Вірш 16.	Даремне, марне пролетять Його найкращії літа	„ І:	Його найкрашчії літа Даремне, марне пролетять.
Вірш 18.	Що він не знатиме, де дітись	„ І:	Що сам не знатиме, де дітись
Вірш 19.	На сім широкім, вольнім світі	„ І:	На сім чуднім, широкім світі,
Вірш 20.	І піде в наймн	„ І:	Що піде в люде, що колись
Вірш 21.	Щоб він не плакав, не журивсь, Щоб він де-небудь прихилився, — То оддадуть у москалі...	„ І:	Щоб він не плакав, не журився, Щоб сам де-небудь прихилився, То оддадуть у москалі...

Ми в-купочці колись росли.

Єсть в обох автоґрафах, а також в Альбомі, який знайшов 1907 р. д. Я. П. Забілла в архіві Деп. Пол. (Це найранійша редакція. В Авт. II. перед віршом ряд крапок. Відмін дуже багато.

Вірш 1. Ми в купочці колись росли. (Так Авт. II.)
Ми в купі училися, росли (Так Авт. I.)
Ми в купі гралися, росли (Так альбом Ш.)

Вірш 3. А матері на нас дивились (Такий наголос в автоґрафі. Франко дав свій: А мáтері на нас дивились.)

Вірш 4. І говорили що колись (Альбом: Та може думали колись.)

Вірш 6. Старі зарання повмірали (Франко: заранні, Авт. І: зарані, Авт. ІІ: зараньні.)

Вірш 8. Та вже й не сходились ніколи. (Альбом: І вже не сходились

Вірш 9. Мене по воли і неволи (Дом.: неволі — та так псує рим.)

Вірш 10. Носило всюди; принесло (Альбом і Авт. І: занесло.)

Уже на старість у село,
У те село, у ту хатину,
Де мати в тяжкую годину
На безтання понесла

так Франко, комбінуючи Авт. І. з текстом Альбому Ш.

Вірш 23. В далекій, каторжній неволі; (Альбом: катаржній) до: »неволі« рим у віршу 20 »тополі«—тому не »тополя« як у »Розсліді« (стр. 277) хоче Доманицький. Він сам пізнійше в »Кобзарі« (стр. 487) приняв »тополі«, хоч назвав це »помилкою по всіх »Кобзарях«.

Вірш 24. Ставок, гребелька і вітрак — Альбом і Франко: І став і гребля і вітряк

даю: »вітрак«, бо дальше, вірш 26, рим: »Козак«.

Вірш 32. Хрести дубові посхилялись,
Слова дощем позаливались
(так рим).

Альбом і Франко: »посхиляло«, »позаливались« (так рим попсований).

Між 33—35 Франко вставляє в Авт. І. вірш: Не мудрі, думаю, слова!

Вірш 37 і дальші у Франка з Авт. І. так:

»А що пак брате, — чи жива́
Ота́ Оксаночка чорнява,
Що з нами бігала гулять?«
»Єге вдовівна кучерява!
Не знаю, як тобі й сказать.
Вона була помандрувала
За москалем, то знов вертала.
Така острижена прийшла,
В старій шипелї, помарніла.
Уже либонь і одуріла
Та знову десь собі пішла.
Здалась сердешна на ігрище!
Сидить було та чепурить ся
Та оченаш собі чита,
Як той школярь, та розпліта
Неначе коси. У черниці,
Казали, в Чигирин пішла,
Та думаю, таке ледащо
І там не треба. Так нї-за-що
Занапастилася, звелась.
А що за дївчина була!
Так так, що краля!
І не вбога,
Та талану Господь не дав.«

В Авт. з Деп. Пол. після »та талану Бог не дав — йдуть рядки:

А он черешня принялась,
Це саме та, що ми садили,
Як мати вмерла, — це моя;
А то другая, що твоя,
Так та усохла — поливали
І гноєм корінь окладали,
Не помогло таки — засохла,
А вже чимала піднялась.

Готово! Парус розпустили.

Єсть в Авт. І. В Авт. Н.-Новг. нема. Дата написання: 1849, вересень, коли Шевченко, вертав з експедиції, а не, як думав О. Кониський, коли поет вибірався у плавбу по морі.

В Розсліді Дом. (стр. 279) похибка. Там написано: »Дата вірша не тілько р. 1848 (а не 1849), але навіть і т. д.« Повинно бути: »не тілько р. 1849 (а не 1848), але навіть і т. д.

Замітка:

Вірш 1.	Готово! Парус розпустили; Посунули по синій хвилі	Ром.: Готово! Парус розпустили; Посунули по синій хвили,

І так повинно бути, бо як-би ми, з огляду па теперішню правопись не написали, то сумніву нема, що поет чув так, як рим каже. Коли може бути: Ми в осени (замісць: в осені), то може й бути: по синій хвили (замісць: хвилі).

Ми в осени такі похожі.

Єсть в обох Автоґрафах і в Альбомі.

Друкую за Доманицьким.

Відміни:

Вірш 9. Із степу перекотиполе (Авт. І: У гай перекатиполе. Альбом: У гай перекотиполе.)

Вірш 10. Ягняточком собі біжить, (так і Фр. — Так в авт. І. і в Альбомі, давнійше: Рудим ягняточком біжить,).

Вірш 11. Біжить до річки, ніби пити (так Франко за Альбомом; Авт. І: »Біжить до річечки«, — давнійше друкували: До річечки собі напитись).

Вірш 12. А річечка його взяла (Авт. І. і Франко: А річечка мала взяла).

Вірш 14. А Дніпр у море, на край світа (Франко: А Дніпр широкий і т. д., так в Авт. І. і в Альбомі).

Вірш 15—16. Авт. І: vacat.

Вірш 18. Малої билини (Фр. Тієї билини.)

Вірш 23. Думи душу осідають, (Фр.серце осідають: У давнійших виданнях »Кобзаря«, від Кожанчикова до Огоновського вірш 23—24 vacat. Стоять крапки).

Вірш 29. І любити Твою правду,
І весь світ обняти! . . .
(Авт. І: На сім світі і любитись. —
Альбом: І любити на сім світі
Брата і не брата.)

Вірш 31. Благо тобі, друже - брате (Фр. як Авт. І: друже добрий,).

Вірш 36. І воно вгадає (Авт. І: І те угадає; Фр.: І то угадає).

Вірш 37. Твої думи, заговорить; (Огоновський: Твої думи веселиї).

Вірш 38. Немовлящими устами. (Так Авт. І. Альбом: Немолящими; Франко, як Огоновський і Романчук: Непорочними.)

Вірш 39—41 в Альбомі так:
А ти, мій єдиний,
Одинокий, безталанний,
Друже на чужині.

Вірш 42. Авт. І: vacat.

Вірш 43 до кінця у Франка так:
Хто з тобою заговорить,
Хто розважить горе,
Сльози висушить в неволї?
Бог та степ та море.

В Огоновського після »гляне«, (вірш 44), цятки.

В Авт. І. вірш 44 як у Франка:
Хто розважить горе,
а дальше два рядки цяток.

Лічу в неволі дні і ночі.

Єсть в обох Автоґрафах, тільки в другому не цілий. Друкую за Доманицьким. Відмін мало.

Вірш 12. Молитва за Богом. (Так скрізь. »Викъ«: Молитва до Бога.)

Дальші рядки взяті з Авт. II. В Авт. на засланні їх нема.

Вірш 15. Три годи (Авт.: три года.)

Вірш 24. Після цього вірша (Незримим писані пером . . .) У Франка йде вставка з Автоґрафа Н.-Новг.

Нехай гнилими болотами
Течуть собі меж бурьяпами
Літа невольничі! А я —
Такая заповідь моя —
Посижу трошки, погуляю,
На степ, на море подивлюсь,
Згадаю дещо, заспіваю,
Тай знов мережать захожусь
Дрібненько книжечку. Рушаю.

Вірш 103. Хоч доведеться розпястись,

Франко замічує, що в тому слові зайве »с«; вистарчить »розпятись«. Це »с« вставлене через анальоґію до »с« в слові »брести«. (брести — роспясти́).

Ми заспівали, розійшлись.

Єсть в Автоґрафі па засл. Відмін значнійших нема. Замітки:

Вірш 12. Принаймні (Шевченко пише: принамні, принамені), сумували (так пише Франко. Дом.: сумовали).

Не молилася за мене.

Єсть в обох Автоґрафах і в копії Жемчужнікова.

Заголовок »Хатина« являється що йно в »Хаті« 1860 р., де цей вірш у перве видруковано.

Ріжниці текстів.

Вірш 1—5 в Авт. на засланні так:

Не молилася за мене,
Поклони не клала,

А так собі співаючи,
Мене повивала
Моя мати.

Вірш 8. Та не виліз в люде (Франко з Авт. I: вийшов.) Лишаю: виліз, бо так у перводруку і в Доманицького.

Вірш 11. Як мав-би я у неволі (»Хата«: недолі.)

Вірш 14. Благав у Бога: (Копія Жемчужнікова: Просив.)

Вірш 21. Та на лани золотополі (Авт. I: золотофилі.)

Вірш 26. І в-двох тихенько заспівать (Авт. I: І тихо, тихо заспівать.)

Вірш 39. Вечеряти в свою хатину (Авт. I: Вечерять в хаточку свою.)

Вірш 40—44. В Авт. I. так:

Даєш ти, Господи, і злато
І власть панам в твоїм раю,
Даєш високії палати,
Вони-ж неситії пузаті,
Запершися собі в палатах
На рай твій, Господи, плюють,

Вірш 47 і 48. Я тілько хаточки в тім раю
Благав, і досі ще благаю,

(хаточки єсть в Авт. I.—раю (не »раї«, даю з огляду на рим до: благаю).

Петрусь.

Єсть в обох Автоґрафах в рукописі Мордовцева й копії Жемч. В обох назва: »Петрусь.« В Авт. II. додано: поема.

Ріжниці текстів.

Вірш 3 й 4. І дочечка у їх росла,
Уже чимала піднялась

Варіянт, замісць тих 2 рядків:

І мали дочечку вони.

(Немаю під рукою матеріялів, щоб сказати, де цей варіянт приходить, — але знаю на-певно, що він є.)

Вірш 5. І ґенерал її засватав, так в Авт. I. »Основа«— посватав.

Вірш 17. Петрусем звалось; на придане — так Авт. I.; Основа і Франко: За придане.

Вірш 20. Свиней же пасти, безталанне. Авт. I: »безталанне« vacat.

Вірш 24. І ґенеральша у-ночі (Так рук. Морд.)

Вірш 25. Тихенько плакать собі стала (Так в Автоґрафах; Основа: Уже тихенько й плакать стала. Так і в Огоновського; Франко: Уже тихенько плакать стала (без: »й«).

Вірш 27. Зовяне марне у палатах (Так Авт. II. й »Основа«; Фр.: завяне, як Авт. I., Огон.: зівяне.)

Вірш 28. Краса і молодість моя (Так Авт. II. й Дом., Фр., як Авт.: Засохне молодість моє. Огон.: як Авт. II. й Дом.;

Вірш 32. Купи собі, Машуню, шаль! (Так: Огон., Дом.) Фр. Авт. I: мамашо, Авт. II: мамуню; Машуню—це поправка з »Основи«.)

Вірш 41. Зіма миналась, кралось лихо (Так: Фр.; Огон.: Крилось лихо — це похибка з »Основи«.)

Вірш 45. В селі бенкети загули, (Так: Фр., Огон. В Автоґрафах є: банкети.)

Вірш 47. А ґенерал того не бачить, — (В копії Мордовцева есть на тому місці вставка, якої нігде не стрічаємо:

А він хоч зна
Та нам не скаже)

Вірш 49. З нудьги і з двору погуляти (Авт. I: З нудьги у поле погуляти.)

Вірш 51. Та аж за царину зайшла (Авт. I: Та аж за шлях собі зайшла.)

Вірш 53. Мале хлопяточко в стерні (Авт. I: Маленький хлопчик. Чи се ти?)

Вірш 56. Се ти, Петрусю?« — »Аже-ж я« (Авт. I. Петрусю? Я . . . І подивилась . . .)

Вірш 59. Жили, жили« — Та й похилилась; (Авт. I: Мов та тополя з сироти.)

Вірш 61. Авт. I. має:

Згадала
Убогий хутір. Там колись
Вона убога виростала
І дівувала. Продали.

Вірш 65. І в-купі гроші пропили . . .

Після цього рядка Франко вставляє з Авт. I: На вік світ божий завьязали!«

Вірш 67. Ходімо, серце, погулять (Авт. I: Ходімо в сад, ходім в палати!)

Вірш 69. А хто-ж тут буде доглядать? (Авт. I: Ходім, не пастимеш ягнят.)

Вірш 70. Хто попасе мої ягнята?« (Авт. I: А хто ж тут пастиме ягнята?)

Вірш 73. Його в палати; а в палатах (Авт. I: В палати хлопчика в постóлах.)

Вірш 76. І любо їй (Авт. I: І рада стола.)

Дальше такий варіянт:

Злую долю
Ти на Петруся навела.
Та ми не знаємо, що буде,
Що виросте з того зерна,
Що ми посіємо? Ми люде,
А Всемогущий хоч і зна . . .

Вірш 86. Не оддала-б (Так в »Основі«. Фр. за Авт. I: Ні, не дала-б.

Вірш 89. Петрусь до школи та із школи (Авт. I: Петрусь у школу та із школи.)

Вірш 96. Зімою в Київ одвезли, (Авт. I: У Київ хлопця одвезли.)

Вірш 97. І там у школу оддали, (Авт. I: Та й там до школи оддали,)

Вірш 104. Роскажем иноді колись (Авт. I: Роскажем иноді ті сни.)

Вірш 105. Про те, що снилося Петрові. (Авт. I: Які там снилися Петрові.)

Вірш 106 і дальші:

А ґенеральші чорнобровій
Що тепер снилося? То ми
Оце й роскажемо . . .

(Взято з Авт. II.; так у Дом. й Франка.)

В Огоновського так:

А ґенеральші чорнобровій —
Що снитця? . . .
Перед Пречистою і т. д.

Вірш 109. Перед іконою Пречистої (Так Фр. й Дом.; В Огон. за »Основою,« єсть саме: »Перед Пречистою«—бо так навязується до попереднього рядка.

Вірш 112. Ридала, билася, — не чистую, (Огон.: Ридала, билась... не чистую, Авт. I: Вона молилася . . . не чистії — так і Франко.)

Вірш 113. Огненную сльозу лила (Франко оставив, як Авт. I: Рікою сльози проливала.)

Вірш 115. Щоб та її, щоб та спасла, (Франко: Щоб заступила, щоб спасла; так Авт. I.)

Вірш 122. Душі негрішній, молодій (Так і Франко. Авт. I. ще раз: Тяжко їй.)

Вірш 128. А лихо, кажуть, перескоч — після цих слів у Авт. I. (на засланні) йде:

Не Бог судитиме, а люде.
Вони, вони тебе осудять
Своїм неправедним судом!
Петрусю! добрая дитино!
Ти ще не знаєш, неповинний,
Як тяжко на світі любить!
Любить... і марне, марне гинуть
І згинуть віку не дожить!
Вона — твоя святая мати,
Твоя єдиная сестра! . . .
За неї рад ти умірати
Хоч тричі на день, рад отдати
За неї рай свій молодий!
А більш нічого не даси . . .
Бо серце гріх їй оддавати!
То мати бідная твоя!
Неначе лютая змія,
За серце грішнеє впилася
Любов нечистая . . . не раєм,
А лютим пеклом розлилася
По грішній крові! І не знає,
Сама не знає, що робить
І що їй діяти з собою?
Чи то сховатись під водою?
Чи то їй голову розбить? . . .

Останні рядки в Авт. II. (Н.-Новг.) так:

Або сховатись під водою,
Або принамені розбить
Остіну голову?? . . . (Так і в Огоновського.)

Вірш 156. Я у Дніпрові утоплюся!« (Так і в Огоновського. Франко взяв варіянт з коп. Жемч.: »Я у Дніпрі тоді втоплюся!« так краще.

Вірш 159. І вас оттак не завдала (Авт. I: продала.)

Вірш 162. Любітесь, діточки, весною (Авт. I: Моліте Бога, щоб весною.)

Вірш 163. На світі є кого любить (Авт. I: Господь послав кого любить.)

Вірш 164. І без користі, молодою (Авт. I: Вам буде любо, любо жить.)

Вірш 167. Любов та чистая, і буде (Авт. I:
Любов та буде молодою
І непорочною . . . такою,
Як сон дитини на зорі? . . .
А в-осени любитись гріх!
То не любов, то пекло буде,

І осміють, осудять люде,
І Бог правдивий покара
За чорнобривого Петра.

Вірш 171. З Превосходительною? Що ти (Краще було-б: Із ґенеральшою? Що ти)

Вірш 186. Назад ґадюку в серці люту, (Авт. І: Свою змію ще гірше люту — так і Франко.)

Вірш 187. Та трошки в пляшечці отрути (Авт. І: І капельку на щось отрути.)

Вірш 188. Не їла три дні й не пила, (Авт. І:
Не спала три дні і три ночі.
Засохли губи, впали очі . . .
Уже й не молиться в-ночі,
А щось шепоче сміючись.
І з тиждень грішная нудилась,
Сама не знала, що робить!
А потім трути наварила.

Вірш 195. І ґенерала напоїла, (Авт. І: Та ґенерала напоїла,)

Вірш 196. Та й спать упоравшись лягла. (Авт. І: Щоб знав, як дівчину любить.)

Вірш 208. До ґенерала ідучи (Оба автоґрафи: За гробом люди ідучи — такий текст, з огляду на думку, гірший. Виходило-б, що ґенерала вже несли в домовині, як люде стали говорити про смерть, тому припинили похорони і т. д. В поемі цього нема — за багато треба-б догадуватися.)

Вірш 212. І судових неначе ждуть: (Авт. І. має:
Ой не мине Господня кара!
Великим громом упаде
На грішну голову . . . мов хмари,
Набралось люду, аж гуде . . .
Та все щось шепчуть про отруту
І ніби то когось то ждуть.

Вірш 214. Приїхали. (Франко за Авт. І: Приїхав суд — так і краще.)

Вірш 216. І яд находять в животі (Авт. І. і Франко: Находять труту в животі.)

Вірш 222. Громада зично загула. (Авт. І:
І на Господнему Христі
Уся громада присягає.

Вірш 223. Тоді на ґанок вихожає (Авт. І: Петрусь вихожає.)

Вірш 227. А ви не знаєте нічого (Авт. I:
А за що? . . . Я вже теє знаю
I не скажу вам, люде злий!
тую вставку приймає Франко.

Вірш 229. Та в город в путах одвезли (Авт. I: I зараз в Києв одвезли.)

Вірш 230. Його недовго мордували (Авт. I: Петра недовго модрували.)

Вірш 231. В тюрмі, в суді, а в добрий час (Авт. I: В тюрмі глибокій, в добрий час.)

Вірш 236. Аж у Сибір . . . (Авт. I: Аж на Сібір . . .)

Мені здається, — я не знаю.

Єсть в автоґрафі на засл. В Н.-Новг. нема. Друкую з тексту Доманицького.

Замітки:

Вірш 10. Так що мені тут гріти-дути? (Так Доманицький. Фр.: Так що ж мінї тут гріти — дути? (Давнійше, ще навіть в Огоновського, 1893, т. II, стр. 66, замісць: гріти—дути? стоять цятки. Ці слова прочитав Доманицький.

Вірш 56.	Прочитаю Собі хоть мало — оживу,	В автоґр.: Прочитаю Собі хоть мало . . . оживу . . .

Як-би ви знали, паничі.

Єсть в Автоґрафі на засланні. Друкую з тексту Дом.

Відмін мало, бо тільки оден автоґраф.

Замітки:

Вірш 3. То ви-б іділій не творили (Так в Огоновського і так треба, з погляду на зміст. В автоґрафі, мабуть через похибку »елеґій«.)

Вірш 6.	За-що, не знаю, називають Хатину в гаї тихим раєм:	Ром.: За-що, не знаю, називаєм Хатину в гаї тихим раєм:

Доманицький каже (Розслід 290 стр.) що таку поправку (називаєм) »зроблено без найменьшої раціональної підстави«. Отже, на наш погляд, така підстава є, і то важна, — рим.

Вірш 34. Носити воду школярам (не: школярям, бо в Авт. а).

Вірш 37. А сестри . . . Сестри? (В Автоґрафі: А сестри! Сестри?) Огон.: А сестри! . . . сестри?

Вірш 47. На праведній твоїй земли!
Ми в раї (не в раю!) пекло розвели,
Так Ром. Лишаю, бо того хоче рим. (щоб не читати: розвелі).

Вірш 64. А верби геть по над ставо́м (наголос в Автоґрафі).

Вірш 66. Зелені віти . . . (цятки з Автоґрафу).

Вірш 75. Нема святого на земли́! бо до того рим в 77 рядку:
Тебе вже люди проклялй . . . (Інакше поет не зіставляв-би тих слів, а підібрав-би був инші рими. »Землі, проклялі« — це не є рим!)

Буває в неволі иноді згадаю.

Єсть в Автоґрафі на засланні. В Н.-Новгородському нема.

В давнійших »Кобзарях« (прим. Огоновського 1893) цей вірш кінчився на стрічці 50, словами: Розказував ось що: (Але що він розказував, вірш не договорював). Що йно Доманицький з'ясував, що тут іде, як оповідання козака вірш, який давнійше друкували окремо: »Не знаю, як тепер Ляхи живуть.«

Замітки:

Вірш 25. Ніби мені каже: (В Автоґрафі І. і у Франка ці слова в скобках.)

Вірш 66. Неначе гори поросли
На нашій, синочку, земли́. (Так до риму.)

Вірш 68. Я жив на хуторі . . .
. . . . . (Цятки, бо в автоґрафі почеркано. Доманицький прочитав ще: з мовою . . .)

І станом гнучим і красою.

Єсть в обох автоґрафах і в рукописі Мордовцева. Тому й споро відмін. За основу беру текст Доманицького.

Відміни:

Вірш 1. І станом гну́чим (Огон.: гнучким, тоді наголос: гну́чким, замісць: гнучки́м.)

Вірш 12. І хто заступить? хто укриє (Морд: Хто укриє?)

Вірш 23. Уже й на тебе не дивлюсь. (Так Дом. Так було в давнійших виданнях »Кобзаря«. Франко впровадив варіянт з Авт. І: На стан твій гнучий не дивлюсь.)

Вірш 24. Мені приснилось: ти вже мати; (Так Дом. й Огон.; — Франко впровадив з Авт. І: Менї вже снить ся, що ти мати,)

Вірш 28. Несуть все добре за собою; (В Авт. І. дуже гарний варіянт: Несуть усе, усе з собою,)

Вірш 31. Одна-однісенька; з тобою Фр.: Одна-однїсенька. З тобою Авт. І: Сама калікою старієш.

Вірш 35.	Оперилось, — і ти осталась	Авт. І: А там . . . і ти собі осталась.
Вірш 36.	Стара і немощна. Людий	„ І: Сама, мов палець у людей
Вірш 37.	Людий неприязних благаєш,	„ І: Уже не приязні благаєш
Вірш 40.	Старії руки.	„ І: Сухії руки.
Вірш 44.	Дивлюся иноді, дивлюсь	„ І: А иноді дивлюсь, дивлюсь
Вірш 47.	Молися й ти: з святого неба На тебе, серце, низійшла Твоя і доля, і недоля.	Фр.: Моли ся ти, бо ще на небі, Ще з неба, серце не зійшла Твоя і доля і недоля.

Франко взяв варіянт з І. авт. і він найяснійше висказує думку. За тим варіянтом був також Дом. (у Розсліді, стр. 292), але в »Кобзарі« (стр. 511) дав:

Молися й ти: з святого неба
На тебе, серце, не зійшла
Твоя і доля, і недоля.

Огні горять.

Єсть в обох автоґрафах. Вірш був посвячений комусь з близьких Шевченкових знайомих — але кому? нині не звісно. Друкую за Франком без змін. Хіба з цею ріжницею, що в мене инша правопись і що в тому творі, як і в багато других, я вірші переломлюю, де

того вимагає думка, для легшого читання. Приміром:

Чого-ж я плачу?
Мабуть шкода,
Що без пригоди, мов негода,
Минула молодість моя.

Чи то недоля та неволя.

Єсть тільки в Авт. І. (на засланні), і то перечеркнений. Друкую, як у Франка — без змін (крім правописних, як вище).

На батька бісового трачу.

Єсть в обох автоґрафах, в рукописі Мордовцева і в копіях Жемчужнікова.

Друкую, як у Франка — без змін.

Замітки:

Вірш 1. На батька бісового трачу (В обох автоґрафах і в Мордовцева єсть: я трачу; — та це »я« псує розмір.)

Вірш 2. І дні, і пера, і папір! (Авт. І: Часи і пера і папір.)

Вірш 4. Таки аж надто! . . . (Авт. І: Та таки й добре.) Не на мир (повинно-б бути: »мір«, бо так хоче рим).

Вірш 6. А так, мов иноді упившись (Рук., Морд.: А так, як иноді.)

Вірш 7. Дідусь сивесенький рида (Авт. І: Дідусь сивенький, та й рида.)

В Огоновського кінець такий:

Дідусь сивесенький рида
Того, бачте, що сирота.

В Огоновського не папір, а папер. (Так і Доманицький.)

І досі сниться.

Єсть в обох автоґрафах і в рукописі Мордовцева. Беру текст Франка, без змін (крім правописних та інтерпункцийних). Дата: весна 1850 року. Це останій вірш на засланні. Майже протягом 7 літ не написав поет жадного твору.

Москалева Криниця.

Це перший твір після довгої перерви в поетичньому творенні Шевченка.

Коли написана »Криниця«? — Доманицький у »Розсліді«, стр. 295, каже, що »жадної суперечки бути не може, бо за 6. IV. промовляють аж дві обставини:« — але в »Кобзарі« він все-ж таки приняв дату 16. V. Така-ж дата у Франка й у Романчука.

Таку лишаю.

Тема та сама, що в першій, з 47 року, але опрацьовання зовсім инше, так що годі цього твору назвати »другою редакцією«, тільки треба його вважати новою поемою.

Єсть в Авт. II. і в Автоґрафі, післанім Кухарєнкові. Крім того рукопись Мордовцева.

Відміни спорі:

Вірш 2. Аж за Уралом, за Єлеком (Авт. Кух.: над Єлеком, лишаю »за«, бо так краще (повторення!). Дом., Ром. »за«, Фр.: »над«.)

Вірш 3. Старий недобиток варнак (Так Дом. — Фр. як Авт. Кух.: Недобиток старий варнак. — Лишаю прикметник перед іменником, бо так звичайнійше.)

Вірш 29. І син малоліток (Франко за Авт. Кух.: семиліток.

Вірш 32. В роскошах; а вбогій (Фр.: а вдові, як у Авт. Кух.)

Вірш 33. Вдові не до того (Фр.: Вбогій не до того.)

Вірш 43. Чи вік же їй продівувать, (Авт. Кух.: Чи вже їй вік провіковать. Перша лекція краща, мова про дівчину, отже: »дівувати«. Так рук. Мордовцева.)

Вірш 52. Як тая квіточка з роси (Авт. Кух.: з трави.)

Вірш 56. А-ні кара, ні кайдани (Так Авт. Кух.)

Вірш 58. Тії сили не втомили (Авт. Кух.: Тії сини не вбили — похибка!)

Вірш 107. Всі люди бачать лихо, сину, (Авт. Кух.: Я таки бачивсь з лихом, сину)

Вірш 114. У зятя та в сина (Авт. Кух.: То в зятя, то в сина.)

Вірш 117. На дитя своє єдине (Авт. Кух.: Як на квіточку в садочку.)

Вірш 135—137 у Авт. Кух.:

Незабаром сто літ мине,
А я, ей же Богу!
Таки й досі ще не знаю.

Вірш 142. Оттаке то сподіялось!
Вмер батько і мати;

(У Франка як в Авт. Кух.:

Оттаке-то! З журби батько,
З журби вмерла мати,)

Лишаю, як у Доманицького, бо так простійше й легше.

Вірш 189. Та сучого сина (Франко, як у Кух.: скурвого.)

Вірш 190—195 у Кухаренка так:

Темнеє, мій сину,
Аж страх темнеє творилось
В нас на Вкраїні

Вірш 204. У наймитах! Іду служить: Авт. Кух.: У наймитах! Піду, каже.

Вірш 200—223 в Авт. II. нема. Єсть в »Основі«.

Вірш 263.	Мов дівчата, та святеє	Авт. Кух.: Мов дівчата? . . . Так, святеє
	Борошно псували?	Борошно псували, —
	На іграшку, я думаю,	Більш нічого. Я думаю,
	Так собі, аби-то! (Так і Франко.)	На іграшку.

Вірш 289—295 у Кухаренка: Був Максим той.
Мені ж, сину,
Було б не родитись на світ Божий!
Такеє то сотворив я, клятий!
Цего б було, мій голубе!
Не треба б писати;
Бо се страшне . . . Страшне, сину!
У пеклі твориться
Не такеє . . .

(Це мов пригадка першої »Моск. Кр.« у формі діяльоґу.)

Вірш 419. А його криницю (Авт. Кух.: І тую криницю.)

Вірш 426. Примітка Шевченка з Авт. Кух.

Вірш 427. І пропадаю, мов собака (Авт. Кух.: як собака.)

Вірш 428. Мов той Іуда . . . (Авт. Кух.: Як той Іуда.)

Неофіти.

Шевченко написав цю поему в Нижньому Новгороді від 4 до 7 грудня 1857, дожидаючи приїзду свого друга Щепкина із Москви. Щепкин відвідав Шевченка 24 грудня, звідси й пішло: М. С. Щепкину на память 24 декабря. В »Дневнику« Шевченка під днем 8. XII. стоїть: »Усі отсі чотири дні (4—7) писав поему... здається назову її »Неофітами«.

Автоґрафи: 1) Найраніймша редакція у д. С. Н. Сторожевського в Петербурзі (від д. Сульєва); 2) Автоґраф, дарований поетом М. Ол. Марковичці (тепер у д. Ф. І. Дейкуна, в Полтавщині. На йому така посвята:

Любій моій единій доні
Марусі Марковичъ
На память 3 Апрѣля 1859
Т. Шевченко.

З того автоґрафа друковано »Неофіти« в Пражському[1]) »Кобзарі«. 3) Автоґраф II. (Н.-Новгородський), який розглянув Доманицький »Розслід« стр. 300); 4) Автоґраф Чернигівський, в Музеї В. Тарновського. Він обнімає кінець пісні IV, від слів: »І пяний і голий фавн отой«, пісню V і VI. З його мабуть друковано »Неофіти« у »Вечерницях«. Крім того єсть копія цеї поеми у Жемчужнікова і текст в рукописі Д. Л. Мордовцева. Доманицький будував свій текст на Автоґрафі II., а текст у »Вечерницях« називає найменше важним. Але в »Розсліді« деякі з варіянтів у »Вечерницях« називає добрими.

Із слів Доманицького виходило-б, що він останню редакцію вважає найвартнійшою і на ній каже опирати текст. Розуміється, що такий погляд має за собою слуш-

[1]) Пишу: Пражський, бо так стрічаю це слово писане у всіляких працях про твори Шевченка, але вистарчить: Праський, Петербурський і т. д. Дом. пише: Пражський. Др. Сімович каже писати: праський.

ність, бо останнє слово й остання воля мають найбільшу вагу.

Тільки-ж і Доманицький не держався того погляду систематично. Він нераз бере варіянт з Авт. I., хоч має під рукою пізнійший Авт. II. У виданнях »Кобзаря« для загального вжитку не мож инакше робити. Часом автоґраф ранійший має повнійший, або яснійший, або з огляду на форму більше викінчений текст і його треба взяти. Так робив також Франко, так і я роблю, хоч розумію, що треба-б мати видання »Кобзаря« на основі останньої редакції, або останніх власноручних поправок Шевченка, а з додатком усіх відмін, які стрічаються в ранійших автоґрафах. Та такого видання під теперішню пору, коли комунікація і доступ до автоґрафів сильно утруднені, а то й зовсім неможливі, годі було зробити.

Найкраще було-би видати фотоґрафічні знімки з останніх автоґрафів (як видано копію »Слова о полку Ігоревім«, або Євангеліє Раймське«), бо тоді було-б може остаточно вирішене не одно питання правописне у творах Шевченка. — Та це завдання належить до будучности.

Друкую »Неофіти« на основі тексту Доманицького.

Відміни й замітки:

Вірш 10. Сірая, — по »Кобзарях« давнійше було: сирая (Огоновський); похибка пішла з того, що Шевченкове »и« не прочитано як »і«.

Вірш 21. На клидовищі, — в рук. вар. до Пр. »Кобз.« і у Вечерницях: гробовиці (і дальше Гроб. замісць: клад).

Вірш 23.	Й за те, що бачу! Ще живуть,	
Фр.:	Й за те, що бачу, ще живуть,	
Ром.:	Й за те, що бачу, що живуть	
Веч.:	Слава Богу й за те...	Хоть бачу що,
Вірш 29.	(Не вбогий, мабуть, хтось лежить!... Так рук. Морд., Дом. і Фр.	Ром.: (Мабуть невбогий хтось лежить!... Так »Вечерниці«. Доманицький у »Розсліді« називає цей варіянт кращим.

Вірш 33. А я — (Доманицький вважає »А« замісць »І« на тому місці похибкою, але в »Кобзарі« видрукував »А«.)

Вірш 39. Мов нагодована дитина, — у Вечерницях похибно: не годована.

Вірш 49. Його святого мордували, (так Огон., Дом., Франко; Ром. за Вечерницями: За що його мордували — так кращий перехід до нового ритму.

Вірш 51. І главу його честную Пр. Коб. і Веч.: І святую главу його.

Вірш 54. На Голгофу — гору Ром.: На Голгофу гору,

Вірш 65. Як і Син отсей Марії
Фр.: Як і Син ції Марії?
Льв.: Як і Син оттой Марії
Веч.: Як і Син отсій Марії

Вірш 79. А Назорей милосердний (Доманицький пише: милосердий.)

Вірш 88.	На жидах? . . .	Ром.: велике »ж«.
Вірш 93.	Ви і не бачите! Земні	„ доземні (Веч.: до землі)
Вірш 95.	Ховаєтесь од сатани, І просите в-тиха	„ Ховаєтесь од сатани, А все його благаєте І просите в-тиха
Вірш 105.	Перелечу во время оно	„ Перелечу літа Перелечу во время оно, Пр. Коб. Перелечу в літа, У те незгірше время оно

Вірш 108. із тьми-недолі Пр. Коб.: із тьми-юдолі.
В Пражськім »Кобзарі« цей уступ так:

Так думаю во время оно
Перелетіть і стоном — звоном
І трубним гласом розказать,
Як Бог поможе, про святую
Про тую матір молодую
І християнку. Про царя,
Чи тее . . . про кесаря . . .

Вірш 112. Із краю в край, по всій землй
Святое слово пронеслй, —
(Дом.: землі; даю »земли« в огляду на рим.)

Вірш 128.	І слово розумом святим (так Ром. і Дом.)	Фр.: І слово пламенем святим (в Веч.)

Вірш 136. Ти, матір Бога на земли—Ром. як в Авт. II: Ти, мати Бога.

Вірш 137. Ти сльови матері (Романчук: матери.)

Вірш 144. І на Украйні понеслось (У Романчука ліпше: Іна Украйну так в Кожанчиківськім і Львівськім »Кобзарі« — так і повинно бути!)

Вірш 150. А в римській, идольській землі (Романчук: ідольській землі.)

Вірш 161. Дивилася на неї мати (Так: Морд., Ром., Дом.)
І молоділа, і дівчати (Дом.: дівчаті — так знищений рим.)

Вірш 167. Незабаром зробилась мати
Із доброї тії дівчати: (У Дом.: дівчати!)
(Звертаю увагу, що в Доманицького раз »дівчаті« то знов »дівчати« — через що замазаний рим!)

Вірш 172. Ублагала. (Так Дом., Ром.; Фр.: »І благала«.)

Вірш 180. І перед образом Венери — Дом.: І перед образом Венери
Горить кадило золоте — Лямпади світять
(Так Франко й Романчук; і так краще, бо »золоте« дає рим до попереднього: »росте« і заокруглює розділ.)

Вірш 205. Та ще гарнійше попились.
(Ром.: І ще гарнійше
Дом.: гарніше)

Вірш 210. І одпочити. »Вечерниці:« Та одпочити.
»Горе вам!«

Вірш 218. І пяний й голий Фавн оттой, так Романчук.
Рук., Морд. й Дом.: оттой Фавн
Франко: І козлоногий, сивий Фавн
Черн. Авт.: І козлоногий сивий пан

Вірш 219. І син Алкид твій, і ґетери — Черн. Авт.: І син твій добрий і гетери.

Вірш 220. Всі, всі упали до землі — Черн. Авт.: Усі упали до землі.

Вірш 220. Того апостола . . . Додано в Авт. II. У Романчука: vacat.

Вірш 224. І в термах орґія (Веч.: А в термах орґія. Не »а«, лиш »і«, бо »а« супротиставить, »і« зіставляє. Розділ III. описує орґію над Аппієвим шляхом, IV. в термах. І там орґія і ту — не »а« ту.)

Вірш 226. І курять амфори.
(Так Черн. Авт. Так і Франко. Доманицький і Романчук як у »Вечерницях:« Куряться амфори;)

Вірш 226. дівчата,	Франко: дівчата
Трохи не голії, стоять	Трохи не голі і хлопьята
Перед кипридою, і в-лад	Перед кипридою стоять
Співають гим. Приуготован	І гимн співають. Уготован
Веселий пир, і полягли	Веселий пир і т. д.
На ложах гості.	

У Доманицького по: Співають гимн (!). Черн. Авт., як Франко: І гимн співають. Доманицький лишив редакцію Романчука.

Вірш 235. Драгим элеєм потекло
(Черн. Авт.: Єлеєм, медом потекло; так і Франко.
Пр. Кобз.: Єлеєм слово потекло.)

Вірш 236. А жриця (Черн. Авт.: І жриця. Лишаю: А, бо »і« і так повторюється чотири рази.)

Вірш 242. У катакомби. (Франко вставляє тут з Черн. Авт.:
У катакомби, за собою
І причет весь свій повели
І всїх гостей. І син твій, мати,
Твій син Алькид)

Вірш 244. І за апостолом святим,	Фр.: І за апостолом святим,
За тим учителем своїм.	Святим учителем своїм.

(так Авт. II.)

Черн. Авт.: Пішов за ними, за святим,
Святим учителем своїм

Вірш 248. Свого Алькида . . . Ні, нема! (так Авт. II. Веч.: Свого єдиного. Нема.) (Так і Франко.)

Вірш 249. Уже й смеркає вже й світає,
Твого єдиного немає,
(Вставка, з Черн. автоґрафа, яку приняв Франко.)

Вірш 253. Сама вечерять сядеш въ хаті, — (въ — це, розуміється, похибка складача!).

Вірш 255. Себе і долю проклинать, (Черн. Авт.: Ридать і Бога проклинать.)

Вірш 256. І сивіть кленучи (Черн. Авт.: плачучи; кленучи, бо перед тим проклинать.)

Вірш 258. Мов прокажена (Черн. Авт.: Як прокажена.)

Вірш 259. святого
Того апостола Петра.
Так Авт. II.)

Романчук, як Авт. Черн.:
старого
Апостола Петра святого

Вірш 262. В підвемній, страшній узи (Дом. оспорював, казав, що такої лекції нема ні в Авт. II. ні в Черн. ні у Льв. вид. Це була похибка, бо як раз у Львівському вид. є. Єсть і в Огон. Пізнійше й сам Дом. такий текст приняв.)

Вірш 264. Твій син Алькид, твоя дитина,

Черн. Авт.: Твоя єдиная дитина,

Веч.: твоя коханая дитина

Вірш 265. Твоя єдиная родина (Так копія Жемч. і Авт. II. лиш в останньому переставка: Єдиная твоя родина.)

Вірш 267. Гниє в неволі, у кайданах

(Дом. у »Розсліді« стр. 307 оспорював це місце, кажучи, що так нема ні в одному джерелі. Тимчасом так було у Львівському вид. Пізнійше й сам таку редакцію приняв: »Кобзарь« стр. 534.)

Вірш 268. А ти, прескорбная, Ром.: А ти, прескорбна, і
не знаєш, не знаєш

(Так Авт. II. з пропуском: »ти«.)

Вірш 271. Читеє . . . в Скифію. Вечерниці: Чито у Скифію.

Вірш 287. Круг смертного твого повстануть (Так Пр. Коба., Дом. і Фр. як в Автоґрафах: предстануть. Лишаю »повстануть«, бо це неначе, з гробу повстануть.)

Веч.: Постануть
Страшнії муки. — і на тім кінчиться V. пісня.

Вірш 291. Аж кишить невольника Веч.: Аж кишать невольники.

Вірш 293. В льохах і тюрмах

Черн. Авт.: Все християне;

Веч.: В підземних мурах

Вірш 303. І мусіла вона сидіти Авт. II: І мусіла вона сидіть, та це неправильно! (оден зразок, що не все мож опиратися на останній редакції — у виданні для загалу).

Вірш 304. Коло острога (Так Авт. II.; Авт. Черн.: Коло тюрми.)

Вірш 306. Свойого сина (Авт. Черн.: Так того сина.)

Вірш 306. Бульвар мести. (Авт. Черн.: Мести бульвар)

Вірш 312. Жерці і ліктори — так оба авт. (Авт. II. і Черн.).

Вірш 315. З кадил і амфор.
І в собором
(Черн. Авт.: І в капітолію в собором.)

Вірш 316. Іде сам Кесар (Ром. і Фр. пишуть мале »К«. Лишаю велике, як у Доманицького).

Вірш 317. Із бронзи литую статую (Черн. Авт.: Із бронзи литого Нерона.)

Вірш 324. Самим ледащо вихвалять; Ром.: Самим їм дурня вихвалять.
так Авт. II.

Вірш 325. То заразом, щоб доконать, так в Авт. II.

Вірш 341. І чи одна вона? Мій Боже!
Прийшло їх тисячі в сльозах,
Прийшло з-далека...
(Так в Авт.)
Ром.: І чи одна ж вона благала?
Їх тисячі в сльозах зібралось
Зо всего царства.
(так Вечерниці)

Вірш 347. Горе з вами
Раби незрячії! Кого,
Кого благаєте, благії?
Раби незрячії, сліпії?
Чи-ж камінь милує кого?
Молітесь Богові одному (Так Морд.)
Ром.: І кого
Кого благаєте, благії,
Раби незрячії, сліпії
Чи-ж камінь милує кого?
Молітесь Богові сьвятому,

У Романчука краще, бо не повторюється: раби незрячії.

Вірш 351. Чи-ж камінь милує кого? (Цей варіянт назвав Дом. гіршим і дивувався, що він єсть в Авт. II. »якимсь дивом«. Але опісля приняв його в свойому »Кобзарі«, бо цей варіянт кращий від: »Чи кат помилує кого«. Тут мова про камяне серце Нерона.

Вірш 356. Попи й царі! . . . Ром.: Царі, попи! . . .
(Так Авт. II. і так лучше.)

Вірш 357. Перед Юпітером новим Ром.: Перед тим Юпітером новим.

Вірш 363. Байстрятам дещо, а кому
Самі благоволили дать
Ром.: Або за більшії заслуги,
(Так краще, бо дальше йде:
Свою підложницю в супруги,)

В Огон.: Байстрятам — Почеп, а кому.

Дом. називає цей »Почеп« мало зрозумілим.

Пояснив цю аллюзію Огоновський: Кобзар т. II, стр. 396.

Вірш 371. Себе повинні підкладать — Ром.: Й себе.

Вірш 372. Не тілько сестер — Єсть в Огоновського, Доман., Фр.—У Ром.: vacat.

Вірш 384. І милосердний істукан Дом. пише: милосердий.

Вірш 385. Звелів везти (не вести, як давнійше писали; прим. Огон.).

Вірш 388. Кумирові знову — Пр. Кобз.: Кесареві знову

Вірш 389. А кумир той — „ „ А Юпітер

Вірш 390. Юпітер той новий— „ „ Твій Юпітер новий

Вірш 398. Ласкавого бога! Льв. і Веч.: Лукавого бога!

Вірш 400. Алкидова мати Пр. Кобз.: І ти, моя мати

Вірш 401. Пішла його зустрічати Огон.: Іди сина зустрічати, Вечерн.: Зострінути сина.

(Дом. у »Розсліді«, стр. 310 пише: »д. Романчук підправив: його. А воно й не надто було потрібно, бо 4 рядки перед тим: Іди зустрічати свого сина.« — Але в »Кобзарі« приняв Доманицький редакцію Романчука; стр. 538.)

Вірш 403. На березі.

Пішла єси, Веч.: Пішла вона, Пр. Кобз.: І пішла ти.

Вірш 404. Трохи не співаєш, Веч.: не співає,

Вірш 406. Хвалиш — вихваляєш: Веч.: Хвалить, вихваляє:

Вірш 418. Байдак випливає, Пр. Кобз.: Барка випливає.

Вірш 421. З неофітами в кайданах. Огон.: С Християнами в кайданах;

Вірш 425. А апостол великого Христового слова . . . Оттакий то він! (Так Авт. II. Пр. Кобз.)

Ром.: А апостол великого Христового слова . . . Слова істини! Твій єдиний, а апостол Великого слова, Слова істини! (Так і Огон.)

Вірш 429. Твій мученик: Ром.: Твій мученик: »Аллилуя!«

(З приводу цього Аллилуя пише Дом. в »Розсліді« (стр. 310), що його ні в одному джерелі немає, а в »Вечерницях« зам. цього: »Псалом CXLIX« і питається: Для чого Романчук добавив?

Так само Франко (Кобзарь т. II, стр. 311), каже, що Ром. без підстави додав Аллилуя. Тимчасом підстава є, бо так у Вечерницях, на які асилається і Дом. і Фр. Це Аллилуя повторюється дальше, вірш 457.)

Вірш 450. І осудять неправедних—Огон. як в Пр. Кобз.: нечестивих (Неправедних краще, бо дальше йде: судом правим.)

Вірш 456. Дивилась, слухала, Дом.: Не слухала і не ридала, ридала,
І Аллилуя подалá А Аллілуя подала
(Так Ром., Огон., Пр. Кобз.) (Так також Франко за Авт.)
Лишаю, як у Ром., бо так краща форма. (А Аллілуя!)

Вірш 459. Мов дзвони загули кайдани Пр. Кобз.: Забрязкали тяжкі окови
(так рим до: апостол новий).

Вірш 463. »Молітесь, братія, молітесь
(Так також рук. Мордовцева.)
За брата лютого! Ром.: За ката лютого!

Вірш 470. Нехай пророка побиває, так Авт. II: В инших джерелах, як у Романчука: пророків.

Вірш 478. І тисячі і тьми поганих (так Романчук і так краще, бо на перед повинно йти тисячі, як число означене, а дальше більша скількість — тьми.)

Морд., а за ним Дом. і Фр. :І тьми і тисячі поганих.

Вірш 481. Молилися перед хрестом — так рук. Мордовцева, Авт. II.—перед Христом; »Вечерниці«: Упавши ниць перед Христом.

Вірш 488. Минає тиждень. Пяний Кесар, (так прим. до Пр. Кобз.), Огоновський: Минув і тиждень той, — і кесарь, так Пр. Кобз. В копії Жемч.: писарь. (?!)

Вірш 493. Женуть гуртами Пр. Кобз.: гуртами гонять християн, —

Вірш 494. У Колізей... Мов „ „ У Колізей, мов у у різниці різницю
(так гладше — і рим до: патрицій)

Вірш 500. По Сціпіонах.
Лютий, лютий, (так рук. Морд. і Дом.). Фр. й Ром.: По Сціпіонах. Пий, лютуй (так краще, бо єсть рим до розкошуй).

Вірш 503. Уже встає святая зоря. Авт. II: Уже війшла святая зоря.

Вірш 510. Покрився пурпуром червоним. Ром.: червлевим, щоб був рим до: арені. Слова: »червлений« ужив Шевченко в »Царях« І. (В червленій ризі).

Вірш 511. В болоті — крови замісивсь; так тільки в Пр. Кобз. мимо того лишаю, бо: В болото крови замісивсь, дивне зіставлення слів. (Замісився в болоті, в крови,—а: Замісився в болото крови.)

Вірш 518. А син твій гордо на арену Пр. Кобз.: Апостол, син твій на арену.

Вірш 522. Із ями вискочив на сцену . . . Так Пр. Кобз.; у Дом. і Франка: Із льоху вискочив на сцену (два чужі слова в однім рядку).

Вірш 524. По Колізею (Так Дом.; Фр.: Колізеї.)

Вірш 530. Кругом в три лави обступили, — так Огон. і Ром.; Фр. й Дом.: оступили.

Вірш 532. Твоїм Юпітером святим, Веч.: За кесарем твоїм

Вірш 534. А ти осталася одна (і дальші) „ А ти осталася на дворі
Сама самісінька. О горе!
Ти закричала знявши руки
І збожеволівши від муки

Вірш 541. Кругом зиркнула, — і о мур, — так рук. Мордовцева.
Фр., Огон., Ром.: зирнула.

Вірш 543. Об мур старою головою
Ударилась, і неживою
Під браму впала.
Так »Веч.« і так найбільше викінчено.
Дом., Фр., Ром.:
Об мур старою головою
Ударилась, і трупом пала
Під саму браму.

Вірш 553. Одинокий, мов гора та, —
На полі чорніє
Колізей той серед Риму.
Пр. Кобз. і Веч.: Одинокий серед Риму (Веч.: Рима)
Мов гора чорніє
Серед поля широкого.

Вірш 557. Із-за Тибру, із Альбано (Це мабуть вставка; в автоґрафах — vacat.
Огон.: Із Альбано, із за гаю
Ром.: Із-за Тибру, із Альбана.)

Вірш 559 і дальші:	А над чорним Колівеєм, Ніби із-за диму, Пливе місяць круглолиций (Так Авт. II.)	Веч.:	А з за того Колізея Неначе з за диму Сходить місяць круглолиций
Вірш 563.	Одпочив на лоні ночі (Так Авт. II.)	Веч.:	Спочива на лоні ночи
Вірш 565.	Твої чада преступнії,	„	навісній
Вірш 566.	Не одпочиваєм (Так Авт. II.)	„	Ми не спочиваєм
Вірш 571.	Та тебе ще зневажаєм Праотче ледачий!... (Так Льв. вид. і Авт. II.)	Ром.:	Та щей Бога зневажаєм А тебе, ледачий Наш праотче — Та цур тобі! (Так Пр. Кобз.)
Вірш 574.	Трохи одпочила (і дальше)	у Веч.:	О півночі прокинулась Нещаслива мати, Підвелася і здрігнулась Стала щось шептати. О півночи широкая Брама одчинилась І побоїще страшенне Світом освітилось.

Вірш 595. Святих убитих годували

Романчук у першім своїм виданні справив був на: годувати. Та Дом. закинув йому у »Розсліді« (стр. 314), що він »погнався за рифмою« до: мати,—і Романчук у новім виданні дав »годували«. А все-ж таки »годувати« багато краще і з-погляду на рим і на зміст (рим: годувати — мати):

1. Повезли на Тибр тілами убитих годувати рибу для царського стола.

2. Повезли тіла на Тибр: годували тілами убитих і т. д. Перша лекція гладша, й легша до читання. Коли Дом. не-раз справляє автоґраф, то чомуж не справити його й тут, тим паче, коли ходить о переміну тільки одної букви, яка, можливо що була й зле відчитана.

Вірш 605. Подумали: сестра Морока (Так єсть також в рук. Морд. а в альбомі Шевч. приписано чужою рукою: »Скифський Плутон«.)

Вірш 610. І ти осталася (Авт. II: А ти осталася. — Та Дом. справив на »І« — бо так у инших джерелах. Значиться відступив від основного автоґрафу.)

Вірш 612. Як розстелялися, стелились (Дом. у »Розсліді« стр. 315 каже, що повинно бути: розстелялася. Та це неможливо бо: розстелялися круги, а не вода.)

Вірш 617. І усміхнулася тоді.
І тяжко — страшно заридала, так Авт. II.

Огон. як в Пр. Кобз.:

І ти заплакала тоді,
І страшно — тяжко заридала,

Так гірше, бо заплакала і страшно—тяжко заридала не дає такого психольоґічного виразу, як усміхнулася і заридала. Крім того насамперед повинно бути тяжко, а опісля сильнійше слово: страшно.

Додати треба, що Пр. Коба. друкував »Неофіти« з Авт. Марк. додаючи варіянти Львівського та Кожанч. виданнь.

Під »Неофітами« підписався був Шевченко: Кобзарь Дармограй.

Юродивий.

Це фраґмент якогось довшого твору. Доманицький догадувався, що з поеми »Сатрап і Дервиш«, про яку Шевченко говорить у »Дневнику«, а якої не знаходимо у його літературній спадщині. Але це трудно, як видно з наведеного виїмка із Шевч. Журнала. Автоґраф з паперів Л. Жемчужнікова опублікований О. Кониським в Зап. Наук. Тов. і м. Шевченка у Львові.

Друкую, як у »Розсліді« Доманицького.

Замітки:

Вірш 3. Долгорукий,—в тексті Кониського написано малою буквою.

Вірш 10. на́ — лихо — наголос самого Шевченка.

Вірш 11. До того люд домуштрували — з-разу було: нас домуштрували.

Вірш 12. Що сам фельдфебель дивувались — в тексті: дивовались.

Вірш 16. А ми дивились (В тексті перечеркнено і написано: читали, а пізнійше знова: »дивились«.)

Вірш 40. Якийсь дурний ориґінал,
Що в морду затопив капрала,
Та ще й у церкві, і пропало,
Як на собаці

(Подібний факт описаний Шевченком у »Дневнику«,—цитат наводжу дальше.)

Тут вставлені, але поетом перечеркнені рядки:

Тойді, дурні, і вам було-б
На його вийти з рогачами
А ви злякалися . . .

Вірш 49. Поки нездужає капраль (з-разу Сатрап).

Вірш 53. Послав на каторгу (з-разу у каторгу).

Вірш 57. Не викроїлося, і драму (в списку Кон.: Не викроїлось і драму—та так неповний вірш і тому, як каже Дом. »Романчук підправив« на »викроїлося«. Таку підправку приняв також Франко).

Вірш 67. Його безбожнії діла . . . з-разу: Твої безбожнії діла,

Вірш 70. Чого пакоїв па земли (Похибка. Повинно бути: на землі.)

Вірш 77. І ти дивилося на них (з-разу: не глянуло).

Вірш 86. а царі . . . (з-разу: а кати . . .)

між 90 а 91 вставлено, але закреслено: І той юродивий в кайданах. Як на джерело для висвітлення ґенези цього твору вказую на отсей уступ із Дневника Шевченка. 19. Липня 1857 р.

»Морфей исполнилъ мою молитву, только не совсѣмъ. Онъ перенесъ меня въ какой-то восточный городъ, утыканный, какъ иглами, высокими минаретами. Въ тѣсной улицѣ этого восточнаго города встрѣчаю я, будть бы, ренегата, Николая Эрастовича Писарева, въ зеленой чалмѣ и съ длинною бородою, а безрукій Бибиковъ и рядомъ съ нимъ Софья Гавриловна Писарева сидятъ на балконѣ, и тоже въ турецкомъ костюмѣ. Они что-то говорили о Кіевскомъ пашалыкѣ. Но мнѣ на лицо вскочила холодная лягушка и я проснулся. Перенеся одръ свой въ бесѣдку, я снова было скорчился подъ шинелью, но, при всемъ моемъ стараніи, заснуть не могъ. У меня все вертѣлся передъ глазами ренегатъ Писаревъ съ своимъ всемогущимъ покровителемъ и съ своею бездушной красавицей-супругою. Гдѣ онъ? что теперь съ этимъ геніальнымъ взяточникомъ и съ его цѣломудренной помощницей? Я слышалъ здѣсь уже, что онъ изъ Кіева переведенъ былъ въ Вологду гражданскимъ губернаторомъ и что въ Вологдѣ какой-то подчиненный ему

чиновникъ публично, въ церкви, во время обѣдни, далъ ему пощечину. И послѣ этой истинно торжественной сцены неизвѣстно куда скрылсъ такъ громогласно уличенный взяточникъ.

Въ ожиданіи утра, я на этомъ полновѣсномъ фундаментѣ построилъ каркасъ поэмы, въ родѣ »Анжело« Пушкина, перенеся мѣсто дѣйствія на востокъ, и назвалъ ее: Сатрапъ и Дервишъ«.

Імена Безрукого, Долгорукого, Писарева, а також факт пощочини в церкві сходяться у »Дневнику« та в »Юродивім«. Але щоб »Юродивий« був частиною поеми »Сатрап і Дервіш« в це не можливо повірити тому, бо Шевченко сам каже, що він »Сатрапа й Дервіша« построїв ніби »Анжело« і переніс місце події на схід. В »Юродивім« мова про царя-фельдфебеля та про Україну. Юродивий, це або той плян, »основанный на происшествіи въ оренбургской Сатрапіи«, який Шевченко хотів було додати до »Сатрапа й Дервиша« (Дневник 19. VII. — дальше), або прямо окрема поетична нотата.

Доля.

9 Лютого 1858 записує Шевченко у свойому Дневнику:

Послѣ безпутно проведенной ночи я почувствовалъ стремленіе къ стихословію, попробовалъ — и безъ малѣйшаго усилія написалъ эту вещь. Не слѣдствіе ли это раздраженія нервовъ?

А дальше вписані вірші: Доля, Муза, Слава.

Дневник зберігається в музеї імени Тарновського в Чернигові. Крім того вірші втягнені в Автоґраф Н.-Новгородський. Друкую, як у Франка.

Відміни доволі великі:

Вірш 10.	А ти збрехала!	Дневн.:	А ти збрехала . . .
Вірш 14.	Зерна неправди за собою . . .	„	за собою.
Вірш 16.	Мій друже вбогий, нелукавий	„	Мій друже щирий, нелукавий!
Вірш 17.	Ходімо дальше: дальше слава,	„	слава, —

Муза.

Доманицький у »Розсліді« стр. 319 каже, що він »Долю«, »Музу« й »Славу« провірив з автоґрафом Дневника в Чернигівському музеї.

Тимчасом Яковенко видав 1911. Твори Т. Шевченка, а між ними й Дневник, якого текст провірений при помочі Мих. Коцюбинського по автоґрафу в Черн. Музеї і вірш »Муза« в тому виданні дуже, а дуже відбігає від тексту в »Кобзарі« Доманицького.

Вірш 1.	А ти, пречистая Так Дом., Фр.	Дневн.:	І ти, пречистая
Вірш 2.	Ти сестро Феба молодая,	,,	молодая!
Вірш 7.	Туманом сивим сповила;	,,	сповила, —
Вірш 12.	Мені ти всюди помагала, Мене ти всюди доглядала І всюди зоренько моя, Ти непорочною сіяла. (Так Франко.)	,,	Міні ти всюди помагала, І всюди, зоренько моя, Ти не марніла, ти сіяла . . .
Доманицький:	Міні ти всюди помагала, Мене ти всюди доглядала;		
Вірш 15.	В степу, безлюдному степу, (Так Доманицький.)	Дневн.:	В степу безлюднім, в чужині.
Вірш 17.	Ти сіяла, пишалася, Дом.	,,	Ти в кайданах пишалася,
Вірш 19.	Із казарми нечистої Дом.	,,	смердячої
Вірш 21.	Пташечкою вилетіла Дом.	,,	Вилітала як пташечка,
Вірш 22.	Ти, золотокрила, Дом.	,,	Моя сизокрила, —
Вірш 29.	Гориш ти, зоренько моя, Дом.	,,	цього рядка не має.
Вірш 30.	Вітаєш ти мій херувим, Золотокрилий серафим,		

так автоґрафі Дневника в муз. Тарн.; в Доманицького цих рядків зовсім нема.

Вірш 35. Вітай зо мною, і учи,—Дневн.: Вітай зо мною... і учи,

Вірш 38. Сказати правду ,, Хвалити правду так Дом.

Вірш 40. А як умру, моя святая, так Дневник; Дом.: А як умру, — моя святая,

Вірш 41. Моя ти мамо, — положи (так Дом.); Дневник: Моя ти мати! — положи.

Слава.

Вірш 1.	Дом.:	А ти, задріпанко	Дневн. Черн.:	І ти, задріпанко
Вірш 7.	,,	Чи з ким иншим мізкаєшся	,, ,,	мизкаєшся
Вірш 9.	,,	Горнись лишень ти до мене	,, ,,	Горнись лишень коло мене
Вірш 12.	,,	Та любо,та лихо	,, ,,	Та любо та тихо
Вірш 17.	,,	За тобою чимчикую	,, ,,	Коло тебе мизкаюся
Вірш 19.	,,	Із пяними кесарями	,, ,,	І з пяними королями
Вірш 20.	,,	По шинках хилялась,	,, ,,	По шинках шаталась
Вірш 21.	,,	А надто з тим Миколою	,, ,,	І курвила з Миколою
Вірш 25.	,,	Дай на себе подивитись,	,, ,,	Дай на себе надивитись,
Вірш 27.	,,	Під крилом твоїм любенько	,, ,,	Під крилом твоїм і любо
Вірш 28.	,,	В холодку заснути!	,, ,,	З дороги заснути!

Сон.

(М. А. Марковичці).

Автоґрафи: 1) В »Дневнику« (13. VII. 1858); 2) Автоґраф II: 3) Лист до М. В. Максимовички [1]) 22. XI. 1858 (»я вам тепер шлю, замісць парчового очіпка, мій не-

---

[1]) Доманицький каже в »Розсліді« стр. 322 »в листі до Максимовича«, тимчасом це лист до Марії Василівної Максимовичевої.

величкий „Сон“, а літом привезу величенну поему, як зробите по моєму прошенію, а як же ні — то ні«).

4) Олівцем на офорті »Святое семейство«, присвяченім Ф. Черненкові.

Друкую, як в »Кобзарі« Доманицького.

Примітки:

Вірш 1.	пшеницю жала;	Дневн.:	жала, —
Вірш 2.	Втомилася,	„	Втомилася;
Вірш 8.	Попестила,	„	Попестила —
Вірш 10.	І сниться їй: той син Іван	„	І сниться їй той син Іван —
Вірш 12.	Уже засватаний, жонатий	„	Не одинокий, а жонатий
	На вольній, бачиться, —	„	На вольній, бачиться...
Вірш 17.	А діточки обід несуть . . .		

у Франка вставка з Авт. II. й листу до Макс.:

Та йдучи колоски збірають;
Мов тая доленька святая,
Мов янгеляточка ідуть.

Вірш 18.	І усміхнулася небога.	Дневн.:	Та й усміхнулася небога . . .
Вірш 21.	Його гарненько сповила,	„	Єго гарненько сповила,
Вірш 22.	І копу дожинать пішла,	„	Та, щоб, дожать до ланового
Вірш 23.	Поки не чути ланового.		Ще копу дожинать пішла . . .
			Остатню, може; Богъ поможе,
			Той сонъ твій справдиться . . .

(Так і у Львівськім виданні. Франко називає таку редакцію »баламутною« і зводить до купи два тексти, а саме: з листу до Максимовички і з Дневника. У його так:

І копу дожинать пішла,
Поки не чути ланового.
Остатню може. Бог поможе,
То й сон твій справдиться.)

Я не нездужаю, нівроку, —

Єсть в Автоґрафі Нижньо-Новгородськім і в рук. Богдан.[1])

Друкую, як у »Кобзарі« Доманицького.

Відміни:

Вірш 2. А щось такеє бачить око, (Львівське вид. 1867 р. друкувало цей вірш із невідомого рукопису заборонених поезій. Тут: А щось таке, щось бачить око.)

Вірш 3. І серце жде чогось... Льв.вид: І не спить, а серце
Болить, бєть ся
Болить, і плаче, і не спить, І болить, мов негодована дитина.
Мов негодована дитина.

Вірш 12. Громадою обух сталить, Пр. Кобз.: спалить,

Вірш 17. А панство буде колихать, Льв. вид: панувать,

Вірш 19. Любить царя свого пяного Франко: дурного; Рук. Богданенка важний варіянт: Любить царя свого нового

Подражаніє XI псалму.

Такий наголовок в Автоґрафі II. По »Кобзарях«, приміром Огоновського (т. II. стр. 219): (Прочитавши XI. псалом.)

Замітки:

Вірш 20. Убогих нищих . . . (цятки з автоґрафу).

Вірш 21. Малих оттих рабів німих! (Льв. вид: похилих.)

Вірш 23. Поставлю слово . . .« (В Огоновського слово, в Авт. II. нерозстрілено.)

Марку Вовчку.

Єсть в Авт. Н.-Новгор. Друкую, як у Франка й Дом.

Замітки:

Вірш 15. І думу вольную (не душу, як було в І. вид. Ром.). В Авт. на кінці два перечеркнені рядки:
А дні мої, моя ти доле,
Твоїми днями назову.

---

[1]) Тут надпись: »Сподівана воля.«

Подражаніє Ісаії.

Єсть в Авт. II. і на офорті Соколова (маґазин Буймистрова у Києві. Дом. »Розслід« стр. 325). Друкую з тексту Доманицького.

В Огоновського (»Кобз.« т. II. стр. 220). (Прочитавши главу XXXV. у Ісаії.)

Замітки й відміни:

Вірш 3. Розпустись, Авт. II. з-разу: процвіти.

Вірш 4. Рожевим крином (Авт. Буйм.: »рожевим«, »зеленим« і знов »рожевим«.)

Вірш 7. Луги зелені-береги (Так Авт. II. — без коми.)

Вірш 12. Добром та волею (Авт. Буйм: з-разу: добром заробленим.)

Вірш 13. Святим омофором (наголос з Автоґрафу).

Вірш 16. І спочинуть (Авт. Буйм.: з-разу: Одпочинуть.)

Вірш 20. Радуйтеся, вбогодухі (Авт. Буйм.: з-разу: дрібнодухі.)

Вірш 29. Незрячі проврять, а кривії (Романчук: і кривії.)

Вірш 30. Мов сарна (так в обох автоґрафах, не сорна, як в Огон.). Авт. Буйм. з-разу: Тоді кривий, мов сарна тая
Із гаю полем застрибає.

Вірш 32. Прорветься слово, як вода (Авт. Буйм. з-разу: мов вода.)

Вірш 33. І дебр — пустиня (Авт. Буйм. з-разу: ненаповнную.)

Вірш 36. Веселі ріки (Авт. Буйм. з-разу: великі ріки.)

Вірш 37. Кругом гаями (Авт. Буйм. з-разу: кругом лозами.)

Вірш 40. І неверстовії (Авт. Буйм. з-разу: широкі святії.)

Вірш 41. А вольнії, широкії (Авт. Буйм. з-разу: Та великі простеляться.)

Вірш 44. Шляхів тих владики (Авт. Буйм. з-разу: Царі того шляху.)

Вірш 49. І пустиню опанують (Авт. Буйм. з-разу: А пустиню (так було з-разу).)

Н. Н.

Відмін нема.

Пісня.

Єсть в Автоґрафі II., але вписана не рукою Шевченка і без наголовка, який дано в перводруку. В автоґрафі, замісць наголовка посвята: Ѳедору Івановичу Черненку на память 22. IX. 1859.

Замітка:

Вірш 11. У рушничку, в Авт. II. в-разу: Та в рушничку. Франко: Та в рушнику та в хустині.

Ой маю я, маю я оченята.

Єсть в Авт. II. — Відмін нема.

Сестрі.

Цей вірш Шевченко присвятив своїй сестрі Ярині, що була за малярем Бойком, пяницею. Написаний цей вірш після стрічі поета з сестрою та підчас несподіваного третього арешту. Тому й слова:

І ми прокинулися: ти
На панщині, а я — в неволі!...

Єсть в Авт. II.

Замітки:

Вірш 10. Сіяє батько Авт.: Сіяє синій.
Вірш 14. Многострадальная (так Огоновський) Фр.: Многострадалиця (так Авт. і Дом.)

Колись дурною головою.

Друкую, як у Франка й Дом. без змін.

Як-би то ти, Богдане пяний.

Друкую без змін (хіба правописні й інтерпункцийні).

Та головонько моя бідна.

Автоґраф в Черн. Музеї. Перводрук »Нова Громада 1906. VIII. — не »Крит. Розслід« Доманицького.

Це у мене (»Кобзарь«, т. II. стр. 289) похибка! Прошу справити.

Друкую з тексту, опублікованого в »Розсліді« стр. 328.

Во Іудеї, во дні оні.

Єсть в Авт. II. і в бруліоні (Черн. Музей) разом з »Марією«.

Друкую з тексту Доманицького.

Відміни:

Вірш 11. Щоб той йому на те, на се, (В Огоновського і в инших »Кобзарях« похибка: Щоб той йому на те, на все,)

Вірш 17. Як ось (не: якось!).

Вірш 18. А у якомусь у вертепі — (Огон.: А в вифлиємському вертепі.)

Вірш 19. Марія сина привела — (Огоп.: родила, так на голос злий, родилá і вірш неповний — в Автографах: привела.)

Франко: Марія з шляху пе вставала,
Марія сина привела.

Вірш 20. Вифлеєм, Шевченко пише: Вифліем.

Вірш 23. Зіновать, кукіль і будяк (Бруліоп: Бурьян, і кукіль, і будяк.)

Вірш 26. Зотни, поки не піднялось!« (Бруліон: підросло.)

Вірш 28. По всьому царству постинать (Бруліон: постенать.)

Вірш 30. Нам не дадуть доцарювать (Бруліон: не датимуть і царювать.)

Вірш 32. Оддав (Бруліоп: отдав.)

Вірш 36. Од пяного царя-владики! (Бруліон: Ще од пянішого владики.)

Вірш 37. Од гіршого-ж Тебе спасла (не: Од грішного!) (Бруліон: Тебе од пяного спасла.)

Вірш 39. Та де-ж нам тую матір взяти? (Бруліоп: А де нам тую матірь взяти?)

Вірш 41. Раби з кокардою на лобі (Бруліон: Раби в кокардами на лобі.)

Франко після 44 вірша додав з Бруліону 7 рядків, які вичеркнув був Шевченко:

Великомучениче сину, Сьогодня маю я клясти

Її єдиная дитино,
Прости мене неправедного!
Твоїх мучителїв. А ти
Благословенная в женах,
Пренепорочная . . .

І зі змісту і з того, що цей вірш разом написаний в бруліоні з »Марією«, видно, що він, коли не був первісним вступом до поеми »Марія«, то творив свойого рода заспів, підготовлення до останнього великого твору поета.

Марія.

Єсть в Музею Тарновського в Чернигові бруліон цеї поеми і переписаний на чисто текст. Крім того в Автоґрафі II. вписана »Марія« рукою не Шевченка, а мабуть Марковички. В Бруліоні Черн. Муз. такий початок:

Все упованіє моє
На тебе, мій єдиний раю!
На тебе, мати всеблагая,
Все упованіє моє!
Прибѣжище святих, покров
Ограбленних людей, рабов,
За всіх скорбящая . . . Ридаю,
Молюся плачучи, подай
Невольникам святую руку,
Сліпцям окраденим!
Свойого сина
Святую муку ізгадай.
І муку праведного сина,
Твою єдиную дитину
І все, пречистая, подай:
Рабам німим святую силу,
Щоб Ироди не ворушились,
Та більш нічого не давай.

Вірш 6. Святая сило всіх святих, Авт. II: Святая жено.
Вірш 14. До са́мого, само́го краю! Наголос з Авт. Черн.
Вірш 20—25. Від: »Як процвітуть« до »подаю« в Авт. Черн. закреслено такий варіянт:

Як процвітуть убогі села,
Псалмом тихим і веселим
Недолю тяжкую твою
Я воспою тоді. А нині
Мов фарісей той милостиню
Тобі убогій лепту подаю.
(Закреслено: Динарій лепту подаю.)

Вірш 26—29. У Йосипа, у теслярa,	Брул.	Черн.:	У бондаря, чи теслярa
Чи в бондаря того святого,	„	„	Чи в Йосипа того святого
Марія в паймичках росла,	„	„	Убога до снаги небога
Росла собі і виростала,	„	„	У наймах дівчина росла.

(Так Огон., Фр., Дом., Ром., бо всі опирали текст на Авт. II.) (»дівчина« попр. на »Марія«)

Вірш 34.	Тесляр на наймичку свою	Бр.Черн.:	На раннюю квіточку в гаю
Вірш 35.	Неначе на свою дитину,	„ „	Тесляр на наймичку свою
Вірш 41.	Одна-однісенька!... хіба . . .	„ „	Як та билиночка одна
Вірш 42.	Ще-ж смерть моя не за плечима!«	„ „	Ще-ж смерть хіба не за
Вірш 45.	На той бурнус йому святешний	„ „	Йому на той бурнус святешний.
Вірш 46—48.	Або на беріг поведе	„ „	Або ранесенько серденько
	Козу з козяточком сердешним	„ „	Козу з козятком поведе
	І попасти і напоїть; (Так Дом., Фр., Огон.)	„	У Тиверіаду напувать.
Вірш 61.	І смутно-сумно позирає	„ „	І сумно, сумно поглядає
Вірш 62.	На той широкий, божий став.	„ „	На той широкий, тихий став.

(Ром. 1. вид. »поглядає«. Дом. у »Розсліді« (стр. 333) питається, через що у Ром.: поглядає? — Взяв з бруліону, з відки й Франко впровадив деякі варіянти.)

Вірш 63—65.	»Тиверіядо! Широкий царю озерам! Скажи мені, моя порадо:	Брул.Черн.:	Vacat.
Вірш 66.	Якая доля вийде нам	Бр.Черн.:	буде нам
Вірш 68.	І похилилась,	„ „	Тай похилилась
Вірш 72.	Його старії підопру	Огон. за Пр.Кобз.:	Його старого
Вірш 79.	Ніхто не узриться!... Від: Злая-ж доля	Брул.Черн.: „ „	Ніхто не зрів такої vacat.
Вірш 82.	до: О, доленько!... По-над водою	„ „	Тихесенько по-над водою
	Ходою тихою пішла,		Пішла собі, лопух рясний
	Лопух края берега найшла,		Широкий вирвала й накрила,
	Лопух зірвала і накрила		Щоб сонце, бачте, не смалило.
	(Так: Огон., Дом., Фр., Ром.)		

Вірш 89.	І зникла в темно-му гаю	Брул.Черн.: І заховалася в гаю
Вірш 92.	Благоуханний, зельний кринеі	„ „ сельний (похибка)
Вірш 93.	В яких гаях, в яких ярах	„ „ ярах лісах
Вірш 95.	Ти заховаєшся од спеки	(Авт. II. похибно: заховалася).
Вірш 98.	І без води прорве, потопить	Брул.Черн.: затопить
Вірш 103.	Даремне сила пропаде́,	„ „ За марне сила пропаде,
Вірш 106.	І недобитая, за сином	„ „ І ти сердешная (зразу: І ти безропотно)
Вірш 112.	Заквітчай	„ „ Уквіччай
Вірш 113.	Від »лілеями« до	„ „ І заспівай
Вірш 116.	»що буде«	Поки едем твій, тихий рай Ще не підпалював Єгова, Сердитий іудейський Зевс. такий варіянт приняв Франко, а текст, що в Огон., Дом., Ром., Фр. і в мене, переніс в нотку.

Вірш 117. У вечері, мов зоря тая
до вірша 127. І заспівала«—даю, як Дом., Огон., Ром.
Франко приймає першу ред.:

Заквітчана, а Іордан
І сніговерхий той Ливан
Пурпу́ром, золотом сіяють,
Аж очі сліпнуть. А Марія
Очиці кроткії, святії
Тихенько-тихо підняла
На Іордан, і усміхнулась,
Козу з під гаю й заняла,
На руки козиня взяла,
І заспівала:

Вірш 139. На хутір бондарів, убогий — Брул. Черн.: Вазис (може: в оазіс?)

Вірш 146. І не пручалось, не кричало — Брул.Черн.: І не кричало, не пручалось

Вірш 150. Вигляда (Дом. каже, що маючи далі »привітав« немає рації брати тут форму: вигляда, замісць виглядав. Але в »Кобзарі« таки взяв: вигляда. І Франко: вигляда. Ром.: виглядав.)

Вірш 153—159. У Франка варіянт з Черн. Брул.:

Прийшла до дому. На порозі
Отерти радосні сльози
Її господарь привітав,
Неначе любую, єдину
Свою коханую дитину

(Дальше вертає Франко до звичайної ред. а в бруліоні єсть:)

І де ти гаялась, — спитав,
Моя песченая дитино?

Вірш 168. А гость роззутий — Брул. Черн.: Гость уже розутий
Умитий з кащі вихожав (це в мене похибка: кущі не кащі!).

Вірш 172. І став велично на порозі — Фр. з Черн. брул.: І тихим, ласкавим уклоном
І, уклонившися, вітав Марію тихо . . . — Марію молодик вітав.

Вірш 178. І стрепенулась, — пригорнулась, — „ „ так само.

Вірш 181. А потім гостя молодого Просила, ніби повела, Очима в кущу (так і Франко) — „ „ І в кущу гостя молодого Вступить просила

Вірш 185. І молоко, і сир козлиці — „ „ Опрісноки і сир козлиці

Вірш 187. Сама-ж не їла й не пила — Так Авт. II. (і Фр.).

Вірш 191. Дивочний гость той говорив (»Дивочний«, не »дівочний«, як в Огоновського й давнійших Кобзарях, бо це прикметник від: »диво«, не від: »діва«.)

Вірш 192. І словеса його святії — Брул.Черн.: живії

Вірш 201. І в житницю соберемо — „ „ в житниці

Вірш 210.	Марія встала та й пішла	Брул. Черн.:	так само,—так всі автоґрафи.
	Цей вірш і дальші мають в бруліоні такий зачеркнений варіянт:		Марія з глечеком пішла Води набрать, а ясно-лиций Дивочний гость пішов гулять, Псалом Сіоньский заспівать При місяці. І у ярочку Зострів Марію . . .

(Такий варіянт приняв у свій текст Франко. Звертаю увагу, що Шевченко писав: Сіоньский, не Сіонський!)

Вірш 213—218. В тім уступі Брул. має перший відмінок множини, не однини, отже: провели, раді, радесенькі, прийшли, значиться гостя провожає не сама Марія, а й Йосиф.

Вірш 221. Ланіти, Фр.: Ланити.

Вірш 223. Не та тепер, Маріє, стала, Авт. II: Марія (так і Огон.).

Вірш 225.	Промовив Йосип	Брул.Черн.:	Теслярь промовив
Вірш 227.	Ходім, Маріє, (тут Огон.: Маріє)	,, ,,	Ходімо в церков, повінчаймось,
	(і дальше)		А то цеглиною убють На улиці: (Франко помішав оба тексти.)
Вірш 230 від: до 233 до:	І в путь ідуть	Брул.Черн.:	vacat. В бруліоні так:
			В своїм оазисі.« Ідуть; Несе а торбиною і т.д.
Вірш 243.	Пречистій їй не дав ти руку,	,, ,,	Ти не подав їй грішній руку,
Вірш 245.	І досі мерли-би (так Авт. II.)	,, ,,	І досі-б кисли

Вірш 248.	Сліпі, ви, нищії душою	Брул. Черн.:	Сліпі і малії душою
і дальші:	(не: душею!)		Не бачите перед собою
			А нічогісінько. А тих
			Великих, сильних і гладких
			І отолстѣвших серцем малим —
			От їх так жаль-смердяче сало
			Годованих добром живим,
			Людскою кровію. Невдяки!
			Смердітимуть, як та —собака
			Убита й кинута в рові.
Вірш 254.	Де-ж подівсь Дивочний гость отой лукавий?	„ „	А де ж той молодик лукавий Дивочний гость, — ти де подівсь?
Вірш 259.	Не чуть його, а-ні Мессії	„ „ Авт.:	(так само) Не чуть ані його, ані Мессії
			(так зайвий склад. Найкраще, як в 1. ред. Романчука: »Не чуть ні його, ні Мессії.«)
Вірш 265.	Ніже апостола того Тепер не жди!	Брул.Черн.:	Ніже апостола того, Благовістителя святого Тепер не жди! (Цеї вставки, хоч вона гарна, редактори »Кобзарів« не приняли.)

Вірш 269.	Молись і дякуй Брул. Черн.:	Молися й дякуй. (а дальше) Тяжко жить. Настане гірше, одпочить У бурьяні, не то під тином З твоїм святим, єдиним сином Спочити, сісти не дадуть. (таку вставку приняв Франко.)
Вірш 271.	А тоб цеглиною убили (було в Брул. для 228 рядка).	
Вірш 284.	Ото вони собі ідуть; Брул. Черн.: Прийшли до дому, і живуть. Повінчані, та невеселі. Тесляр колисочку дебелу Майструє в сінях; а вона, Пренепорочная Марія, Сидить собі коло вікна І в поле дивиться, і шиє Маленькеє сороченя — Комусь то це . . .?«[2])	Ото вони собі живуть, Родин отих потроху ждуть.[1]) Старий колисочку дебелу У сінях робить; а вона Пренепорочная Марія, Сидить собі коло вікна Та плачучи небога шиє Малесеньке сороченя — Комусь то це . . .? —
Вірш 295.	Од кесаря, його самого, „ „	Од кесаря таки самого
і дальші:	Щоб ви сьогодня, сей-же час Ви на ревізію у город (так Дом. і Фр.)	

Огон. і Ром. І. вид: Всі на ревізію (хоч в Авт. »ви« — то »всі« краще, бо повторення »ви« не має ніякої цілі і дивно навіть

---

[1]) Цей рядок вставив у текст Франко.

[2]) Франко: Комусь то ще . . .

звучить. Це, коли не зле прочитане, так легко може бути похибка автоґрафу).

Вірш 299.	І зник, пропав	Брул.Черн.:	І змовк і зник
	той тяжкий голос,		
Вірш 300.	Тілько луна в	„ „	vacat
	яру гула	Авт.:	руна
Вірш 307.	Тілько й промо-	Брул.Черн.:	(без »й«)
	вила.		
Вірш 312.	В дорові, от і мо-	„ „	То матиме і молоко
	молоко		
	Сердешній матері.	„ „	До коржиків не-
	Скотина		дужня мати.
	Іде пасучися ряд-	„ „	Ідуть вони собі
	ком,		рядком
	Ідуть за нею батько	„ „	vacat
	й мати.		
	І починають розмо-		
	вляти		
	По-волі тихо.	„ „	По-волі тихо.
	(так і Франко)		
Вірш 330.	Найшов		
	Опріснок Йосип у	„ „	Опріснок мовчки із
	торбині,		торбини
	Дав та й каже:		І дав Марії. По-
	»На, дитино!		годуйсь
Вірш 336.	Ото-ж сидять,	„ „	Сидять, сидять
	А сонце праведне		А сонечко уже ни-
	швиденько		зенько
	До-долу котиться		На степ спусти-
	і — глядь!		лося
	Сховалося, і		
	смеркло в полі,	Ром.:	(в поли,
	І — диво дивнеє!...		ніколи рим.)
	ніколи		
	(Так і Франко)		
Вірш 342.	Аж здрігнув	Брул.Черн.:	Аж здрігнув
	Святий тесляр —	„ „	Старий тесляр —
	мітла з востоку		таки з востоку
	Над самим Ви-	„ „	Над самим Вифле-
	флеємом, боком,		ємом, боком,

	Мітла огненная зійшла,	Брул.	Черн.:	Звізда хвостатая зійшла,[1])
	І степ і гори осіяла,	,,	,,	І степ і гори осіяла.
	Марія з шляку не вставала —	,,	,,	Марія тут же й привела[2])
	Марія сина привела,	,,	,,	Того возлюбленого сина, (Франко зводить до купи оба тексти — дуже вдачно.)
Вірш 352.	За нас, лукавих, розпялась!	,,	,,	За нас, святая, розпялась!
Вірш 353.	А недалеко, край дороги,	,,	,,	А недалеко, повз дороги
Вірш 355.	Небогу,	,,	,,	Дитя і тесляря святого
	Її й дитяточко взяли			Взяли з собою й привели
	І у вертеп свій принесли,			У свій корінь, і »Бог той з нами«
	І чабани його убогі			Чи Еммануїл нарекли.
	Еммануїлом нарекли.			Дитя невмитеє. (цей варіянт приняв у текст Фр.).
Вірш 360.	До сходу сонця, рано-рано,	,,	,,	До сходу сонця, на майдані
	У Вифлеємі на майдані	,,	,,	У Вифлеємі люд зійшовсь
	Зійшовся люд і шопотить,	,,	,,	І мовить нищечком »Сбилось«
	Що щось непевне з людьми буде	,,	,,	
	Во Іудеї; гомонить	,,	,,	vacat
	І тихне люд. »О люде, люде!«	,,	,,	
	Чабан якийсь біжить, кричить:	,,	,,	
	— »Пророчество Ієремії,	,,	,,	»Пророчество Ієремії,

[1]) Так і Франко.

[2]) Фр.: І тут же й сина привела.

	Ісаії збулось, збулось!	Ісаії. У нас Мессія
	У нас, у пастирий, Мессія	Брул. Черн.: У Вифлеємі народивсь
	Родився вчора!«...	Учора ввечорі. — »Хто бачив,
	Загуло	Як сходила ота мітла
	У Вифлеємі на майдані:	Над Вифлеємом?«
	»Мессія!... Ісусі!... Осанна!...«	— »Всі ми! всі ми!«
	І люд розходивсь.	Громада крикнула — і ґлас
	(Франко оставляє цей текст до слів: »У нас, у пастирий, Мессія« а дальше дає текст з І. ред. (бруліон.) від слів.: »У Вифлеємі народивсь« до: »Співали люде через час.« Таким чином у нього IV розділ кінчиться: »через час«, а V починається: »через час«.)	Неначе той огонь погас,
		Пропав і зник. — »О диво! диво!
		Непевне робиться у нас
		У Вифлеємі!« І Осанна
		Співали люде через час.
		(Вірш 345 »звізда« не »зоря«, як тепер виключно велять казати.)
Вірш 380.	На марне гріли!...	Брул. Черн.: Нагріли вже та не купали
	Маленьких діточок своїх:	Ножі салдати сполоскали
	Ножі салдати сполоскали	„ „ В їх чистій, праведній крові.
	В дитячій праведній крові!	
	Такеє то на світі сталось!	„ „ vacat
	Дивітеся-ж, о матері,	„ „ Дивітесь добре, матері,
	Що роблять Ироди царі!	„ „ Що роблять на світі царі!

Вірш 387 › вірш 400	(має в Брул. далеко коротший варіянт. А саме):		Ослицю на козу зміняли, І манівцями провели
	Та вже, спасибі, чабани		
	Вітали їх і день ховали,		
	А в-вечері кожух дали,		
Вірш 400.	На шлях Мемфіський. А мітла,	Бр. Черн. „ „	На шлях Мемфіський І світила
	Мітла огненная світила,	„ „	На шлях огненная мітла
	Неначе сонце і дивилась	„ „	І ніби гріла, і дивилась
Вірш 405.	І нарожденного Мессію.	„ „	Ослиця ще й дійна була,
	(Після того рядка в Брул. Черн.)		І неспочивши донесла
	І матір з сином і несла;		Аж у Єгипет.[1])
	І несучи їх годувала,		
Вірш 406 до 411.	Там же такий варіянт:)		
	То слава-б стала		
	По всьому світу про ослицю,		
	Як би вона яку царицю,		
	Хоча Грузинськую, несла		
	В гарем з царем роскошувати,		
	Од сна і власті одпочить!		
	А ти несла живого Бога.		
Вірш 415.	Таки завадила тобі!	Брул.Черн.:	Швидка завадила тобі!
Вірш 417.	В пелюшках долі, під вербою	„ „	Під пальмою (і) під вербою
Вірш 425.	З-за Нилу сфінкси, мов сичі	„ „	А сфінкси, мов сичі в-ночі
Вірш 426.	Страшними мертвими очима	„ „	З-за Нилу мертвими очима

[1]) Цей вар. приняв у текст Франко.

Вірш 428.	На голому піску	Брул. Черн.:	На чермному піску стоять
Вірш 429.	По шнуру піраміди в-ряд	„ „	vacat
Вірш 431.	І ніби фараонам знать	„ „	Мов фараонові сказать
Вірш 432.	Вони дають, що правда божа	„ „	Вони хотять
Франко:	Мов фараонові скавать Хотять: встає вже правда божа;		
Вірш 433.	Встає вже	„ „	Встає, встає вже
Вірш 436.	У копта вовну; а святий	„ „	а старий
Вірш 437.	Іосиф ввявсь отару пасти,	„ „	Так бруліон.
Вірш 445	(від) А ти?	„ „	
до вірш 451.	(до) одвести . . .		vacat
Вірш 452.	Ще рік минув. Коло хатини	„ „	У тесляра[1]) Під ворітьми, коло хатини
і дальші:	Коза пасеться, а дитина І невеличке козеня		Коза пасеться, а дитина, Й мале, біленьке козеня
Вірш 459.	З ціпочком тихо попід тином:	„ „	Із города, носив продати
	Носив у город шапличок		Барило добре та шаплик.
	Продать: йому медяничок,		Несе малому медяник
	Їй немудрую хустину,	„ „	А їй немудрую хустину,
	Собі-ж несе на постоли	„ „	Собі-ж приніс
	Ременю доброго.		
Вірш 464.	Спочинув,	„ „	В хатину
	Та й каже: »Доню, не журись:	„ „	Ввійшов та й каже: »Чути скрізь,

[1]) Цей варіянт приняв у текст »Кб.« Франко.

	Царя вже Ирода не стало!	Брул.	Черн.:	Що Ирод царь уже опрігсь
	Чогось у-вечері наївсь,	„	„	
	Та так наївся, що опрігсь, —	„	„	vacat
	Такеє то мені сказали.	„	„	
Вірш 477.	А Йосип сина забавляв (Фр.: забавля.)			
Вірш 470 до вірш 485.	Ходімо, каже, у свій гай	„	„	Ходімо в Назарет, дитино!«
	У-двох в колисочці несли.	„	„	Марії каже — »То й ходім!« — Вона промовила і прати Сороч(еч)ку пішла на Нил, А Йосиф заходився в хаті В дорогу морщить постоли. Ото ж вони собі й пішли, На плечі взявши по торбині, сина, божую дитину, У-двох в колисочці несли Додому вкупі.
Вірш 486.	То сяк, то так прийшли до-дому	„	„	Приходять в-вечері додому
	Бодай не довелось нікому			Аж страшно стало.
	Узріть такеє! Благодать,			Благодать,
Вірш 491.	Оттой гайочок — і не знать,	„	„	Садочок тихий

Вірш 493.	Все, все сплюн-дровано.	Брул. Черн.:	Усе сплюндровано.
	В руїні		В пустині
Вірш 495.	В ярок Марія до криниці	„ „	В ярочок тихий, до криниці
Вірш 496.	Швиденько кинулася: там	„ „	Марія кинулася:
Вірш 498.	Зустрівся гость святий	„ „	отой
Вірш 499.	Будяк колючий в кропивóю	„ „	Та кропивá там в лободою
Вірш 502.	Молися, серденько, молись!	„ „	Пошли їй, Господи, пошли,[1])
	Окуй свою святую силу,	„ „	Свою любов, любов і силу,
Вірш 506.	Небога трохи не втопилась	„ „	Марія трохи
Вірш 511.	Ідосі правди на землі —	„ „	Святої волі на землі,
Вірш 512.	Святої волі.	„ „	Святої правди
Вірш 513.	Ітяжко-важко усміхнулась	„ „	І тяжко-тяжко усміхнулась
Вірш 517.	Полегшало.	„ „	Мов легше стало.
Вірш 519.	З малим синком своїм жила	„ „	З малим Предтечею жили
Вірш 520.	Таки з Іваном, та й була	„ „	Вони рідня якась були
Вірш 521.	Якась рідня їм.	„ „	Святому бондареві.
	В-ранці рано		Рано
Вірш 523.	Нагодувала, одягла,	Бр.Черн.:	сповила
Вірш 526.	В сусіди, в наймички, проситись.	„ „	В сусіди, у найми, проситься.
Вірш 531.	У-двох на улиці; знайшли	„ „	У-двох на улиці й найшли
Вірш 532.	Дві палочки та й понесли	„ „	Дві палічки

[1]) Франко бере оба варіянти, себто вірш 502, два вірші варіянту і вірш 503.

Вірш 577 до вірш 585.	В Бруліоні такий варіянт:		Марія мовчки утішалась, Бо страх розумнеє було І преласкавеє до того! За волотого, за гіркого Буквар списали їй. Взяла (Сама письма вона не знала) У школу хлопця оддала.[2])
Вірш 588.	до кінця розділу (і дальше)	Брул.	Черн.: vacat
Вірш 632.	І в-купі вчились, ростучи	,,	,, У купці вчились і росли
Вірш 635.	Із школи	,,	,, vacat
Вірш 636.	Путем терновим розійшлись Обидва: божії глаголи, Святую правду на земли І прорікали й розпялись,	,,	,, І виросли, і прорекли Святії божії глаголи, Святую волю на землі (и?) І прорекли і розпялись.
Вірш 647.	Пішла тинятись по-під тинню, Розділ VIII. до слів: розпяли	,,	,, Пішла хилятись по-під тином vacat
Вірш 699.	Сказала дітям і упала На землю трупом. Розпялась	,,	,, Промовила і трупом пала На улиці. І розпялась
Вірш 703.	У Назарет оттой пішла	,,	,, У Назарет собі пішла.
Вірш 712.	Брати його, ученикий	,,	,, Брати ж його, ученики
Вірш 715.	Сховались, потім розійшлись,	,,	,, Сховалися та й розійшлись

[2]) Цей варіянт бере й Франко, лиш у його не »оддала«, а »одвела«.

Вірш 721.	Розвіяла, мов ту полову	Бр. Черн.:	як
Вірш 723.	Ти дух святий свій пронесла	„ „ Фр.:	пролила А потім черці[1]) одягли Тебе в порфиру і вінчали Як ту царицю. Росьяли[2]) Й тебе як сина, наплювали На тебе кроткую кати, Ростлїли чистую[3]), а ти Мов злато у тому горнилї[4]) В людській душі возобновилась, В душі невольничій малій, В душі скорбящій і убогій.

Франко по »Амінь« дає конець, який єсть в усіх автоґрафах, (в Авт. II. поетом перечеркнений), а якого видавці »Кобзаря« в текст досі не приняли. (Крім Прск. Кбзря.)

Подражаніє Едуарду Сові.

Єсть в Автоґрафі II. В Огоновського такий наголовок: Антонію Сові. Подражаніє польському поетові.

Друкую, як у Доманицького.

Уваги:

Вірш 3. І яблоньку і грушеньку так Авт.; »Основа« — грушечку. Так і Огон.

Вірш 4. На спомин—Авт.: вспомин.

Вірш 5. Бог дасть, виростуть. Дружина (так Франко; Дом. по »виростуть« . . .)

Вірш 10. Діткам подавати, (так Фр.; Огон. за »Основою« — подавати . . .)

Вірш 16. З тобою щаслива (Огон.: С тобою щаслива.)

---

1) Авт.: ченці.

2) Авт.: Роспяли.

3) чистую. А ти?

4) Мов волото в тому горнилі.

Подражаніє Іезекиілю.

(Глава 19.)

Єсть в Автоґрафі II. і в копії Л. Жемчужнікова. Друкую, як у »Розсліді« стр. 346.

Замітки:

Вірш 3. І о царях оттих! І рци: Коп. Жемч.: І о царях отих ірци:

Вірш 4. На-що та сука, (з-разу: львиця).

Вірш 5. Зо львами кліщилась, (Авт.: кліщелась, з-разу купилась)
щенята? (Коп. Жемч.: й щенята в вас добувала, лютих вас).

Вірш 7. І множила ваш род (Жемч.: рід).

Вірш 13. А люди, — (похибка; повинно бути: люде, бо дальше: люте: Фр.: люди).

Вірш 14. Хоч бачать люде, та мовчать. (Жемч.: Хоч бачать тее, та мовчать.)

Вірш 15. Ото-ж львиня те (Жемч.: львеня).

Вірш 19. На каторгу. А мати . . . мати (Жемч. так само; авт.: А люта мати!)

Вірш 23. Що гради й весі пожирало (Авт.: пожерало; Фр.: пожирало.)

Вірш 27. Заперли в щелепи, удила, (Авт.: щелипи; Фр.: щелепи).

Вірш 35. А львичища того не знають, — (Жемч.: про те не знають.)

Вірш 40. І худосильний (Жемч.: худосилий).

Вірш 44. В своїй же крові (так Жемч.; Авт.: в своїй крові).

Вірш 45. Во-місто львичищого рика (Жемч.: львичиного; Авт.: мѣсто).

Вірш 48. Межи людьми (Авт.: меже).

Осії глава XIV.

(Подражаніє.)

Єсть в Авт. II, але вписано чужою, не Шевченковою рукою. (Мабуть Марка Вовчка письмо.) Крім того Автоґраф у доньки проф. Н. Стороженка.

Друкую, як у »Кобзарі« Доманицького.

Замітки:

Вірш 1. Погинеш, (Романчук краще: Погибнеш).

Вірш 11. Убє незримо . . .
І правдиво! (так Автоґраф у д. Сторож).

Вірш 12. Бо довго довготерпеливий (так Авт. II.).

Вірш 22. І плача, матерного плача, (так Авт. II.).

Вірш 24. Да зрить розтленная земля, (Авт. II: растленная).

Вірш 43. І не сховаєтеся!
Всюди (так Авт. II.).

Огон.: І не сховаєтесь! Усюди

Вірш 45. Підстережуть вас, на то те-ж (Огон.: на то-те-ж).

Вірш 51. Ростнуть, розірвуть, розіпнуть (так Авт. д. Стор.; — давнійше, приміром в Огон.: Розпнуть, розірвуть, рознесуть).

Вірш 52. А кровю вашою собаки (це мабуть в Авт. д. Стор. бо в Авт. II. цей вірш рукою Шевченка так вписаний: І вашей кровію собак. — Так приняв був Огоновський.

Вірш 66. Розтліннее, (Авт. II: Ростлѣнное).

Дівча любе, чорнобриве.

Єсть в Авт. II. вписане рукою не Шевченка. Дата 15 »стичня« (?!).

Відмін нема.

Ой діброво, темний гаю.

Вписане в Авт. II. на тій самій сторінці, що й: »Дівча любе«, рукою не Шевченка.

Відмін нема, крім вірша 9: »на доненьку«. З-разу: на дочку свою.

Розбиваю на строфи, бо чується строфічну будову.

Подражаніє Сербському.

Єсть в Авт. II. Рядки від 1—8 власною рукою Шевченка, від 9 до 20 чужою, мабуть А. М. Лазаревського.

Відмін нема.

Молитви.

Єсть в Авт. II., але вписане чужою, не Шевченковою рукою. (Мабуть А. М. Лазаревського.) Праськ. Кбзр. друкував »Молитви« з якогось иншого, невідомого атвоґрафу.

Замітки:

Вірш 5. На сій окраденій землй
Свою ти силу низпошлй!

Лишаю тут, і дальше, в подібних місцях »и« не »і« з огляду на рим. Коли ми в 5 місцях попсуємо рим (бо »землі« і »пошли« — це не римується), то який-же тоді буде вірш? Це-ж строфічна будова, у якій слова: земли — пошли повторюються 9 разів, неначе нарочно! »И« на кінці рядка приходить 16 разів на 34 рядків!

Маємо в творах Шевченка чимало примірів, де поет уживає форми на »и« — замісць »і« і не бачу причини, чому-б не можна такої форми тут допустити,—тим паче, що, як Дом. запримітив, »Молитви« вписані досить неуважно.

Вірш 17. Постав Ти ангели свої (Авт. II.: Поставте).

Вірш 29. Постав Ти ангели свої (Авт. II: без Ти. Тут найкраще було-б: Коло їх постав Ти ангелів своїх).

Вірш 34 до 39 в Авт. з якого друкували цей вірш видавці »Прск. Кбзр.« так: Тим неситим царям
І земля і моря,
І плуги й кораблі,
І всі добра землі
Тим неситим царям.

Вірш 40. Роботящим рукам, там же: І надія ще вам,

Вірш 46 до 51 в авт. »Пр. Кобз.« так:

Душевбогим дрібним,
Чистим серцем, святим
І молитву, і сон,
І доземний поклон
Всетерпінів їм.

Вірш 57. Нам любов між людьми! там же: Нам любов на землі.

Колись то ще, во время оно.

Єсть в Авт. II. Друкую як в »Кобзарі« Доманицького.

Замітки:

Вірш 12. У холодочку під платаном (Огон. за Пр. Кобз.: під платочком.)

Вірш 14. Дріядам нічого робить (так Авт. II.). (Огон.: Друідам — та так не має змислу!)

Вірш 20. І на дівча (Огон. за Пр. Кобз. — дівчя).

Плач Ярославни.

Єсть в Авт. II. Крім того в примітках до »Праськ. Кобзаря« варіянти з Шевченкового иншого рукопису.

Друкую як у Доманицького.

Відміни:

Вірш 3.	Як та зозуленька кує,	Авт.	В гаю зозулею кує,
	Словами жалю додає:	Пр. Кобз.:	Жалю словами додає...
Вірш 7.	Та по-над Доном полечу,	„ „	По-над Дунаєм полечу
Вірш 8.	Рукав бобровий	„ „	бобряний
Вірш 5 до 12.	Полечу, каже, зигзицею,	„ „	В каламутному тім Дунаї;
	Глибокії, тяжкії рани.		Там десь далеко умірає
			Мій любий князь на самоті.
			Омию кров на білім тілі
			На тяжких ранах почорнілих
			На князі, ладо сироті;
			Омию кров, омию рани, —
			І розібьюся о скалу...

Вірш 15 до 21.	»Вітрило, вітре, мій єдиний, Не мало неба, і землі,	Пр. Коба.:	Вітрило, вітре Господине! На що ти віеш, мій єдиний, На що несеш ти на крилі Ті ханові тяжкії стріли На вої милії мої, На князя, ладо моє миле? Чи мало ж неба . . .
Вірш 25.	Моє веселіє украв,	„ „	Моє веселіє — надію
Вірш 26.	В степу, на тирсі розібгав!«	„ „	В степу між тучею розвіяв.
Вірш 29.	І каже: »Дужий і старий,	„ „	А ти Словутицю старий
Вірш 35	Дружину тую Святославлю:	„ „	Дружину хоробру преславну,
і 36.	О, мій Словутицю преславний!	„ „	Дружину тую Святославлю.
Вірш 38.	Щоб я постіль весела слала	„ „	Щоб я постіль смієючись, слала
Вірш 40.	Сльозами моря не долить!«	„ „	Бо море сльози не приспить.
Вірш 46.	І людям, і землі — моєї	„ „	І людям на землі; моєї *ж*
Вірш 47.	Туги — нудьги не розвело.	„ „	Журби — туги не рознесло.
Вірш 48.	Святий, огненний господине!	„ „	Пресвятий, світлий господине!
Вірш 53.	Загинув ладо, й я загину!	„ „	Нехай сама собі загину.
Вірш 60.	Середи землі половецької	„ „	В землі дальній Половецькій.
Вірш 62.	Поорана, поритая;	„ „	Розорана, засіяна,
Вірш 63.	Кістьми земля засіяна,	„ „	Костьми була, — политая

Вірш 64.	А кровію политая.	Пр. Кобз.:	Кровью. Горе на тім полі.
Вірш 67 до 70.	Що гомонить оттам,	„ „	Що там шумить гуде — реве
	Тому буй-туру Всеволоду.	„ „	До зорі рано? Повертає
			То Ігорь війско Всеволоду
			Любому брату на помоч.
Вірш 73.	Та коло полудня на третій	„ „	Та день ополудня на третій
Вірш 74.	Поникли Ігореві	„ „	Упали Ігореви
Вірш 86.	Сумує, плаче Ярославна	„ „	Незримо плаче Ярославна:
Вірш 91.	На княжому дебелім тілі	„ „	На княжім твердім тому тілі
Вірш 92.	Засохлу кров його . . . отру	„ „	Засохшу кров, і обітру
			Глибокиі запеклі рани . . .
Вірш 100.	Єдине ладо й його вої	„ „	(Так само)

На смерть Григорія, митрополита.

Єсть в Авт. II. Друкую, як у Доманицького, без змін.

Замітка:

Вірш 10.	Свої гріхи, — і плач, і плач...	Автоґраф:	Свої гріхи. І плач, і плач.

Гимн черпечий.

Єсть в Авт. II. і в рукописі Богданенка. Там заголовок: »Чернича пісня.« Друкую як в »Кобзарі« Доманицького.

Над дніпровою сагою.

Єсть в Авт. II. Друкую як у Доманицького.

Замітки:

Вірш 11. І дружини, і надії так Авт. — Огон.: Без дружини і надії.

Вірш 16. Та любую пошукаю так Авт. — Огон.: Та любої пошукаю.

Вірш 24. Вються, гнуться та співають . . . Огон.: Так Автоґр.: вьюця — гнуця. само.

Росли у-купочці, зросли.

Єсть в Авт. II. Друкую як у Франка й Доманицького.

Замітки:

Вірш 1. Росли у-купочці, зросли, так Авт. — Огон.: Росли у купочці, — зросли;

Вірш 5. І тихо, весело пройшли (Авт.: прийшли.)

Вірш 8. А між людьми-ж вони жили! так автоґраф.

(Огон.: А між людьми вони жили! — так краще, бо не повторюється »ж« і між людми-ж.)

Вірш 13. На той світ тихий перейти! — Тут кінчиться текст в Огон. Але в Авт. йдуть ще три вірші, як у Доман.

Вірш 15. Любов безвічную (Шевченко написав: безвѣчную)

Світе ясний, світе тихий.

Єсть в Авт. II. і в копії Богданенка, із значними відмінами. Цей вірш у-перве видрукував Омелян Партицький у своїй розвідці: Провідні ідеї в письмах Тараса Шевченка. Про цей перводрук писав Дом. у »Розсліді«: »Нема сумніву, що Партицький процітував цей вірш з памяти.« Нині, коли маємо копію Богданенка можемо сказати — ні.

З Партицького передруковано »Світе ясний« у Правді (1873. N. 15.), як частину поеми »Іван Гус« — і тую похибку зазначено вже в Пражському Кобзарі.

Уваги:

Вірш 4.	В своїй, добрій, теплій хаті. (так: Огон., Фр., Дом.)	Богд.:	В твоїй добрій, тихій хаті (Ром. і Правда — теж: в твоїй, теплій, тихій хаті)

Вірш 5 до 8.
Оковано, омурано,
Премудрого одурено,
Багряницями закрито
І розпятієм добито? . . .

Ром.:
Оковано, одурено,
Кадилами окурено, (так Партицький)
Багряницями закрито (Парт. окрито)
І розпятієм добито.

Коп. Богдан.:
Оковано, одурено,
Кадилами окурено,
Багряницями укрито,
І хрестом святим добито.

Вірш 13. Люльки з кадил закуряти
Богд.: Із кадил люльки курити
Ром.: А з кадил люльки курити
Правда: Та з кадил люльки курити

Як бачимо Парт. не процітував цього твору з памяти — тільки видрукував його з якогось доброго джерела, близького до копії Богданенка.

Ликері.

Вірш цей вписаний в Авт. II. якоюсь жіночою рукою. (Марковички?)

Макарову.

Єсть в Авт. II. Відмін нема. Вірш відноситься до сватання поета з Ликерою.

І Архимед і Галилей.

Єсть в Авт. II. Рядки від 1—6 в Муз. Тарновського.

Відміни:

Вірш 6. І крихту хліба понесли (Авт. Черн.: І крихти хліба не взяли́.)

Вірш 11. І на оновленій землі Авт. II: А на оновленій зе̂млі.

Л.

Єсть в Авт. II. Вірш відноситься до Ликери Полусмаківної.

Замітки:

Вірш 11. і ти! . . . (Ликера).

Вірш 12. У малий (Авт. похибка: И малий.)

Вірш 13. З під тиха-тиха (Авт.: спідтиха-тиха).

Не нарікаю я на Бога.

Єсть в Авт. II. Відмін нема.

Вірш 28. Бо лучше (Так і Дом.); Огон.: лучче. (Шевченко частійше пише: ліпше.)

Саул.

Єсть в Авт. II. Примітки в Пражському »Кобзарі« подано з невідомого рукопису. Друкую з тексту Доманицького.

Відміни:

Вірш 4.	Свої ягнята і телята	Вар. з Пр. Кобз.:	Свою худобу пастирь пас
	На полі вольнім вольно пас		В своїм степу, в свойому раї,
Вірш 8.	Пасе і доїть, і стриже	„ „	Пасе собі, пасе — пасе,
	Свóю худобу та співає		Та хвалить Бога, та співає.

Вірш 11.	З законами, в мечем, з катами,	Пр. Кобз.:	З дружинами, в огнем, з ножами,
	З князями, темними рабами.	„ „	З жерцями, з книгами, в войсками.
Вірш 26.	(Неначе наші панотці)	„ „	(Мов наші ченчики-ченці.)
Вірш 29 і дальші	І царі	„ „	От-царі, Росли собі царі, росли, Повиростали вже чимало.
Вірш 36.	Попросили	„ „	І просили.
Вірш 37.	Таки старого Самуіла,	„ „	Пророка старця Самуіла,
Вірш 39.	А дав би їм, старий, царя.	„ „	А дав би їм таки царя.
Вірш 40.	Ото-ж премудрий	„ „	Святий старенький.
Вірш 50.	Та промовляли,	„ „	Та дивувались
Вірш 57 до 64.	від: Престол із золота кує, Саул сердега-одурів.	„ „	І гвардію на караул Муштрує сам. І одинокий В порфирі довгій і широкій, Серед гарема царь Саул, Зробивши сам на караул Та й одурів.
Вірш 68.	Самодержавець — господар	„ „	І господарь і государь
Вірш 69.	Сердешний одурів	„ „	Сегодня одурів.
Вірш 74.	Смутнії пастирі.	„ „	Вельможі пастирі.
Вірш 76.	Не їсть, не пє, не гомонить.	„ „	Не їсть, не пє, і не кричить.
Вірш 90.	Телця отрокам принесли	„ „	Телця лакеям принесли,

Вірш 92.	У сінях царських. Заревла	Пр: Кобз.:	Уцарських сінях Заревли
Вірш 93.	Сивобородa, волохата	„ „	Сивобороді, волохаті
Вірш 94.	Рідня Саулова пузата	„ „	Вельможі-пастирі пузаті.
Вірш 104.	Трохи не вбив.	„ „	Яко гадюку.
Вірш 105.	Яке то лихо з його вийде	„ „	Якеє лихо на світ вийде
Вірш 106.	З того лукавого Давида,	„ „	З того поганого Давида
Вірш 107.	То мов гадюку-б розтоптав	„ „	То розтоптав би і розтер
	І ядовитую-б ростер	„ „	Гадючу слину.
	Гадючу слину!		
Вірш 113.	Дрібніють люди на землі,	„ „	І досі дуріють царі, —
	Ростуть і висяться царі!		І поки горе на землі.

Минули літа молодії.

Єсть в Авт. II. Відмін у виданнях, крім правописних та інтерпункцийних, нема.

Титарівна-Немирівна.

Єсть в Авт. II. Відмін нема.

Замітка:

Немирівна — Шевченко пише: Немерівна.

Москаля з походу. З-разу було: Юнкера з походу.

Хоча лежачого й не бють.

Єсть в Автоґрафі II. Відмін нема.

І тут, і всюди—скрізь погано.

Як висше. — Перводрук »Основа« до слів: »І за собою день веде.« Огоновський до: »на землі!...«

О люди, люди небораки.

Єсть в Автоґрафі II. Перводрук з пропусками.

Замітки:

Вірш 4.	Виж таки люди, не собаки! (Автоґраф: »люди« — не люде!«)	Огон.: Ви-ж таки люде!— не
Вірш 12.	Ідуть задрипані дівчата	„ задріпані
Вірш 13.	А дід, сердешний інвалід,	„ А дід, (сердешний інвалід), (так в Авт. і в »Основі«)

Вірш 20. Женуть (»послѣдній долгъ отдать«), Авт.: одним письмом. (Кінець в рос. виданнях з причин цензурних переіначено. Замісць: »царям, царятам« — »усім неправдам«).

Як-би з ким сісти.

Єсть в Авт. II. Відмін у текстах нема — крім значних інтерпункцийних.

І день іде, і ніч іде.

Єсть в Авт. II. Відмін нема.

Тече вода з-під явора.

Єсть в Авт. II. Там і дата, як треба.

Замітки:

Вірш 11.	Хлюпочуться качаточка	Огон.: качаточки (це похибка!).
Вірш 15.	Ловить ряску, розмовляє —	„ Ловлять ряску, розмовляють
Вірш 24.	Своїм зятем звати?	„ (без знаку питання).

Якось-то, йду я у-ночи.

Єсть в Авт. II., але не Шевченковою рукою.

Замітки:

Вірш 10.	Ні Бога навіть, ні пів — Бога: (Так: Дом., Огон., Фр., Ром.)	Інтерпункція цього рядка ріжниться у всіляких виданнях.

Вірш 19.	А то два ліхтарі горять,	Огон.: А то два ліхтаря горять (так Автограф).

Бували войни.

Єсть в Авт. II., вписано тою самою рукою, що й попередній вірш, мабуть М. Лазаревського.

Замітки: Не стане идола, — Огон.: ідола.
Та кропива „ крапива.

N. T.

Єсть в Авт. II. і в рукописі Богданенка, де поставлено заголовок: »До куми.« (Кума ця — то Н. В. Тарновська: вірш написаний того дня, як Н. В. Тарновська відвідала хорого поета.)

Відміни:

Вірш 2.	Дурна єси ти, нерозумна!	Рук. Богд.:	Дурна єси та не розумна.
Вірш 3.	В раю веселому зросла,	„ „	господньому
Вірш 5,	І раю красного не зріла,	„ „	божого
Вірш 13.	І процвітало, і на небо	„ „	І виростало, і на небо
Вірш 15.	А ти, кумасю, спала, спала	„ „	небого
Вірш 17.	Та ждала, ждала жениха	„ „	Та ждала в неба жениха
Вірш 24.	А ти хіба не добачаєш:	„ „	А ти буцім не добачаєш
Вірш 30.	Начхай на ту дівочу славу,	„ „	Покинь оту дівочу славу
Вірш 32.	Хоч раз, сердего, соблуди!	„ „	Хоч раз в кимнебудь соблуди!

Зійшлись, побрались, поєднались.

Єсть в Авт. II. Останній твір, вписаний туди рукою Шевченка.

Відмін нема.

Чи не покинуть нам, небого.

Це останній, із досі відомих творів Шевченка. Автоґрафа нема. В »Основі« друковано його з »подлінника«, але де він тепер — не відомо.

Замітки:

Вірш 6. На той світ, в »Основі« і в пізнійших виданнях, приміром в Огоновського — розстрілено.

Вірш 12. Ходімо в хату (так само).

Вірш 16. На сей світ (так само).

Вірш 36. Славою святою. (Тут стояла дата »14 февраля«.)

Вірш 37. А поки те, да се, да оне, (так Огон. і »Основа«).

Вірш 48. Співали-б прозу — та по нотам, (так у Франка і так рим до »потім« — тому лишаю, хоч в Огоновського й Доманицького: по нотах).

Твори не впроваджені в »Кобзарь«.

Та головонько моя бідна —
Чого моя мила зблідла?
Чи пшеницю жала,
Чи ячмінь вязала,
Чи в недуженці лежала.
Була на риночку,
Пила горілочку,
На похміллячко лежала;
З родиною зійшлась —
Горілки напилась...

Написано в Київі 1859 р. Автоґраф, олівцем, на листі до Шевченка, зберігається в Чернигівському музеї. В »Альбом«, куди Шевченко переписував свої твори, від 1857—1860 р. не втягнено.

Доманицький видрукував цей вірш у »Примітках« до свого »Кобзаря«, (стр. 633). Франко, у-перве, в самому »Кобзарі,« т. II, стр. 341. Романчук зовсім не подав.

Замітка: Вірш 5. В недуженці (Афтоґраф: недуженькі).

Мій Боже милий,

Мій Боже милий, знову лихо!
Було так любо, було тихо;
Ми заходились розкувать
Своїм невольникам кайдани, —
Аж гульк!... І знову потекла
Мужицька кров... Кати вінчанні,
Мов пси голодні за маслак,
Гризуться знову...«

Що це вірш Шевченка, запевнював пок. Хведір Вовк, який мав у руках його автоґраф (клаптик сірого паперу).

Дом. у »Примітках« до »Кобзаря« (стр. 634) каже, що »уривок цей немов свідчить про часи раніщі (р. 1854—1855), коли »кати вінчані« почали гризтися за маслак«, але з р. 1850 і аж до 1857 Шевченко не писав нічого по українськи.« Романчук, у »Доповненях« (стр. 496) додає, що цей уривок трудно віднести, »чи до севастопольскої війни з 1853—1855 р., чи до італіяньскої з 1859 р.«

Звертаю увагу на рядки: 3. Ми заходились розкувать
4. Своїм невольникам кайдани,—
значиться, вірш написаний тоді, як робилися приготовання до визволу селян з кріпацтва.

І на рядок: 5 — І знову потекла
Мужицька кров . . .
значиться — не загально людська, як на війні, а виключно мужицька;—се-б то вірш написаний не під вражінням війни, а мужицького бунту. Бунти такі вибухали на Україні перед »великою реформою« і їх товкмошено насильними способами так, що дійсно лилася »мужицька кров«. А між тим »кати вінчані гривлися, мов пси голодні за масляк«. (Період війн).

Крім того в Шевченкових альбомах, відібраних від його при ревізії 1850 р. є вписані деякі перерібки народніх пісень. І так у першому вписані: »У Київі на ринку«, »О горе мені на чужині«, »Упилась я на меду«, »Ой хвалився Бондаренко«, »Під городом Солидоном Мазепа гуляє«, »Ой пише, пише наш імператор до князя Котляренка«, »Ще не світ, ще й не світає«, далі (ніби не Шевченковою рукою) вписано: »Ой Боже наш, Боже«, »Ой піду я до церковці«, »Гиля, гиля селезень«, »Ой у саду, саду«, початок пісні про Кармелюка, »Зійшла зоря із вечера« та »Пливе щука з Кременчука«.

В другому альбомі вписані: »Шумить, шумить діброванька«, »Ой на горі по тім боці« і »Хоть годину посидимо«.

Крім того в »Дневнику« вписані деякі пісні, як ось: »Іде богач, іде дукач, пян шатається«, »А в нашого Білозера Сивая Кобила«, »Забіліли сніги, заболіло тіло«, »Повернувся я з Сібірі«.

Оскільки ці пісні прямо з уст народу переписані, а на скільки вони поетом перероблені, або доповнені — це може виказати порівнання Шевченкових записків з етноґрафічними матеріялами.

Але вже Франко у »Кобзарі« (т. II, стр. 245 і 246) вибрав із тих пісень три і видрукував їх, окремо, називаючи їх »коли не зовсім, то певно хоч полународними піснями«. Думаю, що вони дійсно полународні, а полу-Шевченкові. Ось вони:

I.

Ой у саду, саду ходила кокошка
Чорнявая, білявая, дзюбатая трошка.

Хоч і дзюбата, такиж бо я пишна:
Сватай мене, серце моє, яб за тебе вийшла.

Яб за тебе вийшла, яб тебе любила,
Ой яб тобі що суботи кучерики змила.

Кучерики змила, та ще й розчесала,
Ой яб тебе, серце моє, ще й поцілувала.

II.

У Почаєві 1846. ок. 20.

Ой на горі потім боці
Гуляли ми у купочці,
Люди заздрії дізнались,
Як пташечок розігнали.
Пішов милий в Україну,
Пішов милий та й загинув,
А я плачу і ридаю,
Свою долю проклинаю.
Боже, з неба подивися,
Та до мене озовися:
А чи мені його ждати,
Чи без його умірати?

Дністре, річко крутояра,
Була в мене моя пара,
Тепер пароньки немає,
А я собі молодая,
Молодая чорнобрива,
Та вдалася нещаслива.
Марне, марне літа трачу,
Не легшає, хоч і плачу.
Дністре, річко крутогора,
Возьми моє горе, горе,
Нехай люди, люди знають,
Як з кохання умірають.

III.

. . . . . .

»Хоть годину посидимо в купочці з тобою!«

»Ой остався-б, моє серце, хоч поговорити,
Та боюся опізнитись, отаман сердитий.«

»Ой не бійся, прокинуся до світа, до зорі,
Стоятиме осідланий вороний на дворі.

Осідланий, напоєний і нагодований,
Вийдеш, сядеш барвіночком в зеленім жупані.«

»Оставайся вечеряти сама собі в хаті,
Бо досвіта мені треба аж у Січі стати.«

»Ой гиля, гиля, сірії гуси, гиля на Дунай,

. . . . . .

Ой знать, що ти їдеш у дальную дорогу,
Ведеш за собою коня вороного.«

»Їду я далеко, їду на край світа,
Оставайся, серце, ти мій маковий цвіте.

Ой біліє в полі трава тирса край могили,
Тож мені постеля широкая розстелилась.

Широкая, серце, та дарма з шириною,
Холодная буде, як та крига зімою.

Одно хіба сонце, поки вітер не віє,
Нагріє постелю, та без мене нагріє.«
»А я, моє серце, аж поки не прибудеш,
Журитися буду, нехай і знатимуть люде,

Як то ми з тобою щире-вірно любилися,
Любилися довго, та як скоро розійшлися.«

* * *

Отсі варіянти, доповнення і пояснення додаю до »Кобзаря«, щоб видно було, на якому матеріялі опер я текст Шевченкових поезій і чому подекуди відступив від тексту найбільше розповсюднених виданнь: Доманицького, Романчука й Франка.

Теперішній тяжкий момент, недоступність автоґрафів і брак деяких важних виданнь, заставили мене цитувати не-одно з другої руки; та на це не було ради, і,—я сподіюсь,—шановний читач виправдає мене.

Знаючи, як тяжко тепер добути »Критичний Розслід над текстом Кобзаря«, »Кобзарь«, виданий під редакцією Івана Франка, і такі видання, як Кожанчикова, Пражське та Львівське 1867, позводив я у своїй праці до купи, що в них замітного було, щоб хоч таким чином пособити читачам та дослідникам Шевченкових творів. Часто-густо заглядав я також до видання »Кобзаря«, яке зладив у Львові 1893 р. Омелян Огоновський, бо воно, на свій час, було дуже точне й совісно зготовлене.

Ще раз на тому місці дякую д. П. Зайцеву за цінні матеріяли, які він був ласкав мені прислати, д. В. Дорошенкови за позичення деяких важних книг, а д. Дрові Сімовичови за добрі поради.

Я хотів дати текст Шевченкових творів, можливо повний і вірний, а разом з тим доступний для читачів з цілої нашої етнічної теріторії. Тим треба пояснити деякі правописні особливости.

Знаю, що найлегше було-би передрукувати текст Романчука, Доманицького, або Франка. Не зробив я цього бо, на мій погляд, ми ще не маємо »Кобзаря« з незмінимим текстом, який можна-б передруковувати, мов Євангеліє. Думаю, що видавець »Кобзаря« повинен заєдно приглядатися до кожнього рядка, до кожнього словечка тексту, порівнувати, слідити й старатися доложити свою цеглину до праці над усталенням тексту творів нашого найбільшого поета.

Яка та моя цеглина — не мені судити. Уважний читач признасть, що праці я не пощадив. На виправдання деяких недостач, мушу додати, що видання отсе роблене на чужині, над Рейном, далеко від українських бібліотек, складане складачами, які української мови не знають, будоване серед тяжких воєнних умовин, серед натовпу всілякої иншої важної, тяжкої роботи. Дав, що міг, инші най дадуть більше. Всі ми маємо одну ціль: безсмертні твори нашого національного ґенія зробити доступними й зрозумілими для цілого українського народу, бо вони не тільки наші гордощі народні, але й джерело науки, розради й духового підйому на довгі, довгі часи.

Вецляр, вересень 1918 р.

Богдан Лепкий.

Пояснення до „Кобзаря.“

Причинна.

Це одинокий надрукований твір з часу до визволу з кріпацтва.

Вірш 125 і дальше. Ото-ж тая дівчинонька, що сонна блудила: Оттаку то їй причину ворожка зробила.

Причина — нещастя, біда, тяжка недуга (падачка). Причинна, ця, що їй спричинено (чарами, зіллям, тощо) тяжку недугу. Вона ходить, мов божевільна. (В польських перекладах »Причинни« вжито слова »Lunatyczka«, себ-то: сновида.)

,, 119. Орда (тат.) — череда, відділ війська під проводом хана.

,, 123. Стовбур — пень дерева, ростини. (Буряк пішов у стовбур. — В цій вербі верхівя, хоч і зелене, а стовбур зовсім у середині згнив.)

,, 145. Защебетав соловейко
Пішла луна гаєм;

Луна, в значінню: гомін, відгук (ехо), а не так, як у російських перекладах: місяць.

,, 194. Кінь замордований стоїть,

Замордований, змордований, дуже втомлений, заїжджений. (У Галичині чув я також »замордований кінь« замісць заховстаний.)

На вічну память Котляревському.

Іван П. Котляревський, родився 1769 в Полтаві. Учився там-же в семінарії і ще на шкільній лавці складав вірші. Скінчивши школи, учителював на селі, де й пізнав селянський побут. Пізнійше поступив на судову, а там і на військову службу. Воєнні походи підорвали його здоровля і він пішов на пенсію з ранґою штабового капітана. Доживав віку в рідному городі, як надзиратель пансіону для дворянських дітий.

Вславився травестією Верґілевої Енеїди, яка появилася першим виданням 1798 р. (Повне видання 1842 у Харкові, 6 частин.) Видання з 1798 р. це перша українська друкована книжка, в на-

родній, літературній мові. Тому й уважається Котляревський батьком відродженої, себ-то теперішньої нашої літератури. Який розголос мала його Енеїда видно хоч-би з того, що Наполеон привіз її з Москви в Париж у свойому подорожньому куфрі.

Крім Енеїди написав Котляревський знамениту »Наталку Полтавку« (в-перше виставлена 1819 р.) яка й досі не сходить з українського репертуару, шутливу оперету »Москаль Чарівник« і »Оду до кн. Куракіна«.

Котляревський вмер. 29 жовтня 1838 р. в Полтаві, і мабуть під свіжим враженням його смерти написаний отсей вірш Шевченка. Провідна думка його криється в словах: Ти всю славу козацьку, за словом єдиним переніс в убогу хату сироти. Це коротка, але дуже влучна характеристика значіння Котляревського для українського відродження.

Вірш 76. Все осталось, все сумує,
Як руїни Трої.

Троя, або Іліон, столиця Троас, держави над Геллеспонтом у Малій Азії. Троя, з замком Перґамос стала славна війною, яку вели з нею грецькі князі й ватажки Аґамемнон, Одисей, Ахіль і (другі із за гарної Гелени, яку викрав був і з Греції у Трою привіз, троянський королевич Парис). Війна трівала 10 літ. Трою добуто підступом (Троянський кінь) і збурено її до основ року 1184 перед Христом. Ця війна лягла основою славутної поеми Гомера »Іліяда« (перевід на вкраїнську мову Руданського).

Троянський королевич Еней утік із своїм батьком Анхізом до Італії і там дав початок римській імперії.

Ця казочна подія стала знову основою латинської поеми »Енеїда«, яку травестував Котляревський. Звідси й порівнання збурення Трої із збуренням »Січі«.

Катерина.

Василь Андрієвич Жуковскій (* 1783, † 1852), син дідича Буніна і полонянки турецької, родове імя дістав від свого хрестного батька. Кінчив московський »благородный, університетскій пансіонъ«, брав участь у битві під Бородіном (1812 р.), від року 1817 був учителем великої кн. Александри Ѳеодоровної. З початком царювання Миколи I покликаний на »наставника-руководителя« царевича Александра, пізнійшого царя Александра II. Жуковскій, це оден з передових російських письменників. З-разу стояв під впливом сентиментальних повістий Карамзіна (»Марьина роща«, »Сельское

кладбище«), пізнійше старався перещіпити німецький романтизм на російський ґрунт. Від німецьких поетів переняв погляд на природу, на любов, як шукання на землі надземного ідеалу і своє релігійне, квієтистичне відношення до життєвих питань. (»Теонъ и Яхинъ.«)

Від них узяв він свої суспільно-політичні ідеали, а також романтичну бутафорію, відьм, русалок, тощо. (»Свѣтляна«, »Людмила«, »Смальгольскій замокъ«, »Лѣсной царь«.) Дав багато, й багато добрих перекладів: Магабгарата, Фірдузі, Гомер, а також чимало з Грея, Мура, Шіллера, Ґетого, Байрона, понайбільшій части з німецьких перекладів. Виробив літературно-поетичну російську мову.

Під конець життя перенявся релігійною містикою (»Агасверъ, или Вѣчный жидъ«), умер в Баден-Баден, де жив довший час Турґенев, Достоєвскій і де помер Чехов.

Тіло Жуковского перевезено в Петербург й поховано в Александро-Невскій лаврі.

Був чоловіком доброї, гуманної вдачі. Чимало поміг Шевченкові до визволу з кріпацтва. Його портрет розіграно в льотерію і придбано 2500 рублів.

Сталося це 22 квітня 1838 р. і тому Шевченко ставить таку дату присвячуючи Жуковскому свою першу більшу поему »Катерина«.

Вірш 52. Тоді Катерина
Буде собі Московкою,
Себ-то жінкою Москаля — жовніра.

,, 68. Заспіває »Гриця«.
Себ-то славну пісню Марусі Чурай »Не ходи Грицю на вечерниці«.

,, 91. Муштрує у запічку
Муштрувати (від німецького »мустерн«) вчити військових вправ, вправляти в військовому ділі.

,, 108. Кватирка (нім.) мала кварта; шиба в вікні, в раму вправлена, що окремо відчиняється.

,, 130. Вишник — вишневий сад.

,, 144. Дунай, велика ріка в середній Європі, що пливе до Чорного Моря. В українській поезії загалом більша ріка.

,, 172. Ослін — довга лавка в хаті, під стіною. (Ти сядеш на лавці, а я на ослоні. Kolb. I, 58.)

,, 177. Світилка, дівчина, звичайно сестра, або родичка молодої, що в часі вінчання тримає над нею свічку. Боярин — староста (шафер) на весіллю. (Бере старший боярин

(староста) боярські шапки й несе їх у хату. Матеріяли до української етнольоґії. Вид. Наук. тов. ім. Шевч. у Львові.)

Вірш 260. Безбатченко — син »неправого ложа«.

,, 315. Жупан — (лат.) верхня святочна одіж.

,, 331. Щириця — щир-зілля.

,, 332. Ховрашки — ховрахи, сусли, звірята з родини пільних гризунів.

,, 384. Ке-те — дайте!

кресало — залізо, котрим кресалося вогонь з чиру.

(Ти курець? — Курець. — А є люлька, кресало й гаманець? Рудченко. Ск.)

,, 396. »Пугача« співають.

Пісню: Ой сів пугач на могилі.

,, 403. Ціпок — паличка.

,, 413. Шаг — гріш, $^1/_2$ копійки.

,, 420. Медяник — медівник, пляцок з меду.

,, 418. Броварі, три милі від Київа, в Чернигівщині.

Туди йшов шлях з Київа в Москву. Тут »перепрягали коний«. (В Броварах Шевченко, поки перепрягали коний, переодягся у фрак, як їхав за боярина на весілля Костомарова. Так зізнавав при першому переслуханню, коли його арештували.)

,, 440. Люди-б сонце заступили

Шевченко, поки глибше увійшов у причини суспільної кривди, всьо лихо скидав прямо на »людий«, не розбіряючи блисше, які це люди.

,, 475. Личаки — чоботи з лика.

,, 477. Шкандибати — на силу йти, штильгукаючи. (Близько видати, та далеко шкандибати.) Кандиба — шкапа, ледача конина.

,, 488. Каво нє надуют.

Кого не підведуть Москалі.

,, 497. Хуртовина — снігова заверуха.

,, 516. Курінь — курна хата, без димаря і комина.

,, 540. Тин — пліт.

,, 541. Лобур, неотеса, грубий, простий чоловік.

Байстря — дитина з невінчаного подружжя (Салдатка йде, байстря несе. Кв.).

,, 546. Гетьманщина — ці часи, як Україна була під властю гетьманів (останній з них Кирило Розумовський).

Вірш 550. Покотило — гладун, великий горщок. (Варить борщ у такому покотилі, як відро.)
Покотело — кружок з дерева, або з металю.
,, 559. Карбівничий — карбовий, цей, що карбує, значить дерева в лісі, які мають рубати, лісовий сторож, побережник.
,, 563. Фуґа — (італ.), музична композиція, де та сама мельодія повторюється по черзі на кількох інструментах, тут — буря.
,, 581. Замети — сугорби снігу, вітром навіяні. Також колоди. (Хата в замети кладена.)
,, 595. Шпори — (німецьке: Sporn), острога.
,, 610. Дура, атвяжіса!
Відчіпися, божевільна!
,, 630. Покритка — така, що їй голову жіночою хусткою покрили, коли невінчана привела на світ дитину.
,, 665. Навісна́ — навіджена.
,, 676. Возлісся — узлісся, край ліса.
,, 715. Повожатий, хлопчина, що провадить сліпого старця-діда, або кобзаря (дідовід — кажуть у Галичині).
,, 723. Шажок, diminut. від шаг, $^1/_2$ копійки.
Міхоноша, — той, що носить мішки, торби. Тут — повожатий, дідовід.
,, 729. Берлин — критий повіз, з вікнами; карита. (Так розжився, що було берлином їздить. »Записки о Южной Руси.«)

Тарасова ніч.

Так називають битву, у якій Тарас Трясило побив польського коронного гетьмана Конецпольского над річкою Альтою 1628 р. В свято Божого тіла (по латинському обряду), Поляки веселилися в свойому таборі, як знечевя напав на їх Трясило.

Присвята П. І. Мартосу. Петро Мартос, дідич в Полтавщини. Шевченко малював з його портрет і він одного разу, після сеансу в Тарасовому мешканню підняв з долівки кусок паперу, на якому були написані слова:

»Червоною гадюкою
Несе Альта вісти.
Щоб летіли крюки з поля
Ляшків — панків їсти.«

Здивувався, довідавшися, що молодий маляр пише також вірші і має їх цілу скриньку під постелею. Попрохав, прочитав та ще

попіс до Гребінки, котрий уже й перше читав Шевченкові вірші й висказувався про їх з великим признанням. Впевнившися, що Шевченкові писання мають велику вартість дав гроші на перше видання »Кобзаря«. Ось чому »Тарасова ніч« і присвячена цьому Мартосу.

Вірш 25. козачество — замісць: козацтво.

,, 28. бунчук, дрючок з кінським хвостом, відзнака вищого турецького достойника; від Турків перейшла до Козаків.

,, 41. Лиман — (тур.) широке, болотнисте устя ріки. Тут Дніпровий Лиман.

,, 55. запродана Жидам віра,

Натяк на те, що польські дідичі віддавали жидам арендарям церковні ключі.

,, 57. галич — галки, гайвороння. (Звідси Галичина, яка в свойому гербі й має галку.)

,, 58. уніяти — Українці греко-католицької віри, що задержали Грецький обряд, а приняли (1596 р.) унію з Римом, себ-то признали Папу Римського головою церкви. Поляки ширили на Україні унію насильно й тому Шевченко ставився до неї ворожо.

,, 61. Семерин Наливайко, Острожський міщанин, не хотів іти під руку зарожській козаччині, якою проводив тоді Григорій Лобода. Він назбірав собі в Браславському й Волинському пограниччу свою окрему козаччину й проводив нею. Між обома цими формаціями не було доброї злагоди. Наливайко, гарний собою, талановитий, амбітний воював на власну руку. Ходив у Волощину, грабував Турків, взяв Луцк, добув слуцький замок, погромив Мошлів. Тоді 1596 р. польський король дав приказ польному гетьманові Станіславу Жолкевскому приборкати козаків. Що йно тепер Наливайко злучився з Лободою і билися разом проти Жолкевского на урочищу Гострий Камінь. Битва була нерішена. Аж під Солоницею, коли нехіть між Наливайком, а Лободою віджила на ново, вдалося Жолкевскому побити козаків, не так оружжем, як хитрими інтриґами. Лобода впав, а Наливайка видано Полякам. Його замучено у варварський спосіб.

,, 62. — кравчиною називали військо Наливайка; можливо, що тут має Шевченко на думці самого Наливайка, котрого батько, як кажуть, був кравцем.

Вірш 63. козак Павлюга, себто Павлюк. Це був Павло Михнович Бут, запорожець, якого разом з Сулимою мали покарати смертю Поляки та в останній хвилині помилували. Пізнійше запорожці вибрали його своїм гетьманом. Він, побачивши, що ніякі переговори з Конецпольским не доведуть до нічого, розіслав універзали, у яких закликав до себе охочих стати до бою »за віру, за золоті вольности, що ми кровю заслужили«. Конецпольскі настановив гетьманом над військом польським Миколая Потоцкого і цей побив Павлюка 1637 р. під Кумейками (в Чигиринському повіті). Павлюк з останками свого війська станув табором під Боровицею. Туди наспів Потоцкі і став облягати козаків. Козаки, побачивши, що нема надії визволитися з тяжкої облоги, здалися на дуже важких умовах.

Одною з них була видача Павлюка й иньших старшин. Його повезли у Варшаву й покарали смертю.

,, 65. Тарас Трясило, вибраний 1628 р. на місце Чорного гетьманом Запорожським. До його перейшло 4000 реєстрових і він 1630 р. почав козацьке повстання. Коронний гетьман Конецпольскі післав проти його шляхтича Самійла Лаща, який немилосерно розправлявся з Українцями. Він відіпхнув Трясила за Дніпро, в Лівобережну Україну до Переяслава. Козаки замкнулися в Переяславі і Поляки облягали їх три тижні. Вкінці прийшло до згоди, з тим, що козаки додержуватимуть Куруковського миру. Тарасова ніч, це оден епізод із Переяславської облоги.

,, 79. Трубеж, або Трубайло, ріка, що вливається у Дніпро, з лівого берега, в Полтавщині.

,, 114. Альта і Трубайло, ріки, над якими лежить Переяслав.

,, 118. Вельможні (Wielmożni), ці що багато можуть, мають велику силу. Це титул польських панів.

,, 158. Кепкувати, глузувати, насміхатися. (Кеп, по польськи дурак; кепос, по грецьки половий орган.)

Іван Підкова.

Присвята Штернберґу. В. І. Штернберґ, маляр, приятель Шевченка. Мешкали оба в Петербурзі, поки Штернберґ не поїхав у Рим. Штернберґ малював дуже гарно краєвиди України, якими Шевченко захоплювався (»Артист«). На першому виданні »Кобзаря«

есть його вінета, бандурист з повожатим і собачкою. Штернберґ помер у молодому віці.

Іван Підкова, якого змалював Шевченко, не є згідний з історичним Підковою. Цей був молдавським авантюристом, що подавав себе за брата, чи сина господаря Івоні (ніби Дмитро Самозванець). Він явився 1576 в Браславщині, назбірав ватагу козаків і за допомогою козацького отамана Шага напав 1577 року на Молдаву, розбив господаря Петра Хромого, й заволодів господарством. Та по кількох місяцях мусів утікати. Король польський Степан Баторий заманив його до Варшави, там казав його арештувати й судити. Підкові стяли голову 16. VI. 1578 р. у Львові на очах турецького »чауша«, який приїхав був жалуватися іменем високої порти на козаків. (За Кулішом, твори. т. VI. вид. Романчука.) Підкова не ходив ні на Царгород, ні на Скутару — значиться Шевченко відступив тут від історичної правди, але духа епохи, той великий рух, що зветься козаччиною, його змагання, ґенезу, стремління відчув, зрозумів і передав у мистецьких малюнках. (На те вказав В. Антонович, Правда 1889.)

Вірш 24. поставець, чарка (Грінченко, словник; рід посуди до пиття, Романчук, Кобзарь т. I, 517 — збанок).
,, 35. байдак — велике судно для плавання рікою.
,, 46. рибалка — риболов (такий птах).
,, 57. Синопа — турецький город на полудневому березі Чорного моря.

Тополя.

Вірш 11. Чабан — (татар.), пастух від овець.
,, 146. каламар — (грецьке), чорнильниця.

Перебендя.

Перебендя — балакун, вередливий.

Присвята: Е. П. Гребінці.

Евген Гребінка прийшов на світ 21 січня 1812 р. в Убіжищі, Пирятинського повіту, Полтавської ґубернії; жив у Петербурзі, 1841 року видав там по українськи збірник »Ластівку«, і тамже помер в молодому віці, 1848 р. Тіло його перевезено пізнійше до Пирятина.

Належав до тих нечисленних земляків, які занялися долею Тараса Шевченка, коли він молодим чоловіком попав був у Петербург на науку до Ширяева. Оден з перших читав твори Шевченка, того українського соловя, котрого благовістив був у своїй »Ластівці«.

Гребінка написав по українськи не багато; 27 приказок, де-кілька гарних ліричних віршів і переклад Пушкінової поеми »Полтава«. Петербурське життя втягнуло його в російські літературні круги. Він став писати по російськи, попадаючи в літературню залежність від Гоголя, й затрачуючи свою оригінальність. Але і в працях, писаних московською мовою, Гребінка часто доторкається України й побуту українського народу. Тільки твори ці, писані чужим словом, куди слабші від українських!

Та, хоч по українськи писав Гребінка не багато, українською справою він заєдно турбувався; листувався з Квіткою й иншими українськими письменниками та заходився коло видавання української часописі, коли не окремої, так хоч як додатку при якійсь російській. Добився був того, що такі додатки мали являтися при »Отечественныхъ Запискахъ« Краевского. Мали, — та на тому й край. Незабаром явився Шевченко, а разом з ним явилося й розуміння, що українська література, це явище окреме й самостійне і тому вона потрібує »власної своєї хати«.

Вірш 22. Химерний (від грецького: хімера, така потвора, дивовижа) — дивний, примховатий.

,, 23. Чалий, Горлиця, Гриць, Сербин — українські пісні

,, 80. Єси робиш; есьм, еси, есть, уживається для творення часу минулого: робив еси; Шевченко вживає при часі теперішнім того слова зайво; це його licentia poetica.

До Основяненка.

Григорій Квітка (Основяненко), родився в Основі, коло Харкова р. 1772; походив із значного козацького роду; батько був багатий дідич. Григорій Квітка дитиною осліп був від золотухи й провидів що йно на пятому році, як його мати повезла була на прощу в Озерянський манастир. Це й було причиною його релігійного настрою і його охоти до манастирського життя. В батьківській хаті пізнав дитиною українського фільозофа Сковороду і перенявся його дидактизмом.

На 23 році поступив у манастир і прожив там мало-що не чотири роки. Вернувши домів, скоро привик до світського життя, був якийсь час директором театру в Харкові, познайомився із відомим драматичним артистом »із кріпаків« Щепкином (другом Шевченка), редаґував »Український Вістник«, піклувався інститутом для дворянських дівчат і одружився з наставницею цього інститута, Анною Вульф. Вона й заохотила його до літературної праці. Написав 17 повістий, між ними найславнійша »Маруся«. Крім цього написав драму »Щира любов«, комічний водевіль »Сватання на Гончарівці«, сатиричну повістку »Салдацький патрет« і »Листи

до любезних земляків« — (популярні виклади про селянську справу).

Умер 1843 року в Харкові, доживши великих почестей. (Був предводителем дворянства, предсідателем палати карного суду й надворним радником.) Його повісти, це перші повісти з селянського життя в світовій літературі, писані з великим знанням етноґрафії. Суспільно-економічних питань Квітка доторкається нерадо; політично — він без певної проґрами. Але українець щирий, культурник, що весь вік свій трудився для рідного письменства, хоч такому великому панові у тодішній свідомій Українській громаді, не було підходячого товариства. Артемовський-Гулак, Метлинський, Чужбинський, Гребінка зналися з Квіткою й листувалися з ним. Майже на 40 літ старший від Шевченка, зрозумів його перші твори і з одушевленням висказувався про їх. Шевченко теж високо цінив батька української прози, чого доказом: »Бють пороги«.

Вірш 22. тирса — Stipa capillata, степова трава, ковиль-трава.
,, 61. кебета — даровитість, спосібність, здатність.
,, 64. потурати — поблажувати, уступати.
,, 88. не хотя, стара дієприслівникова форма теперішності, як: ходя, співа, стоя, сидя, благая, замісць: ходячи, стоячи, сидячи, благаючи.

„Думи мої, думи мої,“

Вірш 35. ласка — любов (прим: У дівчини стільки ласки, що на тихій воді ряски).
,, 42. булава, (турецьке), куля на держаку, з металлю, дорогим камінням прибрана, гетьманська відзнака, клейнод.
бунчук, жмут кінського волосіння, почеплений на довгому дрючку; теж відзнака, перенята від Турків.
,, 52. гарцювати — (слово німецьке), зручно поводити конем; докаєувати, гратися.
,, 54. шляхтою — польськими панами — шляхтичами.
,, 60. Орел чорний — знак російської імперії.
,, 70. та цур йому! — та хай йому. (Цур і пек, слова, яких уживали колись при тортурах; цур, як кров мала потечи зза пазнігтів, пек, як мали прикласти до боку свічку. Оба слова дуже давні; в наших давних піснях співається про Чурила.)
,, 78. злидні — біда, горе.
,, 88. нишком — тайки.

Н. Маркевичу.

Микола Маркевич, написав 1842—1843 »Історію Малороссіи« в 5 томах. Її знав Шевченко й хіснувався нею при писанню своїх історичних поем. Він був добре знайомий з Маркевичем, а пізнійше, на прогнанню листувався з його сином, згадуючи сердечно про це колишне знакомство збатьком.

Вірш цей написаний і присвячений Маркевичу на його іменини, на весняного Миколу.

„На незабудь Штернберґу.“

Вірш написаний, тоді як Штернберґ, друг Шевченка і його товариш з академії мистецтва, вибірався в далеку дорогу до Італії.

Гайдамаки.

Василю Івановичу Григоровичу на память 22 квітня 1838.

Григорович, конференц-секретар Петербурської Академії мистецтва, заходився коло того, щоб Шевченка визволити з кріпацтва й тому то Шевченко присвятив йому свої »Гайдамаки«, як Жуковскому »Катерину«.

В примітках до »Кобзаря« (Петроград 1917, т. I, стр. 329) сказано: Григорович — значний росийский письменник. Це похибка. Значний росийський письменник звався Дмитрій Василевич Григорович, але він був Москаль і молодший від Шевченка, бо роджений 1822. Він теж учився в Петербурській Академії, знайомий був з Шевченком і під його впливом став писати свої знамениті оповідання з народнього життя. Але тоді Шевченко вже давно був вольний.

Історичний підклад »Гайдамаків« в загальних нарисах такий. Після 1714 року стала Київщина й Браславщина знову залюднюватися. Вертали внуки й правнуки тих польських панів, що повтікали були за часів Хмельницького й Палія. Стали вони відновлювати городи й села, стали людям всіляке добро обіцяти. Обіцяли та не додержували. Незабаром з'являлися давні орендарі, єзуїти, двірські козаки — вертала минувшина з усіми своїми кривдами й насильствами. Та народ, привиклий до волі, хоч і гіркої, а все таки волі, не хотів голови пхати в нове ярмо, виструганe на давний модель.

Тоді то збіралися ватаги всілякого народу, волочилися по краю, палили, грабували й мордували панів і жидів. Їх називали гайдамаками. Цей рух обняв тоді мало не цілу Київщину, Браславщину й Поділля. На-силу Польща, обравши королем Августа III здавила цю пожежу. Помагало їй московське військо. Та неза-

баром, бо 1750 р. счинилося нове гайдамацьке повстання. Поруйновано тоді Умань, Винницю, Леґичів, Хвастів та Радомисль.

Найгрізнійша пожежа вибухла 1768 р. До давного гніту добавилися були тоді ще й утиски, які діялися православному людові, і взагалі людям не католицької віри, (яких Поляки прозивалй »діссідентами)«, від католицьких пропаґандистів. Таким способом гайдамаки боролися ніби не тільки проти суспільного й економічного, але й проти релігійного угніту, що додавало їм в очах населення окремої поваги. Московський уряд грав дволичну ролю. Йому на-руку була анархія в Польщі. За його допомогою склалася »Радомська конфедерація«, що обороняла діссідентів. Проти неї боролися конфедерати барські і в краю настала домашня війна з усіми своїми грізними проявами. Поміж народом пішла чутка, що цариця Катерина післала на Вкраїну золоту грамоту, щоб народ піднімався на Ляхів і жидів. Появилися »свячені« і вози »з залізною таранню«. На чолі Гайдамаків став січовий дід, Максим Залізняк, що спасався у Медведівському манастирі біля Чигирина. Пожежа росла й кріпшала. Ігумен Мотронівського манастиря Мельхезедик Значко-Яворський доливав до огня оливи.

На підмогу повстанцям ішли Запорожці. Повстання обгортало цілу польську Україну, яка тільки й мріла, щоб скинути з себе чуже ярмо, получитися з лівобічною своєю сестрою та відновити гетьманщину. Перестрашені пани й жиди крилися по городах. Умань, обсипаний валами й обезпечений ровами та вооружений 32 гарматами, став найнадійнійшою твердинею пансько-жидівською. Залізняк зібрав чималі сили під Чигирином. Московське військо не встрявало в діло.

»Колії«, так прозивали тоді Гайдамаків, пішли на Лисянку, зробили там керваву Вартоломеєву ніч і потягли на Умань. Проти їх вислав уманський управитель, Младанович надворних козаків Потоцького під проводом полковників Маґнушевского й Обуха та сотників Гонти й Уласенка. Гонта, освічений і багатий чоловік, побачивши, що гайдамаччину можна би перемінити з аґрарно-соціяльного руху в національне визвольне повстання, перейшов із своїм військом на сторону Залізняка. 18 червня, в полудне підступили Залізняк і Гонта під Умань. Трицять годин трівала облога. Твердиню добуто. Дві добі лютували колії у городі й нищили ворогів без пощади. Погибло чимало жінок і дітий. В Умані зроблено раду і Залізняка проголошено гетьманом, Гонту — Уманським полковником.

Гайдамацький рух став ширитися, мов степова пожежа. Обгортав крім Київщини й Браславщини ще й Поділля та Полісся. Справа прибірала великі й небажані розміри, не тільки для Польщі, але

й для Москви. Вони порозумілися і взялися спільно гасити самостійницький рух. З Петербурга прислано наказ ґенералу Кречетнікову, комендантові московських військ на теріторії польської України, щоб здавив гайдамаччину. Гайдамаки про це не знали; вірили, що Москалі спочувають їм, як оборонцям православної віри і дали себе підійти. Старшину запросив полковник Донських козаків Ґурев на пир, там їх захопив, гайдамацький табор обезоружив і почав суд. Старшину били нагаями по тричі в день. В-решті Гайдамаків розділено. Гонту з козаками й посполитими, що були з Польської України, віддано Польщі, Залізняка й Лівобережців відпроваджено в Київ. Польська комісія, під проводом Браніцкого засудила 700 чоловік, причастних коліївщині на смерть, Гонту покарано страшними муками.

На такому грізному історичному підкладі оснував наш поет свою найбільшу (обемом) поему. Коліївщина, ще й нині не вияснена по історичним джерелам у всіх своїх детайлях, в часах Шевченка, була вона звісна більше по традиції, чим по документам. Традиція, як звичайно, малювала поодинокі моменти, не даючи синтезу, не висліджуючи причин руху, не відкриваючи усіх пружин і їх співділання в механізмі цеї спонтанічної події. Значиться — молодий автор узяв на себе завдання над міру важке, коли до його твору прикладати вимоги, які ставимо звичайно до історичних поем. Він міг дати тільки такий малюнок, який малював собі народ у своїй уяві. Тоді повинен був обережно закрити своє »я«, як автор і історичний суддя. Нехай говорить переказ. Цього Шевченко не зробив.

Вірш 9. Білолиций — себ-то: місяць.

,, 13. Вавилон — (Баб-ілю, брама господня) столиця Вавилонії над обома берегами Еуфрату, 88 км. в окрузі, обведена муром на 200 ліктів високим із 100 брамами. У східній дільниці храм Ваала (Вавилонська вежа), палата й воздушні (висячі) огороди Небукаднезара (не Семіраміди!).

Вавилон здобули й знищили Перзи, р. 538 перед Христом.

,, 20. Єсть у мене діти, та де їх подіти?

Діти — себ-то: поетичні твори, тут »Гайдамаки«.

,, 30. Згадай же хто-небудь її на сім світі, —

Її, себ-то поетову душу.

,, 36. Ватажок, слово татарське, прийшло до нас з Ромунами (які випасали в наших горах і степах стада своєї худоби), значить — старший пастух, їх провідник (ватага, се череда, громада).

Шевченко хоче вислати »Гайдамаки« на Україну й шукає для них провідника-ватажка.

Вірш 65. А щож на вас вони скажуть?

Вони, себ-то ці письменні, друковані люди, які навіть до сонця придираються, що, мовляв, воно не так світить, як треба. Це натяк на тих критиків, які неприхильно приняли перші Шевченкові твори, насміхаючися з їх народньої мови (»нарѣчіе, котораго даже не существуетъ«, »языкъ нѣбывалый« і т. д.) та називаючи його поезію »штучною пустотою«. Таким чином від вірша 37 »Сини мої, Гайдамаки!« до вірша 198 до: »Оттак, сидя кінець стола«, це неначе поетична відповідь на вуличню лайку російської критики, яка мокрим рядном накинулася була на першого »Кобзаря«. Шевченко знає, що коли-б йому хотілося славним та багатим стати, то мусів-би він співати про »Матрьошу« та про »Парашу, радость нашу« — себ-то по російськи, але він такої слави не хоче, волить одиноким у своїй хатині співати про те, що його душа чує і що виповісти хоче. В нападах російської критики вбачає він намір стероризувати його та зневолити, щоб пішов слідами Гоголя й Гребінки, які кинули українську літературну ниву й пішли чужим богам служити. Шевченко цього не зробить, бо він розуміє, яке його завдання, як українського поета. Він чує, як пороги »щось страшне співають«, як Дніпро на нас сердиться, як гетьмани розказують про нашу минувшину. Він звеличає у своїх піснях нашу прежню славу й теперішне горе українського народу.

,, 88. про »Матрьошу«
Про »Парашу, радість нашу«,
Султан, паркет, шпори, —
це мотиви тодішніх московських, салдацьких пісень.

,, 143. Скутара (Іскідар), город над Босфором, напроти Царгороду, 70 000 мешканців, літна резіденція турецьких султанів.

,, 153. Хортиця, остров на Дніпрі, за порогами, на якому кн. Дмитро Вишневецький (Байда), оснував першу Січ (коло року 1550).

,, 154. Метелиця та гопак, українські танці.

,, 166. бенкет, банкет (слово франц.) — великий пир.

Вірш 169. Вельможна громада, — себ-то отамани й инша старшина козацька.

,, 177. байрак (слово тур.) — провал деревами порослий.

,, 226. Тма, мна знаю, а оксію
Не втну таки й досі.
(тму-мну, тля-мля) зразки складання в давній українській елементарній школі. Оксія—це значок над буквою.

,, 230—265. це ніби апострофа до Григоровича, котрому присвячені »Гайдамаки«. Шевченко називає його »душою щирою, козацького роду«, який не одцуравсь рідного слова і каже, що коли-б не Григорович, то може-б його, Шевченка, давно заховали були »в снігу на чужині«.

,, 278. коверзувати — вередувати, водити за ніс. (Навісноголовий Васюта коверзував, коверзував, далі таке вигадав, що ледві й сам не пропав. — Куліш »Чорна Рада«.)

,, 279. Король Степан, — Стефан Батори, Семигородський князь, від 1575—86, король польський, казав смертю покарати маґната Самуіла Зборовського (його на Січі звали Самухою) за те, що глузував собі з короля і його суду. Але і Батори не міг зломити самоволі польського панства.

,, 280. Ян Собієський (Jan Sobieski) від 1674 до 1696 король польський, походив із шляхти, був добрий вожд, але в політиці чоловік слабої волі.

,, 290. Niepozwalam! niepozwalam! — натяк на польське veto. Оден шляхтич мав право зірвати сойм тим своїм veto.

,, 297. Понятовський жвавий, — Stanislaw August Poniatowski, останній король польський, 1764—1795, любимець цариці Катерини, дуже гарний собою, може й тому названий Шевченком »жвавий«.

,, 310. І — разом сто конфедерацій.
Тут »сто« не треба брати буквально; поет хотів сказати, що повстало багато конфедерацій, себ-то стоваришень шляхти, які, кожне на свою руку, бралися ратувати Польщу.

,, 323. Герш-ту, »hörst du« — чи чуєш?

,, 332. Імость, з польського: jej mosć (скорочене: jej miłosć), так в Польщі титуловали пань.

,, 472. Літанія — ніби акафист у римській церкві.

,, 475. Далебі — польське Dalibóg, ей Богу!

Вірш 480. Могорич — ар. напивок; щоб запити згоду, купно, тощо.

,, 486. Jeszcze Polska nie zginęła, — польський національний гимн, званий також мазурком Домбровского, співається на нуту чеського гимну: Hej slovane!

,, 496. краковяк і мазур — польські танці.

,, 496. вальс — танець німецький.

,, 496. шеляг — гріш, польський szeląg.

,, 558. титар — (від ктитор основник), церковний староста.

,, 562. червонець — дукач, золотий гріш.

,, 569. Поїхали Ляхи у Вільшану

Титаря Данила Кушніря замордували не в Вільшаній, а в Млієві, 1766 р. Цю похибку прібував Шевченко справити, та не скрізь виправив Вільшану на Мліїв.

,, 574. »Jeszcze, kiedy my żyjemy,
Polska nie zginęła«.

Переставлено вірші. В оригіналі есть:
Jeszcze Polska nie zginęła,
Póki my żyjemy.

,, 594. ходя — замісць-ходячи.

,, 676. Свячений — ніж.

,, 681. Дзиглик, (нім.) — кріселко.

,, 770. Приск — жар.

,, 774. бестія — (латинське) дикий звір.

,, 813. базáри — (слово перське) торговиці.

,, 815. ясновельможний — так титулували гетьманів.

,, 844. кажан — літаюча миш, лилик, звіря, що лихо віщує.

,, 847. Тясмин, — річка в Чигиринському повіті, притока Дніпра, з правого берега.

,, 865. Тараня — риба, Abramis vimbra.

,, 872. »З Смілянщин, з Чигирина«. похибка, повинно бути: »З Смілянщини, з Чигирина

,, 880. Антін Головатий, військовий суддя, Запорожець ,організував козацькі охочекомонні відділи для Росії. Шевченко вважав його одним з передових людий і в віршу »До Основяненка« написав був з-разу: »Наш завзятий Головатий«, та потім змінив на: »Наша дума, наша пісня«.

,, 887. »сама«... — себто, цариця.

,, 927. з батьком Максимом — з Залізняком.

,, 989. Второпав — зрозумів.

,, 991. бевзь — дурень, туман, невторопа.

Вірш 996. карбованець — срібний рубель (карбований).

,, 1014. Задзвонили, задзонили (повинно бути: задзвонили).

,, 1026. курникає — мурликає, бурмоче.

,, 1027. гич — в Галичині: гичка, стебла з листям; ні-гич — нічо.

,, 1095. благочинний — піп вищого чину, декан.

,, 1102. Конашевич, Петро Сагайдачний, походив з Самбірської шляхти (в Галичині), був гетьманом мабуть ще перед 1616 р. Його політика була, не доводити до війни з Польщею, поширювати козацьку силу, орґанізуватися і ждати слушного часу. Був незвичайно спосібним вождом, вславився у боях з Москалями й Турками, його помочі завдячує Польща Хотинську побіду. Але й просвітою та справами віри піклувався він щиро. За його гетьманования Київ став на-ново центром українського життя. Умер 10 квітня 1622 р. в наслідок рани під Хотином. Це одна з найвизначнійших постатий у нашій історії.

,, 1125. Полковник Богун, оден з героїв Хмельниччини — і оден із свідомих Українців-самостійників. Не заприсяг Переяславської угоди.

Богун — це також оден з героїв повісти Сенькевіча »Огнем і мечем« — тільки С. малює його як дуже гарного собою, але не культурного, дикого Українця, між тим, як Богун був людиною широко освіченою. В архіві Чарториских у Кракові є його лист, писаний дуже гарною латинською мовою.

,, 1130. Жовті Води, доплив Інгульця, славні побідою Богдана Хмельницького над Поляками. 1648 р.

,, 1130. Корсунь; — між Стеблевим і Корсунем розгромив Хмельницький польських гетьманів. Вся польська військова старшина і самі гетьмани попали в руки Богдана, а цей віддав їх Тугай-беєві.

,, 1140—1144. Молились,
Молились щиро козаки, —
Як діти, щиро; не журились,
Гадали теє... а зробилось —

Це місце неясне для читача. Та його якось минають інтерпретатори. Тільки Омелян Огоновський доторкнувся був до його. (Кобзарь. У Львові 1893. Частина перша. Стр. 301.) Він пояснював так: »Благочинний каже, що за козаками і душі праведних і сила архі-

стратига Михаіла. І от, теє, що він козакам обіцював, уже й сповнилось, бо се »зробилось над козаками хусточки«, — се станула кругом них сторож с того світу, — неначе явився архістратиг Михаіл з білою хоругвою небесною.«

Та на таке пояснення годі писатися.

Молитва благочинного йде до вірша 1140, а від його до 1147, це вставлена думка самого поета. Він виразно каже: Гадали теє . . . (себ-то: теє, що благочинний каже), а зробилось, щось зівсім друге: над козаками хусточки.

Звертаю увагу на вірш Шевченка »Хустина«. Дівчина вишиває хустину, дожидаючи чумака, що пішов у дорогу. Чумак гине, вертаючи з-за Лиману.

Поставили громадою
Хрест над сиротою
І розійшлись.
. . . . . .
А деж тая мальована,
Шитая хустина?
. . . . . .
На новому хресті хустку
Вітер розвіває,
А дівчина у черниці
Косу розплітає.

Значиться дівчина почіпила хусточку на хресті чумака.

Так і тут розумію цей поетичний вислів.

Над козаками хусточки, се-б то, козаччина із своїми сподіваннями, лягла у гробі.

Це така гірка замітка-вставка самого поета, вплетена у промову благочинного, як це нераз Шевченко робить у своїх історичних творах, не видержуючи докраю вимогів епічного творення.

Китайкою червоною вкривають очі козака, а на хресті, на його могилі чіпають білу хустина. Це такий був звичай.

Одно добро, одна слава —
Біліє хустина,
Та й ту знімуть . . . .

Вірш 1161. Маковія, 1 августа, в память мучеників Маккавеїв.

Вірш 1165. схизматами називали Поляки тих Українців, що не перейшли на Унію.

,, 1173. бариш, слово татарське, значить: дохід, зарібок, плата за посередництво в торговому ділі.

,, 1180. моторити, — робити, діяти.

,, 1190. Недолю співаю козацького краю — вірш проґрамовий, як »менін аейде теа« або: »sing, unsterbliche Seele«.

,, 1193. Як козаки шляхту тяжко покарали
За те, що не вміла в добрі панувать.

Це погляд Шевченка на причину гайдамацького руху. Не за віру, не тому, що шляхта була чужої народности, а за те її карали, бо зле панувала на Україні.

,, 1229. Сумно, страшно, а згадаєш —
Серце усміхнеться.

Розумію так. Хоч Гайдамаччина була страшна й кервава, а все таки у ній був протест, енерґія, діло, і як її рівнати до темних часів Миколиі, коли на всіх язиках все мовчало, бо благоденствувало, то серцю веселійше стане. І ми колись вміли ділом виявляти протест проти насильства.

,, 1234. Сена (Sequana) ріка у Франції, над якою лежить Париж.

Шевченко зіставляє Сену з Альтою, себ-то Тарасову ніч з Вартоломеєвою.

Ніч св. Вартоломея з 23 на 24 августа н. ст. 1572, коли вирізали багато Гуґенотів.

,, 1267. Черкаси, — повітовий город у Київщині над Дніпром.

,, 1278. Шляхетьскої — похибка, повинно бути: шляхетської.

,, 1309. Сміла — містечко Черкаського повіту, недалеко Черкас.

,, 1315. Корсунь, містечко Канівського повіту.

,, 1315. Канів — повітовий город у Київщині.

,, 1322. Дамаска, се-бо Дамасценська шабля із так званої дамасценської сталі, т. е. сполуки сталі й заліза. На таких шаблях були узори й написі роблені хемічними квасами і вони мали колись велику ціну. Виріб дамасценок дуже давний, мабуть у Дамаску, столиці Сирії робили такі шаблі у перше, але в XVIII століттю Французи знаменито їх підроблювали.

,, 1334. Матері їх хиря!

Хиря — хороба, біда.

Вірш 1336. есаул (осавул), слово турецьке, заступник і ад'ютант отамана.

,, 1339. горище — вишка, стрих (чердак).

,, 1340. льох, слово німецьке, діра, погреб, пивниця.

,, 1354. Не бійсь, не злякаю. Похибка. Повинно бути: не злякаю.

,, 1394. реєстер, реєстр, від латинського слова register; спис, список. Реєстром називали книгу, у якій списані були козаки, а козаків, втягнених у цей реєстр, звали реєстровими, лайстровими. Реєстр грав важну ролю в історії козаччини; у кожньому мирі була про його мова.

,, 1405. зайвого, лишнього, котрий ще не мав їздця.

,, 1405. обоз, — що тепер трен.

,, 1415. переваги-ваги, — у два боки, хитаючися.

,, 1442. жадпа — повинно бути: ж а д н а.

,, 1507. рогач — брачка, накашничок (ухватъ).

,, 1582. старченя — син старця, себто діда, нищого; міхоноша, повожитий, дідовід.

,, 1621. конфедерати — члени конфедерації, себ-то воєнного товариства, яке мало спасати Реч Посполиту. Конфедерати воювали між собою і громили панів з противної партії.

,, 1625. ні-вроку! — щоб уроку не було (не зглазить бы), щоб не наврочити цим словом.

,, 1697. поставець — велика чарка, ніби збанок.

,, 1721. Потайники — підкопи, міни.

,, 1827. Царицина копійка — тайний знак, по якому пізнавалися гайдамаки. Ці копійки мали розкинути по Україні аґітатори цариці Катерини II.

,, 1845. упруг — чверть ($^1/_4$) робучого дня; пів упруга, як міра часу $1^1/_2$ години.

,, 1905. супоня — ремінь, котрим стягають хомут.

,, 2180. Ксьондза єзуіта; — Ксьондз, у латинників: священик, піп. Єзуіт-член Ісусового закону, основаного в Парижу р. 1534 Ігнатієм Льойолею для оборони й поширення римської церкви. Осібною папською булею р. 1540 затверджений і папами римськими протеґований закон цей поширився по цілому світу й прийшов до великої сили й значіння. В католицькій Польщі мали Єзуїти великий вплив не тільки на релігію, але й на політику. Шевченко був думки, що боротьба польсько-українська була ділом цього стоваришення.

Вірш 2220. Страшний образ, як батько вбиває своїх рідних, невинних дітий, був нераз причиною літературного спору. Драгоманів назвав його канібальством, себто сценою дикою, людоїдною. Література й мистецтво знає подібні теми, приміром Уґоліно (з Дантового »Пекла«), перший акт »Родини Ченчіх«, Шеллього, Грозний Репіна і т. д. Шевченко страшний вчинок Ґонти глибоко мотивує його трагічною ситуацією: Я присягав, брав свячений і т. д. Ти нас ріжеш, заріж і їх: . . . не я вбиваю, а присяга . . . »Гайдамаки«, написані більше по устним переказам, чим по історичним джерелам, а, по переказам, Младанович, бачив з дзвінниці, як Ґонта вбивав своїх дітий. В друкованих споминах Младановича, ані в иньших історичних документах нема згадки про цей грізний вчинок.

,, 2244. Василяни (Базиляни), монахи чина св. Василія, які удержували школи. (До недавна мали вони гімназію в Бугачі, де учительовали самі монахи.)

,, 2459. Трохи не рік шляхетською
Кровю напували.

В дійсности, події, які описує Шевченко, тяглися не більше двох місяців.

,, 2515. Хто на Кубань, хто за Дунай;

По збуренню Січи Текелієм (1775 р.) багато Запорожців пішло під Турка жити. Вони »вбірали Москаля у шори«. Відпрошувалися у Текелія, ніби то на роботи, діставали пашпорти й виходили за границю. Літом 1776 назбіралося їх на Тилигулі та під Хаджибеєм 7000 душ. Росія протестувала й Туреччина визначила їм землі на Дунайських гирлах. Року 1778 принято їх формально під власть турецьку й дозволено заложити Нову Січ. Та Росія дальше протестувала і Запорожців насильно переведено за Дунай. Деякі подалися у Австрію і там, у Банаті, над долішною Тисою р. 1785 кілька тисяч їх сіло на короткий час новим кошем. Тим, що вернули до Росії визначено 1792 р. землі між Кубанею й Азовським морем. Це Кубанські козаки.

Черниця Маряна.

Вірш 5. Досвітки — вечірні зібрання молодіжжі (рос. посиділки).

,, 19. Безталанний син Катрусі — натяк на »Катерину«.

,, 100. Чуприна — жмут довгого волося на тімю; волосся.

Вірш 161. пристріт — недуга, яка по вірованню народньому походить від злої стрічі, або від злих очий.

,, 250. бурлакувати — жити, як бурлаки. Бурлак(а), мабуть слово татарське, бездомний чоловік, волокита.

Оксані К....ко.

Вірш 22. Кому ти любили Петруся співать. Похибка; повинно бути: Кому ти любила Петруся співать.

Утоплена.

Вірш 189. Баговіння — рід водоросту, Conferva rivularis.

Гамалія.

Отамана козацького Гамалії на ділі не було. Шевченко вигадав його, — так само, як російський письменник, Гоголь, вигадав Тараса Бульбу, — на те, щоб показати, які були колись отамани козацькі та як вони козакували. (Примітка Доманицького.)

Вірш 6. Великий луг. — На лівому березі Дніпра, на-проти Запорожської Січі на великих просторах простягалися плавні й ліси, з озерами й балками. В лісах і плавнях було багато звіра й птиці а в озерах і річках риби не мало. Не диво, що Запорожці звали Січ матірю, а Великий Луг батьком. Він їх кормив.

,, 17. Скутара — город в Малій Азії, напроти Царгорода, відділений від його несповна два кільометри широким Босфором. В Скутарі був літний палац султана і вязниці та мешкання невольників.

,, 26. Лиман, широке, розливисте й болотнисте гирло ріки.

,, 31. Хортиця, остров на Дніпрі, де була перша Січ, основана Дмитром Байдою Вишневецьким.

,, 41. таляр — (лат., нім.) — давний срібний гріш. В Америці: доляр.

,, 45. У Туркені яничари
І баша на лаві.
Яничари (турецьке слово), — жовніри виховані з полонених християнських хлопців; найвавзятійші вояки, баша, або паша, титул високого турецького урядника, на лаві — на сторожі.

,, 58. гарем — арабське, — будинок, покої, де мешкають жінки Магомеданина.

,, 61. Византія, Бізанціюм, — Царгород, Константинополь, цісарем Константином I проголошений столицею римської держави (р. 330). Від 395 столиця східно-римської

держави. Року 1204 здобули Царгород Христоносці, а 29 мая 1453 Турки.

Вірш 66. Султан — турецький цісар.

,, 83. бусурман (бісурман-ин), слово арабське, Магомеданин; так згірдливо називали Українці Турків.

,, 95. хурдиґа; тюрма, вязниця, темниця.

,, 98. до паю — до поділу добичі; паювати ділити; пай, уділ, наділ.

,, 111. Шашлик — татарська печеня з баранини.

,, 173. Дарданелі — морська протока з Чорного Моря у Середземне; тепер сильно уфортифікована по обом берегам, так що тяжко туди ворожому кораблеві перебратися.

,, 175. Чернець — так називали гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного. Чому? — невідомо. Може для-того, що піклувався монастирями, може від довгої бороди й довгої, сірої киреї, яку носив, мов чернець-монах. Шевченко не міг думати, що Сагайдачний пішов був перед смертю спасатися в монастир, бо здавна відомо було, що він помер від рани після Хотинської битви.

,, 176. Галата — передмістя Константинополя, на-схід від Золотого Рогу. Оснували її Генуезці. Це осередок торговлі Царгороду.

Розрита могила.

Вірш 17. Богдане, нерозумний сину!

Так називає Шевченко Богдана Хмельницького за Переяславську угоду.

,, 36. розриває — від »рити«, не від »рвати«, бо зараз після цього йде: »Нехай рие, розкопує.«

,, 39. перевертні — апостати, відступники.

,, 52. Ех, як-би то....
Як-би то знайти те,
Що там поховали,
Не плакали-б діти,
Мати-б не ридали.

Москалі шукають в наших могилах скарбів, а там похована наша воля, свідомість державної самостійності й охота добути її найдорощою ціною. Коли-б цей скарб добуто — не було-б горя на Україні.

Таку думку висказує поет також у Великому Льоху.

Чигирин.

Чигирин — над Тясмином. Колись резіденція наших гетьманів, нині містечко десять тисячне, ніби велике село, з кривими, болотнистими вуличками, з останками чумацтва, невеликим промислом каменярським і слабою торговлею збіжжям і деревом. В сусідстві Суботів, де похований Богдан Хмельницький у церкві, яку собі збудував був.

Михайло С. Щепкин, славний драматичний артист, батько новітнього російського театру. Так, як і Шевченко був кріпаком і свою волю завдячує артистичним дарованням. Виступав також в українських комедіях (грав знаменито Чупруна). Був великим приятелем Шевченка. Не жалував часу й труду і з Москви поїхав у Нижній-Новгород, щоб скорше побачитися з вертаючим з неволі Тарасом. Йому посвячені »Неофіти«. Це він, той »возлюбленник муз і ґрацій«.

Вірш 26. юродивий — непритяменний, несповна розуму, дурноватий. Юродиві були в Росії у великій шані, юродивому вільно було навіть царям правду в очі казати.

,, 57. чересло — ніж, що прикріплений до плуга, перед лемішем, затинає землю, а леміш її вже лекше відкраює і відкидає скибу.

,, 58. упруг-упруга, — запряг; кусник ріллі, котрий можна зорати за одним запрягом волів. Упругами й гонами міряли колись поле, дорогу, час.

,, 64. обоюдний — з обох боків острий, обосічний.

,, 67. сукроватий — зіпсутий, сукровиця, сукроватиця — зіпсута, гнила кров (з мертвого пішла сукроватиця).

,, 85. Спи, гетьмане, поки встане правда на сім світі!

Чигирин після Зборівського мира став столицею й резіденцією Хмельницького. До його тут і повертається Шевченко, щоби він спав, поки не збудиться правда. А тоді і його духові пора прийде ставати. Знак, що поет не відносився ворожо до великого гетьмана. Нерозумним, а то й пяним називає його за те, що визволив Україну з-під Ляха а піддав Москалеві.

Сова.

Вірш 26. півчварта — в Галичині кажуть: півчверта, себ-то три і пів, три з половиною; подібно: — півтретя, два з половиною.

,, 29. дебелий — сильний.

Вірш 43. покуття — кут в світлиці, напроти дверий; почесне місце.

,, 84. подушне — податок від душі; перше було подимне, се-бто податок від домашнього огнища.

,, 116. стали хлопців
В кайдани кувати.
Давнійше новобранців кували в кайдани й голили їм голови.

,, 118. До прийому — там де набірають салдатів, де приймають новобранців. У Галичині казалося: до асентерунку.

,, 137. аршин — слово турецьке, міра. В прийомі стояв аршин, під котрий ставили новобранців, чи мають потрібну для вояка міру.

,, 152. копа — пів рубля.

,, 166. коло поворот — там де повертається у село.

,, 243. паліччя — палиці.

Дівичії ночі.

Вірш 3. перси — груди. (Чувствую персей твоихъ волнованье. Батюшков.) Св. Йоан, наперсник Христов.

Сон.

Вірш 9. »Той тузами обірає брата в своїй хаті«, —
— туз, або ас, найвисша карта в якомусь колірі.
Тузами обірає — виграє гроші в брата свого, якого запросив до себе в хату.

,, 15. Кішечка, кошечка — мале котеня.

,, 56. Благодать — добро.

,, 65. Гривня — старинний гріш; кусок зрібла, що чіпали його, як прикрасу коневі до гриви. Рівналася гривня із княжих часів 1 фунтови штерлінґів. Гривенник, це пізнійший гріш з російських часів; десята частина рубля — 10 копійок.

,, 70. Нетрі — дебри, лісом зарослі.

,, 73. Байрак — лісок у балці.

,, 114. Почин — початок.

,, 143. Шкандибати — іти хромаючи, на-силу йти.

,, 146. Старці — убогі, що ходять за прошенним хлібом, нищі. В Галичині кажут: діди.

,, 149. Душі пропиває — пропиває маєток, бо за кріпацьких часів продавали й купували кріпаків; це називалося

душі. Не казалося тоді: він має 1000 десятин, а: у його 120 душ.

Вірш 169. Орда — татарське слово: череда, відділ війська. Як надходили Татари, народ казав »орда йде!«

,, 192. Бенкетувати — (від французького слова »банкет«, пир, святочне угощення), — пирувати.

,, 214. Галич — галки, грачі.

,, 230. Пелька — глотка, гортанка.

,, 231. Каторжні — ті що відбувають каторгу, цеб то тяжкі роботи. (Каторга, слово грецьке, значить судно, отже ті, що приковані були до весел гребти. Пізнійше каторжними звали також робітників у копальнях.)

,, 235. Штемпований — тавровании, значений, щоб пізнати було, коли-б хотів утікати. Штемп — клеймо, тавро, яке випікали на тілі.

,, 255. Митарство — від мито (Maut-Zoll) оплата на границі. Митар — митник, той що збірає мито. Митарство — покута душі. По народньому повіррю, як душа вийде з тіла, так зараз у повітрі злітають злі духи та ангели, і тянуть її, хто в пекло, а хто до неба. Це митарство. (Сімович.)

,, 267. На багновищі город мріє; — це Петербург, побудований Петром Великим 1703 р. там де Нева впадає до Финського заливу.

,, 283. »Що орете?« — чого кричете?

,, 303. Полтинка — пів рубля срібного.

,, 311. Блюдолизи — ті що миски, блюда облизують, що радо їдять при чужому столі, — галапаси.

,, 311. Аж ось і сам. Сам — цар Микола I, панував від 1825 до 1855 р.

,, 332. Пикаті, пузаті! — з товстими лицями й великими черевами.

,, 342. А-ні телень!... Ні словечка.

,, 354. Дзиглик — (з німецького) — стільчик, табурет.

,, 379. За батюшку — себ-то: за царя.

,, 388—393. — Опис Петербурга, який побудовано на багні 1708 року. Вислав туди Петро 40 000 робітників; в грудні, 1709, знову 40 тисяч, в 1710 знову, 1712 знову, а 1714 ще 34 000. З того мало хто вернувся домів; всі вони померли від недуг та від тяжкої праці. Не даром говорили, що нова столиця побудована на людських кістках.

Вірш 412. »Первому Вторая«. Первому, себто Петрові Великому (1689—1725), Катерина II (1762—1796).

,, 430. Глухів — після Мазепи столиця України.

,, 432. З заступами (з рискалями, мотиками) на лінію, себто копати канали. Числять, що при копанню Ладозьського каналу, при такия самих роботах на Волзі та на Кавказі згинуло коло 20 000 козаків.

,, 435. Полковник, Павло Полуботок, був після смерті гетьмана Скоропадського, заступником гетьмана (наказний гетьман), який разом з генеральною старшиною мав у всім радитися Велямінова. Українські справи переведено тоді з міністерства справ заграничних (самостійність) в завідування сенату, як провінцію Росії. Коли-ж Полуботок обстоював права України, домагався вибору гетьмана, та привернення Переяславського договору, цар Петро закликав його в Петербург, де, з-годом, велів його разом із старшинами арештувати. Полуботок помер 1724 р. в Петропавловській кріпості.

,, 439. Гаспід — їдовитий змій (аспід), а дальше чорт, біс.

,, 448. »Царю, царю!
І Бог не розлучить
Нас з тобою:«
і дальше — це відгук розмови, яку, кажуть, провадив Полуботок з царем Петром перед своєю смертю, і в якій сказав йому не одно гірке слово правди.

,, 470. Над царем тим мусянжовим, — себ-то над статуєю Петра Великого, вилитою з бронзи. Мусянжовий — з мосяжу. Мозяж, німецьке: мессінґ, мішанина міді й цинку.

,, 472. »І ми сковані з тобою«.... і дальші вірші, це обжалування тих Українців, що погибли у війнах, які провадив Петро Великий, при будові Петербурга, й при копанню каналів. Він їх погнав на чужину, порізав, та з їх шкур пошив собі багряницю твердими жилами.

,, 526. Блекота — блекіт, ростина, cicuta (так називають також у Галичині Conium maculatum). Отруя.

Хустина.

Вірш 7. гафтувати, гаптувати (слово німецьке) — вишивати волічками, золотом, або сріблом.

,, 22. чумак, слово татарське, той, що привозить сіль, рибу тощо. Чумаки були підоймою торговлі на Україні. Вони їздили на Крим та на Дін, мов які каравани.

Виправлялися валками, наймали іноді для безпеки козаків, як военну сторожу, вибірали собі отамана, на-нічліг ставали обозом, тим-то й походи їх мали в собі по при купецьке діло, також дещо военного.

Вірш 56. несцілений — невиздоровілий, невилічений.

,, 64. Дон — велика ріка у східній Европі, що паде до Азовського моря.

Чого мені тяжко.

Вірш 3. Се́рце мо́є тру́дне. Трудни́й, значить втомлений, важкий, тяжкий, а тру́дний, значить тяжко засмучений, недужий. (И се человѣкъ нѣкій, имый водный трудъ, бѣ предъ нимъ. Лука XIV, 2.) В такім значінню приходить це слово також у пісні про похід Ігоря на Половців.

Пустка.

Вірш 1. Волхв — у старинних Эгиптян і Перзів мудрець, астроном. (Се волсвы отъ востокъ пріидоша во Іерусалимъ. Мат. II, 1.) Волхвами й скоморохами називали в нас мандрівних штукарів. Цього вірша не пригадував собі Шевченко, мабуть тому, бо »Пусткою« охрестив його не він сам, а Куліш.

Н. В. Гоголю.

Микола Василевич Гоголь, славний російський письменник, походив із звісного вкраїнського роду Гоголів-Яновських. Родився 19 марця 1809 р. в Сорочинцях, на границі Полтавського й Миргородського повіту. Батько, Василь, написав одну комедію по українськи для домашнього театру пана Трощинського.

Микола Гоголь кінчив ліцей у Ніжині і року 1828 поїхав у Петербург, де прібував щастя в уряді, а дальше як учитель ґімназії і ад'юнкт-професор в університеті. Але це діло не було йому по душі. Року 1831 і 1832 видає »Вечера на хуторі близь Диканьки«, українські оповідання російською мовою і з тої пори слава його росте й поширюється, поки в кінці Белінській не проголосив цього Українця найбільшим російським поетом. »Вій«, »Страшна пімста«, »Тарас Бульба« наскрізь проникнуті духом української поезії і чарами нашої природи. Багато тут фантастики, й романтизму, але скрізь велике багацтво чуття, непереможна сила красок і тонів. В Петербурзі знайомиться Гоголь з визначнійшими російськими письменниками й артистами й пише на теми, які йому піддав Пушкін свої архитвори: »Ревізора з Петербурга« і »Мертві душі«, часть І.

»Ревізор« і »Мертві душі« видвигнули його на найвисший ступень російської літератури і зробили його імя славним на ввесь світ. Цікаве, що оба ці архитвори, це знаменито подуманий й артистично переведений синтез негативних прикмет російського побуту. В другому томі »Мертвих душ« хотів Гоголь дати позитивну сторону медалі. Та ніяк не йшло. Кілька разів писав, нищив, попав у нервовий розстрій, поїхав до Риму, там ще й містицизму набрався і вернувши, передчасно помер у Москві 1852 р.

Шевченко дуже високо цінив і поважав Гололя — земляка, що пішов зівсім другими шляхами, ніж він. Про жадного з російських поетів не говорить так часто і так горячо, ентузіястично, як про Гоголя.

Ти сміешся, а я плачу,
Великий мій друже.

Так себе й Гоголя характеризує Шевченко. З цілого вірша видно, що Тарас не вважає його чужим для України і для української справи. Говорить до його, мов до когось, кому воля України близько лежить на серці. І справді Гоголь остався до смерті Українцем; тужив за нашою землею, за піснями, звичаями, задихався петербурською грязюкою — але все таки остався великим письменником російського народу.

Не женися на багатій.

Вірш 15. Не потурай! — потурати має 3 значіння: 1. поблажати (Не потурай дитині!), 2. зважати, звертати вагу (У Петрівку не можна всіх пісень співати, а ми, не потураємо на те, співаємо всіх), 3. принаглювати, підганяти (потурай коня, бо не доїдемо за-дня). Котре значіння має тут це слово — тяжко вгадати.

Еретик, або Іван Гус.

Іван Гус (гусь), уродився 1369 р. в Гусинці, в Чехії. Року 1398 став професором Праського університету а 1401 проповідником у Фифлеємській церкві, в Празі. Як реаліст і приклонник науки Віклефа[1]), попав у релігійний спір з німецькими професорами в Празі. Працював над едиктом короля Вячеслава (1409), силою котрого запевнено Чехам перевагу в Праському університеті. (Звідси його славянофілство.) Виступав проти рознуздання мо-

[1]) Віклеф (Wycliffe), уроджений коло 1330 в Ширесюен (Йоркшір) від 1374 парох в Лютерворт, проповідував відновлесння християнства на основі біблії. Його науку прокляли на синоді в Льондоні 1382 р. а сам Віклеф спасся завдяки протекції герцоґа Лянкастру. Вмер 1384 р. Вікляфітів винищили »огнем і мечем«.

нахів і духовенства й тому виклято його з церкви. В письмі »Про церкву« виступив прямо проти папи. Тому покликали його на собор до Констанци і хоч мав залізний лист від цісаря Зиґисмунта увязнили (6 грудня 1414), а 6 липня 1415 спалили на стосі. З його письм опрокинено 39 тез, як незгідних з догмами церкви, себто єретицьких. (Тому Гус — єретик. Розуміється, Шевченко не уживає цього слова в згірдливому значінню.)

Шафарик — (Шафарик) Павло, Йосиф, * 1795 в Кобелярові, на Угорщині, був від 1819—1833 ґімназийним директором, 1837 цензором і редактором чеського »Музеум«, 1841 кустосом університецької бібліотеки, а 1848—1849 професором Праського університету. † в Празі 1861 р. Написав славянські старинности (Starozitnosti slovanske) й історію південнославянських літератур. На російську мову перекладав його старинности Осип Бодянський. Шевченко, відвідуючи Бодянського в Москві, говорив з ним мабуть про великого чеського вченого й зацікавився відродженням Чехів. Вислідом цього зацікавлення, можна думати, являється ідея поеми »Іван Гус«.

Вірш 21. усобищ — genet. pl. від усобище, старославянське й церковне слово: усóбица-ы, ворожнеча, домашня війна.

,, 38. любомудре — фільозофе. Любомудріс, церковне — фільозофія, любомудрецъ — фільозоф.

,, 39. світоч — світило, смолоскип (факля).

,, 42. перелічив — перечислив, перерахував. (Шевченко хотів за »Букварем« видати »Лічбу«, себ-то аритметику).

,, 59. пучина, — морський водоворот, безодня: церковне — море. (Носимымъ намъ во Адріатской пучинѣ. Діянія XXVII, 27.) Пучина — множество, безліч; пучина золъ, пучина грѣховъ.

,, 74. Лепта — дрібна жидівська монета. (Видѣвъ же и нѣкую вдовицу убогу, вметающу ту двѣ лептѣ. Лука XXI, 2.)

,, 84 Констанський єретик великий — Гус, котрого спалили в Констанці.

,, 90. апостольський пристіл — пристіл папи римського, від апостола Петра.

,, 91. Чернець годований сидить — розпустний і захланний Йоан XXIII, котрий наданнем відпустів збірав доходи. Але по при нім були рівночасно ще два папи: Венедикт XIII (з резіденцією в Авіньоні) і Григорий XII. (примітка Романчука).

,, 94. всує (всуе) церковне — напрасно, без причини. (Трудиться і печалиться всуе.)

Вірш 110. Чи розломим три корони
На гордій тіярі?

Тіяра папська шапка, висока мітра, на якій наложені, одна поверх другої три короні. (Гляди: Сикстинська Мадонна.)

,, 119. у келії — Гус не був монахом; келія — комната.
правдивий — шукаючий правди; правдолюб.
Папська булля. — булля, латинське, — печатка. Так називаються папські грамоти, скріплені великими печатками. »Во імя Господа Христа« до »Тепер свята« — це саркастична травестія буллі, сатира на тодішні перекупства в римській церкві.

,, 135. Прага (Zlata Praha), столиця Чех, город над Велтавою, славний історією, старинним університетом, творами будівництва й мистецтва, величавою королівською резіденцією на Градчині, промислом, торговлею і чудовим ґеоґрафічним положеннем. Це для Чехів то, що для нас Київ.

,, 137. по станах

Стан — стани, має усяке значіння: стан високий, лист широкий; місце, де пануючі відпочивали в часі подорожжий; військо, що стане й розтабориться в полі; етап, дім заїздний, готель (пріѣдетъ къ кому на станъ по недружбѣ для задору . . . Уложеніе Ц. А. М. VII, 32); злодійський вертеп, таверна; участок поліцийний, поліцийно-адміністрацийна дільниця.

Думаю, що тут найкраще підходить стан на означення гостинниці — готелю, куди заходили жінки легкого розбору.

Тим-самим перечеркую лекцію »стайнях«, яку я подав був за другими коментаторами у варіянтах.

,, 159. доґмат — слово грецьке — основне правило науки; неоспориме правило віри.

,, 160. чвари — чвара, буря; сварка, бійка (Бували й мори й військовії чвари. Максимович).

Чвара, повчара — поганий чоловік.

,, 165. конклав, конкляве (лат.) — збір кардиналів в зачиненому місці для вибору нового папи.

,, 167. Хтож заплатить
За буллу в-двоє, — ріж хоч брата,
Окроме папи і ченця,
І в рай іди кінець — кінцям!

Подібну думку (лиш про православне духовенство) висказує Шевченко в пізнійшому від »Гуса« Кавказі.

В нас дери,
Дери та дай,
І прямо в рай,
Хоч і рідню всю забери!

Вірш 186. Іван Гус буллу розірвав. — Про такий учинок Гуса історія не згадує. Звісно тільки, що його сторонники папську буллю спалили.

,, 193. Авіньона (Avignon), над Роною у Франції. Від 1309—1387 столиця папів. Тоді було роздвоєння в римській церкві. Не від речі буде згадати, на якому то ґрунті виріс отсей релігійно-реформаторський рух, котрого одним з визначнійших діячів являється Гус.

Християнство, як антітеза до поганьства, видвинуло ідею внутрішнього з'єдинення людської душі з Богом. Та, згодом, церква старалася увійти між чоловіка й Бога, як єдина уповажнена до цього діла посередниця. Без неї душа негодна доступити спасення. Це посередництво відбувалося дорогою жертв, відпустів, реліквій, кадила, диму, блеску — словом обрядової помпи, яка не мала нічого спільного з Христовою наукою. В посередництві цьому гріш набірав чим — раз більшого значіння — а Христос же перекупнів прогнав із Эрусалимського храму. Проти цього надуживання авторітету Христа виступив Арнольд з Бресчії, ученик Петра Абелярда. Він хотів на-ново поставити християнство на грунті св. євангелія. Та Барбароса видав його папі і Бресчію спалили на стосі як еретика. В XIII століттю такий сам протест підносять Альбіґензи й Вальдензи. В XIV являється в Анґлії Вікліф, про якого вище була мова. Він виступав проти папи, як »антихриста«, проти безженства духовників, сповіди до уха, причастія і т. д. Його слідами пішов Гус, котрий домагався визволення душі чоловіка з церковної власти. По Гусі італійський монах Савонароля продовжував боротьбу о еманципацію людини, аж з Лютром рух цей набрав політично-економічного характеру і розгорівся великою, европейською пожежою.

,, 195. У часах, коли було двох, а то й трьох папів (Йоан XXIII, Венедикт XIII і Григорій XII) то кожній з них другого називав »антипапою«.

Вірш 197. кардинали — високі достойники римської церкви, найвищі священики після папи. Вони вибірають з поміж себе папу.

,, 221. Барони — (франц.) — вольні пани; титул нищий ґрафського.

,, 221. герцоґ — (нім.) князь.

,, 221. дюк — (франц?) — тільки що герцоґ.

,, 222. герольд — (нім.) — середньовічний урядник, що оповіщував волю пануючого, війну і мир, коронацію і т. д.

,, 223. трубадури — (Провансальське — тробар, франц. трувер) так називали співців — артистів у середньовічних часах. Належали вони до лицарства, деякі були навіть священиками.

Розцвіт трубадурства припадає на час між 1100 до 1300. Теми були любовні (Minnesang), релігійні й політичні.

,, 227. Хто пішки, верхи на ослах, —
Так аж кишить!

До Констанци зійшлося тоді коло 50 000 людий.

,, 232. Сарацени — арабське племя; в середньовічньому письменстві так називаються Араби, а пізнійше й Магометане в-загалі.

,, 233. Аттила (Аттиля), панував від 433 (з братом) а від 445 до 453 самовладно над Гунами в Угорщині. Сполучив Гунів, Сарматів і Ґерманців у велику абсолютну державу від Волги, аж глибоко в Німеччину. Цісаря Теодозія II зневолив до річної данини, пустошив Ґаллію а 452 р. зруйнував Аквілею. Називали його Ґодеґізель, себ-то бич Господній.

,, 250. прелати (пралати) лат. — вищі достойники в латинській церкві.

,, 260. Мов кедр серед поля —
Ливанського — у кайданах
Став Гус перед ними!

Так змальований Гус на великому образі славного чеського маляря Брожіка.

,, 268. пря (церк.) — спір. (И прю твою укрѣплю противу при ихъ. Іезек III, 8.)

,, 274. розкол — відступлення від постанов пануючої церкви.

,, 277. Одно слово — Гусові не дозволили як-слід обороняти своїх релігійних поглядів.

,, 281. усобник — цей, що ширить усобиці.

,, 286. обеленіли — наїлися белени (блекоти).

Вірш 287. Автодафе (actus fidei) — так звалася в Еспанії й Портуґалії в часах святої інквізації кара палення живцем на стосі еретиків, чарівниць і т. д.

„ 313. óвéн-овнá, — (церковне) — баран; овній — баранячий (не овечій).

„ 313. овúн — стодола.

„ 334. Гадиною з жару — про еритиків, яких палили на стосах, ходили між народом всякі леґенди; люди казали, що змій вилазив з пожару, червона гадина піднімалася з паперової тіяри, яку насаджували на голову паленого антіпапісти, тощо.

„ 342. Te Deum, латинське Тебе Бога хвалим.

„ 344. Трапеза — їдальний стіл, трапезувати, бенкетувати, ніби поминки справляти.

„ 354. »Орел із-за хмари,«
що »розклює високу тіяру« —
це німецький реформатор, Лютер.

„ 367. Жижка (Жіжка) уроджений 1360 в Троцнові, коло Будиївців в Чехії. Одноокий.

Брав участь у битві під Таненберґом (1410) по стороні Німецьких Хрестових лицарів. 1419 зорґанізував у Таборі військо Гуситів і по смерті Миколая з Гусинця (1421) був головою Гуситів. В битві під Рабі вибила йому стріла й друге око. 1422 побив цісаря Зіґісмунда під Німецьким Бродом, помер 1424 під городом Прибиславом на чуму.

Жижка з Троцнова, не з Таборова. Він з Табора, де орґанізував військо, махнув булавою.

Поему Іван Гус переклав на чеську мову Фр. Тіхи. Цей перевід друкований у V. кн. І. річника »Kalicha«. Нове, перероблене видання із вступом проф. С. С. Стоцького, вийшло накладом вид. »Čas«, 1919 р.

Невольник.

Посвята, але кому? Нема. Що Шевченко реальній людині, а не символічній присвячував »Невольника«, видно з порівнання цеї людини з німфою Еґеріею, зі слів: »я любила його на сім світі, й на тім світі любитиму«, а також із закінчення дедикації:

Я буду вітати
Коло тебе, і за тебе
Господа благати!

Думаю, що »Невольника« посвятив Шевченко кн. Варварі Репнін, з котрою познайомився був літом 1843 р. Знайомість

перейшла в любов. Молодий маляр і поет, озарений романтичним сяєвом незвичайного життя, гарний співак народніх пісень припав до серця »прекрасній і розумній княжні Варварі, котра, нехтуючи людськими забобонами, сміливо простягла руку через ту безодню соціяльну, що лежала між нею і Шевченком«[1]). Думаю, що як — раз ця соціяльна безодня, поки-що, не веліла Шевченкові покласти біля Посвяти до »Невольника« імені княжни.

Вірш 12. Нума Помпілій (Numa Pompilius) другий король римський, 715—672 перед Христом. Перевів реформи релігійні і календарські.

Його дорадницею мала бути Німфа Егерія. Яскиню, у якій вона ніби-то крилася, показують ще й досі в Римі біля Porta San Sebastiano.

,, 54. за чвертку — за пів кварти.

,, 56. репях — Aretium lappa, ростина, що легко чіпається одежі.

,, 72. Ще за гетьманщини старої.

Року 1764 видала цариця Катерина маніфест до »малороссійского народу« про звільнення гетьмана Кирила Розумовського від гетьманства, а про вибір нового гетьмана в цьому маніфесті не згадувалося, тільки заповідалося якісь нові переміни на краще. Ті переміни прийшли що йно 1780 р. Указом царським обявлено, що в Гетьманщині буде заведена така сама губерська управа, як в Росії. Року 1781 скасовано Малоросийську колегію, генеральний суд і генеральну та полкову управу, а Гетьманщину розділено на три намісництва: Київське, Чернигівське й Новгород-сіверське. (М. Грушевський. Іл. іст. України. 1913. Стр. 468.) Таким чином безпечно можна приняти що йно рік 1781 як рік скасовання гетьманщини, а це для хронольогії у »Невольнику« річ важна.

»Тепер, кажуть, в Слободзеї останки збірає Головатий, та на Кубань хлопців підмовляє.« Це вихідна точка для тої-ж хронольогії.

Ще року 1783, тоді як козацькі полки перемінено на карабінерські, Патьомкін, щоб спинити еміграцію Січовиків, рішив відновити запорозьке військо під назвою »Чорноморського війська« і поручив Головатому скликати добровольців.

---

[1]) Олександер Кониський. Тарас Шевченко-Грушівський. Т, І. стр. 123.

Підчас війни Росії з Туреччиною 1787 Головатий дальше організував це військо.

Коли приймемо рік 1787, як кінцевий момент »Невольника«, отсе »тепер«, про яке була мова, то події так укладатимуться.

Степанові було літ коло 20, як він вибрався на Січ. (Могло це бути коло року 1770—1774.) У поході на Турка, попав у неволю, втікав, зловили його й осліпили. Пробув літ кільканацять і як вертав на Україну, довідався про зруйновання Січі, та про закріпощення України. Скажім, що Степан роджений 1755, року 1774-йде на Січ а року 1787 вертає з неволі. Йому літ 32, отже »ще молодий Кобзар«, а Ярина, може на два-три роки від його молодша, так і можна казати про її »молодії літа«. Слова »і пятий минає немалий рік« треба тоді брати не буквально, а так, що декілка літ минуло.

Вірш 136. Шляхетчина — Польща.

,, 190. Мисліте — буква М в церковній азбуці. З мови старого козака видно нарікання на бурсацьке виховання, та на чернече харамаркання. Він приклонник січового виховання молодіжі.

,, 208. кухоль, (нім.) — чарка.

,, 329. ратище-дрючина, — спис із деревищем; дрючина дрючок, патик.

,, 330. семипяденний самопал — довгий на сім пядий, дуже довгий. (В семипядні піщалі грималп.)

,, 335. юнак старосл, — парібок.

,, 393. ряст — Primula veris, а також Corydalis cava.

,, 418. Почаїв — на Волині, біля Галицької границі, славний своїм монастерем з чудотворною іконою Матері Божої.

,, 420. Межигірський Спас — монастир, недалеко Київа.

,, 428. Тендер-Тендра, морський залив на побережжі між Лиманом, а Перекопом.

,, 508. Агаряне в VII в. по Христі перейшли з християнської віри на магометанську (примітка Романчука).

,, 509. кормига — ярмо; чужа, ворожа власть; тут ужито замісць кормило-стерно.

,, 511. лейстровий — реєстровий, такий, що був вписаний у реєстр.

,, 522. пуд — 16; кільограмів.

,, 599. в Запорожжя — в Січ наддунайську.

,, 617. метелиця — український танець.

Вірш 638. як Січ руйнували — 1775 р. на Зелені свята зруйнував російський ґенерал Текелій Запорожську Січ, підступом діставшися туди.

,, 646. Нечосом називали козаки князя Патьомкіна, від його перуки. Року 1770, коли Запорожці стояли під Очаковом, познайомився з ними князь Патьомкін Таврическій, оден з любимців цариці Катерини і прохав Кальнишевського, щоб приняти його до товариства. Його вписано в Кущівський курінь. Він пізнійше приложив руку до зруйновання Січі.

,, 657. Кирило-Розумовський — останній гетьман України, молодший брат Олексія, мужа цариці Єлесавети Петровної. Гетьманував від 1750—1764. Помер 1804 р.

,, 673. Слободзея — козацьке село в Тираспільському повіті, де Головатий збірав козацькі охотничі полки для війни Росії з Туреччиною 1787—1791. Романчук у своїх примітках до »Невольника« (Твори Тараса Шевченка, трете видання. Том I, стр. 533) зазначує, що Шевченко у починах своєї літературної діяльности вважав А. Головатого, бувшого військового суддю, одним з найславнійших людий на Україні.

На Головатого звернув увагу Шевченка Яків Кухаренко, отаман Чорноморців і просив, щоб Шевченко змалював його портрет. Шевченко мав намір так представити організатора нової козаччини: »Стоїть Головатий сумний біля царського зимного двірця, позад його Нева, а за Невою кріпость, де конав Павло Полуботок.«

Великий Льох.

Вірш 2. Суботове — село в Чигиринському повіті, колись маєток Богдана Хмельницького. Тут він побудував власними коштами гарну церкву, в якій, як кажуть, поховані його тлінні останки. Року 1664 польський вожд, С. Чарнецкі казав розбити домовину »великого бунтаря« і порох його з вітром розвіяти. Але єсть в архіві Чарториских у Кракові лист очевидця й участника похоронів Богдана Хмельницького, з якого виходить, що гетьмана похоронено не в церкві, а в полі, на могилі.

Богданів великий льох стоїть недалеко церкви. На образі Шевченка понад руїни льоху знімається криша Богданової церкви.

Вірш 3. »На похиленому хресті« — на рисунку церкви, робленім рукою Шевченка, хрест справді хилиться на-право.

„ 20. »З тим Юрисем гетьманенком« — Юрусь, це молодший син Богдана Х. (старший, Тиміш, погиб у Волоському поході). Юрій був гетьманом після Виговського, від 1659—1663.

„ 29. »Із Чигрина гості« — за Б. Х. Чигрин був столицею. Остався нею аж до Дорошенка. Пізнійше, як правобічна Україна відійшла до Польщі, столицею став Батурин, над Сеймом, притокою Десни. Зруйнував його Петро Великий, караючи Україну за »зраду« Мазепи.

„ 29. »А у мене, як на теє-ж, і рушники ткались«. По народньому звичаю дівчина подає сватам рушники, які сама наготовила.

„ 48. »Вранці — рано, в Пилипівку«. Переяславська рада відбулася 8 січня ст. ст. отже в Пилипівку. Статті Богдана Хмельницького забезпечували Україні автономію. Гетьман мав право навіть послів заграничних приймати. Але Москва сейчас сягнула по »вольности козацькі«. Ставила постоем війська по Україні, від яких народові діялися усякі здирства та насильства, заходилася будувати свою кріпость в Київі і т. д. Хмельницький побачив, що не буде Москаль з козаком добром і лихом ділитися і думав знову відірватися від Москви, але смерть (1657 р.) заскочила його несподівано й не дозволила довести до остаточного кінця великого діла визволення Українського народу.

„ 56. »Та в-повні шлях перейшла їм«. — Народ вірить, що коли жінка перейде комусь шлях з порожніми коновками, то зле, а коли з повними — то добре; заїде до бажаної мети й не матиме лихої пригоди в дорозі.

„ 59. »Москві присягати«. В Переяславі присяг Хмельницький, що держатиме угоду з Москвою, а посли царські не присягли. Народ був з того невдоволенний, бо як присягати, — так повинні обі сторони, не одна.

„ 64. »Чом я з нею
Відер не побила?...
Батька, матір, себе, брата,
Собак отруїла«.

Душа знає, що за рідню не такий гріх, як за кривду цілого народу. — Думка, яку Шевченко виявив також

у »Гайдамаках«, де батько вбиває дітий, що-б від них не було кривди народній справі. Проти такої ідеї дуже гостро виступив Драгоманів, називаючи її »Канібальством« (Канібали, племя, яке їсть людий), бо сімя, це мала громада, а народ велика, і мала громада не повинна приноситися в жертву великій. (»Шевченко, українофіли і соціализм.«)

Вірш 72. »Що цареві московському коня напоїла«. Як дівчина козакові напоїть коня, то виявляє цим свою прихильність до його. Народ, що не пішов на зустріч намірам Мазепи, тим самим, хоч не свідомо, виявив прихільність до Петра, який побив Карла XII і Мазепу під Полтавою (1709) і на-довго поклав край визвольним змаганням України. Полтавська битва рішила на цілі століття судьбу східної Европи, видаючи її на луп російського царату.

,, 72. Батурин, столиця гетьманів, після Чигирину. Там стоять руїни палати останнього українського гетьмана, Кирила Розумовського.

,, 79. Чечель — полковник Батуринської залоги. На вість, що Мазепа перейшов на бік шведського короля Карла XII, який ішов походом на Петра, цар Петро оголосив гетьмана Мазепу зрадником, закликав старшину в Глухів для вибору нового гетьмана і візвав Чечеля, щоб здав Батурин. 31 жовтня підступив Меншіков під гетьманську столицю і почав переговори. Коли ці не довели до нічого, почалась облога Батурина. 1 листопада в ночи, Прилуцький полковник, Іван Ніс, показав Меншікову тайний хід і Батурин добуто. Всіх мешканців, жінок і дітий вирізано до одного. Погиб і завзятий Чечіль.

,, 80. »І старого і малого в Сеймі потопили«. — Сейм притока Десни; над ним лежить Батурин. Багато людей потоплено у Сеймі, коли був добутий Батурин, а трупи старшин привязувано до дощок й кидано з хвилями ріки, для постраху народу.

,, 83. »У самих палатах Мазепиних« — останні сліди палат осталися в Батурині й до нині.

,, 95. »Москалям на грище« — на знущання й насилування.

,, 123. »І сволок з словами«. В сільських хатах на сволоці бувають вирізані слова: сей дом сооружи раб божій (імярек) року . . ., або подібні.

Вірш 130. »Мабудь за те, що всякому служила, годила«. Поет обвинувачує народ, що він не мав своеї політичної думки.

,, 138. »Як їхала Катерина в Канів по Дніпрові« Року 1787 вибралася цариця Катерина II на південь; була в Київі, а далі Дніпром їздила до порогів. Ще й сьогодні показують на одній скелі на Ненаситці видолинок, де сиділа цариця. Про сю поїздку згадує Шевченко і в »Невольнику«. (Як цариця по Київу з Нечосом ходила і т. д.) Тут золочена галера Катерини — це аллеґорія її реформ та русифікаційних постанов, які плили до нас із півночі.

,, 160. Митарства — гляди примітку до »Сну«.

,, 167. Чута — ліс коло старої Січі. Видно, що душі не вірять, щоб Москалі нині розкопали Великий Льох і летять ночувати в Чуту.

,, 174. »Крав! Крав! Крав! Крав Богдан крам«. Ці слова треба іронічно брати. На думку демона України, воля, яку добув Хмельницький, це крадене добро. Він його повіз у Київ (Вїзд Хмельницького) і продав злодіям, себ-то тим Українцям, що хотіли самостійности України. Вони »злодії« на погляд нашого злого демона, а не по думці автора.

,, 179. »Я в Парижі була« — натяк на польську еміґрацію, після листопадового повстання 1831 року.

,, 182. »Черезъ мостъ идетъ чортъ« — характеристика російської ідеольогії; брак провідної думки, туманність і химерність політичної і суспільної орієнтації російського інтеллекту, який губиться й марнує сили у всіляких теоріях та доктринах, а не робить реального діла, просвічення народу. »Быть бѣдѣ!«

,, 187. Маяк — або хвигура, яку ставили по видним місцям, щоб на случай несподіваного набігу ворога сповіщати народ. Це був, ніби военний примітивний телеграф. Такі святляні сигнали грали важну ролю ще й у війні Французько-німецькій 1870—1871 р.

,, 187. (Тут можливо, що маемо діло з аллегорією петербурського кружка »Маяка«, у який попав був Шевченко.)

,, 197. Декабристи, це організація, яка довела до повстання війська в Петербурзі 14 грудня (декабря), 1825. До неї належало багато тодішних високоосвічених людий з російського суспільства (Поет Риліев, брати Бестужеві, Каховський, князъ Щепкин-Ростовскій, Оболен-

ский, Одоевскій, Якубович, Сутгоф, Сергій Муравйов, Пестель і другі). Заговір приготовлявся також на Україні (Чернигівський полк і битва біля Білої Церкви), і тому тим більше наш поет цікавився Декабристами. Він до них, як до борців проти царату, а за волю народню, ставився з великим поважаннем.

Пятьох із Декабристів повішено (Пестель, Муравйов, Михайло Бестужев-Рюмін і Каховській), 88 заслано на каторжні роботи, 15 на »паселеніе«, 3 на заслання в Сібір, а 9 віддано в салдати. Шевченко стрінувся з деякими Декабристами після амнестії і в »Дневнику« виявив їм свій поклін.

Вірш 204. »Три указа накракала на одну дорогу« — натяк на дорогу, яку будував тоді міністер Клайнміхель між Москвою, а Петербургом і на царські укази з того приводу. Цар хотів, щоб дорога була як найкраща, а Кляйнміхель пильнував, щоб вона як найменше коштувала, і щоб як найбільше йому до рук прилипло. З-відси для народу було багато лиха і він тої дороги довго не міг забути. Говорять, що коли цареві показали плян залізниці, він узяв лінію, поклав між Москвою і Петербургом, потягнув червоним олівцем і сказав: »По сему быть!«

,, 211. Барон Фон-Корф, начальник петербурського третього »атделенія«, найвищої поліцейської власти, страшний катюга.

Російська ворона чваниться, що при будові залізниці на одній верстві (будова була нелегка) передушила шість тисяч людий, а українська перебиває їй, що тільки пять, тай то з тими, яких погубив фон-Корф.

,, 215. »А ви, мосці-пані« і т. д. і т. д. іронія української ворони на адресу польських магнатів, які після невдатного повстання скрились за границю, а біднійша шляхта потерпіла кару. Шевченко, значиться, стає по стороні польських повстанців, які робили революцію проти царя.

Пізнійше дружив наш поет із деякими з них на засланню.

,, 224. »А дзиски вам і т. д.« каже українська ворона. »Я тутъ кров розливала, коли вас ще на світі не було.« Значиться, ще перед поневоленням України Польщею і Москвою, за давних княжих часів. Вже тоді було у нас чи-мало злого та поганого.

Вірш 228. Карамзин — славний російський історик, обединительного нирпямку, котрий, як і Паґодін, не признавав окремішности українського народу. Він вважавсь офіціяльним історіком Россії. Подав Александрові I меморіял, у якому обстоював за самодержавіем і кріпацтвом та противився реформам.

,, 232. »В колодочки ще не вбились«, — ви ще молоді, не оперились; натяк на нашу хвальбу, немов-то ми старший народ від московського й польського. Польська ворона на це відповідає: »Не та рано встала, що до-світа упилася, а та що проспалась.« (Іронія!) »Коли-б не я, каже на це українська ворона, — клерикальна Польща й досі стояла би. Україна роздавила королівсько — шляхотську Реч-посполиту«, (Порівнай слова: Польща впала і нас роздавила. »Посланіє« вірш 185, і дальші).

,, 246. Натяк на це, що Україна йшла, то з Польщею то з Москвою, то з Туреччиною.

,, 249. »Шведський приблуда«, король Карло XII, який, подібно, як пізнійше Наполеон, ішов далекими походами на чужі краї.

,, 252. »Думала з Богданом от — от я їх поховала«. — Український демон думав, що з Переяславською угодою та з Богдановою смертю прийде кінець козаччині. Аж вона з Мазепою знову піднялася на ноги.

,, 256. Сула, притока Дніпра. Ромен, город над Сулою. Тут відбувалися кріваві суди над прихильниками Мазепи.

,, 260. »Фінляндію засіяли« — натяк на роботи, на які закликав Петро козацькі війська.

,, 261. »Бурти на Орелі«. Річка Орель, притока Дніпра, на Татарській границі, над якою Петро будував окопи — бурти (слово бурт має ріжне значіння: вижолоба в стовпі, громада — гурт, насип, берег, гребля; місце, де беруть салітру. Гляди: »Словар чужих слів«, Д-ра Кузелі).

Ладога, озеро, яке Невою лучиться з Финським заливом. При будові Ладожського каналу були найтяжші роботи.

,, 266. Павло Полуботок, наказний гетьман (не вибраний) після Скоропадського. За те, що добивався привернення автономних прав України покликаний Петром до царської столиці й арештований. Помер 1724 року в Петропавловській кріпості.

Вірш 270. Іржавець, село в Прилуцькому повіті. По зруйнуванню Запорожської Січі, на приказ царя Петра, Запорожці, вибіраючись до Олешок (на татарській области) забрали образ Матері Божої: коли-ж їм 1734 року дозволено було вернути на Україну, вони цей образ привезли з собою і примістили його в Іржавці в церкві. Там Мати Божа плакала, коли Україні діялася кривда. На тому переказі построїв Шевченко свій вірш: »Іржавець.«

,, 274. Мучитель — Іван IV Грозний (1547—1584), славний своїми неімовірними звірствами (Опала опричина, руїна Пскова й Новгороду, убійство власного сина і т. д.).

Чужі історики прозивають його мучителем.

,, 275. Петруха — цар Петро I, який любив випити. Він построїв біля себе »всепяніший синод«, у якому князь Ромодановскій був »патріярхом«. Часто синод, прибраний в церковні ризи, під проводом царя їздив по дворах вельмож і справляв оргії. Від алькоголю набрався »Петруха« недуги й передчасно помер в 53 році життя. Але-ж цей самий Петро европеізував Россію при помочі Німців. Будував городи, твердині, канали, дороги, зреформував армію, збудував фльоту, — а все при иомочі Німців. І того не могли йому забути московські славянофіли. Це тая продажа Росії Німцям, яку Шевченко повторює за славянофілами.

,, 284. »І дворянства страшну силу
У мундірах розплодила«.

Катерина II утворила сильний урядничий стан. Тоді багато Українців приписано в московські дворяни, які носили окремі мундіри. Їх Шевченко називає »вельможними байстрятами«, себ-то дітьми неправого ложа. Вони не родились »вельможними«, тільки їх ними пороблено.

,, 288. »Уже й Січ їх біснувата (це епітет ворони!)
Німотою поросла«.

По зруйнуванню Січі (1775 р.) Катерина II порозадавала Січові землі панам-німцям і понаводила в Німмеччини кольоністів, щоб стежили за тим, що роблять Українці.

Подібне місце в »Розритій могилі«. (Примітка Сімовича.)

Вірш 309. »І церва-б упала« — церква Хмельницкого в Суботові; алегорично: Переяславська угода.

,, 318. Іван Гонта, сотник Уманської сотні польського вельможі Салезія Потоцького, пристав до бунту Залізняка, бо думав, що при помочі Москалів прожене польських панів і визволить Україну. Генерал Кречетніков зрадою дістав його у свої руки (запросив до себе на бенькет) і видав Полякам. Ці замучили його на смерть.

,, 334. »Я золотом розтопленним
Залью єму очи!«
і
Скручу єму руки!..«
»Я царевими чинами

Це методи, якими Москва відтягала від України її провідників: старшину, панів, інтелігенцію — то-що.

,, 340. »А я зберу з всього світа
Всі зла і всі муки!«

Так знову Польща гасила український пожар. (Козацькі бунти, боротьба з православною вірою, кари над гайдамаками і т. д.)

,, 348. Тясмин, притока Дніпра; над ним город Чигирин.

,, 351. »Гора над Чигрином«, де була резиденція Хмельницького. Там повинен родитися новий Український провідник народу, щоб докінчити діло, якого не скінчив Богдан і направити його політичні похибки.

,, 363. Ярчуками називають собак, що родятся з початком місяця мая. (Яр — весна.) Народ думає, що вони мають якусь нечисту силу; вони родятся зрячі, не сліпі, чують за-здалегідь злодія — їх кормить не мати, а мусить годувати молоком хазяїн. (Примітка Омеляна Огоновського.)

Коли хочеш завести ярчуків, то треба сучку, як ощениться, вбить і цуценят всіх перебить, оставить одну тільки сучечку, та так аж до девяти поколінній, а тоді вже девята сучечка і наведе ярчуків. (Драгоманів. Малорусскія народныя преданія й разсказы. Изд. Ю. З. Отдѣла И. Р. Геогр О-ва К. 1876, стр. 69.)

,, 420. »Я співаю і про Ясси« — себ-то про свати Тимоша Хмельницького, з Домною Розандою, донькою Молдавського воєводи, великого багача й деруна народу, Лупула. На-весну 1653 р. Тимошевого тестя, Лупула, скинув з господарства його міністер, Степан Жирний. Тимош пішов помагати тестеві, та при облозі Сучави

погиб, ранений в ногу, на затроєння крови. Тіло його перевезли козаки в Чигирин.

Вірш 421. Жовті води, притока Інгульця у Херсонщині, над якою Богдан Хмельницький побив Поляків 1648 р.

,, 423. Берестечко, на Волині, недалеко Володимира, над рікою Стиром. Тут збулася 1651 р. велика битва Хмельницького з Поляками. Поляків було 300 000, Фмельницького війська разом з Татарами — 200 000. Хан зрадив, Хмельницький пішов до його умовляти його, щоби остався. Та хан пірвав Хмельницького і забрав з собою. Козаки під проводом Богуна дальше боролися хоробро, але при переході через греблю счинилася метушня і їх розбито. Про Берестецький погром згадує народ до нині, і Шевченко написав про його вірш: »Круг містечка Берестечка.«

,, 460. Форменні кайдани — кайдани зроблені по приписам уряду. У малім льоху знайдено старі кайдани, отже непридатні.

,, 470. »У москалі заголив-би« — взяв-би до війська. Тоді не було ще загальної військової служби. Брали, кого дідич подав, або кого хотіли карати. Відібраних до війська стригли та брили.

,, 448. Баня, (лазня, парня) — поет хоче сказати іронічно, що з лірників вигнали співацький запал.

,, 494. »Великого-ж того льоху
Ще й не дошукались«.

»є така повірка в народі, що, як-би докопались Москалі до великого льоху Богданового, де його скарби заховані, то до останку вже знівечили-б Україну.« (Примітка із Львівського видання 1867 р. том II, стр. 333.)

Та коли буквально брати отсю повірку, то тоді неврозумілими стають слова вірша 11—13: Тоді їх в рай ми повпускаем.

»Як все Москаль позабирає,
Як розкопа Великий льох«.

Хіба-ж гріхи народу будуть прощені, коли народ усе втратить? Можна-би хіба так брати отсі слова: гріхи трьох душ такі великі, що вони каратимуться, поки наш народ істнує. І що-йно тоді, як його не стане, попадуть душі в рай. — Але-ж знову знаємо, що на виправдання цих душ іде їх несвідомість, нерозвитість, їх дівоцький розум.

Тому думаю, що найлекше з'ясувати це місце ось в такий спосіб: хай Москаль усе бере, хай навіть могили розриває, коли вже нічого з живих лупити! Тоді може добереться він до приспаної, неначе в льоху закопаної, свідомости народньої.

А як тая свідомість розбудиться, то й повстане нова, вільна Україна.

Тоді то й скінчиться тяжка кара трьох душ.

Суботів.

Суботів, село Чигиринського повіту, маєток Богдана Хмельницького, у якім славний гетьман любив перебувати. Там він збудував церкву, в котрій поховано його. (Про те гляди примітку до »Великого Льоху«.)

Церкву Суботівську називає Шевченко широкою й глибокою домовиною України.

Вірш 29. Зіновію — Богданові Хмельницькому на друге імя було Зіновій.

,, 30. Олексіїв друже — друже царя Олексія Михайловича, з яким Хмельницький заключив Переяславську угоду. Шевченко називає Хмельницького другом Олексія іронічно.

Наймичка.

Вірш 42. Пісня про вдову написана на основі народньої пісні.

,, 100. Чи ще тільки заклюнулось — так говорять про курята, що виколюються з яєць.

,, 162. І дійна корова
У розкоші купається.
— тому, щоб було молоко для дитини.

,, 204. Так і пада — дбає, старається.

,, 247. І ледве, ледве одволали — народ вірить що деколи можна вміраючого відкликати з дороги на той світ і то не лиш ліками й чарами, але плачем та проханнями.

,, 290. коровай — весільний хліб; його вбірають деревцем, вівсом, стяжечками, тощо; як-де звичай.

,, 297. варена-варенуха, горілка варена з медом, гвоздиками й пахучим корінням.

,, 301. гармідер — (із німецького) крик, трівога, галас, вереск.

,, 303. І жолоби викотили
З нової комори.

Місце не цілком ясне. Не знати, чи такі жолоби, що в них печуть хліб чи такі! що з них їдять, чи прямо які-будь инші, щоб було, більше місця в коморі.

Кавказ.

Яків де Бальмен, зукраїнізований Француз, приятель Шевченка, погиб у війні з Черкесами.

Кавказ — гори між Чорним і Каспійським морем.

Найвищі верхи в Великому Кавказі; Ельбрус — 5642 метри і Казбек 5043 метри, а в Малому Арарат 5156 метри.

Кавказ — нині російська ґубернія, 472 554 км. кв. Коло 8 міліонів душ. Мешканці: Черкеси, Георґійці, Лезґінці, Чеченці, Татари, Осети, Іранці й європейці.

Росія підбила Кавказ що лиш 1859 року після довгих і тяжких боїв. Під вражіннем цеї боротьби кавказьких народів о волю і траґічної смерти приятеля написаний отсей твір, оден з найпламеннійших в історії світових літератур.

Вірш 3. Прометей, (грецьке, значить наперед думаючий), син Тітана Япета й Клімени, добув і приніс людям із неба огонь, щоб їх двигнути на вищий щабель культури. За це Зевес покарав його тяжкою карою. Приковано Прометея до одної з найвищих скиль Кавказу, тут орел йому клює утробу, яка на ново відростає.

Міт про Прометея послужив Есхілеві темою для його славної трільоґії.

,, 17. поносити — хулити, обиджати.

,, 19. на прю — пря, слово церковне, значить, спір.

,, 34. язики — народи.

,, 42. застукати — заскочити, допасти.

,, 43. цькувати — тровити псами.

,, 43. Лягло кістьми
Людий муштрованих чимало.

Числять, що коло пів міліона людий згибло в цій війні.

,, 65. Чурек і сакля, — слова Черкеські.
Чурек— корж, пляцок, сакля — хата.

,, 71. тюрма — слово німецьке, вежа, вязниця. Перше вязниці були у вежах.

,, 70. глагол — старосл. — слово.

,, 78. ікона, — (грецьке) — образ.

,, 103. доґмат — церковна істина.

,, 119. суєслови — пустомели. (Что убо хощетъ суєсловивый сей глаголати? Діянія XVII, 18.)

Вірш 119. лицеміри — облудники, що вдають чесних та правих.
,, 136. ставник — великий свічник у церкві.
,, 136. мірра — мирра, Смирна, кадило із смоли й арабської ґуми (з мімоз).

І мертвим і живим і ненарожденним . . .

(Посланіє.)

Вірш 5. -окаянний — проклятий, нечистивий. (Дщи Вавилоня окаянная. Псал. CXXXVI, 8.)
,, 7. велелюдний — многолюдний.
,, 47. гречкосій — рільник.
,, 51. мізерія, (латинське) — нужда.
,, 58. хула, (церковне) — обида. (На пресвитера хулы не пріемли. 1. Тим. V, 19.)
,, 80. сквернити — поганити, занечищувати. (Яже Богъ очистилъ есть, ты не скверни. Діян. X, 15.)
,, 94. »І ми, не ми — і я — не я«. Іронія на тих, що фільозофують, начитавшися німецьких фільозофів, особливе Ґеґля.
,, 106. Тамерлян, Тімур, »Кривий Тімур« — монґольський хан, що підбив був усю середню Азію, Індію, Перзію й доходив аж під Москву. * 1333, † 1402.
,, 112. Колляр-Ян, поет і вчений, * 1793 в Масоч на Угорщині, † 1852 у Відні, як професор. Написав по чеськи »Slavy Dcera«, збірку патріотичних віршів, що мала для чеської літератури переломове значіння. Збірав словацькі народні пісні.
,, 112. Шафарик — гляди замітку до »Гуса«.
,, 114. Ганка — Вячеслав, славіст, * 1791 коло Кеніґрецу, від 1818 кустос національного музея в Празі, † 1861. Вславився відкриттям і виданням »Короледворського рукопису«, старочеських поем, котрих автентичність непевна.
,, 115. славянофіли — славянолюби, патріоти Славянщини.
,, 120. глаголати — говорити, балакати.
,, 131. ґвалт (нім.) — вереск.
,, 137. Брут — Люціюс, Юніюс — славний тим, що допоміг скинути останнього римського короля Тарквінія Суперба (Гордого) р. 510 пер. Хр. Після того в Римі настала республика; вибірали конзулів, які стояли на чолі держави. Так було 500 літ, поки Октавіян Август не став цісарем римським.

Вірш 137. Брут-Децімус Юніюс, друг Цезаря, брав участь в заговорі на його, бо Цезар стремів до монархії. Боровся проти Антонія; опущений своїм військом погиб 43 р. по Христі.

,, 138. Коклєс — Publius Horatius, боронив ще з двома товаришами мосту на Тибрі, проти Порзени (507 р. пер. Хр.) поки за ним не збурено цього мосту. Тоді кинувся в Тибр і щасливо доплив до своїх.

,, 152. титла (лат.) — скорочення, так називалися скорочення в церковному письмі.

,, 153. кома (грецьке), протинок, знак перепинання.

,, 169. братство — Січове товариство.

,, 171. Синопа й Трапезунт — городи в Малій Азії. На них нападали Запорожці.

,, 175. І на Січі мудрий Німець
Картопельку садить;
натяк на кольонізацію Січі й Січових земель Німцями. Переводила тую кольонізацію Катерина II не тільки з огляду на економію, але й для політичних цілий.

,, 200. современний — рівночасний.

,, 203. недоріка — недомова, гикайло, заїка.

,, 212. лу́да — старосл. верхня одіж; палуди — катаракти на очах.

,, 253. срамотня — соромна.

Холодний яр.

Вірш 15. Мотрин манастир — Мотронівський монастир, недалеко Медведівки, в лісах Чигиринського повіту. В тих лісах збірав Залізняк гайдамаків 1768 р.

,, 19. Самопал — стрільба, рушниця.

,, 19. ратище — спис.

,, 45. Нерон — Lutius Domitius, цісар римський, від 54 до 68 по Христі; страшний, жостокий тиран, що замордував свою матір Аґрипіну й жінку Октавію. Виступав публично як співак, підпалив Рим, щоб оспівувати пожар, переслідував Християни. Пробився мечем, щоб не попасти в руки Ґальби.

Псалми Давидові.

Вірш 10. Древо (старосл.) — дерево.

,, 38. Воспою — оспіваю.

Вірш 40. псалом (гр.) — релігійна пісня; 150 псальмів написав жидівський король Давид — це славна псалтир.
„ 53. славя — славячи.
„ 54. покривеси — покривесь, ти покрив.
„ 63. притча — апофтеґма, мудрий висказ (Притчи Саломоновы); казка з повчаючим закінченням (Притчи Евангельскія); дивний припадок, незвичайна пригода.
„ 78. вскую, (церк.) — пощо, чому? (Вскую отринулъ мя еси? Псал. XLII, 2.)
„ 80. скорб — недуга, неміч; горе, біда, нещастя. (Многи скорбы праведнымъ, и отъ всѣхъ ихъ избавитъ я Господь. Псал. XXXIII, 20.)
„ 87. мерзіти — поганити, вести погане життя.
„ 90. взискати — старатися знайти, шукати. (Взыщете мене, и не обрящете. Іоан. VII, 34.)
„ 94. дознати — довідатися, впевнитися.
„ 111. внушити — слухати. (Глаголы мои внуши, Господи! Псал. V, 2.)
„ 115. не зрять — не бачать.
„ 140. всує — на даремно.
„ 140. плачеться (церк.) — плаче; гірко жалується.
„ 209. омети — ґаптовані рубці одежжі.
„ 211. роси Єрмонськії — з гір Гермонських в Сирії, на схід від джерел ріки Йордану, де в глибоких дебрах лежить сніг ціле літо. (Примітка Романчука.)
„ 213. Сіон — евр; Єрусалим.
„ 215. твар — сотворіння.
„ 228. орґан — гр. прилад, знаряд; струмент.
„ 230. Едомляне — мешканці Едома, на полудне від Палестини; погане.
„ 241. забвен — (церк.) — забутий.
„ 263. тимпан — гр. великий бляшаний музичний інструмент.

Заповіт.

Написаний у Переяславі 25. XII. 1845 на Різдво, коли поет був тяжко недужий на тиф, якого набрався простудившися у Віктора Закревського.

Лілея.

Вірш 55. Ганчірка — (есть в нім. і анґл.) — шматка, лах, митка.

Вірш 88. Королевий цвіт — королів цвіт, Phaseolus multiflorus.

Русалка.

Русали, розігри, перший день Петрівки, жіночий народній празник. (Латинське-розалії.) Русалка — водна дівчина, водна царівна, німфа. Русальна неділя — неділя перед Пятидесятницею.

(Преставися (Володимеръ) русальнѣ недѣлѣ въ недѣлю. Полн. Собр. Русск. Лѣт. II, 107.)

Вірш 43. Пана Яна — Ян, по польськи й чеськи — Іван. (У нас колись було теж імя Ян.)

,, 61. верша — етір з пруття, приряд до ловлення риб сплетений з пруття.

Відьма.

Вірш 1. уповаю — твердо сподіюся. (Уповайте на Господа. Псал. IV, 6.)

,, 36. квапитись — спішитися.

,, 58. Бендерський шлях — що веде до Бендер, города над Дністром в Бессарабії.

,, 69. приданки — придане, як молоду з посагом відвозять до хати молодого. Гостий молодої називають приданами.

,, 90. ковтун — недуга (Plica polonica); збитий жмут волосся.

,, 158. подзвін — подзвінне, як дзвонять по душі, оповіщаючи, що хтось у селі помер.

,, 185. баговиння — водяна ростина, Conferva rivularis.

,, 197. кутя — страва з пшениці, маку й меду; їдять на Різдво, а як у церкві на поминках, то кажуть: колево.

,, 211. Ясси, город, колись столиця Молдави, нині коло 100 000 мешканців. Року 1792 заключено в Яссах мир між Росією й Туреччиною.

,, 261. Люципер (лат.) — рання зоря, планета Венери; Люципер найстарший чорт.

,, 321. стрига — низько острижена; дівчина, якій обітнуть коси.

,, 334. бгати — складати, сплітати; готовити.

,, 342. мамалига — куліш, лемішка з кокурудзяної муки.

,, 378. шкатула (нім.) — ящик, скринька.

,, 531. подаґра — гр. хороба ніг (ґіхт).

,, 571. сакраментували (лат.) — в латинській церкві маслосвятіе.

Вірш 602. сорокоусти — церковна відправа за помершого в 40 днів по смерти.

,, 610. досвітки — вечірні зібрання молодіжи на Україні.

,, 619. покритка — як дівчина невінчана приведе дитину і її чіпцем покриють голову.

,, 672. осиковий кілок забивали — як умре відьма, то забивають на могилі осиковий кілок, щоби по світі не ходила, а опиря пробивають кілком з осики. Таке народне вірювання.

,, 305. порання — поранина, праця.

,, 337. молебствіє — молебен, прилюдна церковна молитва з проханням, або подякою. (Молебствіе о посланіи дождя. Молебствіе за побѣду надъ врагомъ.)

,, 339. копа — 60 копійок.

,, 387. паляниця — пляцок, рід булки, хлібець з пшеничньої муки, або з пшеничньої, змішаної з другою.

,, 391. лепська — гарна, славна (тут іронічно).

,, 409. з фольґи образочок — образок на желятині.

,, 431. акафист — гр. церковна пісня в честь св. Тройці, або святих.

,, 474. парча — слово турецьке, матерія перетикана золотом, або сріблом.

,, 476. габа — слово арабське, грубе біле сукно; тут хустка з білою крайкою.

,, 482. кавяр — ікра.

,, 498. занози — за́ніз (— озу), затичка, що її втикують у ярмо, щоб заперти в його шию вола.

мережані — вирізувані, прикрашені.

За байраком байрак.

Вірш 1. бийра́к, (турецьке) — провал, деревом порослий.

,, 11. Нас тут триста, як скло — такий зворот для сильнійшого вислову (хлопець як горіх, як мур і т. п.).

,, 12. Товариства — Козаків-Січовиків.

,, 14. Як запродав гетьман
У ярмо християн,

Після зборівської угоди Татарва розкинулася по Україні, забіраючи людий у ясир за королівським дозволом. Народ не знав, що Хмельницький не замирився по своїй добрій волі, лиш мусів цей мир зробити і тому проклинав гетьмана, що позволив людий у неволю брати. З того часу й осталася пісня.

Бодай тебе, Хмельниченку, перва куля не минула,
Що велів Орді брати дівки й молодиці.

Так само було після Жванецької пригоди. Король польський замирився з Татарами, щоб відтягнути їх від Хмельницького. Заплатив їм 100.000 червінців, обіцяв платити річну данину й дозволив, як будуть вертати до-дому через Україну, набірати в ясир людий, скільки захочуть. Народ думав, що цей дозвіл дав Хмельницький і знову ремствував на його.

Калина.

Вірш 8. Сон-трава — Anemone pulsatilla, pratensis і sylvestris.
,, 11. Малину сажає — калину сажає (в пісні співається: калино-малино).
,, 20. Кубелечко — гніздочко.
,, 43. славою понесли́ — обмовили.

Веселе сонечко ховалось.

Н. І. Костомарову.

Микола Костомарів (1817—1885), писав українські вірші, драми й драматичні фраґменти (опубліковані 1838 й 1839 р.). У його, як поета, над чуттям панує ідея; він християнин і славянофіл. Це й провадить його до ідеольоґії Кирило-Мефодіївського брацтва. Як молодий ад'юнкт-професор Київського університету був разом з Шевченком, Кулішем і другими братчиками увязнений (на передодню вінчання) і засуджений. Пізнійше вславився як історик. Шевченко високо цінив його моноґрафію »Богдан Хмельницький«.

Вірш 4. сердешним чаєм — іронічно вжите слово.
,, 14. рута — ростина, Ruta graveolens; пільна рута — Onobrychis sativa.

Вічер.

Вірш 3. плугатар — илугатор — орач.

Не спалося, а ніч, як море.

Вірш 9. часові — вартові, що стоять на сторожжі.
,, 10. ухабиста — вибойна, труська, підтоптана.
,, 11. бѣла — стара монета, про яку мова ще в Уставі Іоанна Василевича.
,, 12. баринъ — пан, дідич.
,, 14. забрили — в москалі.
,, 27. даси — дам, даси, дасть.

Вірш 30. сила — на вислів великої скількости, тут великої суми гроший.
,, 34. годів — років.
,, 38. найдорогійших — замість найдорощих.
,, 56. згага — гарячка, жажда, коли дуже хочеться пити.

Пустка.

Вірш 5. подиба́ла — пішла.
,, 10. в старці — за прошеним хлібом.
,, 15. милиця — деревляна нога, в Галичині кажуть: Куля. (Костиль.)
,, 16. шкандибати — йти спотикаючись, хромаючи, налягаючи на ногу. (Кандиба, шкандиба — стара конина.)
,, 25. мережати, витягати з полотна нитки й обшивати та обкидувати їх, щоб зробилися узори.

Косарь.

Вірш 23. за решоткою — за ґратами, у вязниці.

Думи мої, думи мої!

Вірш 9. Кирґізи — турецько-монґольський народ в південно-західній Сибірі, звиж 5 міліонів числом, жиють переважно як степові кочовики в годівлі худоби. (Примітка Романчука.)
,, 14. річ — слово.

Княжна.

Вірш 9. сокорина — осокорина, чорна тополя, дерево, що бувае дуже грубе й мае далеко розпостерті віти.
,, 18. вовкулак — чоловік, що перекидуеться у вовка (народне вірування, яке мае свій слід вже в »Слові о полку Іг.).
,, 21. сон-трава — Anemone pulsatilla.

I.

Вірш 3. писанка — крашанка, галунка; яйце крашене й писане при помочі воску. Великодне яйце.
,, 36. vivat (лат.) — хай живе!
,, 60. ряст — рястом називають: Primula veris, Corydalis solida, Scilla bitolia і Corydalis cava; як де.
,, 109. благодать — добро.
,, 140. кунштики, (нім.) — образки, іллюстрації.

Вірш 141. в Ромні — Ромен, Ромни, повітовий город в Полтавській ґубернії.
,, 189. гусла — гуслі музичний струмент, так зовуть також скрипку.
,, 230. хліба — нарід каже, замісць збіжжя, хліб.
,, 236. вилитая — цілком схожа.
,, 275. могорич (арабське) — напивок, щоб запити купно, умóву, скінчену роботу.
,, 279. гармидер (нім.) — шум, неспокій.
,, 317. скверний — грішний, нечестивий.
,, 325. Ченчіо — Cenci Beatrice, уроджена 1577, донька римського шляхтича, вбила свого власного батька, ніби-то за те, що хотів ї знасилувати. (Кажуть, що на ділі тому, бо жостоко поводився з нею після того, як вона привела невінчану дитину.) Року 1599 покарали ї смертю разом з братом Джіякомом та з мачухою Люкреціею. Беатріче Ченчі стала темою для драми анґлійського поета Шелея і польського Словацкого та роману іт. письменника Ґверацці. Єсть також чудової краси образ Ґвіда Ренього, дівчина в білому завою, на який кажуть, що це портрет Б. Ченчі.
,, 327. Саваоф — бог небесних сил, військ. (Слово еврейське.)
,, 330. потурає — не противиться.
,, 405. седмиця — седмица, слово церковне, сім днів, тиждень. (Седмица сырная, страстная, свѣтлая.)

Моїм соузникам.

соузникам — товаришам неволі, що разом із ним були »в узах«.
Вірш 21. його — Петрова, що зробив донос на братчиків, членів Кир. Мет. товариства.

Мені тринацятий минало.

Вірш 7. до паю — пай, частка, уділ; до паю — до поділу. (Паювати вівці — виділювати з отари.)
,, 26. (Вірш не добре відбитий. Повинно бути: Обернувся я на хати.)
,, 33. Плоскінь — коноплі (матірка і плоскінь).
,, 43. бредня — пустелі

Не гріє сонце на чужині.

Вірш 25. турбувати (латинське) — недавати спокою, бентежити.

Сон.

Вірш 5. Переяслав — город над Трубайлом і Альтою (15 000 мешканців), оснований ще Володимиром Великим. Тут Тарас Трясило побив Поляків 1630 р. Тут заключено Переяславську угоду 1654 р. Нині город цей не має ніякого значіння.

,, 6. Вибла могила, — біля Переяслава, дуже висока.

,, 14. обрив — провалля, круча.

,, 17. у піжмурки — діточа забава, жмурки, хованка.

,, 28. оболонками — віконцями (колись вікна затягали болонами, як не було ще скла).

,, 32. чаєш (церковне) — чекаєш, ждеш.

,, 38. Трахтемирів — на правому боці Дніпра, проти Переяслава, колись столиця козацтва, надання Баторія гетьманові. Тут був славний історичними подіями монастир, який зруйновпно 1665 р. (замітка Романчука). При монастирі була й больниця. Після збурення Трахтемирівського, став Межигірський Спас, козацьким монастирем.

,, 42. Монастирище, село на тому місці, де колись стояв Трахтемирівський монастир, три версти від города.

,, 53. усобники — що вели усобиці, домашні війни.

,, 56. найсвятії — найсвятійші (licentia poetica).

,, 63. круча, — урвистий беріг, провалля.

,, 68. всю Гетьманщину — землі, що належали до гетьманської булави.

,, 99. автодафе — як палили живцем людий на кострах, еретиків, відьм, чарівниць.

,, 107. Собор Мазепин — Мазепа збудував більше церков; тут, здається, треба розуміти собор св. Николая Пустинного в Київі. (Примітка Романчука.)

А може Вознесенський у Переяславі?

,, 111. Трубайло (Трубеж) й Альта — річки коло Переяслава.

,, 128. Пересилить — подужати, побороти.

Іржавець.

Іржавець, село Прилуцького повіту, в Полтавщині. По битві під Полтавою (1709 р.) кошовий Кость Гордієнко, втік з Мазепою і Карлом у Бендери, над Дністром в Бесарабії, що тоді належали до Туреччини. Цар Петро І велів зруйнувати Січ Чортомлицьку; відтак кілька тисяч з апорожців піддалось Кримському ханові та поселилось при ріці Каменці, а коли їх звідтам царські війська

прогнали, то осіли вони на майдані в Олешках при Дніпрі, в землі Турецькій. Трохи перегодом вернулись вони назад в Каменку, а за панування цариці Анни Івановної, позволено їм знову поселитися на Україні. Тоді осіли Запорожці над рікою Підпольною, себ-то в Новій Січі. (Примітка Романчука.)

Вірш 15. Хвастовський полковник — Семен Палій, якого заслано на Сібір за намовою Мазепи. Його відкликав звідси Петро I.

„ 21. Прилуцький полковник поганий — це Іван Ніс, який зрадою видав Батурин московським військам.

„ 46. маґнат (лат.) — великий пан, вельможа.

„ 48. Данте Алліґієрі — найбільший Італійський поет, * 1265, † 1321. Написав »Божественну Комедію«, мандрівку по пеклі, чистилищу й по небі.

В »Пеклі« дав малюнки найвсілякійших злочинів і представив, які кари за них злочинці терпіти мусять.

„ 56. чвари — межиусобиці, ворожнечі.

„ 61. Шведчина — часи перебування Шведів на Україні за Карла XII і Мазепи.

„ 69. Як дзвонили у Глухові — коли вибірали нового гетьмана; Глухів був тоді (після зруйновання Батурина) столицею лівобічної України.

„ 86. Мурзи — татарська старшина; ніби шляхта.

„ 97. Побив Петра на наглій дорозі — Цар Петро I помер наглою смертю.

Ляхам.

Ляхами називають Українці Поляків.

Броніслав Залєскі — Поляк, маляр і письменник. Був разом з Шевченком на засланні і там вони зробилися великими приятелями. (Гляди листи Шевченка до Бр. Залеского.)

Вірш 2. Унія (лат. — єдність), так називаємо акт приступлення частини українського народу до злуки з римською церквою з кінцем XVI. століття, — з задержаннем східного обряду і славянської мови в Богослуженні.

„ 13. ксьондзи — так у Польщі називають священиків.

„ 24. Te Deum! Allelujah! — Тебе Бога хвалим! Аллилуя!

Чернець.

(П. А. Куліщу.)

Пантелеймон Куліш, роджений 1819 р. в Вороніжі, в Чернигівщині, скінчивши ґімназийні науки, поступив на університет в

Київі, зразу на фільольоґічний, а відтак на правничий факультет. Під впливом Максимовича студіює народні пісні й українську історію. Польські письменники, Міхал Ґрабовські і Константин Сьвідзінські звернули його ввагу на польські джерела до вивчення української історії. В Київі зійшовся близше з Василем Білозерським а пізнійше з Костомаровим й Шевченком та пристав до гуртка, званого Кирило-Методиївським брацтвом. Візваний Плетневим до Петербурга, був там ґімназийним учителем і лектором університету. Академія Наук звернула ввагу на талановитого молодого вченого й вислала його за границю, щоб підготовився до катедри славянських літератур в Петербурзькому університеті. Куліш поїхав на Україну, одружився з сестрою В. Білозерського (Ганна Барвінок — Шевченко боярином) і їхав з нею до Праги. По дорозі арештовано його в Варшаві і суджено за участь в Кир. Методиївському брацтві. За це й за »Повѣсть объ украинскомъ народѣ« тримали його два місяці в Петропавловській кріпості, а пізнійше заслали в Тулу. Вернувши з заслання (1850 р.) зарабляв на життя працею в часописях і місячниках. Для українських творів придумав окрему фонетичну правопись (Кулішівка), оснував власну друкарню (вийшли там »Народні оповідання« Марка Вовчка) був одним з головних помічників у »Основі«.

1866 перенісся до Варшави на визначне урядове становище, яке однак мусів покинути після переловлення його кореспонденції з Галицькими Українцями. Виїхав до Праги, й Відня, бував у Львові, а вернувши на Україну, осів на хуторі »Ганина Пустинь« коло Борзни і там помер, не кидаючи до останньої хвилини пера з руки — року 1895.

Писав поезії: ліричні, епічні, драматичні; перекладав з чужих поетів; написав історичну повість »Чорна Рада«, шедевр української літератури. Такий самий малий шедевр, це оповідання »Орися«. Переклав Шекспірові драми, Псалтир, Книгу Йова, Шіллерового Вільгельма Телля, видав два томи »Записок о южной Руси«, зладив для народу »Граматку«, написав чимало критично-літературних статий.

В історичних працях, оспорюваних з боку національної ідеольоґії, виявив великий моноґрафічний хист. Був перворядним знавцем і мистцем української мови і для рідної культури поклав великі заслуги.

Куліш і Костомарів стояли дуже близько до Шевченка, хоч вдачами сильно відбігали від його.

Вірш 1. Подол — часть Київа, над Дніпром.
,, 14. Оксамит — (нім.) — така матерія, мая високий густий, стрижений волос.

Вірш 15. Єдваб (германське) — шовк.

,, 24. Коряк — чарка з кори, або з дерева.

,, 27. бурсацтво — бурсаки (вихованці бурси, се-б то приюту для учнів) Могилянської Колеґії, яку засновано при Богоявленському братському монастирі на Подолі. Бурсаки за Хмельницького кидали науку й поступали в козацтво.

,, 34. матня — середня часть широких шараварів. (Примітка О. Барвінського.)

,, 37. закаблуки, або закабли, запятки підковані, обцаси. — (Примітка О. Барвінського.)

,, 52. Межигірський Спас — Межигірський монастир, 18 верст від Київа, став по зруйнованню Трахтимирівського козачим монастирем, куди не оден козак на старість по невзгодинах життя ішов »спасати душу«. — (Примітка Ю. Романчука.)

,, 57. Пугу! пугу! — Козацький клич, гасло, по якім вони себе пізнавали.

,, 66. Семен Палій Запорожець — Семен Палій Гурко з Борзни, був кошовим на Запорожу, а прийшовши на правобічну Україну, став Білоцерківським полковником і поселився у Хвастові. Там скликав (ок. 1684 р.) на опустілі землі людий і орґанізував козацькі полки для злуки правобічної України з лівобічною.

Гетьман Мазепа боявся його популярности, піймав його підступом у Бердичеві та післав у Москву, а цар Петро вислав його в Енісейск, на Сибір (1704 р.). Опісля визволив його цар, щоби з'єднати собі прихильність люду і Палій брав участь в бою під Полтавою по стороні Петра. Умер 1710 р. але не в Межигорі, як думав Шевченко. — (Примітка О. Барвінського.)

(Родина Палія, Гурки, це той самий рід, з якого походив російський ґенерал Гурко і славний польський вожд Костюшко. Б. Л.)

,, 72. Вишгород — недалеко Київа.

,, 91. Сивий гетьман — Іван Мазепа.

,, 116. Бердичів, Єнісей, Борзна, Хвастовщина — гляди примітку до вірша 66.

,, 116. Клобук — чернечий каптур.

,, 116. патериця — палиця.

,, 117. чотки, польське рожанець, намиста, на якому відмовляють молитви, пересуваючи одну по одній намистину.

Ой стрічечку до стрічечки.

Вірш 5. Ой плахточка-червчаточка, плахта, виткана з шовку червець.

Хустина.

Вірш 20. Славні компанійці. Від Дорошенка починаючи, тримали собі гетьмани, мовби ґвардію, наємне кінне реґулярне військо.

„ 30. рушниця — гаківниця — довгий фортечний мушкет.

„ 58. характерник — так називали старих Січовиків, що ніби-то знали всілякі чари, щоб заворожити кулю, замовити рану, то-що.

„ 59. Єсаули — осаули — ад'ютанти.

„ 63. панцир — (нім.) — бляха на груди, яку вбірали давні лицарі, щоб забезпечити себе від куль та від ударів меча й спису.

А. О. Козачковському.

Андрій Осипович Козачковський, лікар духовної семинарії в Переяславі, щирий приятель Тараса Шевченка.

Вірш 8. визерунками (слово переняте від Поляків) — ілюстрація, образок.

„ 10. Сковорода — Григорій Савич, український фільозоф мораліст, що навчав себе самого пізнати а на могилі казав собі написати: світ ловив мене та не спіймав. Деякі його вірші як ось: »Всякому городу«, або »Ой ти пташко білобока« ходили між народом і Шевченко списував собі дещо з цих популярних творів разом з колядами.

„ 11. »Тріє цари ідуть со дари до Вефпеєм міста, де Діва Пречиста сина повила« — це одна з Коляд, се-б то церковних пісень, які співається на Різдво. Колядки, це знову не церковні, а народні, дуже старинні, ще поганські пісні, які також співається на Різдвяні свята, але не в церкві.

„ 47. Тали (слово сибірське) — пісчані надуви, порослі лозою.

„ 47. Урал, давнійше Яік, ріка коло міста Орска.

„ 125. зорю бють — як барабаном будять рано салдатів у кавармі.

„ 149. І може в тихій твоїй хаті
Я буду знову розмовляти

Справді Шевченко в червні 1859 р. заїхав до

Козачковського і пробув у него більше як добу. (Примітка Ю. Романчука.)

Москалева криниця.

(Я. Кухаренку).

Яків Кухаренко, наказний отаман Чорноморського війська, український письменник, знайомий Шевченка. (Гляди листи Т. Ш.)

Вірш 46. за три копи — за $1^1/_2$ рубля.
,, 56. благодать — добро.
,, 61. ярина́ — збіжжа, що його сіють не в осені, а на весну.
,, 67. журнал, (франц.) — дневник.
,, 69. »Хазяїн« — в Москві виходив тоді »Журналъ сельскаго хозяйства«.
,, 69. Реву́, Ла-Мод — (Revue, La Mode) — назви французьких журналів.
,, 72. Ромен, Ромни — повітовий город у Полтавщані.
,, 110. себелюби — еґоїсти.
,, 118. ненатля — захланність, ненаситність.
,, 174. Од цариці — Катерини.
,, 175. лоби голить — брать рекрутів.
,, 180. в прийом — там, де набірають рекрутів.
,, 184. Аллах (Алла) арабське, Бог. Так взивають Магометани свойого Бога.
,, 206. Далебі — Ей Богу! Такъ мені Боже! (Польське: Dalibóg!)
,, 211. Умань — повітовий город у Київській ґубернії, поверх 40,000 мешканців, звісний уманьскою різнею.
,, 230. Пугач — Омелян Пуґачев, уральський козак, що року 1773 подав себе за царя Петра III і підняв над Волгою народ проти панів та проти цариці Катерини. Добув кілька твердинь і притягнув до себе деякі финські й монгольські племена, поки власні люди не зрадили його й не видали, російському війську. Покарано його смертю в Москві 1775.
,, 231. Пiїти — поети (насмішливо).
,, 231. Ода (грецьке) — величня пісня в честь якоїсь людини, або славної події. (Єсть також оди релігійні, патріотичні й другі.)
,, 248. Пікінєри — військо воружене піками, списами. Козаків став набірати в пікінерські полки князь Патьомкін 1775.
,, 264. борошно — мука (пудер).

Вірш 270. хавтури — хаптури (Литовське chauturas) поминки (також страва приношена покійникам — прим. Ю. Романчука).

(В деяких сторонах на Україні виносять на святий вечір в мищинках кожньої страви по трохи і ставлять у городі. Це для душ, кажуть. Б. Л.)

,, 272. Пилипівка, Петрівка, Спасівка — пости.

,, 308. на прикмету — для познаки, щоб було знати де.

,, 311. балка, (татарське) — степовий провал, яр.

А нумо, знову віршувать!

Вірш 5. сиріч, церковне (сирѣчь) — себ-то, іменно, саме так.

У Бога за дверми.

Вірш 4. кайзак — так прозивають Киргізів.

,, 4. хиря — хороба; на хирю — на біду.

,, 10. древину — деревину.

,, 20. Тинґіз-Арал — Аральське озеро.

,, 24. Тобол — ріка в Сибірі.

,, 30. неначе ляля в льолі білій — ніби дитина в сорочечці білій.

,, 40. печина — кусок цегли, або глини, що відпаде від печі. (Лежить нелюб у постелі, як печина у попелі. Метл.)

,, 42. тирса-ковиль, Stipa capillata.

(Цей вірш написаний на основі кірґіської леґенди.)

Варнак.

Варнак, це такий каторжник, що з каторги втече.

Вірш 2. Елек — невеличка річка, між Оренбургом і Уральськом, паде в ріку Урал.

,, 38. Іква — річка на Волині, що впадає у Стир.

,, 111. клечальна неділя — неділя зелених свят.

,, 123. рудою — кровю.

,, 156. вертеп — печера.

,, 164. Броварі — три милі від Київа. Там великий ліс.

Царі.

Вірш 1. Аполлон, — (Apollo) — грецький бог сонця, музики й поезії. Сестро Аполлона — се-б то, музо. Їх було девять і мешкали вони на горі Олімпі.

,, 13. оскома — оскомина, як зїсти щось квасного. (Адам зїв кисличку, а в нас оскома на зубах. Номис.)

Вірш 18. патрають — патрошать, вибірають з них тельбухи.
,, 21. Парнас — гора в Греції, де по вірюванню Греків, мешкали музи. (Парнас — поезія і мистецтво.)
,, 24. дядина — дядькова жінка (не тітка).
,, 38. отрок — дитина від 7—15 літ; служачий при царському дворі. (И творяше пиръ всѣмъ отрокомъ своимъ. Бит. XL, 20.) Слуга, раб (отрокъ мой лежить въ дому. Мат. VIII, 6); чура.
,, 39. ківот — кидровий, золотом прикрашений ковчег, в якому жиди переховували скрижалі завіта. (Взяша иноплеменницы кивотъ Господенъ, и внесоша его въ храмъ Дагоновъ. 1. Царств. V, 2.)
,, 48. сподаря — господаря.
,, 50. кедр — Pinus cembra.
,, 51. червлена риза — риза червленю крашена.
,, 51. червлень — червона хварба (окись заліза).
,, 55. вертоград, (церковне) — сад.
,, 73. сікер, — (церковне) — всякий хмільний (алькогольний) напиток (не вино). (Вина и сикера не пійте. Лев. X, 9.)
,, 93. Анафан — пророк Наѳан. (Прим. Романчука).
,, 101. Давид, син Ісаї з Вефлеему (Бетлегем). Хоробрий вояк і любимець царя Савла. Увійшов у змову з партією духовників проти Савла. Прикликав на його Филистинян, побив його і 1033 р. сів на пристолі. Володів до 993 р. Зробив Єрусалим столицею держави, яку поширив і скріпив значно. Проти його збунтувалися його сини Абсалон і Адонія.

Партія духовників величає Давида взірцем знаменитого володаря. Йому приписують авторство 150 псалм. Та це непевне. На всякий спосіб є він батьком святої поезії в Ізраілитян.

,, 121. храмина — будинок, комната.
,, 126. драгий — дорогий.
,, 131. одр — ложе, постіль.
,, 133. опріснок — церк. прісний хліб у жидів, маца.
,, 151. одрях — від дряхнути, тратити з літами силу.
,, 155. доміркувалися (нім. меркен) — додумалися.
,, 170. крин — Lilium candidum.
,, 181. Рогволод — Князь Полоцький. Його донька Рогніда сказала до сватів Володимира Великого: »Не роззую сина рабині.« Володимир пішов на Рогволода війною, убив його й двох його синів, а Рогніду взяв силою з

собою. Вона йому цього ніяк не могла простити. Раз, у ночи, оповідає літопись, як Володимир спав, вона підійшла до його й хотіла його вбити. Та Володимир збудився і вхопив її за руку. Він велів їй назавтра вбрати святочну одіж й дожидати його в гридниці. Рогніда так і зробила та ще й малого синка Ізяслава привела з собою. Як Володимир підступив до Рогніди, щоб її покарати, Ізяслав промовив тоді: »Батьку, ти тут не оден.« Володимир вийшов з гридниці, і порадившися з дружиною своєю, відпустив Рогніду з малим Ізяславом у Полоцьк, де вона жила й до смерти. Від цього Ізяслава пішов окремий рід князів Полоцьких.

Вірш 187. **Лель і Ладо**, поганські боги в Славян. Ладо богиня любови, а Лель, немов її син. Литовці уявляли собі ї як дівчину чудової краси, білявку з синіми очами. В її честь справляли свята між 25 маем а 25 червнем.

Ладом називали в давнину жінки своїх мужів.

,, 190. **ладон** — пахуча смола з дерев Juniperus turifera і Laurus Benzoin. Кажуть також ладан.

,, 206. **тури** — дикі воли, що жили колись на Україні. (Турова круча в »Орисі«.)

,, 207. **веприще** — від вепр.

,, 213. **Потя народ, княжну поя,**
Отіде в волості своя.

Побивши народ і забравши княжну, відійшов у свої володіння.

,, 215. **растлі ю** — ростлів її.

Ростлівати, ростлити, слово церковне, значить знищити, позбавити невинности, дівоцтва (растлить дѣвицу).

,, 224. **Морока** — туман, обморок, омрачення ума, а також темна сила (сестра Морока із пекла вийшла провожать у пекло Римлян. Т. Шевченко »Неофіти«).

,, 235. **ліврея**, — ліберія (франц.) одяг одної краски й того самого крою для служби.

,, 235. **лакей, льокай** (франц.) слуга, служачий, звичайно в лівреї.

Титарівна.

Титарівна, донька титаря, церковного старости (від грецького слова »ктитор«, основник).

Вірш 2. **Борці**, — ті, що вміють вчено боротися, атлети. —

»На Україні був звичай в XVIII і в початку XIX століття, що на Різдвяні свята, на мясниці, і також підчас весілля парубки, переодягшися в звірів, або Татарів, ішли в сусідне село гуляти. Починали з того, що взивали місцевих парубків боротися. Ті парубки називалися борцями.« — (Примітка Романчука.) Доманицький пояснює це слово так: »Літ 150 назад, коли на Вкраїні були гайдамаки, прозивали їх часом ще й »борцями« (в Галичині їх звали »опришками«). Про них розказували, що вони не жили громадою, не ходили ватагами, а по одинці. Це були ніби-то велетні і були одного борецького роду. Нападали на людей серед дня і вбивали; треба було платить їм, щоб пустили по дорозі, а не заплатиш, то й на ступінь далі не пустить.«

Пояснення Романчука краще підходить до нашого вірша. Шевченко Гайдамаків, так і зве Гайдамаками, а не борцями, а опришки, це знову опришки (гірські розбійники, Довбушові леґіні і т. д.) а не борці.

Вірш 10. оранда — коршма, шинок, де живе й торгує арендар.
,, 12. шеляг, (нім.) — дрібний гріш.
,, 26. стоїть собі як той... бракує слова. Доманицьке догадується, що Шевченко не дописав »старчук«.
,, 124. хира — хороба, біда.
,, 194. баговиння — Confeava rivularis, такий водоріст.

Ну, що-б здавалося, слова?

Вірш 8. палуб, палуба — віз з будою; критий стіл крамарський на торговиці; дуплистий пень; пустота; тут — корабельний поміст.
,, 9. сторч — в низ головою; коміть головою.
,, 12. Діяна — у Греків богиня місяця і ловів. Так в часах псевдоклясицизму називали звичайно місяць.
,, 16. Матрос — моряк.
,, 18. вахта (нім.) — варта, сторожа.
,, 21. капитан — командант корабля.

Мов за подушне.

Вірш 1. подушне, податок від душі, поголовне. Перше було подимне, себ-то податок від диму, від комина.

П. С.

Мабуть Петро Скоропадський, дідич, потомок гетьмана.

Вірш 6. ґотичеський — в ґотицькім стилю, себ-то островерхий. Цей стиль розвинувся в XII століттю в північній Франції. Перше був романський.

,, 7. з часами — з годинником.

,, 9. флаґ — фляґа (анґл.) — хоругов.

,, 14. патріот — слово латинське, від patria — вітчина; чоловік, що любить свою вітчину, добрий і ревний горожанин.

Г. З.

Г. З. — мабуть хтось чи не з панів Забіллів у Чернигівщині (в Борзні), де Шевченко нераз гостював перед засланням. (Примітка Доманицького.)

Марина.

Вірш 10. неодукований — неедукований (лат.) — необразований.

,, 22. схимник — монах, що приняв схиму. Схима великий ангельський образ, що на схимника вкладає дуже тяжкі обовязки.

,, 45. придане, ці що їдуть з приданим, себ-то з добром молодої у хату молодого.

,, 64. коч, (слово мадярське) — повіз, карита.

,, 123. путями — дорогами.

,, 140. ватага (татарське) — громада, стадо, череда.
Ватажник, той, що пильнує стада.

,, 149. білиця — непострижена монахиня (протиставa до черниці); ростина — Thlaspi arvense.

,, 195. Єсть народня леґенда про якогось Кирика (примітка Ю. Романчука).

,, 234. головня — обсмалений, недогорілий патик.
Головня — ростина, Ustilago maydis; збіжевий галапас.

Пророк.

Вірш 15. розтлити — збезчестити, позбавити дівоцтва.

,, 18. стогна, (церковна) — площа, майдан. (Изыди скоро на распутія и стогны града. Лук. XIV, 21.)

,, 26. кроткий — тихий, лагідний, негнівливий.

Сичі.

Вірш 12. республіка, (лат.) — річ посполита, така держава, у якій нема пануючого, лиш вибраний провідник, президент.

Між скалами, неначе злодій.

Вірш 9. принамені — принаймні (?), хоч; по крайній мірі.
,, 27. мажа — чумацький віз.
,, 34. оливо — олувець.
,, 42. файда, фанда, довгий циганський батіг.
,, 49. шарпак — обірванець.
,, 116. бродяга — бездомний чоловік; пройдисвіт.
,, 158. московка, салдатка, в Галичині — жовнірка; жінка вояка.
,, 21. талан(т) — давна грецька грошева одиниця (коло 5000 корон); щастя, доля; хист.

Коло гаю, в чистім полі.

Вірш 11. звичайний, такий, що знає звичай, уміє поводитися між людьми.

Ой я свого чоловіка.

Вірш 12. пятак — пятикопійкова монета.

Ой сяду я иід хатою.

Вірш 6. хрещик — така забава дівоча.

Швачка.

Швачка, гайдамацький ватажок за часів Коліївщини, про якого співається також у народній пісні.

Вірш 10. Хвастов, у Київщині, де поселився був Семен Палій і став 1684 р. скликати людий на опустілі землі та орґанізувати нові козацькі полки, щоб злучити Прабережну Україну з Лівобережною. Він був Білоцерківським полковником.
,, 11. Та надінем вражим Ляхам
Кошуленьку білу, —
себ-то, смертельну сорочку. Кошуленька (польське: koszulka) — сорочинка, сорочечка. Про Поляків мова, тому мабуть і вжив Шевченко польського слова.
,, 18. Славного Семена — Палія.
,, 21. Перепят — у Сквирському повіті, в Київщині.
,, 23. Базар — слово перське, торговиця.
,, 45. Бихів, город в Могилівській ґубернії.

На улиці невесело.

Вірш 9. Сережки — від чужого слова: серга, металічне кільце, що його жінки носять в ушах; ковтки.

У тієї Катерини.

Вірш 42. Козлів, старинний город на західному побережжі Криму; належав до Татар, від року 1783 до Росії; тепер Євпаторія.

,, 47. Бакчисарай, город на Криму, колишня резіденція татарських ханів.

Ой чого ти почорніло.

Вірш 5. Круг містечка Берестечка — слова народньої пісні. Берестечко, над Стиром, де була нещаслива битва Хмельницького з Поляками 1651. Хмельницький через зраду Татар потерпів погром, який для діла визволення України мав рішаюче значіння.

,, 9. Та ще мене гайворони
Укрили з півночи —

Берестечко перейшло по розборі Польщі під Росію. Гайворони з півночи — Москалі.

Клюють очі козацькії — Росія нищить козацькі традиції самостійницькі.

А трупу не хочуть . . . слова, які всяко можна толкувати. Трупу — тої часті народу, в якій українство завмерло, в якій уже нема української душі. Таких українських трупів Росія не клюс.

Берестецьке поле ще колись зазеленіє, але ці трупи вже не вернуться на волю.

Думка, на око легка, а на ділі дуже трудна до з'ясовання.

У неділеньку у святую.

Вірш 16. архимандрит — настоятель монастиря.

,, 17. акафист — церковна пісня з похвалами й молитвами до Ісуса Христа, Божої Матері і святих.

,, 24. знамя — військова хоругов, прапор.

,, 24. бунчук, слово татарське, держак з кінським хвостом, як відзнака військового старшини.

,, 32. молебствіє — прилюдна, всенародня молитва з благанням, або подякою. (Молебствіє о дощ, за побіду над ворогами, і т. д.)

,, 39. Лобода Григорій, не Іван, козацький ватажок, що по смерти Косинського, воював з Поляками. (Солониця.) Наливайко Северин (Семерин), не Павло, острожський міщанин, ватажок козацький на браславськім і волинськім пограничу.

Між Лободою і Наливайком не було згоди. Вони получилися були, коли на Україну пішов війною гетьман польний Жолкевскі, але стара ворожнеча між Наливайківцями, а Лободянами скоро віджила. На одній раді вбито Лободу, але булава не дісталася Наливайкові, лиш Кремпському. Наливайка видали козаки Жолкевському; його кілька місяців держали в неволі, страшно мучили і врешті четвертували.

(Значиться — пісня Шевченкова про вибір гетьмана неісторична. Подібний факт, який оспівано в ній, зайшов між Павлюком, а Томиленком.)

У перетику ходила по горіхи.

Перетика, перегорода; границя між двома лісами. (Не одежа, спідинця, як толкують деякі коментатори.)

Вірш 5. шеретувати, лущити, оббірати зерно з плівки; грубо молоти.

,, 10. лимаренко, син лимаря, ремісника, що робить шори, упряж на коня із шкури.

,, 12. кичка — подушочка, щоб хомут не давив коня.

У неділеньку та ранесенько.

Вірш 20. притика, кілок, котрим причіпається ярмо до дишля.

Як-би мені, мамо, намисто.

Вірш 4. музики троїсті — скрипка, бубон і цимбали, або: скрипка, бас і решітце.

Чума.

Вірш 41. Оазіс — слово грецьке, кусок родючої землі серед пустині; пустинна балка з водою і пальмами.

Ой умер старий батько.

Вірш 10. рута — Ruta graeveolens, символ дівоцтва. (Втратиш, дівонько, рутяний віночок.)

У Вильні, городі преславнім.

Ся поезія, в рукописи перекрислена (мабуть не призначена до друку), основується на правдивій події, що лучилася імовірно небавком після пробування Шевченка в Вильні. (Примітка Ю. Романчука.)

Вильна (Wilno) — ґуберняльний город над Віліею, тепер понад 100,000 мешканців, колись столиця Литовського князівства.

Вірш 4. Не вбгаю в віршу сього слова!

Це слово: університет. Його скасовано 1832 р. після листопадового повстання. З Віленського університету й ліцею Кремянецького утворено Київський університет.

Вірш 7. **бакалявреат** (baccalaureatus), слово латинське, значить найнищий університетський титул, перед докторатом; бакаляр — студент, ученик.

,, 8. **шапки не ламали** — не кланялися.

,, 9. **Остра Брама** — городська вежа в Вильні, у якій єсть каплиця з чудотворною іконою Матері Божої.

,, 35. **бульвар** — (франц. boulevard) — широка вулиця обсаджена деревами.

,, 39. **банкир** — слово італійське, власник банку, купець, що вимінює гроші, бере і дає їх у позику, тощо.

,, 43. **Закрет** — передмістя Вильни.

,, 49. **лавка** — крамниця (склеп.).

,, 54. **роман з шовковою драбинкою** — мабуть натяк на Шекспірову драму: »Ромео та Юлія.«

,, 95. **маркиз** — шляхецький титул у Франції, тільки що німецьке маркґраф.

Заступила чорна хмара.

Вірш 6. **гетьман попович** (попенко) — Іван Самойлович, що гетьманував від 1672—1687 р. За невдатний похід у Крим (ходило 100,000 Москалів з князем Ґоліциним і 50,000 козаків із Самойловичем) його схоплено і разом із сином Іваном привезено в Москву. Там їх катовано, а врешті заслано в Сибір. В Сибірі вони й померли 1790 р. Другого сина Самойловича вбито. Після Самойловича став гетьманом Мазепа. Шевченко каже: дурний Самойлович, осуджуючи його політичні похибки, бо сам Самойлович був доволі освіченим і талановитим чоловіком.

,, 9. **Ромодан** — князь Григорій Ромодановскій, начальник російської армії. Москва, почувши про Гадяцькі пакти (Виговського) зібрала всі війська, які стояли на Україні (армії Ромодановского, Куракіна, кн. Пожарского, Львова, Скуратова) і під проводом Ромодановского післала їх на Конотоп. Там Виговський погромив Москалів. 30,000 лягло трупом, кн. Пожарскій попав у полон.

,, 11. **Єлико** — мога; слово церковне, скільки, як-лиш. (Еще бо мало елико, елико, грядый пріидетъ. Евр. X, 37.)

Вірш 13. Старий Дорошенко — гетьман Петро Дорошенко, внук Михайла, що 1625 р. згинув під Кафою. Петро Дорошенко відзначився ще за Богдана, Хмельницького а за Виговського був полковником Прилуцьким. Після Тетері проголошений козаками гетьманом, боровся з Брюховецьким, бо хотів з'єдинити Україну правобережну з лівобережною.

Андрусівська угода Поляків з Москвою (1667) нівечила його добрі наміри. Тож Д. повернувся лицем до Турків. Р. 1669 піддався Туреччині на тих умовах, на яких були піддані Молдавія і Волощина. Таким плянам противився народ і Запорожці, що привикли були воювати з бісурманами.

Та не зважаючи на це Дорошенко, в купі з Турками пішов на Польщу, побив її і зневолив підписати ганебний Бучацький мир (1772). Україна ставала вольною в давних своїх границях.

Це не було на руку Москві і вона піддержувала противників Дорошенка: Брюховецького, Самойловича, Многогрішного, Суховія. З ними і з Ханенком, гетьманом Правобічної України, протеґованим Польщею, прийшлося Дорошенкові тяжко боротися, а в боротьбах цих винищувалися його й України сили.

Врешті Ханенко передав свою булаву Самойловичу і його на раді в Переяславі проголошено гетьманом усьої України. Дорошенко боровся з ним, поки міг, а в-кінці 1676 р. скликав раду в Чернигові і склав свої клейноди.

Самойлович присяг, що Дорошенко доживатиме віку в Сосниці на Україні, та не дивлячись на те, його покликано в Москву і визначено Ярополче на прожиток, де й помер цей оден з найбільших українських гетьманів. 1698. р.

,, 40. Тясмин, правобічний доплив Дніпра.

,, 57. Стефан Чарнецкі — гетьман і славний войовник польський, той, що викинув кости Богдана Хмельницького(?)

,, 61. Тимошеві — Тимоша Хмельницького, старшого Богданова сина, що погиб у Волоській війні, помагаючи своїй тещі Луполовій.

,, 77. Святий Ростовський — Дмитро (Данило) Туптало, митрополит Ростовський, вірний сторонник Дорошенка.

Ѳ. М. Лазаревському.

Федір Лазаревський був на таможенній службі в Оренбурзі, тоді, як там привезли Шевченка. Довідавшися про це він добув дозвіл від полковника Матвієва і пішов відвідати поета-салдата. Застав його, як лежав горілиць на нарах і читав Біблію. Перекинувшись кількома словами з земляком Шевченко пізнав у йому гариу й добру людину й скоро сприятелювався. Приязнь ця осталася живою до смерти.

Вірш Ѳ. М. Лазаревському написав Шевченко в листі до його.

Вірш 32. ураґан — арабське, буря з вітром.
,, 41. цідула — цедулка (слово італійське) — записка.

Сотник.

Вірш 5. Борисполь — місточко в Полтавщині, 30 верс. від Київа.
,, 15. Оболонки — колись у вікнах замісць скла були натягнені болони з піхурів (пузирів).
,, 34. забандюрилось — захотілося, до голови прийшло.
,, 70. кісники — стяжки (ленти), що їх вплітають у коси.
,, 81. хрещатий — галузистий, густий.
,, 147. байдики (байдаки) бити — дармувати.
,, 170 гич — гичка билини з листям у ярини; пусте, невартне. Гич не до речи! — ні складу, ні ладу!
,, 253. бриль — капелюх.
,, 274. говіти — церковне, особливо поважати когось; постом і молитвами приготовлятися до сповіди й причастія.
,, 395. левада, (слово грецьке) — окопане, обгороджене, або деревами обсаджене місце для сінокосів недалеко обійстя.

Удовиця.

Вірш 11. кровать — ліжко.
,, 15. мясниці — час між Різдвом і Великим постом, коли вільно їсти мясні страви, гуляти й відправляти весілля.

Як-би тобі довелося.

Вірш 38. балка — слово татарське, степовий ярок, долина.
,, 50. опрігся — умер, задубів.
,, 56. захвасували — засадили.
,, 76. оковита, з латинського »aqua vitae«, сильна горілка, якої колись вживали тільки на лікарство.
,, 96. поїзжанин, учасник весільного короводу.

Хіба самому написать.

Вірш 40. Як понесла мене — як вагітною стала, як почала.
,, 53. дулевина — гартована сталь; металь з якого роблять дула рушниць.

Дурні та гордії ми люди.

Вірш 7. деспот — гр. володар, що самовладно панує, не числячися з нічиєю думкою і волею народу.
,, 11. маяк — башня над морем, або й на морі, на якій у ночі горить світло, щоб кораблям було знати дорогу; хвиґура, знак,
,, 13. у костяній коморі — в голові.

Ми в-купочці колись росли.

Вірш, мабуть, до Оксани К.-ко, першого Тарасового кохання.

Вірш 35. Сатурн — староримський бог, батько Юпітера, се-бто час.
,, 57. краля — королева; красавиця.

Готово! Парус розпустили.

Парус — вітрило; (сонце пускає паруси).

Вірш 3. куга, водна ростина, комиш на озері.
,, 3. Сир Дарія, ріка, що впадає до Аральського озера.
,, 4. байдара, слово орієнтальне, шкурятяний човен.
,, 4. баркас, слово еспанське, великий човен.
,, 5. Кос-Арал, остров на Аральському озері.
,, 7. »Ти розважав таки два літа.« Літа років 1848 і 1849. На Аральськім озері пробував Шевченко від 19 червня, а на самім Кос-Аралі від 23 вересня 1848 до 10 жовтня 1849. В тім часі він вправді не робив муштри і міг свобідно писати й малювати, але дуже нудився, а надто не діставав ніяких листів ані звісток від приятелів. (Примітка Ю. Романчука.)

Лічу в неволі дні і ночі.

Вірш 23. Скрижаль, церк. дошка з письмом. Скрижалі завіта. (Даде Богъ Моисею скрижали свидѣнія, Исх. XXXI, 16). Нагрудники нашиті на мантіях архиереїв.
,, 90. мої мережані сльозами — вірші, твори.

Не молилася за мене.

Вірш 18. Мою Оксаночку — Оксану К . . . ко, перше кохання Шевченка.

,, 27. Днедавну — старинну.

,, 28. Про лицаря, того гетьмана,
Що на огні Ляхи спекли.

Про Наливайка оповідає народній переказ, що його спекли в Варшаві у мідяному бику. Історія про це не говорить; вона каже, що обложені козаки в Солониці, видали Наливайка Жолкевському, що його рік держали в Варшаві, мучили тяжко, врешті стяли йому голову, а тіло четвертували.

Петрусь.

Вірш 17. Придане — віно, посаг, що дають молодій; обряд відвоження приданого називають приданками, гостий, що беруть у йому участь зовуть приданами.

,, 23. Орда — татарське, череда; відділ війська.

,, 30. Маню — здрібніле від Марія.

,, 31. Армяне — Вірмени, народ з Колишньої Арменії, в Азії, між Чорним Морем а Каспієм, де випливають Еуфрат, Тиґр і Арас і де гора Арарат. Багато Вірмен покинуло вітчину й розбрилося по світу, живучи й багатіючи торговлею і банковим промислом. Чимало їх стало великими земельними власниками також і в нас.

,, 32. Машуню -- російське, здрібніле, від Маша, Марійка, Маруся.

,, 32. Шаль — перське, така подовгаста вовняна хустка.

,, 37. Париж — столиця Франції, що до величини другий, після Льондону, город в Європі.

,, 45. бенкет — банкет, французьке, пир, святочна гостина.

,, 51. царина, (мабуть слово румунське) — засіяне поле.

,, 79. кукіль — Agrostema githago, занечищує збіжжа.

,, 109. ікона — грецьке, образ.

,, 110. лампада — (грецьке) — посуда з маслом, що на ланцюжку висить перед іконою; її світять у якийсь особливий день, або горить вона заедно.

,, 117. І всує! — І на марне! І даром! (Всякъ гнѣвайся на брата своего всуе, повиненъ суду. Мат. V, 22.)

,, 154. діявол, (diabolos), дідько, чорт.

,, 171. превосходительна, жінка превосходительства (ексцеленції), себ-то ґенеральша.

Вірш 176. архистратиг — грецьке, начальний вожд. Архангели Михаіл і Гавриіл, архистратиги сил небесних.

,, 179. грядущеє — церковне, те що має прийти, надходяче, майбутнє.

,, 181. Почаїв, біля Галицької границі, де славний монастир. (Його рисував Шевченко.)

,, 189. проща — старославянське, те, що прощення; визволення від недуги; дарування гріхів. Тому й кажуть про тих, що йдуть до чудотворного місця — пішли на прощу.

,, 222. Зично — грімко, голосно від, зикати — кричати, зик — крик (зик у »Причинні-й«).

,, 223. ґанок — німецьке, причіпок перед входовими дверми в хату, рундук.

Мені здається — я не знаю,

Вірш 10. Гріти-дути, журитися, турбуватися. (Образ узятий з ковальського обіходу. Примітка Ю. Романчука.)

,, 11. саж — хлів, де сажають свиний на корм.

,, 28. поваплених — помазаних вапном, побілених.

,, 35. присносущий — (присносущный) вічно існуючий. (Видима суть присносущная сила его. Римл. I, 20.)

,, 47. читая — читаючи.

,, 50. лепта — дрібна монета в Жидів.

Як-би ви знали, паничі.

Вірш 3. ідилля — грецьке, образок з сільського життя, поезія, або оповідання погідного настрою, в ясних колірах. (Кулішева »Орися«.)

,, 36. Поки лоби їм поголили — поки не забрали їх у військо.

,, 73. хула — обида, зневага.

Буває в неволі иноді згадаю.

Вірш 54. третій Сиґизмунт, Зиґмунт III. Ваза, син Шведського короля, Йогана III, був королем Польським від 1587—1632, воював зі Шведами, попирав Димитрія Самозванця, переніс столицю Польщі з Кракова до Варшави; був загорілим католиком.

,, 62. ксьондзи — так звали в Польщі священиків.

,, 70. табун — татарське, стадо.

,, 71. гаківниця — така довга ручниця; гаківниць вживали найбільше, по кріпостях.

Вірш 73. мізерія — латинське, нужда, убожество; челядь — двірські слуги, прислуга; подекуди в нас челяддю називають синів, доньок і слуг якогось господаря (егоже поставитъ Господь надъ челядію своею. Лук. XII, 42.)

,, 103. спряжу — спражу, всмажу, спечу.

,, 109. клуня — стодола, житниця; гумно.

І станом гнучим, і красою.

Вірш 11. хранитель — хоронитель, оборонець; сторож.

,, 34. в колодочки поки вбивалось — діставало завязки пер.

,, 34. Христа ради простягаєш — просиш милостині.

,, 48. низійшла — зійшла в низ.

Огні горять, музика грає,

Вірш 3. алмаз — найдорогший камінь, діямант.

Москалева криниця.

(Друга редакція.)

На память 7 апреля року 1857. Цього дня дістав був Шевченко вістку, що його пустять на волю.

Вірш 3. варнак — такий каторжник, що втік із каторги.

,, 7. рифма — рим, коли вірші кінчаться такими самими звуками.

,, 9. зобгав — звив, зладив. (Не бгай же гнізда у діброві, а зобгай же зніздечко в степу край дороги. Чуб. Труди. V, 1087.)

,, 13. За Катерини, за цариці — Катерини II.

,, 51. хижа — церковне, мала, бідна хата. (Заключился еси, блажение, въ хижѣ тѣснѣйшей. Мінея, ноябр, 28.)

,, 91. за три копи — за $1^1/_2$ рубля.

,, 106. А на кобилі — кобилою звали лаву, або колоду, до якої привязували чоловіка й били.

,, 131. сатана — еврейське, чорт, злий дух, шайтан.

,, 139. оковита — дуже кріпка горілка.

,, 145. одринутий — покинений.

,, 168. димар — піч, у якій випікають хліб.

,, 191. скрепиця, скрипиця — диби, колодка. (Тих, що брали в москалі, голили, заковували в дибий, тримали в тюрмі, поки взяли на муштру.)

,, 206. під аршин — під міру, під яку ставили рекрутів, новобранців.

Вірш 222. Люципер, латинське, найстарший чорт.
,, 224. велика зима — зима 1787 року.
,, 229. Очаков, місто в Херсонській ґубернії над Дніпровим лиманом, основане Татарами, прийшло відтак під панування турецьке, а вкінці здобули його Москалі під Потемкином 1788 р. — (Примітка Ю. Романчука.)
,, 249. Ирод, тетрарх Юдеї, на якого приказ зрубали голову св. Іванові (за намовою Иродіяди).
,, 253. милиця — приправлена з дерева нога (протеза).
,, 259. борошно — мука; пудер. Тоді й чоловіки заплітали волосся в коси та посипали пудром. Така мода прийшла з заходу, але між народом вона не принялася.
,, 271. крилос — лавки перед іконостасом, де співає дяк із хором.
,, 323. псалтир, книга, у якій списані Псалми Давидові, 150 церковних пісень, які написав жидівський цар Давид. (Це непевне.)
,, 393. віжечки, diminut. від: віжки, поводи, мотузки, котрими візник править кіньми; шнури.

Неофіти.

Михайло Семенович Щепкин, родився 1788 р. в селі Краснім, Обоянського повіту, Курської ґубернії, як кріпак ґр. Волькенштайна. Учився в місцевого священика, а пізнійше в Курську. Семилітним хлопцем бачив у дворі свого пана театр і так ним захопився, що його одинокою мрією стало, бути артистом. Перший раз виступив припадково, як аматор, в заступстві пяного артиста, в Курську 1805 р. і мав великий успіх. З того часу не кидав сцени аж до смерти. Року 1816 грав у Харкові, а пізнійше в Полтаві. Полтавці і тодішний ґубернатор кн. Репнін дуже полюбили артиста. Зібрали 10 000 рублів і викупили його на волю.

1882 р. запрошено його в Москву і з тої пори Щ. остався аж до смерти членом імператорських театрів. Але гостинно виступав і на инших сценах, як прим. у Нижньому-Новгороді 1857, куди приїхав, щоб відвідати Шевченка. Помер 1863 р. в Ялті на Криму, куди поїхав був лічитися. Похований у Москві на Пятницькім кладовищі.

Це був великий артист і реформатор російського театру. Випровадив його з псевдо-клясицизму і дав підставу національному театрові. Знаменитий комік, знаменито відтворював ролі в комедіях Гоголя і в наших, але рівночасно давав зразки, як треба грати клясичні драми. Нерозлучно звязаний з іменами Гоголя, Пушкіна, Ґрановського, Турґенева. Був приятелем Шевченка.

Вірш 1. Музи (по віруванню Греків) — богині мистецтва: співу, поезії, малярства, драматичної штуки, астрономії, вимови, історії, танців і музики.

,, 1. Грація (латинське слово) — богиня принади й любости. По віруванню старинніх Греків і Римлян було їх три.

,, 7. Чудотворцем називає Шевченко Щепкина, як драматичного артиста.

,, 10. сірая (слово російське) — сирота, у нас: сіромаха.

,, 11. Лета (слово грецьке) — ріка в підземному світі. Греки вірили, що покійні, які переходять на другий світ, коли напються води з Лети, то все забудуть. (Тому — Лета, тільки що забуття.)

,, 16. грядучий, той що надходить, будучий.

,, 16. Тиран (слово грецьке) — самовладець; ґой, що насилбно засів на пристолі; безоглядна, жостока людина.

,, 46. Назорей — Христос.

,, 50. узи — пута.

,, 54. Голгофа-гора (Ґольґота), гора близь Єрусалима, на якій розпято Христа.

,, 60. кастрат (латинське слово) — обрізаний. З таких полово неспосібних людий складалися на сході колись прибічні сторожі та служба пануючих і вельмож, особливе в гаремах.

,, 64. тюрма (німецьке слово: Турм — вежа) — вязниця, бо вязниці робили перше у вежах кріпостий та замків.

,, 67. фарисей (слово еврейське) — старожидівська секта релігійна, яка звертала велику ввагу на задержання форм і приписів релігійно-урядових. Фарисей — облудник.

,, 75. Фараон (слово еврейське — володар, король. Так називали королів у старинньому Єгипті.

,, 76. Кесар (Юлій Цезар, славний римський вожд, історик, політик). Цезарами, імператорами називали в Римі пануючих, з Октавіяна Августа починаючи.

Від цього слова німецьке Кайзер, наше цісар, російське цар.

,, 78. Дракон (слово грецьке) — атенський законодавець. Його закони були дуже гострі, тому драконський, значить тільки що нелюдський, надто суворий. Драконами називають також рід ящірки. Драк (німецьке Drache) — казочний змий, смок.

,, 88. суєслови — пустослови.

,, 97. супостат, гірше чим ворог (от всякого врага і су-

постата; — тож не люди, супостати: беруть хлопця у салдати).

Вірш 106. **Рим**, старинній город над річкою Тибром в Італії. Колись столиця славної Римської держави, нині головне місто Італійского королівства і столиця папи, голови католицької церкви.

,, 106. **Нерон**, цісар римський (панував від року 54 до 68 по Різдві Христовім). Лютий і безсердечний чоловік, що багато людий ріжними жостокими карами замучив. За його часів згорів Рим, кажуть, що на приказ Нерона, який на місці старих будівель хотів збудувати нові, гарнійші. Нерон приглядався пожежі і співав пісню, а пізнійше звалив вину на християн, немов-то вони підпалили город. Почалося страшне переслідування приклонників віри Христової. Їх обвивали соломою, обливали смолою і палили на високих дрючках, а Нерон приглядався цьому. Так само любувався видом нещасливих, котрих дикі звірі роздирали в цирку.

,, 107. **Орґія** — пир, забава в честь бога Бакха, або Венери; получені з піятикою та розпустою.

,, 109. **Колізей** (Colosseum), величезна кругла, камянна будівля в Римі. На камянних лавках (одні понад другими) могло поміститися 80,000 людий. В середині було велике, кругле вільне місце, — арена, на якій відбувалися боротьби ґлядіяторів (борців з мечами), то-що. Тут випускали диких звірів на безборонні жертви, а народ приглядався і тішився.

,, 109. **Капитолій** (Capitolium), замок у Римі, де була також славна святиня верховного римського бога Юпітера й инші народні святощі.

,, 125. **скорб** — смуток, скорбячий — сумний, сумовитий.

,, 147. **істина** — правда.

,, 147. **амінь** (гебрайське слово) — хай станеться; конець.

,, 150. **идольський** — поганський.

,, 151. **беззаконіє** — безправство.

,, 152. **Децій**, римський цісар (від року 249—251), котрий також дуже переслідував Християн.

,, 153. **сподáр** — господар, пануючий (рос. государь).

,, 164. **Гіменей** — бог весілля у старинніх Греків. Його уявляли собі як хлопчика з крилами й горючим смолоскипом.

,, 165. **Гінекей** (ґінейкейон), слово грецьке — та частина дому, де жили жінки.

Бірш 170. **Пенати** (слово латинське). — Ляри й Пенати, це по вірюванню Етрусків і старинніх Римлян боги домашнього огнища, домовики. Забрати Ляри й Пенати значило випровадитися геть з дому.

,, 173. **Синкліт** (слово грецьке) — згромадження, збір.

,, 178. **Алкид** — імя власне у старинніх народів. Так називали Геркуля, як внука силача Алькея.

,, 179. **Гетера** (слово грецьке) — публична дівчина, розпустниця, повія.

,, 180. **Венера** — богиня краси і кохання.
Образ, тут треба розуміти різба, бо старинні не молилися перед картинами, тільки перед статуями.

,, 183. **Вифлеєм** (Бетлегем), місточко в Юдеї, на південь від Єрусалима, де родився Христос.

,, 202. **Козлоногий пяний дід**, що вдавав у тій забаві молодіжи лісового бога Фавна. Греки й Римляни уявляли собі, що в лісах та лугах живуть боги з козлячими ногами й рогами. Вони були дуже скорі до веселої забави; любили гратися з дівчатами, як деяку захопили в лісі, або в лузі.

,, 203. **Аппієвий шлях**, — найбільший і найгарнійший шлях з Риму на південь. Він був добре вимощений, а по обох боках стояли гарні будівлі та статуї.

,, 206. **Пріяп** — бог плодовитости, сприяв також рознузданій тілесній розкоші.

,, 213. **кроткий** — лагідний.

,, 222. **Терма** (слово грецьке) — тепле джерело. Так називали також публичні й приватні заведення купелеві з комнатами до відпочинку, розмов, до забав і ґімнастики. Були це дуже розкішні, марморами, бронзами й статуями прикрашені будівлі, у яких радо перебували римські панове.

,, 225. **чертог** (слово перське) — леговище, гніздо. У нас так називали палати.

,, 225. **пурпур**, червона, краска, ознака достоїнства (порфіра, Порфірородний); пурпурову краску робили із слимачків.

,, 226. **амфора** (слово грецьке) — двоушний збанок. Також міра рідкого у Римлян.

,, 218. **Киприда** — богиня кохання Венера; так звана від острова Кипр, на якому радо перебувала.

,, 229. **приуготован**, неповна прикметникова форма, замісць »приготований«. (Такі форми уживаються ще й нині: здоров, молод, рад, славен.)

Вірш 230. Полягли на ложах гості... Римляни пирували півлежачи на таких окремих лавках.

,, 235. Єлеї — олій, драгий — дорогий.

,, 235. жриця, слуга богині.

,, 242. Катакомби — підземні хідники — цвинтарі в стариннім Римі, як у нас Київські печери. Тут збіралися перші Християни на молитви й хоронили своїх померших.

,, 254. »Умреш єси«. Шевченко уживає часом зайвої форми від дієслова б у т и, прим: добре — еси робиш, годуєте — єсте. Так і тут — вистарчило-б: у м р е ш — а є с и зайве, мов для скріплення вислову поставлене.

,, 258. прокаженний, хорий на проказу (лепру).

,, 259. стрімглав — стрімголов, долі головою.

,, 261. Сиракузи — столиця острова Сицілії. Туди посилало римське правительство людий на тяжкі каторжні роботи.

,, 270. Сібір — північна Азії, куди царі засилали людий на тяжкі кари.

,, 271. Скифія — край між Карпатами, а Доном. Мешкали тут Скифи сіроокі. Від Скифів скотарів, виводять деякі історики наших предків. У Скифію засилали Римляни своїх злочинців на поселення.

,, 279. Британія — так за римських часів називали Англію, а нинішню Францію називали Ґаллілею.

,, 279. леґіон — відділ римського війська, коло 5000 люда, тільки, що нинішний полк. Римські леґіони славилися знаменитим военним вишколенням, збруєю і карностю. Були пострахом цілого світа.

,, 286. одр — ложе, ліжко.

,, 291. Деспот (слово грецьке) — чоловік, що держить сам оден усю власть у руках.

,, 293. Медуза (слово грецьке) — старогрецька богиня, одна з трьох Горгон, що поглядом перемінювали людий у камінь.

,, 308. бульвар — широка вулиця, висаджена деревами.

,, 311. Преторіяни — цісарська сторожа в Римі. Вона набрала була такого значіння, що скидала й настановлювала цісарів.

,, 311. Сенат — найвища рада державна в Римі.

,, 312. Жерці, або жреці — поганські священики, що приносили жертву богам. Вони з'їдали найсмачнійші куски з жертвенних волів, тощо.

Вірш 312. ліктори — первісно судова служба в Римі, — дальше прибічні прислужники начальних властий (возні).

,, 314. гимн (грецьке слово) — славословна пісня.

,, 316—317. »Із бронзи литую статую самого Кесаря несуть«.

У Римі оголошувано цісарів святими, лито їх статуї і віддавано їм почести божі.

,, 320. Патриції — аристократи, — члени старинних римських родів у Римі. Вони мали великі права.

,, 333. Nota bene — дослівно: затям собі добре! — а дальше: так, до речі!

,, 337. ирії — південні краї, куди під-зиму відлітають від нас птахи.

,, 338. Проща — богомілля, як люди йдуть до чудотворного місця, щоб ебутися недуг, або доступити прощення гріхів.

,, 358. сенатори — члени сенату, найвищої державної ради в Римі.

,, 362. Палестина, жидівська держава на східньому побережжі Середземнього моря, з річкою Йорданом і столицею Єрусалимом; була провінцією Риму.

,, 377. плебеї — гречкосії, — населення з простих, убогих родин. Плебеї були переважно рільниками. (Від слова »plebs« — простий люд, згірдливо: товпа.)

,, 384. істукан — статуя поганського бога, болван.

,, 388. кумир — теж саме.

,, 411. Афини, Атени (Атенай) — столиця Атенської держави в Греції.

,, 416. Тибр, річка на Апенинському півострові, що пливе до Тиргенського моря. Над нею город Рим.

,, 418. байдак (слово орієнтальне) — судно без покладу (чердака).

,, 419. ґалєра (слово французьке) — воєнний корабель в середньовічних часах. Веслували на йому невільники. Шевченко ужив слова, яке незвісне було в римських часах.

,, 423. щогла; довгий дрючок; на кораблі той дрюк, до якого причіпають поперечні коротші дрючки з натянутими вітрилами (парусами).

,, 434. Псалтир — рід гарфи, струнного інструменту, звідти книжка, у якій зібрано 150 псальмів, релігійних пісень, жидівського царя Давида.

Вірш 434. тимпан (грецьке слово) — великий бляшаний музичний інструмент.
,, 443. обоюду — по обох боках.
,, 457. Аллилуя (слово гебрайське) — хваліть Бога!
,, 477. стратеги (слово грецьке) — полководці, гетьмани.
,, 477. воспрянуть (слово церковне) — підіймуться, встануть.
,, 478. тьма (слово церковне) — десять тисяч, велика сила.
,, 489. Зевес, найвищий бог у Греків; у Римлян він звався Юпітер. (Римляни переняли віру від Греків.)
,, 489. юбілей — роковини.
,, 496. ґлядіятори — борці, звичайно з невольників, що вчилися добре орудувати короткими мечами (ґлядіюс) і опісля пописувалися в цирку для забави зібраної публики. Звичайно боротьба йшла на життя і смерть.
,, 500. Сціпіони — одна із старих панських родин в Римі, що дала кількох дуже славних людий. Оден із Сціпіонів здобув і збурив Картаґен.
,, 502. гарем (слово арабське) — у східних народів будинок, де живуть жінки одного якогось чоловіка. Цього слова, розуміється, Римляне не знали.
,, 508. арена (слово латинське) — місце висипане піском, на якім відбувалися перегони, забави, боротьби; боевище.
,, 512. Назореями, називали Християн.
,, 521. леопард, дикий звір, з родини котів.
,, 545. позорище — видовище.
,, 557. Альбано — озеро й город на полудне від Риму.
,, 365. чада (слово церковне) — діти.
,, 570. маслак — кістка (так називають і одну породу грибів).
,, 602. мара (слово германське) — привид, мана.
,, 605. Морока — скитський Плутон (бог підземного світа. Примітка Шевченка.)
,, 624. торжища — торговиці.
Вірш 9. Сарданапаль по медийсько-перській традиції останній Ассирийський король, з роду Ніноса, спалився на кострі р. 883 перед Христом, разом із своїми жінками й слугами, щоб не попастися в руки ворогів, які обложили його в його столичному городі Ніниві.
,, 10. Ірод — (Herodes Antipas) тетрарх (четверовласник) Галилеї (син Ірода Великого, жостокого тирана), казав за намовою Іродіяди стяти голову св. Йоанові.

39 року позбавлений уряду, вмер на прогнанні в Еспанії.

Вірш 10. Сократ, грецький мудрець, син різбаря Софроніска, уродився 470 р. перед Христом в Атенах. В молодих літах теж різбар, став пізнійше навчати молодіж фільозофії. Знаменитий діялектик, внровадив у свої виклади науковий метод, але предмет науки обмежував до етики. Учив про безсмертність душі. Не списував своїх наук, передали їх світові його два знамениті ученики, Плятон і Ксенофонт.

Р. 399 обжаловано Сократа, що зневажає богів і псує молодіж, поставлено перед суд і приговорено до кари смерти. Випив отрую. По його смерти кружок його учнів і приятелів розбився на кілька шкіл: Цинічна, Киренайська, Плятонська, Мегарейська.

,, 12. Добрий грек — Сократ.

Кесар-кат — Жостокий цісар римський Нерон (54—68), що вбив рідну матір і жінку, підпалив Рим та знущався над Христіянами.

,, 19. буій — буйний.

Юродивий.

Цей вірш натякає на затрачену, чи ненаписану Поему »Сатрап і Дервіш«. Основою його подія, що в 40-вих роках збулася в Київі. Натякає на неї Шевченко в свойому «Дневнику«.

Юродивий — глупий, несповна розуму. (Пять же бѣ отъ нихъ мудры и пять юродивы. Мат. XXV, 2.)

Юродивий Христа ради, такий, що вдає з себе дурного, щоб принизити себе й доступити спасенія. Юродивих Христа ради вважали христіянськими сподвижниками.

Вірш 1. Фельдфебель-цар, Цар Микола I. (як Наполеон, малий капраль.)

,, 2. Капралъ Гаврилович Безрукий — Київський ґенерал-ґубернатор Дмитро Гаврилович Бібіков, у якого не було одної руки.

,, 3. унтер — унтер-офицер; теж саме: ундір, перекручене з німецького: унтер.

,, 3. Долгорукий — тодішній шеф жандармів.

,, 7. сатрап — ґубернатор у давній Персії.

,, 9. єфрейтор — ґефрайтер; перший ступінь військового старшини, нищий від капраля.

,, 22. фарісеї — старожидівська секта, що звертала ввагу не на доґми, а на форми; не на закон, а на церемоніял; облудники.

,, 28. Вашинґтон (Уешінґт'н), Ґеорґ — творець неза-

лежної Північної Америки; * 1732 у Вестморелянд; 1775 став начальним вождом кольоніяльних військ і побив 1777 анґлійського ґенерала Корнвалліса. Року 1781 зневолив Йорктовна до капітуляції. Від 1789 до 1797 був президентом ново основаної республики.

Вірш 39. проява — дивний чоловік. (І ходить мій Охрім, неначе та проява. Глібів.)

,, 51. бивий — такий, що бє, скорий до биття (?).

,, 52. По переказам мед.-перським Сарданапаль, це останній ассирийський король, що підчас облоги Ніниви спалив себе на кострі разом з жінками, слугами й дорогоцінними скарбами, р. 883 перед Хр.

В дійсности останній король Ассирії згорів р. 606.

,, 62. Смітником Миколи називає Шевченко Петербург, до котрого він збірався саме їхати з Н.-Новгорода.

,, 80. киот-ківот — кидровий, золотом прикрашений ковчег, у якому Жиди переховували скрижалі завіта. (Примітка до Ц а р і'в, до вірша 39.)

,, 82. верзуться — ввижаються, мов у гарячці, або в неспокійному сні.

,, 84. Байкал, велике озеро в Сібірі, серед гір.

,, 88. смрад — смрід, смород.

Муза.

Вірш 2. Феб — Аполльон, бог сонця, опікун мистецтва, у Греків. (Фойбос-Аполльо.)

,, 30. херувими й серафими — такі ангельські чини.

,, 37. неложними — правдомовними.

,, 39. молитву діяти до краю — творити вірші до смерти.

Слава.

Вірш 5. Версаль, великий і розкішний королівський замок з пишними городами близь Парижа. (Тут мова про Наполеона III.)

,, 7. Мізкатися — женихатися.

,, 17. чимчикувати — йти бистрою ходою; підбігати (черчик чимчикує).

Сон.

М. А. Марковичці: Марія Олександрівна з Віленських Марковичка, українська письменниця (* 10 грудня 1834, † 1907 р. в Нальчику), авторка знаменитих »Народних оповідань«, писаних

українською, прегарною мовою, котрі Турґенєв переклав на російське.

Про них сказав Добролюбов у своїй статті: »Черты для характеристики русскаго простонародья.«

»Сознаніе великой роли народныхъ массъ въ экономіи человѣческихъ обществъ едва начинается у насъ — и рядомъ съ этимъ смутнымъ сознаніемъ появляются серьезныя, искренно и съ любовью сдѣланныя наблюденія народнаго быта и характера. Въ числѣ этихъ наблюденій едва ли не самое почетное мѣсто принадлежитъ очеркамъ Марка Вовчка.«

Тому, що Марковичка довгий час перебувала за границею, в Німеччині і Франції, де працювала для прожитку, пишучи по російськи й по французьки, повстала леґенда, немовто оповідання Марка Вовчка, це не твори Марії з Віленських Марковичевої, тільки якийсь спільний еляборат її і її мужа Опанаса Марковича, відомого Українського письменника-етноґрафа.

Леґенду розвіяв Доманицький (Літ. Наук. Вістник. Річник XI, книжка III).

Марія Олександрівна Марковичева була безперечно самостійним і зівсім ориґінальним автором »Народніх оповідань«, володіла прегарною, взірцевою українською мовою і не кидала пера до самої смерти.

Шевченко знав її особисто (познайомився мабуть з кінцем 1858 р. в Петербурзі), високо цінив її і її твори і взаїмени між найбільшим творцем українського вірша і найвизначнійшою авторкою нашої прози осталися незаплямованими до смерти.

Дивно, що критики й історики літератури, які подавали в сумнів авторство »Народніх оповідань« не подумали, що таким робом обиджають Шевченка. Не вжеж він знав і так високо цінив людину, що вбіралася в якесь позичене пірря?

Вірш 23. лановий — двірський наглядач над робітниками.

Подражаніє XI псалму.

Вірш 11. велерічивий — красомовний.

,, 12. суєта — марність. (Вскую любите суету? Пс. IV,2.) Суєта — такий чоловік, що суєтиться, клопочеться даром.

,, 28. горн, горно, горнило — піч, у якій витворюється велика теплота; піч до витоплювання металів.

Подражаніє Ісаії глава XXXV.

Вірш 3. злак — (слово церк.) ростини, якими чоловік живиться; городові й пільні. (Прозябаяй траву скотомъ и злакъ на службу человѣку. Пс. CIII, 14.)

Вірш 8. Кармель — гори в Палестині від джерел Кізону до затону Акка; 50 клм. довгі, до 750 м. високі. (Звідтам закон Кармелітів.)

,, 9. Ливан (Біла гора) — гори в Сирії, до 3052 м. високі. Коло верха ель-Ходіп славний Кедровий ліс; 377 пнів.

,, 13. омофор, — часть архиерейської одежі; нараменник.

Пісня.

Ф. І. Черненку. Федір Черненко, інжінер у Петербурзі; належав до Української громади і стрічався там з Шевченком. Громада сходилася також у його мешканню.

Сестрі.

Сестра Шевченкова — Ярина Бойкова. Вірш написаний на памятку гостини Шевченка в рідних сторонах 1859 р.

І ми прокинулися: ти
На панщині, а я — в неволі!..

Натяк на 3 арешт Шевченка, на Україні; гляди його життепись, том І.

Во Іудеї.

Вірш 4. Романські — римські (від Рома).

,, 4. легіон — 3—6 тисяч римських жовнірів, полк. Римські легіони славні були знаменитим військовим вишколенням і карностю.

,, 8. ліктори — прибічна сторожа верховних достойників у Римі; слуги урядові.

,, 12. динарій — найдавнійша римська монета.

,, 23. зіновать, — Cytisus biflorus, Cytisus austriacus; ростина.

Марія.

Вірш 4. Упованіє — сильна надія.

,, 5. возлагаю — покладаю.

,, 9. воззри — глянь!

,, 15. Достойно-пітая — гідно оспівана.

,, 17. Воньми — послухай (внимати).

,, 18. благий — добрий.

,, 36. тесла (церк. — ніби топір. (Яко наостри древодѣятель сѣчиво, теслою содѣла оное. Исаіи XLIV, 12.) (Таж, тесло і теслиця.)

,, 36. струг — столярське знаряддя до гладження дерева (струг значить також човен).

,, 45. бурнус (арабське) — плащ, верхня одіж,

Вішр 51. Тиверіяда — озеро в Галилейській стороні, де жила Марія. (Прим. Юл. Романчука.)
,, 76. хитон — сорочка у Греків.
,, 86. брилик — капелюшок.
,, 92. Благоуханний зельний крине! — Запахущая квітко, леліе!
,, 119. Фавор-гора — Табор в Палестині (Галелея), 650 м. висока.
,, 157. куща (церк.) — шатро, намет.
,, 191. дивочний — дивний.
,, 196. равві (євр.) — учитель у старинних Жидів.
,, 207. кабиця — яма, в якій розпалюють огонь.
,, 220. ланіти (церк.) — лиця.
,, 229. убють на вулиці — покриток жиди камінували.
,, 230. оазис — оаза (гр.), родюча земля серед пустині; долина, в якій є вода й ростуть пальми.
,, 240. Сіон — так називали гору, де був дім Давида; так прозивали також Єрусалим.
,, 230. Опріснок — прісний пляцок, коржик.
,, 295. ревізія (лат.) — провірка.
,, 319. протопресвітер — настоятель соборного клира; старший духовник.
,, 330. Ессеї — така секта (братство) жидівська; Ессеї не займалися торговлею, лише рільництвом і ремеслом, жили дуже набожно, вважали всіх людий за рівних, а всяке панування за нарушення божого ладу, не їли мяса і не пили гарячих напитків; у своїх школах учили дуже пильно святого письма. (Примітка Ю. Романчука.)
,, 330. Опріснок — прісне тісто (на воді) — тут жидівські маца.
,, 400. Шлях Мемфіський, той, що провадив до Мемфіс, головного города південнього Египту.
,, 404. кротку — лагідну, добру.
,, 412. Коптп — племя в Египті; Нині коло $^1/_2$ міліона душ; це нащадки тих давних Египтян, що приняли віру Христову.
,, 425. Сфінкс — египський символ мудрости. Це лев витесаний із скали з жіночою головою. Такий сфінкс стоїть перед пірамідами в Ґізе. Він зготовлений в 3 тисячиліттю.
,, 429. піраміди — велитенські гробниці фараонів, египських володарів. Це будівлі четверогранні, стіжковаті, зроблені з великих камінюк.
,, 441. повіточка — дашок на стовпах; шіпчина.

Вірш 445. курникає — поспівує півголосом.
,, 450. зол — 2 відм. мн. від: зло.
,, 451. житейських — життєвих.
,, 474. Нил — Ніль, велика ріка в Египті; свята ріка, бо виступаючи з берегів, заливала країну й наносила дуже врожайний намул. Египтяне дуже вміло регулювали виливи Нілю.
,, 515. цямрина — цямбриння, дошки, або каміння, якими обложене джерело-криниця.
,, 601. кандійка — відерце з накривкою.
,, 612. синаґоґа (гр.) — божниця, дім молитви.
,, 637. божії глаголи — слова Господні.
,, 658. виссон — дорога матерія, жовтавої, або пурпурової краски. (Прим. Романчука.)
,, 655. Єлеон — Оливна гора, на якій молився в останне Христос.
,, 659. Ізраільський архієрей,
Романський, золотий плебей!
Єрусалим був для Жидів-Ізраільтян ніби архієрей, а для Римлян ніби хлоп (плебей), хоч і в золоті (бо тоді Римляни панували над жидівською землею). (Примітка Ю. Романчука.)
,, 673. смоква — фігове дерево.
,, 720. унинiє — упадок духа.
,, 726. воспрянули — повстали.

Подражаніє Едуарду Сові.

Єдвард Желіґовскі, польський поет, з котрим Шевченко товаришував в Орській кріпости підписувався псевдонімом, Антоні Сова.

Подражаніє наслідування.

Між друкованими віршами Сови нема такого, що бувби первовзором отсього наслідування. Романчук каже, що й між віршами Сирокомлі не знайшов такого.

Подражаніє Ієзикиілю.

Вірш 11. Шуліка — шуляк, яструб.
,, 23. весі — села, від: весь (wieś) — село.
,, 27. щелепа — челюсть.

Осії Глава XIV.

Вірш 15. рек — сказав.
Потреблю — знищу, сторощу.

Вірш 20. во чреві — в череві.
,, 22. »І плача, матернього плача
Исполню гради і поля,«
І наповню гóроди і поля матернім плачем.
,, 24. Да зрить — хай бачить.
,, 24. розтленная земля — зневажена, збезчещена, позбавлена непорочности.
,, 31. прорци — проговори.
,, 31. лукавим чадам — недобрим дітям.
,, 41. охляп — без сідла і стремен.
,, 62. ідоли (гр.) — статуї богів; бовваши.
чертоги (церк.) — комнати, салі.
,, 65. ветхеє — древле — старе, старинне.

Ой діброво, темний гаю.

Це перерібка народньої пісні: Ой дуброво та дубровонько, Ти доброго пана маеш и. т. д. (Прим. Ю. Романчука.)
Вірш 14. габа, (слово арабське) — грубе, біле сукно.

Молитва.

Вірш 30. соблюди — заховай, вбережи.
,, 25. доброзиждущий — добре будуючий.
,, 49. долгоденствіє — довге життя.

Колись то ще.

Вірш 2. Помпілій Нума — по смерти Ромуля вибраний королем Риму. Походив із Сабінів. Йому приписують всі релігійні постанови в Римі.
,, 12. платани — велике дерево, подібне до явора, посте в теплих краях. (Примітка Ю. Романчука.)
,, 14. Дріяди — лісові богині, німфи.
,, 17. Еґерія — німфа, яка вітала над Нумою. Від неї нібито брав він вітхнення до своїх реформ. В Римі ще й досі показують яскиню, в котрій, немов-то жила ця німфа.
,, 22. ретязь — ланцюх (польське: wrzeciądze).

Плач Ярославни.

Це три виїмки-переклади із знаменитого »Слова о полку Ігоревім«, поеми незвісного автора з року 1286. Шевченко високо цінив цей твір і бажав його перекласти на живу українську мову.

Добрий знайомий Шевченка М. Максимович 30 літ працював, розслідуючи цей дивної краси твір. Він переклав його в цілости

легким, коломийковим віршом. Але Шевченків переклад, особливо II. гого виїмка, »з-перед-світа до вечора« лишає далеко за собою не тільки Максимовича й Мирного, але й Пушкіна і в-загалі всі переклади. Шевченко, можна сказати, віщим духом відчув правдивий тон »Слова«, його настрій, поезію, поетичний погляд на світ.

Ярославна, жінка Ігоря Святославича, донька Галицького князя Ярослава Осмомисла. Путивль — город в нинішній Курській ґубернії.

Вірш 5. зиґзиця — зозуля.

,, 9. Каяла, — ріка, над якою була битва Ігоря з Половцями. Як тепер та ріка називается — не знати. Одні кажуть, що Кагарлик, другі, що Калміюс, недалеко Азівського моря. Були й такі, що вважали слово Каяла поетичним іменем ріки, над якою каявся Ігор, за це, що не послухав голосу Святослава Київського і щоб придбати собі славу й добич пішов на Половців.

,, 26. тирса — ковиль-трава, Stipa capillata.

,, 26. зібгати — збудувати, звити, приміром гніздо; звідти утворив Шевченко слово: розібгати — збурити.

,, 34. Кобяк — хан половецький; другий хан звався Гза.

,, 37. Ладо — богиня любови у давних Славян.
(Гляди: примітка до »Царі«, до вірша 187.)
Тут ладо — муж, неначе бог любови.

,, 56. каленая — загартована.

,, 60. середи — серед.

,, 67. зичить — голосно звенить, кричить (»зик« в »Приччині«).

,, 70. Буй-Тур, Всеволод, князь Курський і Трубчевський, брат Ігоря.

,, 74. стязі — стяги, хоругви; полки.

,, 91. дебелий — сильний, здоровий.

,, 100. вої — військо.

На смерть Григорія, митрополита.

Вірш 1. муж велій, (церк.) — великий.

,, 1. влисяниця, (церк.) — одіж з волосіння. (Едину ризу нося власяну і т. д. Прол, Апр. 20.)

,, 3. Аскоченскій — професор духовної Академії в Київі. Видавав часопись »Русская бесѣда«, дуже ретроґрадну.

,, 4. во утріє — на заранню.

,, 5. Хомяков-Алексій Степанович (* 1804, † 1860). В часах війни Греків з Турками, утік був з дому, бо хотів дістатися до Греції. Його завернули й віддали на військову службу. Брав участь у війні рос. тур. Поет,

математик і маляр. Разом з Кирієвським поклав теольоґічно-теоретичні основи під рос. славянофілство. Ідеаліст, вихований на німецькій фільозофії. Апольоґет православія, ворог західної церкви, глядів на Росію, як на представницю »міра істини і любови«. Православіє і Росія збережуть славянство від гнилі й упадку.

Вірш 7. Юпкоборець — так іронічно називає Шевченко (за Герценом) митрополита Григорія, котрий жалувався начальству за це, що на торзі явилася якась матерія на спідниці з хрестами.

Гимн чернечий.

Вірш 13. возопили — заспівали, заголосили.

,, 13. Аллилуя, (церк. з евр.) — хваліть Бога.

Над Дніпровою сагою.

Вірш 1. сага — залив, затон.

Росли у купочці, зросли.

Вірш 14. вопль — грімкий крик, плач.

,, 15. сугубий — у двоє більший, подвійний. (Прилѣжащіи добрѣ пресвитеры сугубыя чести да сподобляются. 1. Тимоѳ. V, 17.)

,, 14. Явлені — чудотворні образи, що явилися чудесним способом.

Сей вірш, каже Романчук, (Твори Т. Ш. Том II, 1912, стр. 518.) є мов ода до світла, »вітхнена апотеоза світла, поступу і свободи«.

Ликері.

Ликера Полусмаківна, кріпачка українського пана Макарова, перебувала на службі в Стрільній, недалеко Петербурга. Шевченко сватався до неї і був уже по слові. З листів його до Вартоломея Ш. видно, що вже й весілля було наладжене. Знайомі Тараса, особливо жінки, заєдно казали, що »не до пари« і мабуть усіми способами старалися недопустити до цього подружжя. Вірш »Ликері« є висловом обурення поета з цього приводу. (Товчком до написання його мав бути малий інцідент: Ликері не позволили їхати з Шевченком до Петербурга на закупно, бо вони не вінчані.)

Саваоф — Бог сил.

Макарову.

Микола Макарів, брат Александра, українського дідича, якого кріпачкою була Лікера Полусмаківна. Цей вірш написаний під вражіннем зірваних заручин з Лікерою. Барвінок — любов, не досвіт, ранній мороз — зла доля, що столочила цю любов.

Лікера віддалася за фризіера Яковлева, овдовівши жила в Царському Селі »з ігли«, а вкінци поселилася у Каневі, »де й доси жие, відвідуе могилу Шевченка та доглядае її«. (Ром.)

І Архімед і Галілей.

Архімед славний математик, * коло р. 287 перед Христом. Збогатив математику й фізику важними відкриттями. (Гідростатичний закон, прінціп Архімеда; труба водна, метавки.) Погиб р. 212, як бурено Сиракузи.

Галілей (Galileo). * 1564 в Пізі; 1589 професор математики; 1610 проф. у Фіренцо; за твір »Dialogo ai due massimi sistemi del mondo (1632) поставлений перед суд святої інквізиції мусів відкликати свое твердження.

Був інтернований в Римі, засланий до Арсетрі, де й помер сліпцем 1642 р.

Винайшов водну вагу, пропорціональний циркель, сконструовав далекогляд, відкрив закон маяння і спадання тіл, гори на місяці, плями на сонці, і т. д.

Л.

Вірш на спомин Лікери Полусмаківної після розриву з нею.

Саул.

Вірш 3. Інд — велика ріка в південній Азії, що дае імя Індіям.
,, 3. Євфрат і Тигр, ріки в давній Вавилонії.
,, 15. куща — шатро, намет, хижа.
,, 18. розтлили — осоромили, знасилували, позбавили непорочности.
,, 25. маґ, (слово перське) — мудрець, чародій, звіздочот.
,, 25. бонза (слово японське) — священик.
,, 25. жрець — священик, цей, що приносить богам жертву.
,, 27. паґода (інд.) — святий дім; у Китайців — святиня.
,, 35. кізяк — кал домашніх звірят.
,, 40. прозорливець — такий, що на скрізь бачить.
,, 43. здоровило — здоровезний хлописко.
,, 83. скипетр (sceptrum) — жезл, признака власти пануючого.
,, 114. висяться — знімаються в-гору.

Тече вода з-під явора.

Вірш 7. верболози — верболіз, Salix саргаса, ростина.
,, 15. ряска — водоріст, Lemna minor, L. triculea.

Якось-то йду я у-ночи.

Вірш 20. коло апостольської брами — мабуть Петропавловська кріпость, що стоїть посеред Неви на острівці. (Примітка Ю. Романчука.)

Бували войни й військовії свари:

Вірш 2. Галагани, Кисілі, Кочубеї — українські панські роди. Гнат Галаган, полковник компанійців перейшов від Мазепи до царя Петра.

Адам Кисіль, воєвода Київський переговорював з Богданом Хмельницьким як висланник Польщі.

Василь Кочубей, ґенеральний суддя, писав доноси на Мазепу і був покараний смертю.

Кочубеї (Кочубей, така пташка, посмітюшка) були татарського походження, тому Шевченко називає їх Ногаями.

,, 14. шашель — червячок, що точить дерево.

Н. Т.

Вірш написаний того дня, як хорого поета відвідала його добра знайома »Кумася«, п. Н. Тарновська.

Вірш 10. Недвига — розслаблена, спараліжована.
,, 20. Сила Сатурнова — час.
,, 32. соблуди — прогрішися.

Чи не покинуть нам, небого,

Останній вірш Шевченка.

Вірш 4. рештувать — rüsten, готовити, лаштувати.
,, 7. чимчикувати — скоро йти, йти підтупцем, спішитися.
,, 8. підтопталися — постарілися, підупали на силах.
,, 25. безвічнії — такі що немають віку, не мають почину.
,, 33. Лета — ріка на тому світі; хто напився з неї забував прежнє життя. Так вірили Греки.
,, 39. Ескулап — бог лікарської штуки у Греків; лікар.
,, 39. ралець — рада, порада (гляди: Гамалія).
,, 40. Харон — перевізник душ у Греків.

Вірш 41. Парки — прялки людського життя. Вони пряли нитку життя для кожнього чоловіка, а як перетяли її, то чоловік вмирав. Так вірили старинні.

,, 43. епопея — епічна поема, в якій оповідається про якусь велику подію, як ось Гомерова Іліяда.

,, 44. Парилиб — літали-би.

,, 45. Гексаметер — вірш, яким написана »Іліяда« й »Одисея«. Він складається з шести дактилів. Дактиль: — ∪ ∪

,, 50. сопутник — товариш у дорозі.

,, 61—62. Стикс і Флеґетон — ріки в підземеллі.

Б. Л.

СЛѢПАЯ.

(ПОЭМА).

»Кого, рыдая, призову я
Дѣлить тоску-печаль мою
Въ чужомъ краю? кому тоскуя
Родную пѣсню пропою?
Угасну, бѣдный, я въ неволѣ!
Тоску мою, печаль мою
О прежней волѣ, прежней долѣ
Нѣмымъ стѣнамъ передаю.
О, если-бъ стонъ моей печали
И звукъ заржавленныхъ цѣпей,
Святые вѣтры, вы домчали
На лоно родины моей
И въ мирной кущѣ повторили,
Гдѣ мой отецъ и мать моя
Меня лелѣяли, любили!
А братья? Грѣшная семья!
Иноплеменникамъ за злато
Отъ стадъ, елея и вина
Родного продали вы брата,
Какъ на закланіе овна.
О, Боже, Боже Іудеи,
Благій Творителю земли,
Не наказуй родныхъ злодѣевъ,
А мнѣ смиреніе пошли!«

Такую пѣсню тихо пѣла,
Сердечной грусти предана,
Слѣпая нищая; она
У барскаго двора сидѣла
У незатворенныхъ воротъ.

Но изъ воротъ никто нейдетъ,
Никто не ѣдетъ: опустѣли
Хоромы барскіе давно;
Широкій дворъ поросъ травою;
Село забвенью предано;
Съ патріархальной простотою,
Съ отцовской славою святою
Забыто все. Село молчитъ;
Никто села не посѣтитъ,
Не оживитъ его молвою.
Какъ у кладбища, у воротъ
Сидитъ скорбящая слѣпая
И псальму грустную поетъ.
Она поетъ, а молодая
Дочь несчастливицы моей
Головкой смуглою прильнула
Къ колѣнямъ матери своей;
Тоски не вѣдая, заснула
Сномъ непорочной простоты.
Въ одеждѣ грубой нищеты
Она прекрасна; полдень ясный
Моей Украины прекрасной
Позолотилъ, любя, лелѣя,
Свое прекрасное дитя.
Ужели тщетно пролетятъ
Дни упоенія надъ нею
И свѣтлой радостью своею
Ея тоски не усладятъ?
Она прекрасна, мать калѣка —
Кто будетъ ей руководить?
Придетъ пора, пора любить,
И злое сердце человѣка
Ея любви не пощадитъ.

. . . . . .

..... невиннымъ сномъ
Оксана спитъ, а мать слѣпая,

Уныло-тихо напѣвая,
И каждый шорохъ сторожитъ.
И если вѣтеръ, пролетая,
Упавшій листъ пошевелитъ,
Она нѣмѣетъ и дрожитъ
И робко къ сердцу прижимаетъ
Свое единое дитя,
Свою единую отраду.
Незрящей памятью слѣдя
Давно минувшихъ дней усладу
Печальной юности своей,
Она извѣдала людей.
И у забытой сей ограды
Они ее не пощадятъ;
Они готовы растерзать
Ея дряхлѣющія руки...
Для нихъ невнятенъ стонъ разлуки,
Чужда имъ матери любовь.
Они твердятъ — законъ таковъ:
Не должно въ прахѣ пресмыкаться
И подаяніемъ питаться
Прекрасной юной сиротѣ;
И мы ее одѣнемъ златомъ,
Внесемъ въ высокія палаты
И поклонимся красотѣ,
Раскроемъ міръ иныхъ видѣній,
Иныхъ страстей высокій міръ.
Потомъ... потомъ... и вашъ куміръ,
Богиня вашихъ поклоненій,
Отъ фаміама упилась
И закоптѣла отъ куреній,
А ваша мудрость отреклась
Отъ обѣщанья; горстью злата
Великодушно бросивъ ей,
Затмили блескъ ея очей.
И вотъ она въ грязи разврата,

Во славу дряхлыхъ вашихъ дней
Передъ толпою черни пьяной
Пьетъ кубокъ...
И запиваетъ сердца раны.
Не вы виновны, но она:
Вы дали все, что должно было
Наложницѣ презрѣнной дать.
А сонъ дѣвичій обновили
И возвратили-ль благодать
Ея невинныхъ помышленій,
Ея невинную любовь,
И радость тихихъ упоеній,
И цѣломудренную кровь
Вы обновили-ль? Не могли!
Но, чада грѣшныя земли,
Вы дали-ль ей восторгъ объятій
Родного милаго дитяти,
Кому-бы бѣдная, она
Себя въ сей міръ переливала
И тайну жизни открывала,
Сердечной грусти предана?
Развратной бѣдной вашей кровью
Вы помогли ей повторить
Восторги дѣвственной любови:
Ее пустили вы влачить
Остатокъ дней въ мірской пустынѣ;
И о родномъ, единомъ сынѣ
Ей не придется получить
Отрадной вѣсточки сдалека:
Чужія дѣти напоятъ
Ее въ предсмертный часъ жестокій,
И одинокій гробъ съ упрекомъ
Чужія дѣти понесутъ.
Но если ей судьба судила,
Чтобы родимая рука
Очи уснувшіе закрыла,

Тѣсна ея тогда могила,
Постеля вѣчная жестка!
Ея малютка за позоромъ
Безмолвно по міру пойдетъ
И въ свѣтлый праздникъ у собора
Яичко красное возьметъ,
И со слезами и укоромъ
Свою родную помянетъ.

Осенній полдень, полдень ясный
Родимой милой той земли,
Мои гдѣ годы разцвѣли,
Гдѣ такъ напрасно, такъ несчастно
Въ недоли бѣдной протекли;
Осенній полдень, полдень ясный,
Какъ друга юности любя,
Чужими звуками тебя
Позволь привѣтствовать, прекрасный!
Ты тотъ-же тихій, также милый
Не знаешь времени — а я!
Не то я сталъ, что прежде былъ:
И путь унылый бытія
И ноша тяжкая моя
Меня ужасно измѣнили:
Я тайну жизни разгадалъ,
Раскрылъ я сердце человѣка,
И не страдаю, какъ страдалъ,
И не люблю я: я калѣка!
Я трепетъ сердца навсегда
Оледенилъ въ снѣгахъ чужбины,
И только звуки Украины
Его тревожатъ иногда.
Какъ эхо памяти невинной,
Въ нихъ узнаю мою весну,
Мои унылые досуги,
И въ ихъ я таю, въ ихъ тону.

И сердца тяжкіе недуги,
Какъ благодатною росой,
Врачую ими и молюся,
И непритворною слезой
Съ моей Украиной дѣлюся.
Но глухо все въ родномъ краю!
Я тщетно голосъ подаю,
Мнѣ эха нѣту изъ дубровы
Моей козачки чернобровой.
Тамъ все уснуло! Пустота
Растлила сердце человѣка,
И я на смѣхъ покинутъ вѣкомъ —
Я одинокій сирота!
Осенній полдень догорая,
Поля нагія освѣщалъ
И листъ увядшій опадая,
Уныло грустное шепталъ
О здѣшней жизни человѣку.
Такой порой моя калѣка,
Слѣпая нищая моя
И дочь красавица ея —
Она спала, а мать сидѣла
И тихо, грустно, тихо пѣла,
Какъ пѣлъ Іосифъ про свой родъ,
Сидя въ египетской темницѣ;
А въ поднебесьи вереницей
Съ дубравъ украинской земли
На югъ летѣли журавли;
Чему-жь-бы ей, какъ вольной птицѣ,
Туда, гдѣ лучше, не летѣть
И веселѣе не запѣть?
Какая тайна приковала
Къ жилищу мрачной тишины.
Своей сердечной глубины
Она еще не открывала
Ни даже дочери своей;

Она лишь пѣла и грустила.
Но звуки дочернихъ рѣчей
Въ ней радость тихую будили,
Быть можетъ, прежнихъ свѣтлыхъ дней.
Или ограда и тополи,
Что грустно шепчутъ межъ собой,
Свидѣтели минувшей доли,
Или дубовый пень сухой,
Плющемъ увянувшимъ повитый,
Какъ будто временемъ забытый,
Ея свидѣтель? — все молчитъ!
Она поетъ, она груститъ
И въ глубинѣ души рыдаетъ,
Какъ будто память отпѣваетъ
О дняхъ минувшихъ молодыхъ,
О прошлыхъ радостяхъ святыхъ.
И эти звуки выходили
Изъ сердца бѣднаго ея,
И въ этихъ звукахъ много было
Ея земнаго бытія.
И въ сотый разъ она кончала
Псаломъ невольничій глухой,
Поникла смуглой головой,
Вздохнула тяжко и сказала:
— Ахъ пѣсня, пѣсня, пѣсня горя,
Ты неразлучная моя,
Въ моемъ житейскомъ бурномъ морѣ
Одна ты тихая струя!
Тебя и день и ночь, рыдая,
Я всякій часъ пою, пою,
И въ край далекій посылаю
Тебя, унылую мою!
Но вѣтеръ буйный мягкокрылый,
Что прежде весело леталъ,
Теперь такъ тихо, такъ уныло,
Какъ будто друга потерялъ,

Какъ будто люди научили,
Чтобы не слушалъ онъ меня,
И не домчалъ онъ въ край далекій
Тебя, унылая моя!
Не видя васъ, не зная дня,
Въ моей печали одинокой,
Чѣмъ оскорбить я васъ могла?
Что я вамъ сдѣлала? Любила,
За ваши грѣшныя дѣла
Творца небеснаго молила,
Молила, плакала... а вы
Въ моей тоскѣ, въ моей печали,
Какъ кровожаждующіе львы,
Упрекомъ сердце растерзали,
Растлили ядомъ мою кровь,
И за молитвы, за любовь
Мое дитя, мое родное,
Тяжелымъ словомъ понесли
И непотребницей слѣпою
Меня со смѣхомъ нарекли!
Я вамъ простила, я забыла,
Я вашей славы не взяла,
Я подаяніемъ кормила
Мое дитя! И залилась
Слезами, горькими слезами.
Она рыдаетъ, а Оксана
Раскрыла черные глаза:
Скорбящей матери слеза
Прервала сонъ отроковицы;
Съ улыбкой черныя рѣсницы
Она закрыла. — »Какой сонъ
Смѣшной и глупый, и какъ живо!«...
И раскраснѣлася стыдливо,
Сама не зная отъ чего.

— »Какъ холодно, а ты все плачешь;

Ужъ скоро вечеръ; для чего
Ты мнѣ печали не разскажешь?
И я бы плакала съ тобой,
А то«... — И хлынули рѣкою
Слезы невинной красоты.
— »И ты заплакала... прости,
Что о моихъ сердечныхъ ранахъ
Я не бесѣдую съ тобой.
Я скоро плакать перестану,
Моею тяжкою слезой
Я не прерву твой сонъ прекрасный,
И о судьбѣ твоей несчастной
Узнаешь ты не отъ меня:
Тебѣ разскажутъ злые люди,
Они тебя не пощадятъ.
И много, много горя будетъ,
А горе даромъ не пройдетъ:
Озлобятъ сердце пустотою,
Оно возьметъ любовь съ собою
И все найлучшее возьметъ.
Не плачь, Оксано!« И рыдая
Она Оксану утѣшаетъ:
»Не плачь, дитя мое, усни!
Ты рано плакать начинаешь;
Придетъ пора твоей весны
И тайну слезъ моихъ узнаешь;
Свои прольешь, прольешь одна,
Одна бездомной сиротою,
И будетъ то моя вина,
Что не раздѣлишь«... — »А съ тобою?
Развѣ тебя я не люблю!
Ахъ, мнѣ съ тобой и горе любо;
Я все съ тобою раздѣлю.
Не понесу я чужимъ людямъ
Мою сердечную слезу,
Къ тебѣ на грудь я принесу,

Только не плачь! дѣлись со мною
Своею тяжкою тоскою,
Не плачь одна! откройся мнѣ,
И будетъ легче. Ахъ, послушай,
О томъ, что видѣла во снѣ,
Я разскажу тебѣ. Чаще, гуще,
Какъ будто лѣсъ, а мы вдвоемъ
Такъ на обумъ себѣ идемъ.
Потомъ темно, потомъ свѣтло,
Потомъ, гляжу, тебя не стало;
Я — ну бѣжать, кричать, устала,
Сѣла и плачу; вдругъ село;
Большая улица, большая,
И я по улицѣ иду.
Мнѣ грустно такъ, тоска такая,
Я спотыкаюсь, упаду;
Мнѣ тяжело, мнѣ давитъ грудь,
А люди смотрятъ и смѣются.
Мнѣ больно стало, а взглянуть
Я будто на людей боюся.
Потомъ атаманъ мнѣ кричитъ:
»Вотъ я тебя!« Я испугалась
И ну бѣжать... бѣгу... упала.
А сынъ атамана стоитъ,
Какъ будто грустный, надъ водою
И тихо машетъ мнѣ рукою.
Вотъ я къ нему и подошла,
А онъ схватилъ меня руками.
»За чѣмъ въ лѣсу ты не жила?
»За чѣмъ ты въ полѣ не росла?«
Такими онъ сказалъ словами:
»И мнѣ нельзя тебя любить,
»Нельзя съ тобою мнѣ вѣнчаться:
»Надъ нами будутъ всѣ смѣяться,
»А безъ тебя мнѣ скучно жить,
»Я утоплюся«, онъ сказалъ

И такъ меня поцѣловалъ!
Не такъ, какъ ты... и я проснулась.
Не правда-ли, мудреный сонъ?
Должно быть, худо значитъ онъ,
Или не худо — ты не знаешь?
Мнѣ, страхъ какъ, хочется узнать.
О чемъ же снова ты вздыхаешь?
Или боишься разсказать,
Что значитъ сонъ? Ахъ, разскажи!
Ну, что-же дѣлать? Если худо,
Мы въ лѣсъ уйдемъ и будемъ жить
Съ тобой вдвоемъ, и будетъ любо
Съ тобою вмѣстѣ мнѣ грустить.
Ну, что-жъ? разскажешь? — »Да«, сказала,
Вздохнувъ, слѣпая; »разсказать
Тебѣ должна я: я устала,
Устала горе выливать
Нераздѣленными слезами.
Тебѣ уже пятнадцать лѣтъ,
Твой сонъ не добрый, сонъ ужасный!
Ты встрѣтишь горестный привѣтъ
Своей винѣ, своей несчастной!
Не вспоминай меня, прости
И на просторѣ, и на волѣ
Съ унылымъ вѣтромъ погрусти,
Какъ я грустила, тосковала.
Мою вседневную печаль,
Какъ я лишь вѣтру повѣряла.
Но и ему меня не жаль;
Онъ даже слезъ сушить не хочетъ,
А ихъ такъ много сердце точитъ.
Оксано, выслушай меня
И помолись душой незлобной
Пречистой Дѣвѣ въ часъ прескорбный
И за него и за меня.
Неправдой люди всѣ живутъ:

Ты ихъ не слушай! Сказкой злою
Они мой жребій понесутъ
И посмѣются надъ тобою,
И ты не будешь правды знать;
На судъ ты будешь призывать
Свою родную, — а ты знаешь,
Что слезы горько проливать,
Коли вины своей не знаешь.
Узнай же все: всю жизнь мою
Я разскажу, не потаю,
Съ ея весельями и мукой,
Да будетъ для тебя наукой!

Своихъ родныхъ не знала я,
Въ чужой семьѣ я выростала,
Чужая, добрая семья
Меня любила. Я слыхала,
Когда я стала вырастать,
Что мать родная, умирая,
Просила ихъ не покидать
Меня, малютку покидая;
Но кто она, ее какъ звали,
Потомъ узнать я не могла.
И я росла себѣ, росла;
Меня сироткой называли,
Потомъ красавицей слыла;
Меня любили и ласкали
И даже сватали! Но я...
Ахъ, знать, моя такая доля!
Передъ людьми гордилась я
Своей красою. Свою волю,
Дѣвичью волю, берегла.
Какъ тяжко люди отплатили!
Не долго косу я плела,
Ее накрыли. Вотъ какъ было.
Весною умеръ дидычъ старый,

А лѣтомъ дидычъ молодой
Въ село пріѣхалъ. Злыя чары
Онъ изъ московщины съ собой
Привезъ, красавецъ, для меня;
И я веселье разлюбила,
И Маковеевaго дня
Я не забуду до могилы.
Какъ ясно солнышко свѣтило,
Какъ закатилося... и ночь...!
Мое дитя! моя ты дочь!
Не обвиняй меня несчастной —
Я стыдъ и горе понесла!
И Маковеевъ день ужасный,
И день рожденья прокляла.
Мы были въ полѣ, жито жали,
Окончивъ жатву, шли домой;
Подруги пѣли и плясали,
А я съ распущенной косой
Въ вѣнкѣ изъ жита и пшеницы
Вела передъ, была царица.
Насъ встрѣтилъ дидычъ молодой.
Никто такъ мной не любовался.
Я трепетала, тихо шла,
А онъ смотрѣлъ и улыбался.
О, какъ я счастлива была!
Какою сладкою мечтою
Забилось сердце у меня...
На третій день... о, мой покою!
Зачѣмъ покинулъ ты меня?
На третій день... и я въ палатахъ
Была, какъ пани на пиру.
Не долго я жила богато —
Зимою рано по утру
Проснулась я — все пусто было
И сердце холодомъ заныло.
А слуги... Богъ имъ судія!

Съ насмѣшкой выгнали меня
И двери заперли за мною.
Я сѣла здѣсь, подъ этимъ пнемъ,
И долго плакала... потомъ
Едва протоптанной тропою
Въ село забытое пошла
И долю горшую нашла:
Меня и въ хату не пустили,
Всѣ посмѣялись надо мной
И хусткой черною простой
Косу шелковую накрыли,
И я, рыдая, изъ села
Иной дорогою пошла
Въ село чужое. Ахъ, Оксано!
И въ шитомъ шелковомъ жупанѣ
И въ сѣрой свитѣ люди злы!
Я изъ села въ село ходила,
А горе шло передо мной.
Я горько плакала, молилась
И всѣ смѣялись надо мной.
Покрыткой, дурой называли
И даже нищіе чуждались.
Во всей Украинѣ родной
Мнѣ мѣста не было одной.
Въ лѣсу дремучемъ, въ чистомъ полѣ
Я не боялась ночевать:
Тамъ безъ свидѣтелей, на волѣ
Могла свободно пѣть, рыдать.
А пѣсня горе облегчаетъ,
Хоть и унылая она.
Спасибо, нищая одна,
Такая же, какъ я, слѣпая,
Меня учила пѣсню пѣть;
И я пою ее, рыдая,
И до могилы буду пѣть.
Дитя мое! Моя Оксано!

Я скоро плакать перестану,
Запомни пѣсню ты мою
И пой ее, какъ я пою,
Она умалитъ сердца рану.
Пришла и красная весна,
Запѣли пташки, все проснулось,
Все засмѣялось — я одна
Святой веснѣ не улыбнулась:
Она мнѣ слезы принесла.
Занемогла я на дорогѣ,
Кой-какъ до хутора дошла.
И ты на хуторѣ убогомъ
Узрѣла милый, Божій свѣтъ.
О, сколько радости у Бога
Для нашихъ слезъ, для нашихъ бѣдъ!
Твой первый звукъ... ахъ, нѣтъ, не стану...
Нѣтъ... Поцѣлуй меня, Оксано!
Я не умѣю разсказать
Про ту святую благодать,
Что только матери избранной
Душою можно понимать.
То выше счастія людскаго.
И какъ несчастлива, убога
Жена безплодная... Съ тобой
Мнѣ снова счастье возвратилось,
Я любовалася весной,
Цвѣты я снова полюбила,
Цвѣты я снова берегла.
Съ восходомъ солнца я вставала,
Ты на груди моей спала.
Никѣмъ невидима, бывало,
Прокрадусь въ лѣсъ, найду цвѣтокъ
И сяду у цвѣтка съ тобою.
Ты тихо спишь, а онъ цвѣтетъ
И я гордилася тобою
Предъ распустившимся цвѣткомъ.

Бывало я сорву тайкомъ
Листочекъ розовый румяный
И тихо, тихо положу
Тебѣ на щечку... погляжу
И оболью тебя слезами.
Была ты розовѣй цвѣтка
И утренней зари румянѣй.
Такъ мнѣ Господь добро творилъ
Въ тебѣ и розовыхъ листкахъ.
Но... какъ тебя ни забавляла,
Какія пѣсни ни пѣвала,
Какъ ни играла я съ тобой,
А злая доля шла за мной.
Я не могла тобой гордиться:
Мнѣ было не съ кѣмъ подѣлиться
Твоею дѣтскою красой.
Ты слово »мамо« лепетала,
Но слова лучшаго не знала,
Какъ и теперь не знаешь ты.
Я не могла съ тобой идти
Черезъ село; я не стыдилась —
Пусть люди смотрятъ, какъ хотятъ!
Я стыдъ любовью замѣнила.
Тебѣ боялась показать,
Какъ дѣти межъ собой играютъ,
Боялась видѣть, какъ дитя
Отца усталаго ласкаетъ.
Такъ время шло — ты выростала,
И любо было мнѣ смотрѣть,
Когда ходить ты начинала.
Но горе-горькое терпѣть
Судилъ Господь мнѣ до могилы
За юность грѣшную мою.
Свѣтъ гаснуть сталъ... О, Боже милый!
Я надъ могилою стою,
Пошли мнѣ мудростью своею

Взглянуть на милый Божій свѣтъ,
Проститься съ грѣшною землею,
Хотя на мѣсто посмотрѣть,
Гдѣ я усну, усну на вѣки!

. . . . . .

И я ослѣпла. Слезы — рѣки,
Молитвы теплыя — ничто,
Ничто Творца не умолило,
И все, что душу веселило,
Какъ будто въ гробѣ заперто.
Потомъ что было, я не знаю:
Смѣялись люди, или нѣтъ;
Мои бѣды воспоминая,
Мнѣ только жаль, что Божій свѣтъ
Не скрылся въ юности безпечной;
Тогда-бъ не знала ничего:
Ни сладкой доли скоротечной,
Ни даже сердца своего.
Теперь къ печали безконечной
Пристала горшая печаль.
Ты хороша собой, Оксано;
Я это знаю, и мнѣ жаль —
Твой сонъ недобрый очень рано
Тебѣ приснился.

Оксана.

..... развѣ онъ
Какое зло намъ предвѣщаетъ?

Слѣпая.

Онъ для меня всѣхъ бѣдъ страшнѣе,
А для тебя еще ужаснѣй.
И ты погибнешь отъ людей,
Какъ я погибла. Ты не знаешь,
Что скоро встрѣтишь между ними
Змѣю, ужасную змѣю!

И ты пойдешь за нею слѣдомъ,
Покинешь голову мою;
Какъ я покинула, забыла
Меня вскормившую семью.

Оксана.

Вѣдь ты не знала, что такъ будетъ,
Что насмѣются злые люди,
Что онъ недобрый человѣкъ,
Что онъ покинетъ. Мамо, мамо,
Ты говорила все такое,
Что страшно стало. Гдѣ же онъ,
Мой злой отецъ? Ты говорила,
Что здѣсь увижу я его:
И сколько лѣтъ уже съ тобою
Сижу я здѣсь — его все нѣтъ.
Онъ не пріѣдетъ, онъ покинулъ.
Тебя онъ, видно, не любилъ.
Зачѣмъ же ты его любила?
Уйдемъ изъ этого села —
Мнѣ страшно стало.

Слѣпая.

Ахъ, Оксано!
Куда уйдемъ мы отъ людей?
Гдѣ молодость твою укрою?
А онъ пріѣдетъ... и тогда,
Тогда спокойно я умру.
Слѣпая грустно замолчала;
Оксана съ дѣтскою тоской
Къ ней на колѣни тихо клала
Головку смуглую свою.
»Усни, Оксано! говорила:
»Я тихо пѣсеньку спою,
Спою любимую твою,
Какъ братья брата продавали

Въ чужую дальную страну.«
И отходящую ко сну
Лелѣя, нѣжно цѣловала,
Читая тихо ей псаломъ:
Храни тебя, святая Дѣва,
Отъ злыхъ напастей, бурь земныхъ!
Да будетъ сонъ твой сладокъ, тихъ,
Какъ непорочные напѣвы
Небесныхъ ангеловъ святыхъ!
Да не дерзаетъ искуситель
Въ сердечну храмину войти
И по терновому пути
Да волитъ ангелъ охранитель
На лоно рая привести!
Храни тебя святая Дѣва
Отъ злыхъ напастей, вражьихъ ковъ,
Свой найбожественный покровъ.
Пошли тебѣ святая Дѣва,
Мое дитя, моя любовь!

На утро юная Оксана,
Какъ утро осени въ туманѣ,
Скорбя невинною душой,
У ногъ страдалицы слѣпой
Унылa, блѣдная сидѣла.
Слѣпая ту-же пѣсню пѣла,
И тотъ же въ сердцѣ непокой!
Не скоро дни текутъ надъ ними,
Не ясно солнышко горитъ.
Пришла весна и дворъ пустынный
Вдругъ оживился, все кипитъ
Веселой жизнью, какъ бывало.
Пріѣхалъ дидычъ на покой.
Чету страдалицъ разлучили:
Оксана въ домѣ заперта.
А одинокую слѣпую

Одѣть велѣли и прогнать
Съ наказомъ строгимъ не шататься
Вокругъ господскаго двора.
И рада, бѣдная, была,
Что такъ сбылося, какъ мечтала.
»Теперь«, такъ думала слѣпая:
»Теперь Оксапочка моя
Укрылася отъ непогоды,
Будетъ счастливою«, и шла
Съ любимой пѣснью изъ села,
Моля Небесную Царицу,
Да благо дщерино хранитъ
. . . . . .
Оксана грустная сидитъ
Въ роскошно убранной свѣтлицѣ,
Одѣта бархатомъ, царчей,
И не любуется собой
Передъ большими зеркалами.
Проходятъ мѣсяцы за днями,
Какъ паннѣ, все готово ей
И ходитъ сторожъ у дверей.
Самъ дидычъ сласти ей приноситъ,
Даритъ алмазомъ, жемчугомъ
И на колѣнахъ ее проситъ
Не звать ни паномъ, ни отцомъ.
. . . . . .
Зачѣмъ все это? И рыдала...
Запѣлъ весною соловей,
Запѣлъ не такъ, какъ онъ, бывало,
Поетъ предъ утренней зарей,
Когда малюточка Оксана,
Пока покоилось село,
Шалашикъ дѣлаетъ съ бурьяну,
Чтобъ маму солнце не пекло,
Когда ходила умываться
Она въ долину и потомъ

Барвинкомъ, рутой наряжаться
И ненарокомъ повстрѣчаться
Съ черночуприннымъ козакомъ.
Печальный вечеръ ночь смѣнила
Еще печальнѣй. Тяжко ей,
Она сидѣла и грустила
О прошлой бѣдности своей.
И слышитъ пѣсню за оградой,
Знакомый голосъ ей поетъ
Печально, тихо...

»Текла річка в чистім полі,
Орли воду пили;
Росла дочка у матері,
Козаки любили.
Всі любили, всі ходили
І всі сватать стали,
І одного межи ними
Козака не стало.
Куда скрився, дивилися.
І ніхто не знає.
Поселився в темній хатці
За тихим Дунаєм.«

Оксана молча трепетала,
Ей каждый звукъ рождалъ мечту.
»Онъ не забылъ«, она шептала:
»Онъ не покинетъ сироту...«
За каждымъ звукомъ вылетаетъ
Изъ сердца черная тоска,
Она себя воображаетъ
Уже въ объятьяхъ козака,
Уже за садомъ, за оградой,
Уже на полѣ... воля... рай...

. . . . . .

»Держи, держи! Лови, стрѣляй!«
Раздался хриплый голосъ пана

И выстрѣлъ поле огласилъ.
»Убили!« вскрикнула Оксана:
»Убили! Онъ меня любилъ!
Любилъ!!!...« и замертво упала.
То былъ не сонъ, — то пѣлъ козакъ,
Удалый вольный гайдамакъ.
Оксана долго дожидала
Любимца сердца своего
И не дождалася его.
Отрадный звукъ не повторился,
Надежды вновь не прошепталъ,
Онъ только снился, часто снился
И юный разумъ разрушалъ
Мечтой безплодною.
»Птицы вольныя сестрицы,
Полетите въ край далекій,
Гдѣ мой милый кароокій,
Гдѣ родная край дороги.
Болятъ руки, болятъ ноги,
А я долю проклинаю
Съ поля воли дожидаю!«
Такъ пѣла бѣдная Оксана
Зимой въ свѣтлицѣ у окна.
Неволя стерла цвѣтъ румяный,
Слезою смылась бѣлизна.
— »Быть можетъ, здѣсь, она шептала,
Зимой проснулась мать моя,
А я... дитя ея... а я«...
И, содрагаясь, замолчала.
— Темнѣло поле, изъ туману
Луна кровавая взошла;
Взглянула съ трепетомъ Оксана
И быстро молча отошла
Отъ непривѣтнаго окна,
Страшась кроваваго свѣтила.
Завыли псы, рога трубили,

И шумъ, и хохотъ у воротъ —
Охота съ поля возвратилась,
И панъ къ страдалицѣ идетъ
Безстыдно пьяный...

. . . . . .

Слѣпая бѣдная не знала
Недоли дочери свой,
Съ чужимъ вожатымъ спотыкалась
Межъ непріязненныхъ людей.
Ходила въ Кіевъ и Почаевъ
Святыхъ угодниковъ молить,
И душу страстную, рыдая,
Молитвой думала смирить.
И возвратилася зимою
Въ село страданія тайкомъ.
Сердце недобрымъ чѣмъ-то ныло,
Вѣщало тайнымъ языкомъ
Вѣсть злополучія и горя.
Со страхомъ въ сердцѣ и тоскою
Тихонько крадется она
Давно извѣданной тропою;
Кругомъ, какъ въ гробѣ, тишина;
Печально блѣдная луна
Съ глубокой вышины сіяла
И бѣлый саванъ озаряла
На мертвой грѣшницѣ землѣ.
И вдругъ открылася вдали
Картина страшная пожара.
Слѣпая бѣдная идетъ,
Не видя нашихъ золъ и кары,
И очутилась у воротъ,
Весною кинутыхъ. О, Боже!
Что она слышитъ? Трескъ и громъ,
И визгъ, и крикъ, и гулъ протяжный,
И жаромъ хлынуло въ лицо.
Она трепещетъ. Недалеко

Вдругъ слышитъ голосъ... Боже мой!
Чей это голосъ ты узнала?
Узнала... страшно... то Оксана!
На мѣстѣ томъ, гдѣ столько лѣтъ
Они вдвоемъ грустя сидѣли,
Она несчастная сидитъ,
Едва одѣтая, худая,
И на рукахъ, какъ-бы дитя,
Широкій ножъ въ крови качаетъ
И страшно шепчетъ:
»Молчи, дитя мое, молчи,
Пока спекутся калачи;
Будемъ медомъ запивать,
Будемъ пана поминать.«

(Поетъ.)

А у пана два жупана,
А третяя свита,
За то пана
Утромъ рано
Въ дубровѣ убито.
А убили гайдамаки,
Жупаны дѣлили:
Тому жупанъ, тому жупанъ,
А третьему свита.
И остался безъ свиты панъ,
Въ снѣгъ бѣлый зарытый.
Ай, да й гайдамаки!

Слѣпая.

Оксано! гдѣ ты?

Оксана.

Ахъ, молчи!
Дай убаюкать мнѣ сынка!

(Поетъ.)

Баю, баю, дитя мое,

Въ дремучемъ лѣсу,
А я тебѣ съ поля волю
Долю принесу.
Баю, баю, дитя мое,
Во сыромъ бору,
А я пойду погуляю,
Ягодъ наберу.
Баю, баю, дитя мое
Край битой дороги,
Переломятъ люди руки
И бѣлыя ноги.
Баю, баю, дитя мое
У гробу дубовомъ,
Полиняютъ кари очи
И черныя брови.
Усни, дитя, усни, дитя,
Усни ты на вѣки,
А я одна на базаръ пойду.
У жида крови наточу
И тебя полечу.
А... уснулъ! Теперь возьми,
У! какой черный — посмотри!

Слѣпая.

Оксано! гдѣ ты? что съ тобою?

Оксана *(быстро подходитъ къ ней)*

А ты гдѣ ходишь? Посмотри,
Какой веселый пиръ у пана!
Да панъ не будетъ пировать —
Я уложила его спать.
Тебя одной недоставало.
Я подожгла, пойдемъ плясать.
(Поетъ и медленно пляшетъ.)
Гой, гой, не бѣда,
Слезы тоже вода,

Слезы гасятъ печаль,
А печали мнѣ жаль,
Жаль мнѣ грусти моей,
Жаль подруги моей,
Моей черной тоски.
Моей... моей... Ахъ, нѣтъ, не то!...
Теперь такъ весело, свѣтло,
А я какъ будто на поклонахъ.
(Поетъ и пляшетъ.)
Посѣяла лебеду на бѣду,
А долина калиною поросла;
А у меня, красавицы,
Змѣи-серьги въ ушахъ
Черезъ плечи висятъ
И шипятъ, и шипятъ.
Козакъ вѣрно любилъ,
Козакъ серьги дарилъ.
Мать въ могилѣ спала,
А я, знай, себѣ шла,
Шла дорогой большой;
А за мной, все за мной
По четыре, по три
Косари, косари
Бурьянъ косятъ, поютъ.

Слѣпая.

Оксано бѣдная, молися,
Молися Богу, ты поешь
Все пѣсни страшныя такія!

Оксана.

А ты смѣяться, мамо, хочешь?
Э, полно, мамо, столько лѣтъ
Ты хохотала, я смѣялась,
Поплакать можно одну ночь.

Слѣпая.

Дитя мое, моя ты дочь!
Опомнись, грѣхъ тебѣ, Оксано,
Ты насмѣялася.

Оксана.

Кто? Я?
Не насмѣялася! Смотри,
Смотри, какъ падаютъ стропила.
Гу!... Гу!... Гу!... Ха, ха, ха, ха!
Пойдемъ плясать, его ужъ нѣтъ,
Онъ не разлучитъ насъ съ тобою.
(Поетъ и пляшетъ.)
По дорогѣ осока,
А въ болотѣ груши,
Полюбила козака,
Запродала душу;
А козакъ
Такъ и сякъ
Не любилъ,
Задушилъ,
Въ сыру землю зарылъ.
Въ темной хатѣ сырой
Спать ложилась со мной
Вѣдьма черная.
И смѣялася,
Обнималася,
Ѣла, грызла меня,
Подложила огня
И запѣла, заплясала
И скакала, и кричала:
Жаръ, жаръ, жаръ!
Черезъ яръ
На пожаръ.
Всѣ слеталися,

Любовалися
И смѣялися
Хи, хи, хи, тра, ла, ла, ла,
Не осталось ни кола.
Смоляная чорту свѣчка!
Черезъ яръ идетъ овечка:
Не ходи козакъ въ дуброву.
Не ходи, Пвашечко,
Торною дорожкою,
Не носи гостинчики
Змѣѣ черной гадинѣ:
Чародѣйка лютая
Сотретъ брови черныя,
Выжжетъ очи карія.

Слѣпая.

Опомнись, дочь моя, Оксано!
Ты все недоброе поешь;
Пойдемъ въ село: здѣсь страшно стало!

Оксана.

Пойдемъ въ село, здѣсь душно мнѣ,
Я босикомъ, какъ на огнѣ,
На розовомъ снѣгу танцую.
Пойдемъ въ село, переночуемъ.
А кто насъ пуститъ ночевать?
Вѣдь люди, знаешь, насъ боятся;
Пойдемъ мы въ лѣсъ волковъ ласкать;
Вѣдь люди врутъ, что волки злые,
Волки насъ любятъ — право такъ!
А помнишь, ты мнѣ говорила...
Ахъ, нѣтъ... не то... постой, забыла,
Я все забыла... мой козакъ,
Мой кароокій. Я любила,
И онъ, козакъ, меня любилъ,
И темной ночью онъ ходилъ

Въ зеленый садъ, гдѣ я гуляла.
Ахъ, какъ тамъ весело бывало!
Какъ онъ, лаская, цѣловалъ,
Какія рѣчи онъ шепталъ!
Ты такъ меня не цѣловала,
Какъ онъ, мой милый, дорогой,
Мой ненаглядный, мой сердечный!

. . . . . .

Ты говорила, онъ не злой;
А онъ, твой панъ, безчеловѣчный
Твой панъ на смерть его убилъ
За то, что я его любила,
За то, что онъ меня любилъ.
Злодѣй, въ желѣза заковалъ,
Объ этомъ я не говорила
Съ тобою даже; онъ пропалъ,
Пропалъ безъ вѣсти, какъ пропала
Моя дѣвичья краса.
А ты слыхала чудеса!
Онъ въ гайдамакахъ атаманомъ;
И этотъ ножъ мнѣ подарилъ,
Онъ приходилъ...

Слѣпая.

Пойдемъ скорѣй!
Веди меня.

Оксана.

Куда вести?
Въ болото, въ лѣсъ? Постой, постой!
Я поведу тебя въ село,
Гдѣ все бурьяномъ поросло,
Гдѣ вмѣсто хатъ кресты, могилы,
Гдѣ поселился другъ мой милый
Въ свѣтелкѣ темной и сырой.

Слѣпая.

Пойдемъ скорѣе. Богъ съ тобою,
Перекрестися!

Оксана.

Я крестилась,
Я горько плакала, молилась,
Но Богъ отвергъ мои кресты,
Мои сердечныя молитвы,
Да, онъ отвергъ; а помнишь ты?
Нѣтъ, ты не помнишь, ты забыла;
А я такъ помню, ты учила
Меня малютку кровь сосать,
Да «Отче нашъ« еще читать.

Слѣпая.

Оксано, Боже мой, молись,
Ты страшно говоришь!

Оксана.

Да, да.
Я страшно говорю! такъ чтобы
Ты не боялася сидѣть
Осенней ночью у забора
И просидѣла двадцать лѣтъ,
Пойдемъ опять туда сидѣть.
Пойдемъ-же, мамо, будемъ пѣть,
Пока народъ не пробудился.
И будемъ пѣть, какъ снарядился
Козакъ съ ордою воевать
И какъ покинулъ онъ дѣвчину,
И какъ другую полюбилъ.
Вѣдь это весело покинуть!
Въ чужой далекой сторонѣ
Листокъ съ любистка на огнѣ.
(Поетъ тихо.)

»Плыви, плыви, лодочка, за Дунай;
За Дунаемъ погуляю молода
Съ козаками молодцами мертвыми,
Съ козаками мертвецами.
Чуръ меня! Чуръ меня! Чуръ меня!«
Пойдемъ скорѣе. Ахъ, постой!
Я потеряла башмаки.
А башмаки вѣдь дорогіе,
Да ноги жгли мнѣ, все равно
Мнѣ ихъ не жаль, и босякомъ
Дойдемъ до гроба...

(Поетъ.)

Полетѣла пташечка
Черезъ поле въ гай,
Уронила перышко
На тихій Дунай.
Плыви, плыви, перышко,
Плыви за водой!...

Я все молчала, все молчала,
А онъ шепталъ и цѣловалъ.
Сулилъ намисто съ дукачами.
Зачѣмъ ты не велѣла брать?
Вѣдь имъ бы можно удавиться.
А знаешь что? пойдемъ къ рѣкѣ
Купаться просто и утонемъ,
И будемъ щуками въ водѣ.
И пташкамъ воля въ чистомъ полѣ,
И пташкамъ весело летать;
А мнѣ такъ весело въ неволѣ
Дѣвичью молодость терять.
Я развѣ грѣшница какая?
Отраву, что-ли, я варю?
Нѣтъ, я не грѣшница; ты знаешь,
Всему я вѣрила, всему.
Но кто повѣрилъ моей вѣрѣ?
Теперь не то. Летитъ, летитъ!

Нѣтъ, ты не вылетишь, проклятый.
Я задушу тебя! Держите —
Красный змѣй! Красный змѣй!
Онъ разсыпется... Потомъ
Га! га! га!...
И, будто мщеніе живое,
Она съ распущенной косой,
Съ ножемъ въ рукахъ, крича летѣла
И съ визгомъ скрылася въ огнѣ.
Вдругъ крикъ пронзительный. Вздрогнула
Слѣпая, молча, и, крестясь,
Аминь, аминь, аминь шептала.
И крикъ смѣнилъ протяжный гулъ,
Стѣна упала, гулъ ревѣлъ
И смолкъ въ долинѣ безучастной,
Какъ въ глубинѣ души безстрастной.
Пожаръ лютѣя пламенѣлъ.
Слѣпая, бѣдная, стояла
Въ дыму и пыли снѣговой,
Она Оксаны дожидала
И »со святыми упокой«
Невольно съ трепетомъ шептала.
И не дождалася слѣпая
Своей Оксаночки; ушла
Изъ погорѣлаго села,
Псаломъ любимый напѣвая:
Кого, рыдая, призову я
Дѣлить тоску, печаль мою?
Въ чужомъ краю кому, тоскуя,
Родную пѣсню пропою?

1841—42. Перводрук: »Кіевская Старина«, 1886, Кн. VI.

БЕЗТАЛАННЫЙ.

(Поэма).

На память 9-го ноября 1843 года княжнѣ Варварѣ Николаевнѣ Репниной.

ПОСВЯЩЕНІЕ.

Душѣ съ прекраснымъ назначеньемъ
Должно любить, терпѣть, страдать.
И даръ Господній, вдохновенье,
Должно слезами поливать.
Для васъ понятно это слово!...
Для васъ я радостно сложилъ
Свои житейскія оковы,
Священодѣйствовалъ я снова
И слезы въ звуки перелилъ.
Вашъ добрый ангелъ осѣнилъ
Меня безсмертными крылами
И тихостройными рѣчами
Мечты о раѣ пробудилъ.

Яготинъ, 11 ноября,
1843 г.

Души ваши очистивше въ послушанiи истины духомъ, въ братолюбiи нелицемѣрно, отъ чиста сердца другъ друга любите прилежно: по рождени не отъ сѣмени истлѣнна, но не истлѣнна, словомъ живаго Бога, пребывающаго во вѣки. Зане всяка плоть, яко трава, и всяка слава человѣча, яко цвѣтъ травный: изсше трава, и цвѣтъ ея отпаде, глаголъ же Господень пребываетъ во вѣки. Се же есть глаголъ благовѣтствованный въ васъ.

(Первое соборное посланiе св. апостола Петра, 1, 22—25).

Двѣнадцать приборовъ на кругломъ столѣ,
Двѣнадцать бокаловъ высокихъ стоятъ;
И часъ ужъ проходитъ,
Никто не приходитъ;
Должно быть друзьями
Забыты они.
Они не забыты, — въ урочную пору,
Обѣтъ исполняя, друзья собрались
И вѣчную память пропѣли соборомъ,
Отправили тризну — и всѣ разошлись.
Двѣнадцать ихъ было; всѣ молоды были,
Прекрасны и сильны. Въ прошедшемъ году
Найлучшаго друга они схоронили
И другу поминки въ тотъ день учредили,
Пока на свиданье къ нему не сойдутъ.
Счастливое братство! единство любови
Почтите вы свято на грѣшной земли:
Сходитеся, други, какъ нынѣ сошлись,
Сходитеся долго и пѣснею новой

Воспойте свободу на рабской земли!
Благословенъ твой малый путь,
Пришлецъ убогій, неизвѣстный!
Ты силой Господа чудесной
Возмогъ въ сердца людей вдохнуть
Огонь любви, огонь небесный.
Благословенъ! ты Божью волю
Короткой жизнью освятилъ
Въ юдоли рабства, радость воли
Безмолвно ты провозгласилъ.
Когда братъ брата алчетъ крови —
Ты сочеталъ любовь въ чужихъ;
Свободу людямъ въ братствѣ ихъ
Ты проявилъ; великимъ словомъ
Ты міру миръ благовѣстилъ;
И отходя благословилъ
Свободу блага, — духъ любови!
Душа избранная, зачѣмъ
Ты мало такъ у насъ гостила?
Тебѣ здѣсь тѣсно, трудно было!
Но ты терпѣла здѣшній плѣнъ;
Ты, непорочная, взирала
Скорбя на суетныхъ людей
Но ангела недоставало
У вѣчнаго Царя царей
И ты на небѣ въ вѣчной славѣ
У трона Божія стоишь,
На міръ нашъ темный и лукавый
Съ тоской безстрастною глядишь.
Благоговѣю предъ тобою,
Въ безмолвномъ трепетѣ дивлюсь;
Молюсь, тоскующій душою,
Какъ передъ ангеломъ молюсь!
Сниди, пошли мнѣ исцѣленье!
Внуши; навѣй на хладный умъ
Хоть мало свѣтлыхъ, чистыхъ думъ;

Хоть на единое мгновенье
Темницу сердца озари
И мракъ строптивыхъ помышленій
И разгони и усмири.
Правдиво тихими рѣчами
Ты разскажи мнѣ все свое
Земное благо-житіе
И научи владѣть сердцами
Людей кичливыхъ и своимъ,
Уже растлѣннымъ, уже злымъ...
Скажи мнѣ тайное ученье —
Смягчать народныхъ палачей
И рѣчью кроткой и смиреньемъ
Добро лишь сѣять въ жизни сей.
Да просвѣщаю гимнъ пророчій
И долу правду низведу
И погасающія очи
Безъ страха къ небу возведу.
И въ этотъ часъ послѣдней муки
Пошли мнѣ истинныхъ друзей
Сложить хладѣющія руки
И безкорыстія елей
Пролить изъ дружескихъ очей.
Благословлю мои страданья,
Отрадно смерти улыбнусь
И къ вѣчной жизни съ упованьемъ
Къ тебѣ на небо вознесусь.
Благословенъ твой малый путь,
Пришлецъ неславленный, чудесный!
Въ семьѣ убогой, неизвѣстной
Онъ выросталъ; и жизни трудъ,
Какъ сирота, онъ встрѣтилъ рано;
Упреки злые встрѣтилъ онъ
За хлѣбъ насущный... В серцѣ рану
Змѣя прогрызла... Дѣтскій сонъ
Исчезъ, какъ голубь боязливый;

Тоска, какъ воръ, нетерпѣливо
Въ разбитомъ сердцѣ притаясь,
Губами жадными впилась
И кровь невинную сосала...
Душа рвалась, душа рыдала,
Просила воли... умъ горѣлъ,
Въ крови гордыня клокотала...
Онъ трепеталъ... онъ цѣпенѣлъ...
Рука, сжимаяся, дрожала...
О, если бъ могъ онъ шаръ земной
Схватить озлобленной рукой,
Со всѣми гадами земными,
Схватить, измять и бросить въ адъ!...
Онъ былъ бы счастливъ, былъ бы радъ.
Онъ хохоталъ, какъ демонъ лютый,
И длилась страшная минута,
И міръ пылалъ со всѣхъ сторонъ;
Рыдалъ, нѣмѣлъ онъ въ изступленьи,
Душа терзалась страшнымъ сномъ;
Душа мертвѣла, а кругомъ
Земля, Господнее творенье,
Въ зеленой ризѣ и цвѣтахъ,
Весну встрѣчая, ликовала.
Душа отрадно пробуждалась
И пробудилась... Онъ въ слезахъ
Упалъ и землю лобызаетъ,
Какъ перси матери родной!...
Онъ снова чистый ангелъ рая
И на землѣ онъ всѣмъ чужой.
Взглянулъ на небо: »о, какъ ясно,
Какъ упоительно прекрасно!
О, какъ тамъ вольно будетъ мнѣ!«
И въ безпредѣльной глубинѣ
На сводъ небесный устремляетъ
И въ безпредѣльной глубинѣ
Душой невинной утопаетъ.

По высотѣ святой широкой
Платочкомъ бѣлымъ одинока
Прозрачна тучка въ даль плыветъ.
»Ахъ, тучка, тучка! кто несетъ
Тебя такъ плавно, такъ высоко?
Ты что такое? и зачѣмъ
Такъ пышно, мило нарядилась?
Куда ты послана и кѣмъ?«. .
И тучка тихо растопилась
На небѣ свѣтломъ; взоръ унылый
Онъ опустилъ на темный лѣсъ...
»А гдѣ край свѣта, край небесъ,
Концы земли?«... И вздохъ глубокій,
Не дѣтскій вздохъ онъ испустилъ,
Какъ будто въ сердцѣ одинокомъ
Надежду онъ похоронилъ.
Въ комъ вѣры нѣтъ, — надежды нѣтъ!
Надежда — Богъ, а вѣра — свѣтъ.
»Не погасай, мое свѣтило!
Туманъ душевный разгоняй,
Живи меня твоею силой
И путь тернистый, путь унылый
Небеснымъ свѣтомъ озаряй.
Пошли на умъ твою святыню,
Святымъ наитіемъ напой,
Да провѣщаю благостыню,
Что заповѣдана тобой!«...
Надежды онъ не схоронилъ;
Воспрянулъ духъ, какъ голубь горній,
И мракъ сердечный, мракъ юдольный
Небеснымъ свѣтомъ озарилъ;
Пошелъ искать онъ жизни, доли,
Уже прошелъ родное поле,
Уже скрывалося село...
Чего то жаль внезапно стало;
Слеза рѣсницы пробивала,

Сжималось сердце и рвалось.
Чего то жаль намъ въ прошломъ нашемъ,
И что то есть, въ землѣ родной...
Но онъ, бѣднякъ, онъ всѣмъ не свой
И тутъ и тамъ. Планета наша,
Прекрасный міръ нашъ, рай земной,
Во всѣхъ концахъ ему чужой;
Припалъ онъ молча къ персти милой
И, какъ родную, лобызалъ,
Рыдая тихо и уныло,
На путь молитву прочиталъ...
И твердой вольною стопой
Пошелъ... и скрылся за горой.

За рубежомъ родной земли
Скитался нищимъ сиротою.
Какія слезы не лились!
Какой ужасною цѣною
Уму познанія купилъ
И дѣвство сердца сохранилъ!
Безъ малодушной укоризны
Пройти мытарства трудной жизни,
Измѣрить пропасти страстей,
Понять на дѣлѣ жизнь людей,
Прочесть всѣ черныя страницы,
Всѣ беззаконныя дѣла...
И сохранить полетъ орла
И сердце чистой голубицы!
Се человѣкъ... безъ крова жить,
Людей извѣдать — и любить!
Незлобнымъ сердцемъ сожалѣя
О недостойныхъ ихъ дѣлахъ
И не кощунствуя въ потьмахъ,
Какъ царь ума. Убогимъ, нищимъ,
Изъ за куска насущной пищи,
Глупцу кичливому годить,

И мыслить, чувствовать и жить!...
Вотъ драма страшная, святая!...
И онъ прошелъ ее, рыдая,
Ее онъ строго разыгралъ
Безъ слова; онъ не толковалъ
Своихъ вседневныхъ приключеній,
Какъ назидательный романъ;
И тьму различныхъ сновидѣній
И Байроническій туманъ
Онъ не пускалъ; »толпой ничтожной«
Своихъ друзей не поносилъ;
Чиновъ и власти не казнилъ,
Какъ N, глашатай осторожный.
И тотъ, кто мыслитъ безъ конца
О мысляхъ Канта, Галилея,
Космополита-мудреца,
И судитъ люди, не жалѣя
Роднаго брата и отца,
Тотъ лжепророкъ! Его сужденья —
Полу-идеи, полу-вздоръ!...
Провидя жизни назначенье,
Великій Божій приговоръ,
Въ самопытливомъ размышленьи
Онъ подымалъ слезящій взоръ
На красоты своей природы.
»Какъ все согласно!« онъ шепталъ
И край родной воспоминалъ;
У Бога правды и свободы
Всему живущему молилъ,
И кроткой мыслію слѣдилъ
Дѣла минувшія народовъ.
Дѣла страны своей родной
И горько плакалъ. »О Святая!
Святая родина моя!
Чемъ помогу тебѣ рыдая
И ты закована, и я

Великимъ словомъ Божью волю
Сказать тиранамъ — не поймутъ!
И на родномъ прекрасномъ полѣ
Пророка каменьемъ побьютъ!
Сотрутъ высокіе могилы
И понесутъ ихъ словомъ зла?!
Тебя убили, раздавили;
И славословить запретили
Твои великіе дѣла.«
О, Боже, сильный и правдивый
Тебѣ возможны чудеса —
Исполни славой небеса
И славословить запретили
Воскреснуть мертвымъ повели!
Благослови всесильнымъ словомъ
На подвигъ новый и суровый —
На искупленіе земли,
Земли поруганой, забитой,
Чистѣйшей кровію политой,
Когда-то счастливой земли!
Какъ тучи, мысли расходились,
И слезы капали, какъ дождь!...
Блаженъ тотъ на свѣтѣ, кто малую долю,
Кроху отъ трапезы волёнъ удѣлить
Голодному брату и злобнаго волю
Закономъ Господнимъ возмогъ укротить!
Блаженъ и свободенъ!... но тотъ, кто не окомъ,
А смотритъ душою на козни людей
И можетъ лишь плакать въ тоскѣ одинокой
О, Боже правдивый, лиши ты очей!
Твои горы, твое море,
Всѣ красы природы,
Не искупятъ его горя,
Не дадутъ свободы.
И онъ, страдалецъ жизни краткой,
Все видѣлъ, чувствовалъ и жилъ.

Людей извѣдавши, любилъ
И тосковалъ о нихъ украдкой.
Его и люди полюбили,
И онъ ихъ братіями звалъ;
Нашелъ друзей и тайной силой
Къ себѣ друзей причаровалъ;
Между друзьями молодыми
Порой задумчивый... порой,
Какъ волхвъ-вѣщатель молодой,
Рѣчами звучными, живыми
Друзей внезапно изумлялъ
И силу дружбы между ними
Благословляя укрѣплялъ.
Онъ говорилъ, что обще благо
Должно любовію купить
И съ благородною отвагой
Стать за добро и зло казнить.
Онъ говорилъ, что праздникъ жизни,
Великій праздникъ, Божій даръ,
Должно пожертвовать отчизнѣ,
Должно поставить подъ ударъ.
Онъ говорилъ о страсти нѣжной;
Онъ тихо грустно говорилъ
И умолкалъ!.... Въ тоскѣ мятежной
Изъ за стола онъ выходилъ
И горько плакалъ. Грусти тайной,
Тоски глубокой, не случайной
Ни съ кѣмъ, страдалецъ, не дѣлилъ.
Друзья любили всей душою
Его, какъ кровнаго; но онъ
Непостижимою тоскою
Былъ постоянно удручонъ,
И между ними свѣтлой рѣчью
Онъ пламенѣлъ. Но межъ гостей,
Когда при тысячѣ огней
Мелькали мраморныя плечи,

О чемъ то тяжко онъ вздыхалъ
И думой мрачною леталъ
Въ странѣ родной, въ странѣ прекрасной,
Тамъ, гдѣ никто его не ждалъ,
Никто объ немъ не вспоминалъ,
Ни о судьбѣ его неясной.
И думалъ онъ: »зачѣмъ я тутъ?
И что мнѣ дѣлать между ними?
Они всѣ пляшутъ и поютъ,
Они родня между родными.
Они равны всѣ межъ собой:
А я!«... И тихо онъ выходитъ,
Идетъ, задумавшись, домой;
Никто изъ дому не выходитъ
Его встрѣчать; никто не ждетъ.
Вездѣ одинъ... тоска, томленье!...
И свѣтлый праздникъ Воскресенья
Тоску сторичную несетъ.
И вянетъ онъ, вянетъ, какъ въ полѣ былина,
Тоскою томимый въ чужой сторонѣ,
И вянетъ онъ молча... Какая кручина
Запала въ сердечной его глубинѣ?
»О, горе мнѣ, горе! зачѣмъ я покинулъ
Невинности счастіе, родную страну?
Зачѣмъ я скитался, чего я достигнулъ?
Утѣхи познаній?... Кляну ихъ, кляну!
Они то мнѣ гады, мой умъ истощили,
Съ моимъ тихимъ счастьемъ они разлучили!
Кому я тоску и любовь разскажу?
Кому сердца раны въ слезахъ покажу?
Здѣсь нѣту мнѣ пары, я нищій межъ ними,
Я бѣдный поденщикъ, работникъ простой!
Что дамъ я подругѣ моими мечтами?
Любовь... Ахъ любови, любови одной
Съ нея на три вѣка, на вѣчность бы стало!
Въ своемъ бы я сердцѣ ее схоронилъ.

О, какъ бы я нѣжно, какъ нѣжно любилъ!«
И крупныя слезы, какъ искры, низались,
И блѣдныя щеки и слабую грудь
Росили — и сохли. »О, дайте вздохнуть,
Разбейте мнѣ черепъ и грудь разорвите:
Тамъ гады, тамъ змѣи, — на волю пустите!
О, дайте мнѣ тихо на вѣки заснуть!«
Страдалъ несчастный сирота
Вдали отъ родины счастливой
И ждалъ конца нетерпѣливо.
Его любимая мечта —
Полезнымъ быть родному краю,
Какъ цвѣтъ, съ нимъ вмѣстѣ увядаетъ!
Страдалъ онъ. Жизни пустота
Предъ нимъ могилой раскрывалась:
Пріязни братской было мало,
Не грѣла теплота друзей,
Небесныхъ солнечныхъ лучей
Душа парящая алкала, —
Огня любви, что Богъ зажегъ
Въ стыдливомъ сердцѣ голубиномъ
Невинной женщины, гдѣ бъ могъ
Полетъ превыспренній, орлиный
Остановить и съединить
Пожаръ любви, любви невинной;
Кого бы могъ онъ пріютить
Въ свѣтлицѣ сердца и разсудка,
Какъ беззащитную голубку,
Отъ жизни горестей укрыть
И къ персямъ юнымъ изнывая
Главой усталою прильнуть,
И цѣпенѣя, и рыдая
На лонѣ жизни, лонѣ рая
Хотя минуту отдохнуть.

. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

Но было некого любить,
Сочетаваться не съ кѣмъ было;
А сердце плакало и ныло
И замирало въ пустотѣ.
Его тоскующей мечтѣ
Въ грядущемъ что то открывалось,
И въ безпредѣльной высотѣ
Святое небо улыбалось.
Какъ воску яраго свѣча
Онъ таялъ тихо, молчаливо,
И на задумчивыхъ очахъ
Туманъ ложился. Взоръ стыдливый
На немъ красавица порой
Покоя, тайно волновалась
И симпатической красой
Украдкой долго любовалась.

. . . . . .

И, можетъ, многія грустили
Сердца дѣвичія о немъ.
Но тайной волей, высшей силой
Путь одинокій до могилы
На камняхъ острыхъ проведенъ.
Изнемогалъ онъ, грудь болѣла,
Темнѣли очи, за крестомъ
Граница вѣчности чернѣла
Въ пространствѣ мрачномъ и пустомъ.
Уже въ постелѣ предмогильной
Лежитъ онъ тихъ, и гаснетъ свѣтъ.
Друзей тоскующій совѣтъ

. . . . . .

Тревожитъ духъ его безсильный.
Поочередно ночевали
У друга вѣрные друзья,
И всякій вечеръ собиралась

Его прекрасная семья.
Въ послѣдній вечеръ собралися
Вокругъ предсмертнаго одра
И просидѣли до утра.
Уже разсвѣтъ смыкалъ рѣсницы,
Друзей унылыхъ сонъ клонилъ,
И онъ внезапно оживилъ
Ихъ грустный сонъ огнемъ бывалымъ
Послѣднихъ пламенныхъ рѣчей;
И други друга утѣшали
Что черезъ семь иль восемь дней
Онъ будетъ пѣть между друзей.
»Не пропою вамъ пѣсни новой
О славѣ родины моей.
Сложите вы псаломъ суровый
Про злобу и грѣхи людей
И свѣтлымъ гимномъ помяните
Предтечу друга своего.
И за грѣхи... грѣхи его
Усердно Богу помолитесь...
И со святыми упокой
Пропойте, други, надо мной!«
Друзья вокругъ его стояли,
Онъ отходилъ, они рыдали,
Какъ дѣти... Тихо онъ вздыхалъ,
Вздохнулъ, вздохнулъ... Его не стало!
И міръ поэта потерялъ,
И слава сына потеряла.

Печально други понесли
На утро въ церковь гробъ дубовый;
Рыдая, предали земли
Остатки друга, и лавровый
Вѣнокъ, зеленый, молодой,
Слезами дружбы оросили
И на могилѣ положили,

И со святыми упокой
Запѣли тихо и уныло.
Въ трапезѣ за круглымъ, за братскимъ столомъ
Ужъ подъ вечеръ други сидѣли кругомъ,
Печально и тихо двѣнадцать сидѣло;
Ихъ сердце одною тоскою болѣло.
Печальная тризна, печальны друзья!...
Ахъ, тризну такую отправилъ и я.
Согласьемъ общимъ положили,
Чтобъ каждый годъ былъ столъ накрытъ
Въ день смерти друга, чтобъ забытъ
Не могъ быть другъ ихъ за могилой,
И всякій годъ они сходились
Въ день смерти друга поминать.
Ужъ многихъ стало не видать,
Приборы каждый годъ пустѣли,
Друзья все больше сиротѣли, —
И вотъ одинъ ужъ сколько лѣтъ
Къ пустымъ приборамъ на обѣдъ
Старикъ печальный пріѣзжаетъ;
Печаль и радость юныхъ лѣтъ
Одинъ грустя воспоминаетъ.
Сидитъ онъ долго, мраченъ, тихъ
И поджидаетъ: »нѣтъ ли брата
Хоть одного еще въ живыхъ?«
И одинокій въ путь обратный
Идетъ онъ молча... И теперь,
Гдѣ круглый столъ стоитъ накрытый,
Тихонько отворилась дверь,
И братъ, что временемъ забытый,
Вошелъ согбенный... Грустно онъ
Окинулъ столъ потухшимъ взоромъ
И молвилъ съ дружескимъ укоромъ:
»Лѣнтяи! видишь, какъ законъ
Священный братскій исполняютъ!
Вотъ и сегодня не пришли,

Какъ будто за море ушли!«
И слезы молча утираетъ,
Садясь за братскій круглый столъ.
»Хоть бы одинъ тебѣ пришелъ!«
Старикъ сидитъ и дожидаетъ,
Проходитъ часъ, прошелъ другой,
Ужъ старику пора домой;
Старикъ встаетъ. »Да, измѣнили!
Послушай, выпей, братъ, вино«,
Сказалъ слугѣ онъ: »все равно,
Я не могу; прошло, что было,
Да поминай за упокой,
А мнѣ пора уже домой!«
И слезы снова покатились,
Слуга вино дивяся выпилъ.
»Дай шляпу мнѣ... какая лѣнь
Идти домой!...« и тихо вышелъ.
И черезъ годъ въ урочный день
Двѣнадцать приборовъ на кругломъ столѣ,
Двѣнадцать бокаловъ высокихъ стоятъ,
И день ужъ проходитъ,
Никто не приходитъ.
На вѣки, на вѣки забыты они!

Осінь 1843.

Перводрук: »Маякъ« 1844, т. XIV, п. 3. »Безталанный. Поема Т. Гр. Шевченка«, і окремою брошурою: »Тризна«. Зредаговано й справлено за допомогою праць П. Зайцева.

УРИВОК З ДРАМИ

«НИКИТА ГАЙДАЙ»

ДѢЙСТВІЕ III.

Марьяна.

Вечеръ. Внутренность хаты освѣщена нагорѣвшею свѣчкой, на столѣ стоящей. Марьяна одна. Смотритъ пристально въ окно.

Правду матушка сказала, что казаки всѣ такіе недобрые: имъ все равно, смѣемся мы или плачемъ. Уѣхалъ, ему и горя мало, а еще женихъ! А что же будетъ послѣ?... Цѣлый день что онъ тамъ дѣлаетъ? Несносный этотъ гетманъ, вѣрно, угощаетъ его за то, что онъ оборонилъ его отъ смерти. Очень нужно угощать! Такъ Богу было угодно. *(Прислушивается)*. Чу! кажется, ѣдетъ. *(Помолчавъ)*. Нѣтъ, не ѣдетъ. Хоть бы дорогу было видно, все бы легче. Должно быть будетъ дождь: ни одной звѣздочки на небѣ. Что это мнѣ гетманъ не идетъ изъ головы? Какой онъ нехорошій, должно быть, злой: онъ такъ на меня смотрѣлъ сердито. Что это? *(Прислушивается)*. Онъ! Онъ! Пріѣхалъ! Разговариваетъ съ Дорошемъ... Матушка! Матушка! Никита пріѣхалъ! *(Никита входитъ мрачный, на встрѣчу ему бѣжитъ Марьяна. Катерина выходитъ изъ боковыхъ дверей)*.

Марьяна.

Что ты тамъ такъ долго дѣлалъ?

Катерина.

Славу Богу! Я думала, что ты опять на Запорожье уѣхалъ.

Никита.

Оно бы было лучше.

Марьяна.

Что съ тобой? Ты такой сердитый, невеселый!

Никита.

Такъ, ничего — мало спалъ.

Катерина.

Такъ и есть, я говорила, еще рано, успѣешь наговориться съ своимъ гетманомъ.

Никита. *(Подавая Катеринѣ шапку и грамоты).*

Зашейте въ шапку эти грамоты поскорѣе и покрѣпче.

Катерина. *(Принимая грамоты и шапку).*

Какія это грамоты? Зачѣмъ?...

Никита.

Послѣ разскажу, зашейте поскорѣе.

Катерина.

Не посланецъ-ли ты гетманскій? а?

Никита.

Послѣ узнаете.

Катерина.

Что это? Слова нельзя добиться. *(Уходитъ).*

Марьяна.

Какія это грамоты, Никита? Зачѣмъ ты ихъ въ шапку велѣлъ зашить?

Никита.

Чтобы не растерялись въ дорогѣ.

Марьяна.

Развѣ ты куда ѣдешь?

Никита.

Ѣду и далеко.

Марьяна.

Какой ты, право, все бы ему шутить.

Никита.

Я не шучу.

Марьяна.

Нѣтъ, я не вѣрю, шутишь, шутишь. Ну, развеселись же. Какой ты сердитый! На кого ты разсердился? Или ты нездоровъ? Скажи мнѣ: я все знать хочу.

Хочу тебя развеселить,
Хочу узнать твои желанья,
Твои сердечныя страданья
Хочу съ тобою раздѣлять;
Скажи же мнѣ.

Никита.

Тебѣ сказать!
Къ чему тебѣ мои страданья,
Моя сердечная тоска?

Марьяна.

Чтобъ раздѣлить ее, какъ съ другомъ,
Какъ съ братомъ милымъ и отцомъ;
Предупреждать твои желанья,
Прекрасный взглядъ твой понимать,
И пѣть съ тобою, и рыдать,
И лаской дѣвичьей моею
Твои недуги врачевать:
Чтобы любить тебя!...

Никита.

Любить!
Какъ много, много ты сказала!
Любить!... Любить!... Прекрасный звукъ,
Прекрасно тайное значенье
Простого слова. Но, дитя!
Ты поняла-ль душой невинной,
Что ты сказала мнѣ?

Марьяна.

Кто? Я?
Ахъ, я любить, любить умѣю,
Да не умѣю разсказать,

Какъ я люблю тебя. Съ тобою
Я все готова раздѣлять;
Ты для меня отецъ и братъ;
Ты для меня все, все на свѣтѣ!
И даже матушку любить
Я не могу, какъ я любила,
Когда не видѣла тебя.

Никита.

Ты Божій ангелъ-утѣшитель;
Какъ мнѣ отрадно понимать
Невинныя, простыя рѣчи!
Любить одно! Не раздѣлять
Любовь прекрасную на двое —
Это по моему. И тотъ,
Кто говоритъ, что все онъ любитъ,
Холодный камень онъ: онъ вретъ,
Онъ ничего тогда не любитъ,
Онъ богохульствуетъ. Любовь —
Какъ солнце ясное высоко
Одно на небѣ голубомъ.
Какъ Богъ одинъ — одна любовь!...
Затаена въ душѣ глубоко,
Въ душѣ прекрасной, какъ твоя.
Меня ты любишь, знаю я,
Но ты соперницу имѣешь,
Какъ ты, прекрасную.

Марьяна.

Кто? Я?
Гдѣ-жъ она и кто такая?

Никита.

Украйна милая моя!
Моя Украина родная!
Ея широкія поля,
Ея высокіе курганы,
Святая прадѣдовъ земля!

Люблю тебя, моя Украйна:
Твои зеленыя дубровы,
Твои шелковые луга,
Днѣпра крутые берега,
Люблю я васъ любовью новой,
Любовью крѣпкою. И ты —
Украйны образъ несравненный,
Люблю тебя, въ тебѣ одной
Я всю Украйну обожаю.

Марьяна.

И я люблю ее, какъ ты;
Я пѣсни родины пѣвала,
И я всегда воображала
Прекрасно-гордыя черты
И брови чорныя и станъ,
Какъ у тебя, живой, высокій,
Славу Украины люблю;
Вождей безсмертныхъ обожаю,
Что въ пѣсняхъ кобзари поютъ.

Никита.

Какъ ты прекрасна! Ты казачка,
И я люблю тебя, люблю,
Какъ мою родину святую...
Какъ счастливъ я! люби меня,
Воображай во мнѣ героя
Минувшихъ дней, — только люби!...

Марьяна.

Ты мой на-вѣки, ты мой милый,
Я неразлучная твоя:
И на край свѣта, и въ могилу
Съ тобою я, съ тобою я!...
Съ тобой повсюду, и какъ любо
Намъ будетъ горе горевать
И пиръ веселый пировать!

Я боевыя пѣсни буду
Пѣть для тебя; пойду плясать;
Ты мнѣ разскажешь про походы,
Какъ вы ходили воевать
Татаръ, турецкаго султана,
Какъ Сагайдачный съ казаками
Москву и Польшу воевалъ,
Какъ Наливайко собиралъ
Передъ родными бунчуками
Народъ казацкій, защищать
Святую церковь. Все, какъ было,
Будешь разсказывать, а я
Ивана сына пеленаю
И, пеленая, припѣваю:
„Выростай казакамъ на славу,
Врагамъ на расправу“!...
И выростетъ сынъ Иванъ,
Запорожскій атаманъ,
Какъ ты, смѣлый, кароокій,
Какъ ты, стройный и высокій.
Какъ мнѣ весело, какъ любо,
Какъ я рада, рада буду...

(Поетъ и пляшетъ).

Съ золотыми подковами
Башмаки, башмаки!
Не смѣйтеся на улицѣ,
Казаки, казаки.
Я золото не молотомъ
Накую, накую.
Вдоль улицы протанцую,
Пропою, пропою.
Что, хорошо?

Никита.

Настоящій ребенокъ! Теперь ты пляшешь, а черезъ минуту готова плакать.

Марьяна.

А ты настоящій дѣдъ старый, никогда не пляшешь и, кажется, не плачешь, а вѣчно хмуришься, какъ будто сердитъ на меня за то, что я люблю тебя. Или ты боленъ? Скажи, что у тебя болитъ?

Никита. *(Показывая на сердце).*

Вотъ что!

Марьяна.

Что-жъ мнѣ дѣлать? Я не знаю,
Чѣмъ пособить тебѣ могу...

Никита.

Молися Богу.

Марьяна.

Я молюся,
А ты по-прежнему грустишь.

Никита.

Утѣшься, скоро перестану;
Заплачу радостно, какъ ты,
Съ тобою вмѣстѣ протанцую.

Марьяна.

Когда-же, скоро-ли?

Никита.

Очень скоро; только возвращусь изъ Варшавы, и пиръ горой.

Марьяна.

Развѣ ты въ Варшаву ѣдешь? Зачѣмъ?

Никита.

Да, ѣду. А ты, смотри: все къ свадьбѣ приготовь.

Марьяна.

Все приготовлю. Зачѣмъ ты ѣдешь?

Никита.

Я гетманскій посланникъ, ѣду съ грамотами къ королю и сейму.

Марьяна.

Что-жъ въ этихъ грамотахъ написано? Ты читалъ?

Никита.

Нѣтъ, не читалъ, да и зачѣмъ мнѣ знать пустое маранье придворныхъ хитростей. Они не искренни со мною, хитрятъ, секретничаютъ, но правды имъ не перехитрить: она возьметъ свое. Я полагаю, они трактуютъ о вольностяхъ казацкихъ, чтобъ отстранить Хмельницкаго. Немного поздно спохватились, но, можетъ быть, еще успѣютъ безъ крови дѣло погасить. Дай то, Господи! пора имъ опомниться; но зачѣмъ они секретничаютъ со мною? Будто я не знаю дѣлъ Хмельницкаго и сейма? Да мнѣ все равно: пускай они пишутъ, что хотятъ, а я скажу, что чувствую и знаю. Владиславъ — добрый король, другъ благороднаго Хмельницкаго: онъ меня выслушаетъ.

Я смѣло стану передъ трономъ,
Какъ вольный сынъ родныхъ полей,
И сейму правдою моею
Святость народнаго закона
Я докажу. Они поймутъ,
Поймутъ, надменные магнаты,
Что ихъ огромныя палаты
Травою дикой поростутъ
За поруганіе закона;
Что наша правда, наши стоны
На нихъ судъ Божій призовутъ;
Что Наливайка духъ великій
Воскреснетъ снова средь мечей,
И тьмы страдальческихъ тѣней
Наши неистовые клики
Въ степяхъ разбудятъ. Божій судъ
Страдальцы грозно принесутъ

На тѣ широкіе базары,
Гдѣ Остраницы кровь текла,
Гдѣ вы разыгривали кары,
Гдѣ реву мѣднаго вола
Въ восторгѣ зломъ рукоплескали;
Гдѣ вы младенцевъ распинали
Въ глазахъ отцовъ и матерей,
На тѣ базары тьмы тѣней,
Въ молчаньи грозномъ, какъ страдали,
Расправу злую принесутъ
И вашей кровію польютъ
Ваши широкіе базары. *(Со вздохомъ).*
О, Боже сильный! Боже славы!
Пошли мнѣ мудрость отвратить
Эту кровавую расправу,
Пошли мнѣ мудрость вразумить
Алчныхъ грабителей, лукавыхъ,
Что братья мы, что не любовью, —
Раздоромъ грѣшная земля
Утучнена, родною кровью! *(Помолчавъ).*
Я знаю сердце короля;
Онъ добръ, сговорчивъ, но магнаты...
Несчастной черни палачи!...
Они коварны: ихъ словамъ
Не должно вѣрить простодушно...
Они обманутъ, и тогда
Бѣда Украинѣ, бѣда!
И вамъ, кровавые деспоты,
Не сдобровать!

Они думаютъ передать страшную расправу сынамъ и внукамъ. Нѣтъ! Теперь должно кончить и кончить навсегда. Мы знаемъ васъ, вѣроломные! Мученическая смерть Богуна, Остраницы и Наливайка намъ показала, какъ исполняются клятвы. Столѣтняя война — между кѣмъ? Между родными братьями. Страшно! *(Немного помолчавъ).* Что, ежели опредѣлено судьбою мнѣ, про-

стому человѣку, окончить словами, чего мильоны не могли кончить саблями?...

Съ какою радостью сердечной
Я возвращуся въ Чигиринъ!
Съ какимъ торжественнымъ восторгомъ
Взгляну на славныя поля,
Гдѣ кровь казацкая текла,
Гдѣ улеглися милліоны
Несчастныхъ жертвъ. Всему конецъ!
Всему кровавому конецъ!
Сынамъ и внукамъ миръ и слава!
О дняхъ минувшихъ, дняхъ кровавыхъ
Кобзарь имъ пѣсню пропоетъ,
Въ концѣ той пѣсни знаменитой
Онъ имя сотника Никиты
Съ благоговѣньемъ помянетъ. *(Въ восторгѣ).*
Я славу словомъ завоюю
И славный подвигъ торжествую
Съ тобой одной! Въ тебѣ одной
Я всю Украйну поцѣлую. *(Въ восторгѣ цѣлуетъ Марьяну).*

Марьяна.

Какъ это весело!

Никита.

Какъ мнѣ весело, когда бы ты знала! Ты, какъ дитя неразумное, веселишься, плачешь, а я?... Но послѣ о радостяхъ поговоримъ. Иди къ матушкѣ и поторопи ее съ шапкой.

Марьяна.

Да зачѣмъ тебѣ такъ скоро шапка нужна?

Никита.

Послѣ скажу, иди скорѣй. Невѣста еще только, а уже не слушается.

Марьяна *(усмѣхаясь).*

Иду, иду.

(Уходитъ. Никита ходитъ задумавшись по комнатѣ. Немного погодя, останавливаясь, говоритъ какъ бы съ самимъ собою, сначала тихо, потомъ громче, и останавливается на авансценѣ).

Никита.

Святая родина! Святая!
Иначе какъ ее назвать?
Ту землю милую, родную,
Гдѣ мы родилися, росли
И въ колыбели полюбили
Родныя пѣсни удалой старины. *(Громче).*
То пѣсни славы! звуки рая!
Сынамъ на диво, на любовь
Сложили ихъ, не умудряя
Дѣла великія отцовъ;
И эти звуки, эти горы,
Эти широкія поля,
Немолчный говоръ синя моря,
Небо высокое, земля,
Съ ея богатствомъ, нищетою,
Все это наше, намъ родное,
Родныя дѣти мы всему.
Мы часть ея, земли той милой,
Гдѣ наши дѣды родились,
Гдѣ ихъ высокія могилы
Въ степяхъ такъ гордо поднялись
И наши очи приковали
Своею мрачною красой,
И безъ рѣчей намъ разсказали
Судьбу Украины родной.

(Немного помолчавъ).

Въ комъ нѣтъ любви къ странѣ родной,
Тѣ сердцемъ нищіе калѣки,

Ничтожные въ своихъ дѣлахъ
И суетны въ ничтожной славѣ.

(Немного помолчавъ).

И чѣмъ несчастнѣй, тѣмъ милѣй
Всегда намъ родина бываетъ,
Тѣмъ краше видъ ея полей...

(со вздохомъ)

А наша родина страдаетъ,

(печально):

А прежде счастлива была.
Тогда враги ее боялись,
Тогда сыны ея мужали
И славныя отцовъ дѣла
Своею славой обновляли.
И все минуло! все прошло!
Казакъ въ неволѣ изнываетъ,
И поле славы поросло
Травой негодной... умираетъ
И звукъ и память о быломъ!

(Торжественно).

Нѣтъ, запоемъ мы пѣсню славы
На пепелищѣ роковомъ,
Мы цѣпь неволи разорвемъ,
Огонь и кровь мы на расправу
Въ жилища вражьи принесемъ!
И наши вопли, наши стоны
Съ ихъ алчной яростью умрутъ.
И наши вольные законы
Въ степяхъ широкихъ оживутъ!

(Взволнованный долго ходитъ молча по хатѣ, останавливается и говоритъ какъ бы самъ съ собою).

Славяне, несчастные славяне! Такъ нещадно и такъ много пролито храброй вашей крови междоусобными ножами. Ужели вамъ вѣчно суждено быть игралищемъ иноплеменниковъ? Настанетъ ли часъ искупленія? При-

детъ ли мудрый вождь изъ среды вашей погасить пламенникъ раздора и слить воедино любовію и братствомъ могущественное племя?

(Задумывается. Входятъ Катерина съ шапкой и Марьяна).

Катерина.

Славу Богу, на силу-то угромоздили ихъ: такія большія!

Никита *(очнувшись).*

Что вы такъ долго съ ними дѣлали?